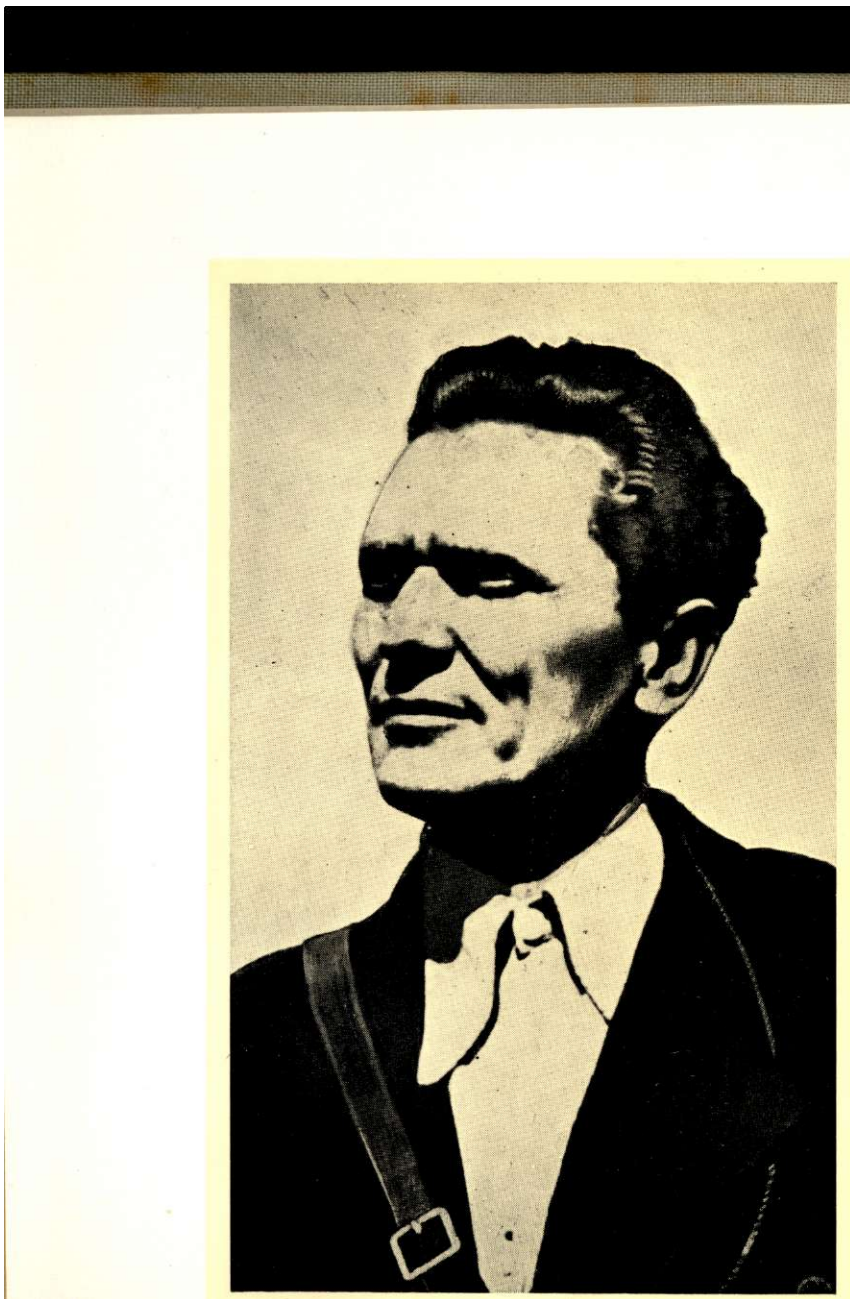

II-7399

ПОМОРАВЉЕ
У
НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРЕИ
1941—1945

ЈОСИП БРОЗ ТИТО
Врховни командант НОВ и ПОЈ

БОШКО ЖИВАНОВИЋ - ДАМЊАН ПОПОВИЋ - МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

П О М О Р А В М
у
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ
1941-1945

СРЕСКИ ОДБОР САВЕЗА БОРАЦА НОР
СВЕТОЗАРЕВО
1961

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Поводом двадесете годишњице устанка народа Југославије — Срески одбор Савеза бораца НОР-а среза Светозарево, уз свестрану помоћ Среског комитета Савеза комуниста Србије и осталих друштвено-политичких организација, прикупио је и обрадио сав историјско-документациони материјал о учешћу народа Поморавља у устанку 1941—1945. године. У том послу ангажовале су се групе и појединци у срезу и општинама, брижљиво истражујући и прикупљајући грађу која је затим систематизована и повезана у целину. Поред мемоарске грађе и оригиналних докумената прикупљених у току рада, коришћена је и документација коју поседују Срески одбор Савеза бораца и Историјски архив среза, највећим делом пронађену и сабрану од 1958. до 1961. године. Посебно се захваљујемо свима онима који су сачували историјски материјал и ставили нам га на коришћење.

Циљ издавања ове публикације је пре свега да се сачувају од заборава многи догађаји из недавне прошлости овога краја који говоре о радничком покрету и улози, КПЈ која је довела народ Поморавља до слободе и новог, социјалистичког друштва. Поред тога, повезана и сређена, ова грађа користиће се и у нашим школама за упознавање НОБ на овом подручју, за завичајну историју и даљу тематску обраду и помоћ ученицима, студентима и

наставницима а и као материјал за писање историје КПЈ и радничког покрета у ширим размерама.

Овим прилогом желимо да се одужимо и многобројним жртвама које је Поморавље дало за слободу, да би се на њиховим примерима млађе генерације училе како се живи и умире за слободу своје земље.

**СРЕСКИ ОДБОР САВЕЗА БОРАЦА НОР
СРЕЗА СВЕТОЗАРЕВО**

У Светозареву, марта 1961. године.

ПРВИ ДЕО

АКТИВНОСТ КПЈ И РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ДО ПОЧЕТКА РАТА

Поморавље је плодна, издужена и таласаста равница с једне и друге стране Велике Мораве; на северу она допире до Пожаревца и Смедерева, на југу до испод Параћина, на истоку до огранака Хомољских и Кучајских планина и на западу до Рудника, Црног врха, Јухора и Гледићских планина. То је пространо подручје од једанаест срезова, са око 330.000 становника, већим бројем насељених места и неколико градова и вароши укључујући ту Јагодину, Ћуприју, Параћин, Свилајнац, Деспотовца, Рековац, Варварин, Рачу, Смедеревску Паланку, Велико Орашје и Жабаре. Ово су уједно и седишта срезова.¹⁾

Поморављем пролазе главне железничке и путне магистрале Београд—Ниш, што му у нашој земљи, посебно у овом делу Србије, даје изузетан значај у стратегијском и привредном погледу.

Ова плодна равница оивичена оградима планинских масива има одличне природне услове за производњу свих ратарских култура, негу стоке, развој туризма, итд. Поред тога, у околини Деспотовца и Сењског Рудника има богатих наслага мрког угља и лигнита.

¹⁾ Према попису становништва од 31. марта 1931. г. срез Деспотовца је имао 25.640, Левач 29.042, Морава 30.571, Параћин 34.931, Раваница 23.743, Ресава 36.455 становника итд. Од градова: Јагодина 6.912, Ћуприја 8.281, Параћин 7.192, становника. (Статистички годишњак Југославије, 1940).

Пре рата становништво овога краја претежно се бавило земљорадњом,²⁾ а много мање индустријом, занатима и трговином. Занатима и ситном трговином узгредно се бавио и један број људи у селима, док су они знатно више били развијени у већим насељима — варошима, у седиштима срезова а нарочито у Свилајнцу, Великој Плани, Деспотовцу, Великом Орашју, Рачи.

Индустријских предузећа било је у Јагодини (фабрика за прераду меса и фабрика пива), Ћуприји (фабрика шећера), Параћину (фабрика стакла и фабрика вунених тканина), затим фабрика цемента у Поповцу, фабрика вагона у Смедеревској Паланци, кланица у Великој Плани и Сењско-ресавски рудници угља.

Индустрија је и на овом подручју била знатним делом у рукама страног капитала. Али и домаћи капиталисти, банкарни, трговци и зеленаши, ослоњени на странце, извлачили су део профита и за себе, и убрзавали процес пауперизације на селу и осиромашење радника у граду.

²⁾ На овом подручју (односно на територији садањег среза Светозарево која обухвата бивши белички, деспотовачки, левачки, параћински, раванички и ресавски срез) 1939. г. било је 110.983 ха ораничних површина, или 66,2% од укупних пољопривредних површина од 167.558 ха. Под баштама и вртовима било је 2.201 ха или 1,3%, под ливадама 17.711 или 10,5%, пашњацима 23.529 или 14%, виноградима 3.602 или 2,1% и воћњацима 8.937 или 5,3%.

Под житарицама било је укупно 101.801 ха или 91,3%, од чега под кукурузом 68.722 ха, а под пшеницом 30.234 ха. Просечан принос кукуруза кретао се од 8,6 мц (деспотовачки срез), па до 16,8 мц (параћински срез), а просечан принос пшенице од 8,7 мц (ресавски срез), па до 20,2 мц (белички срез).

Укупан просечан принос за кукуруз те године у Поморављу био је 13,1 мц а за пшеницу 14,1 мц.

Разно индустријско биље сејано је на површини од 2,2%, повртарски усеви на 3,3% и крмно биље на 3,2%.

Ако погледамо ситуацију код засејавања површина под индустријским биљем видећемо следеће: ни у једном бившем орезу нису посебно засејаване површине под сунцокретом, а шећерна репа је сејана на површини од 1.745 ха (у беличком срезу највише — 641 ха а најмање у ресавском — 20 ха). Нема података да је шећерна репа сејана у левачком и деспотовачком срезу. Просечан принос шећерне репе кретао се од 142,7 мц у параћинском срезу па до 176,3 мц у раваничком срезу.

Фабрика вагона у Паланци и фабрика цемента у Поповцу биле су у рукама француско-српског капитала, фабрика шећера у Ћуприји и пивара у Јагодини у рукама чешког, фабрике за прераду меса у Јагодини и Великој Плани италијанског и фабрике штофа, стакла и Сењско-ресавски рудници у рукама претежно домаћег приватног капитала. Услови у овим предузећима били су врло тешки, поступак са радницима нехуман, наднице ниске, а да и не говоримо о хигијенско-техничкој зангити на послу, осигурању у време болести, старости и смрти. Кључна места су свуда држали странци, претежно Чеси и Немци. Стручност коју су поседовали и положаје које су држали љубоморно су чували и нашим људима није полазило за руком да се подигну више од обичне, просте и у најбољем случају квалификоване физичке радне снаге.

Општа просвећеност и писменост код људи била је на доста ниском нивоу. Осим четворогодишњих основних школа, неколико гимназија, једне учитељске и неколико шегртских школа, других средњих и стручних школа

Конопља је сејана на површини од 523 ха са просечним приносом од 10,5 мц по хектару (највећи у левачком срезу 19,7 мц, а најмањи у ресавском срезу 6,7 мц).

Кромпир је сејан на површини од 1.120 ха, са просечним приносом од 73,5 мц по хектару (највећи у параћинском срезу 178 мц., а најмањи у ресавском срезу 23,6 мц).

Пасуљ је сејан на површини од 444 ха са просечним приносом од 12,5 мц (највећи у раваничком срезу 27 мц, а најмањи у левачком 6,3 мц).

Сточарска производња била је у доста повољнијем положају од ратарске. Тако је 1939. било 5.841 грла коња (највише у беличком срезу — 1.295, а најмање у деспотовачком 653).

Говеда је било 37.290 грла (највише у беличком — 8.689 и параћинском срезу — 7.918, а најмање у раваничком срезу — 3.884).

Свиња је било 92.837 ком., од тога највише у ресавском — 36.084 и параћинском срезу — 17.924, а најмање у раваничком срезу — 6.940.

Оваца је било 204.692 грла; од тога највише у деспотовачком — 47.870 и параћинском срезу — 41.129, а најмање у ресавском — 24.919.

Живине је било 437.897 комада; од тога највише у беличком — 95.127 и параћинском срезу — 88.958 к., а најмање у раваничком — 49.745. (Пољопривредна годишња статистика Мин. пољопривреде Југославије, 1939).

није било. Рачуна се да је било око 45% неписмених или недовољно писмених становника. У таквим условима веома споро се стварала интелигенција. Према статистици Београдског универзитета из 1938. године структура студената је била оваква: 50% свих студената су чиновничка деца, 28% су синови трговаца, занатлија, адвоката и инжењера, 19% су деца сељака а само 3% деца радника.

Радника, искључиво везаних за фабрику, било је 20 — 25% и то само у неким предузећима као у „Јасеници“ у Паланци, у фабрици стакла и штофа у Параћину и Сењско-ресавским рудницима угља, док је у свим другим то био претежно осиромашени сељак из околине који се још није одвојио од земље и ослободио ситно-сопственичког менталитета. Због тога је, и раднички покрет у овом крају доживљавао своју плимину и осеку, бележио победе и подносио поразе.

Под руководством Комунистичке партије Југославије народне масе су низом акција, демонстрација, зборовима, протеста и штрајкова давале отпор издајничкој политици ненародних режима. Тај период је наступио нарочито после доласка друга Тита на чело наше Партије. Од тада и комунисти у овом крају све се више оријентишу на превазилажење секташке учлауности и шире повезивање са масама, на учвршћење организације и интензиван идеолошки рад. У то време они се боре за фактичко и идејно руководство у УРС-овим синдикатима (Уједињени раднички савез), за подизање политичке и класне свести радничке класе и радног сељаштва.

Комунисти Јагодине још од 1935. године имају своју партијску организацију. Међу првим члановима су Жика Ђурђевић, студент, Радислав Никчевић, студент, Бошко Ђуричић, адвокатски приправник, Ранко Велички, обућарски радник, Раде Николић Чоче, правник, Славка Ђурђевић, правник, Атанасије Тошић, обућарски радник и други. У условима илегалног рада, пред сталном опасношћу да буде изложена хапшењу, шиканирању полицијских органа и под претњом слања на робију, организација се поступно омасовљавала и ширила свој утицај међу радницима, омладином и грађанима. Тада

је имала и своје партијско упориште недалеко од Јагодине — у селу Шантаровцу.

Године 1936. Чеда Ђурђевић је обновио рад Партије и синдикалног покрета у Свилајнцу, који је дотле био замро у условима профашистичког режима владе Стојадиновић — Корошец. Формирао је партијску организацију у Марковцу и створио упоришта у Великоорашком срезу. Симпатизери и комунисти почели су да улазе у спортска и соколска друштва, задружне и друге организације, а преко пријатеља и познаника повезивали се и са околним селима. У лето 1937. године организације у овом крају обишао је Мома Марковић. Овде је одржао и краћи курс за чланове МК. На овај терен често су долазили Цана Бабовић и Петар Стамболић, касније и Милан Мијалковић.³⁾ Оживљавање рада партијских и синдикалних организација није остало без резултата, што се види по штрајковима који су вођени у то доба, као и по одзиву и ставу бирача на изборима 1938. године. У Свилајнцу су штрајковали кројачки, обућарски и опанчарски радници, и успели да поправе свој материјални положај. У Сењско-ресавским рудницама водила се борба између УРС-ових синдиката и управе рудника и њених штићеника из ЈУГОРАС-ових (Југословенски раднички савез) синдиката. Рудари покрећу акцију прикупљања добровољних прилога за изградњу Дома рудара. Синдикат оснива Културно-просветно друштво „Абрашевић“, које даје приредбе у свим рудницама. Друштво је окупило око 100 активних чланова.⁴⁾

Али јуна 1937. године долази до провале у Крагујевцу; тад је ухапшен и Жика-Живојин Ђурђевић, тада члан Обласног комитета КПЈ и секретар ОК СКОЈ-а. Том приликом је дошло до масовног хапшења у Поморављу;⁵⁾ режим је почео да се обрачунава са најсвесни-

³⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 15.

⁴⁾ *100 година Сењског Рудника*, Београд, издање „Рада“, 1953, стр. 239.

⁵⁾ ИАС — К—8 — 19/951, стр. 3.

ИАС — К—3 — 18/601, стр. 10 и 11.

Грга Јанкез: *Записи илегалца*, Комунист, бр. 126/59.

јим делом радничке класе. После мучења по познатим методама београдске главњаче, у крагујевачком затвору је у потпуном нервном растројству извршио самоубиство Жика Ђурђевић. Из Јагодине су ухапшени комунисти Раде Николић Чоче, Таса Марић, Власта Марјановић, Ранко Велички, Славко Павићевић, Драги Цинцаревић и др. Из Параћина — Јосип Пепи Бауер и читава ћелија фабрике стакла. Из Свилајнца цео МК, односно Чеда Ђурђевић, Раде Бисић и Раде Костић. Хапшења и крвав обрачун са најбољим представницима радничке класе узбудили су поштenu и родољубиву јавност у Крагујевцу и Поморављу. Под притиском протеста и радничко-студентских демонстрација у Крагујевцу, режим је био принуђен на попуштање. Сви ови људи провели су у затвору око пет месеци, па су онда пуштени. Неки су од задобијених повреда и последица касније умрли (Драги Цинцаревић, обућар и Раде Николић Чоче, правник.⁶⁾)

После овог догађаја неки су се чланови Партије пасивизирали. У Параћину напр. синдикално друштво „Иван Цанкар“ скбро је престало да ради. У фабрици стакла формиран је режимски синдикат ЈУГОРАС. Он је одмах предложио нови колективни уговор и као прву тачку да се уместо 1. маја слави 6. мај. Радници су се томе успротивили и ЈУГОРАС није успео. На изборима за радничке поверенике УРС је имао апсолутну већину. Управа предузећа је тај избор поништила, али су радници и на поновним изборима добили већину и изабрали четири своја повереника.

Занимљив је случај синдикалне подружнице кожарских радника у Туприји, која је 1937. године, по наговору Живојина Петковића, адвоката, прешла у ЈУГОРАС. На челу ове подружнице био је Милан Антић, опанчарски радник. И поред тога чланови ове подружнице су половином те године демонстрирали због конкуренције од стране фабрике обуће „Бата“ из Борова и разбили продавницу у Туприји, а из неких других ба-

⁶⁾ ИАС — К—8 — 19/951, стр. 3.
ИАС — К—3 — 18/601, стр. 10.
ИАС — К—5 — 12/595, стр. 11.

калских радњи избацили гумене опанке. Ово је било пропраћено и штрајком који је трајао 12 дана. Штрајк није успео због тога што је био усамљен; тада у Ћуприји није било других подружница УРС-ових синдиката и синдикално организованих радника који би потпомогли њихову акцију.⁷⁾

У то време долази и до међусобне сарадње напредног радничког покрета у Параћину и Ћуприји, чији је иницијатор била Живка Дамњановић, која је те године и матурирала. Чланови радничког културно-уметничког друштва фабрике стакла у Параћину „Иван Цанкар“, углавном комунисти и симпатизери, организовали су с јесени излет и приредбу у Ћуприји. Живка Дамњановић је припремила рецитације а Таса Тошић-Марић, глумац, рецитовао је „У синциру“. Интересантно је да је приредба била пријављена полицији и да је због уобичајене сумње и подозрења приредби присуствовао и полицијски писар. Уређено је да породице радника, међу којима је било и рудара, седну у прве редове и да на дати знак устану. Уместо химне отпевана је „Интернационала“. Сви су уморни, па и сам полицијски писар. Пошто је ту било доста радника а и припадника подофицирске школе, за овај „пропуст“ срески писар и срески начелник били су смењени.⁸⁾

ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

Већину становника овог подручја чинили су сељаци, од 75 — 80%. Од тога близу две трећине су сиромашни сељаци с поседом до 3 ха земље, 30% средњаци, с поседом од 5 — 8 ха, а само око 10% богати сељаци са десет и више хектара земље. За ово подручје, изузев донекле ресавски и моравски срез, карактеристичан је ситан посед због пренасељености становништва. Највећи део вишка становништва, у немогућности да нађе запослење изван пољопривреде, остајао је у пољопривреди мучећи се на малом парчету земље да би одржао свој

⁷⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 1—2/Ш де3.

⁸⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 9.

голи живот. Мноштво недовољно и привидно уполсених сељака — беземљаша и сеоска сиротиња — били су приморани да траже посао било код кулака и сеоских газда, било код власника земље у граду, у првом реду крупних поседника земље у лицу трговаца, банкара, рентијера или државних чиновника. Није било ретко видети, нарочито у летњим месецима, мање или веће групе сељака како с мотиком, српом или косом на рамену безнадежно стоје на улицама Јагодине, Параћина и Паланке, чекајући да буду ангажовани за дан-два на имању богатог трговца и земљопоседника.

Како су приходи од земље били недовољни због екстензивне производње и ниских цена земљорадничких производа, то су сељаци настојали да се запосле у фабрикама и рудницама. Око 300 сељака из планинских села параћинског среза радило је у рудницама Сисевца, Равне Реке и Сењског Рудника. Исто толико људи из Плажана, Миливе и околних села радило је у деспотовачким рудницама. Од укупног броја запослених радника у фабрикама штофа и стакла у Параћину (2.500), у фабрици цемента у Поповцу (400) и јагодинској кланици и пивари (500), 75% били су радници са села. То су пола радници, а пола сељаци; они су били једном ногом у граду а другом у селу.

Сиромашни сељаци у свему су били зависни од богатих сељака, сеоских трговаца и зеленаша. Економска криза и неродне године учиниле су да је један по један западао у канџе богаташа путем разних позајмица и дуговања у новцу или натури. Сеоски кулак и дућанџија обично су били „кумови“ или „побратими“ сеоској сиротињи, без којих ова није могла да изоре њиву, прехрану породицу, уда ћерку или ожени сина.

Наднице су биле ниске, 8—10 динара копач, а 30 — косач. Хлеб — 3 динара килограм, шећер — 14, маст — 18, плави камен — 9, а гумени опанци — 37 динара.⁹⁾ А требало је купити со, гас, шибицу — оно најнужније.

•) *Статистички годишњак Југославије, 1939. Земљорадничка задруга, 1938, бр. 7.*

ПОМОРАВЉЕ 1941 ГОД.
 НА ЧИЈОЈ СУ ТЕРИТОРИЈИ ОПЕРИСАЛИ ПОМОРАВСКИ И ДРУГИ ШУМАДИЈСКИ ОДРЕД

ИСТРАНО ПО ТОПОГРАФСКИМ ЗНАЦИМА ИЗ 1939

РАЗМЕР 1:200 000

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

НАСЕЉА:

- Места од 20.000 до 50.000 становника
- Места до 4.000 становника
- Места од 10.000 до 20.000 становника
- Села

КОМУНИКАЦИЈЕ:

- Автомобилски пут I реда
- Автомобилски пут II реда
- Железна пруга нормалног колосека
- Железна пруга уског колосека

А шта ће ако задеси болест, смрт и друго што је непредвиђено? Одакле платити порезу, прирезу, трошарину, кулук и друге дажбине? Како се обући и нахранити? То су све били проблеми једне сиромашне сеоске породице, а таквих је било много. За те њихове проблеме градски трговци и банкари нису марили. По њиховом мишљењу сељак је исто што и врба — што је више креш она у пролеће све боље расте.

Земљорадничко задругарство, које је у нашим крајевима било доста развијено, није испунило очекивања сиромашних и средњих сељака. Оно је било само форма продирања капитализма на село и елеменат појачане класне диференцијације сељаштва. У већини случајева задругарство је било у рукама горњих слојева сељака, који су одавде извлачили највеће користи — путем кредита, продаје пољопривредних производа задрузи, набавке справа и машина за своје газдинство (вршалица, трактора, сејалица, млинова и др.), које су богати сељаци изнајмљивали уз скупо плаћене услуге. У ређим случајевима задруге су одиграле и позитивну улогу представљајући трибину за остварење демократских права радног сељаштва, нарочито тамо где су у управи били комунисти и други напредни људи, који су путем задругарства окупљали радно сељаштво у борбу за непосредне циљеве: брисање сељачких дугова, давање бесплатног огрева сиромашним сељацима, осигурање прехране сиромашних и пасивних крајева.

У ово време цена кукурузу кретала се од 85 до 90 динара за 100 кгр., а пшенице — 150 до 160 динара, док је, напр. један обичан плуг копгао 790—960 динара.¹⁰⁾ „Призад“, предузеће за откуп пољопривредних производа, уместо да помаже сељаку да што боље уновчи своје производе — остваривао је милионске зараде. Често је и вештачки обарао цене под изговором да је смањен извоз, чиме је понуда на тржишту била већа, а откупне цене ниже.

Оптерећени високом стопом порезе и другим дажбинама, сиромашни и средњи сељаци су продавали жито у

¹⁰⁾ *Земљорадничка задруга*, 1938, стр. 460.

бесцење. Џакови са пшеницом нису ни уношени у амбаре, већ су одмах одвожени на пијацу, јер је пред кућом чекао егзекутор.

Пшенични хлеб у кући била је права реткост. Њега је било само у време вршидбе и о празницима — као каква посланица. Јео се кукурузни хлеб — проја, што је чинило исхрану сиромашном, једноличном и оскудном. Слаба исхрана доводила је до многих болести, а нарочито туберкулозе од које се пре рата у овим крајевима највише умирало.¹¹⁾

Здравствене и хигијенске прилике биле су на врло ниском нивоу; према једној анкети о стању рудника у Србији, утврђено је да су 90% станова нездрави и такви да се због њих побољевање повећава у размери најмање за 50% (нарочито зими). Станови су поред тога пренатрпани. До десет људи на 50 кубних метара.

О културном и моралном уздизању радника мало се водило рачуна. Једина разонода била је кафана и алкохол. Отуда је, напр., у Сењском Руднику било 4, а у Равној Реци ни мање ни више него 12 кафана и то у непосредној близини рудника.¹²⁾

Услед дејства велике економске кризе од 1929—1934. године, елементарних непогода: кише, суше, града — наше сеоско газдинство је било упућено на узимање зајмова и кредита. Кредитну потребу села подмиривали су приватни зајмодавци, новчани заводи и задружне организације. Кредит приватних зајмодаваца најмање је подлегао јавној контроли, те је најлакше и прелазило у зеленаштво. Често приходи задужених сељака нису могли да залегну само за камате које су код зеленаша износиле по 15 — 20% па и више.¹³⁾ Камата је одређивана

¹¹⁾ Просек умрлих од туберкулозе за ондашњу моравску бановину био је 13,45% од укупног броја умрлих, док је тај проценат скоро у свим орезовима Поморавља био изнад овога просека. Најмања смртност од туберкулозе била је у деспотовачком срезу 13,59%, а највећа у ресавском срезу 16,36%. Још већа смртност од ове болести забележена је у граду Јагодини 21,27%. <Статистички годишњак Југославије, 1940).

¹²⁾ Др. Димитрије Мишић: *Еко.омика индустрије ФНРЈ 1957.*, стр. 219.

¹³⁾ ИАС — К—7 — 11/594, стр. 3 и 4.

према приликама и погодби: већа нужда дужника — већа и камата. Познате су банкарске куће у Јагодини Тихомира Станојевића и браће Таушановић. Било је и приватних кредитора, Илија Митровић, браћа Ристић и други. Пошто је кредитирање био уносан посао, чак су и у малој Рачи никле четири банке. „Динар на банку” била је зеленашка камата неких банкара и трговаца у овом месту. У селу Вишевцу од 220 домаћинстава пред рат је дуговало на разним странама око 150. Драгом Стојановићу, кројачу из Паланке, дуговало је око 40% сељака из Мале Плане. Познато је да је Влада Пантић, из Марковца, узимао „динар на банку” за месец дана и довео нека домаћинства, која нису могла на време да се одуже, на ивицу пропасти. Слично је радио и Јубомир Петровић из истог места. Многи од ових предмета дошли су и на суд.¹⁴⁾

Због оваквог стања Стојадиновићева влада је 25. септембра 1936. г. донела Уредбу о ликвидацији земљорадничких дугова. По овој уредби све обавезе сељака дужника према приватним банкама и задругама преузима „за рачун државе” Привилегована аграрна банка. Дугови испод 25.000 динара смањују се на половину. Ову половину требало је да плати Аграрна банка приватним банкама и задругама у 14 једнаких годишњих рата. Дужници плаћају пола основног дуга и укапиталисани интерес до коначне исплате. А интерес је често пута био већи од основног дуга. Осталих 50% плаћају, и то: 25% држава у обвезницама које се амортизују за 20 година са 3% интереса, а других 25% пада на терет задруга. Ако оне немају покрића, ту разлику покрива држава.¹⁵⁾ На тај начин сељаци су уместо дужници банака и задруга постали дужници Привилеговане аграрне банке. Порески органи сада су могли за неисплаћене рате да врше принудну продају покретне и непокретне имовине сељака (члан 31 и чл. 48 Уредбе).

„Према томе, проблем сељачких дугова је проблем ослобођења сељаштва од капиталистичке експлоатације,

¹⁴⁾ ИАС — К—9 — 32/964, стр. 5.

¹⁵⁾ *Извештај о раду Главног савеза Зем. задруга Србије за 1938. г.*, стр. 39.

вели Веселин Маслеша, и он се не може решавати у оквиру мера капиталистичке економије, него је у ствари проблем социјални, који се може решавати само политичком борбом и политичким мерама".

Указујући даље да је пољопривреда старе Југославије, уопште узев, најзапостављенија грана привреде, Веселин Маслеша закључује: „Због тога се производи и испод рентабилности када би се ова рачунала по мерилима употребљеним у капиталистичкој привреди. Производи се даље по цени снижавања животног стандарда самих произвођача. То се код нас зове „стежање каиша“ који, по схватању многих, мора да има скоро неограничен број рупа.“¹¹⁾

Тешке економске прилике изазвале су брже раслојавање и пораст сеоског и градског пролетаријата. Забележен је и низ банкротстава, презадужења и пропадања ситних трговаца и занатлија. Занимљива су два случаја крвавих обрачуна који верно илуструју тадашње прилике: Живојин Милић, земљорадник, кад га је Трговачка банка у Ћуприји довела до просјачког штапа зеленашким интересом и другим трошковима, у једном тренутку револта бацио је бомбу у кућу власника банке Мише Ристића. Александар Коцић, раније опанчар, отворио је малу бакалску радњу са туђим капиталом, али је поште-но плаћао и извршавао своје обавезе. Кад га је поверилац ЈБубомир Брзаковић довео до пропасти и покушао да избаци на улицу, потегао је револвер и убио га.¹⁷⁾

Интересантан је и случај сељака из Велике Сугубине и Мишевића који су сами покушали да заштите своја права у погледу власништва на шуму у планини Бешњаји. Они су то чинили под паролом борбе против лопова, јер су неки шумари немилосрдно секли и продавали њихову шуму која је због неплаћене порезе прешла у државне руке. Поучени од напредних студената из својих села, као и неких комуниста из Крагујевца, око 200 сељака из Велике Сугубине пошло је са секи-

¹¹⁾ Веселин Маслеша: „О сељачким дуговима“ „Комунист“, бр. 103/59, стр. 18.

¹⁷⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 6, III део.

рама у Бешњају да обележи своју, сеоску шуму, стављајући до знања властима да је шума била њихова и да треба да остане њихова. Пошто се за овај корак сељака брзо сазнало, жандарми су их сустигли, али до крвопролића није дошло због става једног жандармеријског наредника који је ово спречио. По угледу на своје суседе, сељаци села Мишевића су такође пошли у Бешњају да означе свој део шуме. Али, том приликом је дошло до сукоба између жандарма и сељака у коме је седам сељака овога села изгубило животе.

Политичка борба грађанских странака у бившем моравском округу у раздобљу од 1935. до 1941. године углавном се водила између владиних странака ЈНС (Југословенске националне странке) и ЈРЗ (Југословенске радикалне заједнице) и Удружене опозиције, творевине која је израсла на незадовољству народа.

Удружена опозиција није имала писани програм, али су све странке полазиле са једне заједничке платформе: од захтева за демократизацију, уставност и парламентаризам у земљи.

Главну активност и усмеравање у Удруженој опозицији у овом крају имало је руководство КПЈ у Јагодини. Политика КПЈ била је усмерена у правцу окупљања маса у јединствени народни фронт под руководством Партије. Већ до посланичких избора од 11. децембра 1938. године знатно је ојачао фронт демократске коалиције против угњетавања народних маса; освајала су схватања да се може удруженим снагама да изборе већа права и бољи положај у друштву. Успостављена је сарадња са опозиционим странкама: У Деспотовцу, на пример, са представником Демократске странке Душаном Милорадовићем. Међутим, чланови опозиционих партија тешко су се везивали са људима за које се знало да су комунисти, изузев ако је неко по својој иницијативи ишао на такву сарадњу, као што је случај са Бором Лукићем, из Јовца, који је као леви земљорадник сарађивао са комунистима, а који је и по својим схватањима био близак њима.

На поменутих изборима, као и на оним од 5. маја 1935. године, Партија није поставила своју посебну листу због

тога што та листа, ако би и одговарала свим техничким условима, не би била потврђена од суда. Уз то, њени би потписници били одмах похапшени и оптужени по закону о заштити државе.¹⁸⁾ Ипак, у Свилајнцу су комунисти успели да образују раднички одбор за срез ресавски у циљу сарадње са представницима УО у Свилајнцу и учешћа радничке партије на изборима. Овај одбор издао је проглас радном народу Ресаве који је растурен по целом срезу. У њему је изложен став комуниста према изборима и сарадњи на листи УО, чији је носилац у овом крају био Брана Марковић. Због овог летка били су хапшени Чеда Ђурђевић и Драгош Илић, и одлежали по 15 дана затвора. Чланови Партије и симпатизери учествовали су на свим предизборним зборовима УО, који су држани уочи избора 1938. године, истичући своје говорнике на свима њима. Тако је на збору у Свилајнцу говорио Света Илић, терзија, на збору у Роћевцу Блажа Јоксимовић, на збору у Ђуринцу и Роанди Чеда Ђурђевић, а у Седлару — Раде Бисић.¹⁹⁾ У великоорашком срезу, да би омели изборе владиног кандидата, комунисти из Марковца и Новог Села уредили су да се у њиховом срезу кандидују на опозиционој листи и неки напреднији људи из Београда, а у Новом Селу и Ракинцу су за председнике општина кандидовали пријатеље Партије.²⁰⁾

У беличком срезу била је слична ситуација. Комунисти Јагодине успели су да на листи УО обезбеде преко Странке радног народа и свог радничког кандидата социјалисту Милутина Аранђеловића. На предизборној конференцији присталица УО у Глоговцу поред осталих говорио је и Бошко Ђуричић, правник из Јагодине, тада члан Обласног комитета КПЈ. Том приликом наступало се са позиције масовног окупљања људи у народни фронт слободе и за учвршћење народног споразума (удружене опозиције) у борби против режима, за слободу и хлеб, за

¹⁸⁾ Др Иван Рибар: *Политички записи*, Београд, књ. IV. 1952, стр. 34.

¹⁹⁾ ИАС — К—8 — 19/951, стр. 5.

Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 15.

мирнију сутрашњицу. Истицане су пароле савеза радника и сељака, Срба и Хрвата, за слободну и снажну Југославију која би се супротставила политици ослонца на осовинске силе.²¹⁾

Тих дана у кафани „Трговачка касина“ у Јагодини успешно је одржан синдикални збор свих радника и намештеника. О положају радника у Јагодини говорио је Милоје Стојановић, абацијски радник из Јагодине, а о законској заштити и задацима радничких синдиката Михајло Богдановић, секретар Савеза живежарских радника УРС-а из Београда. Главни раднички савез обратио се синдикално-организованим радницима и намештеницима овим речима: „Ми радимо у предузећима, трговинама и у ситним занатским радњама. Ми дајемо све од себе. А шта имамо од свега тога? Наш положај је такав да не одговара основним потребама људског живота. Наднице су такве да од њих не можемо живети. Радно време се крши. Закон о заштити радника се не поштује. Послодавци чине шта хоће, а противници радничке класе раде на томе да нас разједине и униште. Да би стали на пут томе злу, ми морамо устати у одбрану својих права, да заштитимо своје интересе и обезбедимо своју будућност.“²²⁾

У Удруженој опозицији било је снажно страначко трвеће које је нарочито дошло до изражаја на изборима маја 1935. и децембра 1938. године. Па и таква, УО је била трн у оку и стална мета напада прорежимских елемената. Октобра 1937. године на општинској седници у Ћуприји донесена је одлука да се забрани рад Удружене опозиције и у том смислу краљевској влади поднета је резолуција у којој се осуђује рад УО „као убиствен по народно и државно јединство“. Главни инспиратор овога апела и покушаја враћања методама шестојануарске диктатуре био је Милош Цукавац, адвокат, познати сарадник окупатора и домаћих издајника.⁵³⁾

²¹⁾ ИАС — Ф. — 3/78.

²²⁾ ИАС — К—25 — 1195, 3/84.

²³⁾ Записник општинског одбора Ћуприје за 1937. г., бр. 11560.

Иако је становништво Поморавља претежно демократски настројено, ипак је из ових или оних разлога трпело утицај владиних странака и њихових представника. Дobar део сељака у параћинском срезу био је под утицајем ЈНС или ЈРЗ, чију су делатност финансирали и помагали браћа Теокаревић, индустријалци из Параћина, и други богати трговци. Њихов експонент био је Радомир Вучковић, богати сељак из Горње Мутнице, доцније један од најкрвавијих народних непријатеља у овом крају. У Доњем Левчу осећао се велики утицај манастира Каленића, нарочито у време када је управник манастира Никон Лазаревић био посланик. Позната је била парола: „Гласајте Никона, па ћете слободно сећи манастирску шуму!”

Невероватно је колико су се разне страначке вође служиле демагогијом пред лицем напаћеног народа. Марковчани су запамтили овакву једну паролу Драгољуба Јовановића, шефа земљорадничке левнице: „Ако радници извојују власт и слободу, нека им је на част, ако то сељаци постигну, а радници хтедну да је руше — главе ће да лете”. У околини Паланке имао је обичај да овако започне збор: „Срамота је да ја сваког првог у месецу ставим у цеп пола вагона кукуруза, али шта ћу, таква је чиновничка држава и даје ми то право”. Сељаци су били огорчени и отворено су негодовали.

У ситуацији кад је угњетени сељак тражио излаз из заиста тешке ситуације и био склон да поверује сваком оном ко би му помогао да боље реши свој положај, извесно време су у овим крајевима имали успеха Хођерини борбаши и ЈБотићеви збораша.²⁴⁾ Хођера и његови пред-

²⁴⁾ Саветодавни одбор Љотићевог „Збора” у Београду одлучио је да побољша рад својих присталица на терену. Повереник и организатор у округу моравском био је Радивоје Симић, монополски чиновник из села Шантаровца. Имао је своје поверенике по орезовима: беличком, левачком, раваничком, дараћинском, деспотовачком, ресавском и варваринском. Он одлази на терен, окупља и одабира људе који су одани овој организацији и одржава своје састанке у циљу омасовљења „Збора”.

Симић шаље извештај о одржаним састанцима на терену округа моравског у коме обавештава организацију „Збор” да је у градове Ћуприју, Параћин и Варварин упутио Петра Никче-

ставници у овом крају Живан Лукић, адвокат и Лазар Стефановић, лекар — придобијали су масе обећањима о смањењу порезе и дугова, говорећи им о њиховом сиромаштву и о богатству министара који безбрижно проводе живот, зидају куће у иностранству, итд., а против којих се они наводно боре. Својим демагошким иступањима они су успели да окупе велики број присталица из редова сељака у орашком, моравском и нарочито ресавском срезу. Њихови су зборови били веома посећени и они су у прво време успели да озбиљно заведу масе. Борбаши су представљали странку добрих демагога који су умели да погоде шта сељака највише интересује. Али и томе је дошао крај. Чим се сазнало да Хођера обезбеђује себи место у Стојадиновићевој влади, онда су борбаши нагло изгубили у очима људи и више нису никад имали успеха. Љотић је имао најјаче упориште у Јасеници, где је његов кандидат на изборима однео победу. Иначе, у другим местима он није имао много присталица, изузев нешто код грађана и школске омладине у већим местима. „Систем јавног гласања, фалсификовање списка, пресипање гласова, разни облици притиска и претњи (позиви за плаћање порезе, неплаћених казни и болничких трошкова итд.) учинили би да се у оно неколико дана пред изборе измени расположење бирача и оповргну све прогнозе. Била је готово редовна појава да појединци, иако су припадали једној странци, под притиском гласају за другу.“²³⁾

Хапшења и прогони били су редовна појава, нарочито пре избора, како би се заплашиле колебљиве гласачке масе. Начелник Богдановић, из Јагодине, ухапсио је групу сељака из Шантаровца, Шуљковца и Драгоцвета

вића, из Ћуприје, да одржи састанке са предвиђеним повереницима. Извештава да је он лично одржао такве састанке у свим општинама беличког среза и да је ангажовао и друге у осталим срезовима. Затим тражи да лично дође Љотић и одржи зборове у пом. срезовима, јер то захтевају људи, припадници „Збора“. За посланичког кандидата се помиње Јовичић Душко, адв. из Лоћике. Симић сматра да је у Рековцу ситуација слаба, док је у Ћуприји добра (ИАС — К—10 — 56/1076 стр. 16).

²⁵⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 16.

зато што су пре избора, а и на сам дан избора, нападали кандидата ЈРЗ Делимира Петровића, који је био омрзнут од сељака.²⁶⁾ На предизборном збору у Рековцу уочи избора 1938. пред среским начелством је говорио Драгиша Цветковић. Учитељ Милорад Жунић Баца организовао је растурање збора помоћу блех-музике и једне групе радника Војно-техничког завода у Крагујевцу. После растуреног збора у року од три сата Жунић Баца је телеграфски био премештен из Рековца у Жагубицу.²⁷⁾ Слично се догодило и учитељу Боги Савкићу, из Кушиљева, који је на месец дана уочи избора премештен у село Лазницу, срез хомољски.

Тако су кандидати на владиној листи ЈРЗ на овим изборима обезбедили минималну већину, упркос разним махинацијама и грубим изборним фалсификатима, хапшењима и прогонима комуниста и напредних људи уопште.

НА ЛИНИЈИ УСПОНА

Комунисти Јагодине и околних места водили су неколико крупних политичких акција: организовање великог народног збора у Крагујевцу 1935, збора у Јагодини 1936. и низа других где су иступали захтевима за амнестију политичких осуђеника, за слободу штампе, збора и удруживања, паролама противу фашизма, а за хлеб, мир, слободу и стварање одбора народног фронта слободe. У Јагодину су у то време долазили чланови вишег партијског руководства: Мома Марковић, Цана Бабовић, Грга Јанкез, Станисав Сремчевић и Мирко Томић, и задржавали се по неколико дана. Илегално су становали код Ђурђа Ђурђевића, Ранка Величког, Танасија Тошића и Јована Ковачевића. Полицији није полазило за руком да ове њихове боравке открије.

После провале у Крагујевцу и хапшења већег броја комуниста и симпатизера покрета, политички живот је

²⁶⁾ ИАС — К—3 — 33/965, <пр. 24.

²⁷⁾ ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 1.

ослабио, а неке организације и појединци су се пасиви- зирали. Међутим, ПК КПЈ за Србију брзо је реаговао, реорганизовао и допунио нека партијска руководства, помогао да се обнови рад партијских ћелија и на ширем плану започне борба.

Као инструктор ПК за Србију на партијски рад у ове крајеве долази Петар Стамболић. Крајем марта 1938. формиран је нови Обласни комитет у Крагујевцу за подручје од Ужица преко Јагодине до Крагујевца, у чији су састав ушли Петар Стамболић, Душан Петровић Шане и Бошко Ђуричић. Касније у овај ОК улазе Станисав Сремчевић и Цана Бабовић. Петар Стамболић је имао задатак да ради у Ужицу и Чачку, Душан Петровић у Крагујевцу, а Бошко Ђуричић у Јагодини. Радом су били обухваћени Краљево и Крушевац.²⁸⁾

У Јагодини оживљава партијски рад; наставља се доношење и растурање партијског материјала, његова прорада и спровођење акција. Партијска организација раскринкава све профашистичке елементе који су покушавали на разне начине да заведу људе. Сви зборови које су заказивали ЈБотић и Хођера успешно су расту- рани. По фабрикама и радионицама растуран је партиј- ски материјал, али је најтеже било приближити се Кле- фишевој кланици и Парној пивари. И поред све предо- строжности ондашњих власти, успевало се да се по нешто материјала убаци и у та предузећа. Познат је случај Станимира Јовановића Миме, из Драгоцвета, који је ра- дио у кланици и био веза између људи села и града, с об- зиром да је свакодневно путовао из села у фабрику и назад. Једном приликом је разделио неке летке међу радницима. Како је један од тих летака случајно доспео и у фиоку стола једног пословође италијанског порекла, то је овај одмах као „сумњивог“ позвао Станимира и он је најурен из фабрике с мотивацијом „да више нема посла“.²⁹⁾

Партијска ћелија у Јагодини није прекидала рад. Овде су радили Славка Ђурђевић, Бошко Ђуричић, Раде

²⁸⁾ ИАС — К—10 — 34/967, стр. 1 и 2.

²⁹⁾ ИАС — К—3 — 62/1098, стр. 3.

ИАС — К—3 — 61/1097, II, стр. 63.

Солунац, Љубинка Крстић, Тодор Дирака и др. У месном партијском руководству су вероватно били Бошко Ђуричић, Славка Ђурђевић, Раде Николић Чоче, Тодор Дирака, Ранко Велички и Раде Солунац. У то време састанци су одржавани у кућама поменутих активиста, код симпатизера, а за време лета и лепих дана у пољу на гробљу. Деловало се и преко синдикалне подружнице, прављени су излети, држана предавања, проучаван партијски материјал. За време лета долазили су са факултета и помагали у раду Јоца Милосављевић, Радислав Никчевић, Ружица Милановић и други. Партијска организација је прилично јака. Она све више осваја позиције у подружницама УРС-ових синдиката — берберских, абацијских, живежарских и дрводељских радника. 1938. године избио је абацијски штрајк који је трајао око 20 дана. Синдикат је организовао скупљање намирница за штрајкаче. Сељаци из Бунара и Драгоцвета добровољно су давали животне намирнице за штрајкаче — пасуљ, кромпир и друго. Александар Вељковић, из Шантаровца, тада већ члан КПЈ, преко симпатизера сакупљао је прилоге и намирнице за штрајкаче у Јагодини.³⁰⁾

Те године долази до размимоилажења у вези са опорезивањем између Клефишеве кланице и јагодинске општине, што је у тесној вези и са платама радника ове фабрике. Фабрика је објавила локаут. Радници су привремено остали без посла. Око стотину радника демонстрирало је улицама тражећи посао. Једна делегација радника ишла је код председника општине и у Београд. Нешто касније дошло је до сукоба између радника и фабричке управе због непоштовања радног времена, због неплаћања социјалног осигурања за раднике и закидања надница. Овога пута радници су и без штрајка извојевали да им се обрачунава прековремени рад, чему је допринео тродневни штрајк грађевинара који су тражили повишење надница. У овом штрајку узело је учешће око 200 радника дрводељаца и грађевинара.

Дом глувих у Јагодини није био само васпитна и културна установа, већ и расадник напредних идеја у

³⁰⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 31.

месту и околини. Он је на неколико година уочи рата представљао важан ослонац и сигурно упориште Партије. То су омогућили његови наставници и напредни људи који су у њему радили — Миодраг Матић, Јован Ковачевић, Драгољуб Марковић, Томан Брајовић, Десимир Ристовић и Илија Ковачевић. Преко ових активиста Партија је вршила утицај на интелектуалце и просветне раднике у срезу. Извесно време и партијска техника била је смештена у овој установи. Ту су штампани разни леци и слати на терен. На овом послу нарочито су активни Јован Ковачевић, ЈБубомир Аћимовић и Драгољуб Марковић. Дом је повремено био и боравиште илегалца (Сретен Жујовић пре одласка у СССР и др.). Око дома су се окупљали напредни просветни радници и студенти из околине.³¹⁾

Партија је имала своја упоришта и у селима Шантаровцу, Бунару и Драгоцвету. Шантаровац је имао 1938. године партијску организацију од пет чланова. Секретар организације била је Добрила Стамболић, учитељица, све до пред крај 1940. године. Утицај КПЈ нарочито се осетио у време прикупљања помоћи за борце у грађанском рату у Шпанији. Познат је један састанак са симпатизерима у Драгоцвету који је одржао Бошко Ђуричић, и том приликом говорио о империјализму и тежњама капиталиста да у својим рукама држе целокупну светску привреду.³⁸⁾

Исте године развио се и синдикални покрет у Ћуприји. Он је везан за активност Драгоша Илића, абацијског радника из Свилајнца. За кратко време после његовог доласка у Ћуприју формиране су подружнице класних синдиката шивачких, кројачких и абацијских радника. Крајем 1938. и почетком 1939. године формиране су и подружнице кожараца, обућара, и опанчара. После Драгошевог одласка из Ћуприје, Радисав Миладиновић преузима рад у синдикату, а студенткиња Живка Дамња-

³¹⁾ 30 година Завода за глуву децу и омладину у Светозаревоу, Светозарево, 1958, стр. 18 и 19.

³²⁾ ИАС — К—3 — 18/601.

ИАС — К—3 — 61/1097, II, стр. 61.

новић рад са омладином. Тај рад представља даљи пораст напредних снага и припрему за формирање прве партијске ћелије.³³⁾

У Ћуприји је у то време формиран „Културни клуб“, који је обухватао интелектуалце, службенике и студенте. Своју активност развијао је преко месне читаонице и библиотеке, дилетантске секције, хора и оркестра. Клуб је имао и идејни одбор који је водила Живка Дамњановић. У раду клуба су се истицали Јелена Поповић и Ђуро Лопичић, професор, и Даринка Плеша, студент. Клуб је организовао дискусионе састанке на којима је претресан низ питања из области културе, уметности и политике (о „Аншлусу“ Аустрије, о платама службеника, итд.)³⁴⁾

У 1938. години партијски рад у Параћину у прво време био је доста слаб. Неки од чланова КПЈ који су били у затвору гасивизирали су се. По директиви Партије у Параћин је дошао Бошко Ђуричић, адвокатски приправник из Јагодине. Ове и наредне године он је уз помоћ Јосипа Бауера успео да оформи партијску организацију. За чланове су примљени Франц Розин, Виктор Вајт, Раде Николић Пикула, Михајло Илић Куља, Димитрије Марјановић Микалонац и Франц Штанкел, сви на раду у фабрици стакла. На челу скојевске организације био је Раде Николић Пикула. Партија и СКОЈ испољили су знатну активност на окупљању радничке омладине у спортском и културном друштву, као и на подизању класне свести радника у фабрици. Скојевци и напредни омладинци из града учествовали су у растурању летака, организацији излета, прослави Првог маја, приредбама друштва „Иван Цанкар“ итд.³⁵⁾ Скојевска група фабрике стакла имала је утицаја и на изваншколни број средњошколаца. Сличан утицај на ђаке и студенте имали су и напредни професори Мирко Бањевић, Гојко Томић и Милош Јовичић, као и Драгиша Цанковић, судијски приправник и Јован Бисић, службеник фабрике штофа.

³³⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 5 и 6.

³⁴⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 10—12.

³⁵⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 12.

У Параћину су биле активне подружнице графичких и металских радника, а синдикална организација фабрике стакла радила је све до затварања УРС-ових синдиката. Она је успела да се избори за делимично повећање плата. Њено културно-просветно друштво „Иван Цанкар“ које је радило на повезивању стакларских радника и подизању њихове класне свести, организовало је више приредби са револуционарним програмом, излета, прослава и посета другим градовима — Крагујевцу, Крушевцу, Ћуприји и Београду. Један од највећих успеха друштво „Иван Цанкар“ је постигло приликом свог учешћа 1938. године у Београду на смотри радничких синдикалних, културних и других секција у организацијама УРС-а, уз учешће најбољих друштава из Београда, Суботице, Крагујевца и још неких градова. Ту су били и делегати из неколико страних земаља — Мађарске, Румуније, Чешке и др. Овај фестивал је одржан у Радничком дому у Београду у Немањиној улици. На њему синдикално друштво параћинских стаклара постигло је завидан успех. Друштво је тада имало око 50 чланова, од којих око 20 жена. То су претежно радници и раднице фабрике, они најсмелији и најборбенији људи који су водили главну реч у културном животу града и околине и допринесли даљем ширењу напредног радничког покрета.³⁶⁾

Радни услови у Теокаревићевој фабрици вунених тканина у Параћину били су у ово време тешки. Радило се по десет часова дневно. Ако би газда склопио уговор за испоруку веће количине робе, радници су приморавани да раде и по 15 и више часова дневно. Или ако се појави неки застој на тржишту и роба нема прођу, онда настаје масовно отпуштање. Наднице су биле ниске. Исплаћивало се сваког петка. Једној већој радничкој породици то није стизало само за хлеб, обућу и најосновније животне потребе. Велики број радника је узимао хлеб и сву колонијалну робу на кредит. Градски трговци и дућанције на овоме су силно зарађивали. Износ

³⁶⁾ ИАС — К—5 — 29/961.

вересије самовласно су повећавали, убеђујући притом раднике да су се стварно толико задужили.

Радници су се припремали за штрајк. За непуних шест дана штрајкачком одбору се јавило 311 од укупно 650 радника. Заказан је и одржан велики збор радника у циљу преговарања са власником о условима рада, висини надница и другом. Збору је морао да присуствује и сам Теокаревић. Радници су тражили смањење радног времена на 8 часова, и исте плате. Власник је то одбио и на крају љутито додао: „Видећемо ми то сутра!“ Сутрадан предузеће је опколила полиција и жандармерија. Један денунцијант је проказивао организаторе штрајка. 36 радника добило је тренутан отказ, ухапшено и кажњено удалењем из предузећа за годину дана. Поред ових, отпуштен је и већи број других радника из фабрике.³⁷⁾ Иако је штрајк осујећен, власник је под притиском радника био принуђен да донесе „Пословни ред“, тј. правилник о упослењу и обавезама радника у предузећу. Тај правилник је у многоме побољшао животне и радне услове радника; званично је увео 8-часовно радно време, итд. Међутим, радници су, према истом правилнику, остајали по 9 часова у предузећу, и даље су им одбијани од зараде допринос социјалног осигурања, допринос за берзу рада и радничку комору, раднички порез, станарина, предујам у готову, вредност намирница које су купљене у магацину или кантини предузећа, оштета за „намерно учињени квар алата и материјала и другу штету коју радник учини“.³⁸⁾

Рудари Равне Реке и Сисевца имали су већ искуства у штрајкачким и тарифним акцијама. Познати су њихови штрајкови из 1935, 1936. и 1938. године. Синдикални збор рудара формулисао је захтеве са којима се ишло пред послодавце. Захтеви су се односили на повећање минималних зарада рудара, побољшање стамбених услова, олакшање акордних послова у руднику, признање синдикалних повереника и синдикалне организације. Рад-

³⁷⁾ ИАС — К—5 — 27/959, сгр. 1 и 2.

³⁸⁾ *Пословни ред за индустрију вунених тканина Владе Теокаревића и компаније — Параћин, 1937.*

Параћинско радничко културно
и певачко друштво
ЦАНКАР
ПРИРЕЂУЈЕ ВЕЛИКИ

КОНЦЕРТ

са богатом лутријом, играником и шаховом поштом, у четвртак 31- XII уочи
Нове године у хотелу „ГРЕНД“ са овим програмом:

- 1) Подарна реч, друг Ело Мелер,
- 2) Клобнер: „Раднички поздрав“, нова композиција хор.
- 3) Боршачки: „Весна млада“, нова композиција хор.
- 4) Келс: „Социјалистичка корацина“, нова композиција хор.
- 5) Мокрица: „Десетак меча“, нова композиција хор.
- 6) Падермајер: „Прован стег“, нова композиција хор.
- 7) Бинички: „Свете молитве“, нова композиција хор.
- 8) Митровић: „На скакару“, рецитација.
- 9) Прегел: „Наша гарда“, нова композиција хор.
- 10) Трочанин: „Ја сам пролетер“, рече соло.
- 11) Пеша: „Радничко право“, нова композиција хор.

**ЛУТРИЈА: Стакларски производи (разни
содариси, шаво и т. д.)**

ИГРАНКА

Хоровођа: г. **Димитрије Ђорђевић**, из Параћина.

Почетак у 8 часова у вече. Улазна цена: 7.- дина. од самца и 5.- дина. од
члана у породици. — Добровољни приноси примају се са захвалношћу.

Штампа: Младост — Сарајево

У П Р А В А

Живео Б. Тумић
1939

У недељу 13 овога месеца у селу Глоговцу у кафани у 11 сати пре подне одржаће се

КОНФЕРЕНЦИЈА

Присталице Народног Споразума (удружене опозиције) на којој ће говорити: **Бара М. Лукић** из Јагодине, **Живошаје Марковић**, земљораднички кандидат, из Драгошевца, **Милутин Брањеловић**, раднички кандидат из Јагодине, **Драгутин Писаћ**, адвокат из Јагодине, **Драгаша Корунковић**, економ из Глоговца, **Бошко Ђурчић**, из Јагодине и **Радавоје Милетић**, из Рабара.

Браћо и пријатељи!

5 маја 1935 године удруженим снагама сељака и радника, занатлија, ситних трговаца, поштене интелигенције и свих напредних људи народне масе су дали доказа да се више овако не може и неће кивети. Први пут су сада народне масе изразиле своју готовост за борбу, за бољи живот, гласајући за листу **Др. Мачека**.

11 Децембра ове године одржаће се избори за нову Народну скупштину. Ови избори су најзначајнији од нашег ослобођења и уједињења. Мали народи преживљавају судбоносне дане по своју независност и слободу. Широки народни слојеви живе у тешкој садашњости и стрепе за своју будућност. Стога удруженим снагама народ мора да стресе јарам који га притискује, да извојује слободу и мир и створи сигурну брану против непријатеља слободe, мира и снажне Југославије.

Позивамо све присталице Народног споразума (Удружене опозиције), да дођу на ову конференцију и на тај начин видно покажу своју приврженост борби народа, да сам одлучује својом судбином.

Живео народни споразум!
Живела Удружена опозиција!
Живео братски савез Срба и Хрвата.
Живео савез сељака и радника!
Живела слободна, снажна и срећна Југославија!

АКЦИОНИ ОДБОР

ници су енергично захтевали да се прекине са грубим и нељудским понашањем надзорника према рударима. У штрајк је ступило око 800 рудара. Послодавци су били принуђени да преговарају са подружницом и пошто су захтеви рудара били углавном прихваћени, штрајкачи су ступили на посао. Рудари Сисевца штрајковали су пуних 30 дана. За време штрајка рударе су помагали сељаци из околних села, а нарочито из села Буљана. Штрајк је потпуно успео. Штрајком је руководио Љуба Николић, рудар из Петровца на Млави, познат по својој револуционарности и говорничком дару. Он је у предизборној кампањи за посланичке изборе 1938, говорећи радницима са крова једне ковачнице, успео да растури збор владиних кандидата. Те године радници Сисевца поново ступају у штрајк који траје 41 дан, и поново односе победу. Међутим, полиција је сковала заверу и Љуба Николић, истакнути синдикални борац, пао је као жртва полицијског терора једног дана у сумрак приликом изласка из јаме. Убиство је унапред припремљено. Тадање власти су закључиле да је у питању „самоубиство“ и нико ништа није предузимао.³⁹⁾

У фабрици цемента у Поповцу у прво време је постојала синдикална организација ЈУГОРАС-а, а касније УРС-а. Партијске организације није било. Пододбор синдикалне организације УРС-а је ујесен 1938. године организовао штрајк који је био повезан са штрајком рудара у Сисевцу, који је организовала тамошња синдикална организација а на чијем се челу налазио Љуба Николић. Штрајк је имао за циљ смањење радног времена и повећање надница. До тада радно време је било 10—12 часова. Десетодневним штрајком радника овог предузећа радно време је смањено на 8 часова. Када је једна група радника на челу са Милијом Маленовић, председником месне организације, отишла директору да преговара за минимално повећање плата у износу од 10—30 пара по радном часу, није постигнут никакав резултат. Он им је

³⁹⁾ *100 година Сењског Рудника*, Београд, изд. „Рада“, стр. 233—236.

Борба — 31. III. 1959.

цинично одговорио: „Ако треба — даћу полицији, жан-дармима и властима, а вама не дам“. Пошто су радници били махом сиромашног стања из околних села, а још недовољно организовани и класно свесни, прећутали су и сложили се да наставе са радом под дотадашњим условима плаћања.⁴⁰⁾

Приликом обиласка Свилајнца и околине, Мома Марковић је одржао краћи курс за чланове МК, а потом и за остале комунисте. За време његовог боравка МК је почео да издаје илегалне „цепне новине“, чији су први број уредили Мома Марковић и Чеда Ђурђевић, а које су у више примерака растуране и читане по селима. Састанци у Свилајнцу су одржавани илегално у кући Радета Бисића и Драгутина Димковића, а у Марковцу у кући Радоја Бојића и Млађе Филиповића. Целокупан партијски рад кренуо је напред. Партија проширује своје легалне и полулегалне везе у граду и по околним селима, искоришћавајући све могућности за повезивање са масама: од легалних и полулегалних састанака до среских сабора, растурања партијске и синдикалне литературе, па чак и на сахранама појединих поштених људи Партија истиче своје говорнике.⁴¹⁾

Осим партијске организације у Марковцу, а касније и у Новом Селу, у ово време постојало је партијско упориште у Кушиљеву. Тамо је радио Бога Савкић, учитељ. Радом у књижници он је ширио напредну марксистичку литературу, дискутовао са напредном омладином, нарочито средњошколцима и симпатизерима на које се наклањао. Његов рад је био познат властима и он је због тога пред изборе 1938. године био премештен.

Уочи догађаја који су предстојали у вези са Чехословачком, августа 1938, комунисти партијске организације Београдског универзитета у сарадњи са партијском организацијом из Јагодине, организовали су демонстративну представу против фашистичке Немачке, а у корист Чехословачке. Том приликом у Јагодину је дошло око 80 студената којима је приређен масовни дочек

⁴⁰⁾ ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 4.

⁴¹⁾ ИАС — К—8 — 19/951, стр. 3.

на железничкој станици и цела је поворка прошла кроз град до Соколског дома, где је приказан комад „Мати“. После завршеног програма говорници су иступали у одбрану Чехословачке и указивали на опасност која прети свим народима од фашизма. Сутрадан поворка је поново прошла кроз град до железничке станице, а растанак се том приликом претворио у дирљиву манифестацију југословенско-чехословачког пријатељства и братске солидарности.^{4*)}

СУКОБИ СЕ ЗАОШТРАВАЈУ

Под притиском народних маса незадовољних политиком владе, обманама и фалсификатима приликом парламентарних избора, почетком 1939. године дошло је до пада Стојадиновићеве владе. Нову владу образовао је Драгиша Цветковић и, да би се одржао на власти, повео преговоре са Мачеком у циљу решења тзв. „хрватског питања“, тачније речено: споразума о подели власти између српске и хрватске буржоазије.

Тих дана радничко-социјалистичка група из Јагодине издала је проглас у коме се залаже за владу „народног споразума“, за јединствени демократски фронт, а за који се радничка класа најдоследније залагала и борила још пре избора од 11. децембра. „Влада Драгише Цветковића, каже се у прогласу, истиче потребу решења „хрватског питања“, а не говори о демократији као нужном предуслову за решење тога питања. Она, као и раније владе, покушава да путем обећања освоји народно поверење и тако одржи уздрмане темеље реакције. Зато радничка класа мора да буде нарочито будна и непомирљива према даљој политици ЈРЗ, због њеног непријатељског става према радничкој класи“. У прогласу се указује да не треба веровати непријатељима наше слободе и независности и поред њиховог уверавања о тобожњем пријатељству и неповредивости граница Југославије. Неславан крај Чехословачке поучан је пример за нас и све

мале народе. Због тога радничка класа поставља ове захтеве: слободу штампе, збора и удруживања, слободу рада полштичких партија, распуштање скупштине која није изабрана слободном вољом народа, амнестију свих политичких осуђеника, укидање злогласног закона о заштити државе и савез са Совјетском Русијом.⁴³⁾

Земаљско саветовање КПЈ на Шмарној Гори дало је оцену о стању у Партији. На њему су постављени политички задаци Партије у новој ситуацији, а особито задаци у области организованог развитка и јачања КПЈ. Брига о људима, изграђивање лика комунисте и уопште питање кадрова постављено је од стране руководства као једно од најважнијих питања, јер, „најдрагоценији капитал којим располаже КПЈ јесу њени кадрови“ (Тито, „Пролетер“, бр. 1/1939).

1939. године формирана је прва партијска ћелија у Ћуприји. После неколико успешно извршених задатака (растурање прогласа и летака ЦК, рада у синдикату, омладини, итд.), Бошко Ђуричић је приликом једног свог доласка у Ћуприју примио у Партију Живку Димњановић, студенткињу, која је још као ученица приступила напредном омладинском покрету и Радисава Миладиновића Диду, абацијског радника. Он је том приликом рекао да је то сада руководство за Ћуприју и Живку је задужио да ради са омладином, а Диду са радницима. Овај терен је обилазио и Милан Мијалковић Чича, професор из Јагодине, после свог доласка са дугогодишње робије (маја 1939), најпре као инструктор ПК за Србију, а затим и као секретар Обласног комитета КПЈ. Он је, по речима комуниста у Ћуприји, често обилазио њихову организацију, преносио партијске директиве и учио их како треба да раде. У то време они су партијски материјал добијали из Јагодине („Комунист“, „Пролетер“, разне летке и др.). Крајем 1939. године у Ћуприји је за члана КП примљен и Данило Димитријевић, студент из Мијатовца. Тако је овде почела организовано да ради прва партијска ћелија.

У јесен 1939. Милан Мијалковић је, после пуштања са робије (као комуниста одлежао девет година), успо-

⁴³⁾ ИАС — К—26 — 1197, 6/60.

ставио везу са партијским организацијама у Свилајнцу и Марковцу, као и појединим комунистима и напредним људима из околине. Дошао је у додир и са радницима фабрике „Јасеница“ у Паланци. Ту се упознао са Светом Ђорђевићем, студентом, који је радио у фабрици и са радницима Иваном Мукером и Стеваном Скенцићем. Преко њих Мијалковић је обновио синдикални рад, како у фабрици, тако и међу радницима у граду. Са Рачанима је дошао у везу преко партијске организације у Марковцу. Радоје Бојић, секретар организације у Марковцу, повезао га је са Владом Пешићем из Раче, и тако је октобра месеца формирана партијска ћелија и у Рачи. Њени први чланови су били Бранко Радосављевић Ђата, студент права, Живан Радовановић, кројачки радник и Живорад Стојиљковић, земљорадник из Адровца. Организација је успела за кратко време да активира омладину у Рачи и околрши и да створи скојевске групе. Преко Свилајнца дошао је у додир са Дубљем и Кушиљевом, а преко Марковца са Великом Планом. То је учинило да убрзо оживи партијски рад у Доњем Поморављу и да се организација оспособи за још теже и сложеније задатке.⁴⁴⁾

Пред крај 1939. формирана је и партијска ћелија у Равној Реци. Њени први чланови били су Петар Жалац и Лука Јелић, рударски радници, а касније Чеда Богдановић, Албин Глоблер и други. За нешто више од годину дана у Равној Реци су радиле три партијске ћелије са 12 чланова Партије и око 15 чланова СКОЈ-а. Тако су створени сви предуслови за један шири и организованији рад у масама.⁴⁵⁾

Крајем 1939. године на Црном Врху, између Крагујевца и Јагодине, одржана је Обласна партијска конференција на којој су присуствовали делегати из Крагујевца, Јагодине, Чачка, Ужица, Краљева и других места у овом делу Србије. На конференцији је било око 30 делегата међу којима и Милан Мијалковић, Петар

) Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 18 и 19.

«) ИАС — К—7 — 87/1122.

Стамболић, Душан Ђетровић Шане, Станисав Сремчевић, Мијалко Тодоровић, Ратко Митровић (из Београда) и други. Од нечланова Партије био је Радисав Миладиновић, радник из Ћуприје и још неколико кандидата. У име ПК КПЈ за Србију конференцији су присуствовали Милан Благојевић и Цана Бабовић. Конференција је одржана у једној колиби која је имала само собу и предсобље. Била је зима и тако хладно да су делегати стављали новине испод кошуља да не би прозебли. Ова конференција је одржана после великих провала, у моменту када се КПЈ почела да стабилизује у организационом и политичком смислу. Конференцију је отворио Милан Мијалковић Чича, секретар Обласног комитета. Расправљало се о међународној политичкој ситуацији, о агресивној политици фашизма (други светски рат је почео), о одбрани земље, о раду у масама, организационом стању Партије на овом подручју и о идеолошком раду. Изабрано је руководство, делегати за Пету покрајинску конференцију КПЈ за Србију и донети закључци за даљи рад. Конференција је трајала два дана.⁴⁶⁾

У неравној борби, у условима заоштрених супротности старе Југославије и класних сукоба које је на овом терену имала радничка класа, а особито радничка и студентска омладина, Партија је поступно ширила свој утицај, освајала позицију за позицијом у радничким и културно-просветним организацијама. Развијан је унутарпартијски живот комуниста, другарство, одговорност у извршавању задатака, партијност, конспиративност, непомирљивост према класном непријатељу, итд. А изнад свега тога постављена је борба за масе, за утицај међу њима, за друштвени и политички преображај земље, за идеале социјализма. Све више је посвећивана пажња идеолошкој уздигнутости људи, борби за кадрове, јачању партијске технике и издавању партијског материјала — књига, брошура, новина, прогласа, летака итд. Посвећивана је пажња техничком апарату без којег се није могао замислити иоле озбиљнији партијски рад у

) ИАС — К—10 — 34/967, стр. 2 и 3.

ИАС — К—10 — 34/967, II.

илегалним условима: илегални станови, везе, упоришта, лажне легитимације итд. Партијски материјал је најпре из Крагујевца, а касније из Београда, преношен у Јагодину а одавде је слат куририма на све стране — у Ћуприју, Параћин, Смедеревску Паланку, Свилајнац и друга места. Курири су били обично смели и одважни омладинци, радници, студенти и ђаци — за Јагодину: Ружица Милановић, Таса Марић, Властимир Марјановић, касније Вида и Јека Ђукић и други; за Ћуприју: Данило Димитријевић, Радивоје Сибиновић, а у Параћину: Франц Розин, Мика Куља, Едо Мелцер и други. У ове сврхе коришћени су поједини напредни радници који су свакодневно путовали кућама, симпатизери из града и села на које се Партија ослањала, ђаци и студенти преко лета и сл.

Партија се бринула да њена реч допре до свих радних људи. Руководство је на време реаговало на сва важнија унутрашња и спољно-политичка збивања. У време „Аншлуса“ заузет је став о питању одбране земље и обнародован у форми јавног прогласа. То исто и поводом „Минхенског споразума“, у време акције за помоћ Чехословачкој и о другим питањима. Ти су леци и прогласи брзо преношени у наше градове и села и људи су на време информисани о правом стању ствари. Тим је била осујећена намера реакционарне буржоазије да преко грађанских странака развије код људи наклоност и симпатије за фашизам.

У зиму 1939. године одржан је по казивању Радисава Миладиновића један пленарни састанак — саветовање у кући Динка Обрадовића, у Ћуприји. Ту су били чланови КП из Параћина, Ћуприје, Јагодине и Свилајнца. Био је и један представник ПК за Србију из Београда. Укупно 12 људи. Дискутовало се о рату који је водила Немачка и о нашем ставу према том питању. Затим је било речи о питањима из рада партијске организације и донесени су закључци. Усвојена је и резолуција о даљим задацима које је требало спроводити. Том приликом дискутовало се и о оцени пакта Немачка — СССР. Данило Димитријевић је имао своје схватање о том пакту. Ми-

лан Мијалковић је објашњавао тај потез СКП-б и совјетске владе као целисходан и исправан у датом тренутку.

Занатски радници били су и даље носиоци радничког покрета и напредних стремљења у Ћуприји. Узроци ове појаве су доста сложени. Пре свега, економски положај занатских радника био је знатно угроженији него положај индустријских радника. Они нису имали стално запослење и били су препуштени на милост и немилост послодаваца. Наднице су им биле једва 12—14 динара дневно и то не увек, пошто су радили „на парче“ — кад има посла. Радници фабрике шећера, брикетнице и државних установа имали су бар извесну сталност, а били су и боље награђени. И они су били експлоатисани, али из страха од незапослености ћутке су подносили све ово јер их је оптерећивала породица, везаност за град и сл. Због тога и највећи број индустријских радника није био обухваћен УРС-овим синдикатима, већ су и даље припадали ОРС-у (Општи раднички савез).⁴⁷⁾

Овде се рад КПЈ одвијао углавном преко синдиката и других форми. По сећању Миодрага Новаковића Цуце, графичког радника из Ћуприје, у развијању партијског и синдикалног рада највише су се сукобљавали са љотићевцима. Растурани су њихови зборови и скупови. Такав један збор у кафани „Дарданели“, на коме је требало да говори Љотић, омели су класно свесни радници, симпатизери и један број ученика гимназије.

Међу занатским радницима у Параћину најбоље су били организовани опанчари, који су били у сталној вези са члановима КПЈ. Синдикално су били организовани и обућарски радници који су децембра 1939. штрајковали због смањења плата за 10%. Ипак, најактивнија и са највише угледа и успеха дејствовала је синдикална организација у фабрици стакла у којој је било и највише комуниста.

У Јагодини је партијска организација у сарадњи са месним међустрковним одбором, на чијем се челу налазио столарски радник Никола Дирак, организовала више штрајкова међу којима штрајк металских, дрво-

дељских и кожарских радника. Штрајковало се за повишење надница, за боље услове рада, за увођење хигијенско-техничке заштите у радионицама, за исплату прековременог рада и уопште за остварење и примену радничког заштитног законодавства. У овим штрајковима, поред осталих, учествовали су Станко Петровић, Винко Дирак, Десимир Милошевић, браћа Брамар, Драган Ђорђевић, ливац, Василије Ђорђевић, опанчар и други.

Било је покушаја да се разбије јединство радника и да се поново оживе реформистички синдикати у Јагодини. У том циљу више пута је навраћао неки Рајковић из Београда, и покушао да врбује Љубу Расуловића, шлајфера, и још неке за разбијачки рад у синдикату. Али томе се Партија супротставила преко својих активиста у синдикату и тај покушај није успео. У демаскирању лидера те групе — Топаловића, Белића и Крекића, који су хтели да приволе раднике на тактику петиција и молби, нарочито се ангажовао Радислав Никчевић.⁴⁸⁾

КПЈ и синдикат развијали су разноврсну активност и користили постојеће форме и организације. Тако, на пример, 28. јуна 1939. године у манастиру Раваници, код Ћуприје, приређена је велика свечаност поводом 550-годишњице косовске битке. На ову свечаност дошли су и напредни радници и ђаци из Ћуприје, Јагодине и Параћина и делили пароле — тробојнице са натписом: „Бранићемо земљу“, певали борбене песме и тиме показали да напредна омладина стоји у првим редовима борбе за одбрану земље против фашистичке опасности.

14. јула те године на 150-годишњицу француске револуције, културни клуб у Ћуприји приредио је академију. О значају француске револуције говорио је председник клуба Ђуро ЈТопичић, професор из Јагодине. Око припремања академије нарочито су се ангажовали Славка Ђурђевић и Бошко Ђуричић, из Јагодине. Академија је била добро посећена и имала дубок политички одјек. На тај начин, поред осталог, вођене су заједничке акције комуниста и напредних људи Јагодине и Ћуприје, што је доприносило њиховом зближавању и већем успеху

⁴⁸⁾ ИАС — К—10 — 35/968.

у борби против реакције. Управа клуба обраћа се грађанству следећим речима: „Данас, када у овим мутним временима слободи, националној независности, братству и једнакости народа прети поново срамно ропство и насиље, манифестујмо своју одлучност у одбрани свих начела човечности и правде.“⁴⁹⁾

Синдикална подружница шивача у Ћуприји организовала је посела — приредбе са краћим уметничким програмом у кафани „Славија“, у радничком реону. Посета је увек била добра, а чист приход је употребљаван за набавку књига или за помоћ незапосленим или болесним члановима подружнице. Највећу помоћ у спремању ових приредби пружала је Живка Дамњановић. У организовању ових приредби учествовали су и радници других струка, — кожарци, графичари, дрводељци и други.⁵⁰⁾

Група напредних људи из Кушиљева одржавала је везе са групом из Марковца — Радојем Бојићем, Младеном Филиповићем и другима, али је тешње сарађивала са Свилајнцем, нарочито са Чедом Ђурђевићем. Најзначајнији њен рад био је у ширењу марксистичке литературе. Њоме су нарочито располагали Бога Савкић и Чедо Ђурђевић. Једном приликом је Раде Бисић дао неком Кушиљевцу „Анти-Дириг“ и Маркову „Критику политичке економије“. То су биле књиге Чедо Ђурђевића. Како тај Кушиљевац никако није враћао књиге, Чедо стави у задатак Драгутину Стојановићу да књиге пронађе. После дужег трагања Стојановић дозна да се књиге налазе у жандармеријској станици у Кушиљеву. Он није смео да се интересује за те књиге пошто је знао чије су, али о томе обавести Чеду, саветујући му да сам оде по њих и да се убудуће, боље обавештава коме позајмљује књиге. Чедо му на то каже да је све то Бисић забрљао и оде у жандармеријску станицу. Тамо му врате књиге без икаквих сметњи, јер нису знали шта оне представљају пошто су биле теоријске а не пропагандне природе.⁵¹⁾

⁴⁹⁾ ИАС — К—26 — 1197, 6/24.

⁵⁰⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 19, III део.

⁵¹⁾ ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 98 и 99.

И скојевске и омладинске организације у ово време испољавале су видну активност. Тако је скојевска организација у Туприји, која је формирана паралелно са партијском организацијом, посвећивала пажњу упознавању чланова са политичком ситуацијом код нас и у свету, читању и проради дела — „Мати“ од Горког, „Мој живот“ од Стаханова, „Комунистички манифест“. Сем тога, извршавани су и практични задаци: писање парола приликом значајнијих датума, растурање летака и штампе; све то кроз погодне легалне форме као што су излети, журеви и сл. У гимназији кроз литерарну дружину „Јакшић“ радили су напредни средњошколци, међу којима се нарочито истицао Дамњан Максић.⁵²⁾

Скојевском организацијом у Параћину која је претежно била састављена од младих радника — стаклара — руководио је Раде Николић Пикула, радник. Под њеним утицајем била је и једна група интелектуалаца која се окупљала око градске читаонице. Тој групи су припадали Драгиша Цанковић, Ђока Живковић, Мирко Бањевић и др. Са овом групом имао је контакте Бошко Ђуричић и под његовим руководством они су организовали дискусионе састанке и читање књига, сакупљање прилога за споменик Драгише Мишовића и друго. 1939. године овде је прослављена годишњица октобарске револуције. Мирко Бањевић је прочитао песму „Поздрав Партији“ коју је сам певао. На прослави је био и Бошко Ђуричић.⁵³⁾

Плодну активност у ово време показала је напредна омладина Јагодине. Уз помоћ партијске организације која је у ово време била јака (имала је око петнаест чланова) путем разних форми — излети, приредбе, предавања, састанци и дискусије, Партија и СКОЈ су вршили јак васпитно-политички утицај на омладину. Секретар једне партијске организације у граду тада је био Раде Солунац, молерски радник, друге Славка Ђурђевић, правник, а ЈБубинка Крстић, кројачка радница, била је секретар скојевског актива. У Јагодини је Културно-просветно

⁵²⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 30—34.

⁵³⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 16 и 17.

друштво „Абрашевић“ дало врло успелу приредбу са комадом „Закопајте мртве“ и програмом искључиво антиратне садржине. У Ћуприји, пак, полиција је забранила приредбу и избацила извођаче из локала. Практиковано је да на овакве приредбе и скупове долазе и комунисти из околних места (Крагујевца, Ћуприје и Параћина). После приредбе дискутовало се о њеном политичком успеху. У сећању учесника остао је излет код Мајурске воденице, организован у лето 1939. године. На том излету било је око 200 учесника омладинаца и омладинки. Кроз разне забавне и друштвене игре и предавања омладинцима су истовремено објашњавана и разна текућа унутрашња и међународна питања. На пример, упознавани су са фашизмом као системом и шта он свету доноси, као и са животом радних људи у Совјетском Савезу, о социјализму који је победио у једном делу света итд. Велику помоћ у раду организацији пружали су преко лета студенти из Јагодине и околине — Ружица Милановић, студент медицине, Јоца Милосављевић, из Багрдана, такође студент медицине, Рада Миљковић, учитељица у Балајнцу, и Раде Милосављевић. Руководство на излетима обично су сачињавали Радислав Никчевић, Јоца Милосављевић, Славка Ђурђевић, Бошко Ђуричић а касније и Ратомир Ристић Сеља. Исте године изведен је и излет до манастира Јошанице. На излетима је нарочито била активна женска омладина. Важни договори и састанци месне организације КП и СКОЈ-а за припрему ових и других активности одржавани су обично у кући Милутина Аранђеловића, Виде Милосављевић Кеве, пошто се она у то време доселила из Београда у Јагодину, или у једној кући на Ђурђевом брду. Јоца Милосављевић је са руководством СКОЈ-а за теоретски рад омладине организовао више кружока из којих су касније провером у пракси брзо израстали чланови Партије. Он је често доносио партијски материјал из Београда и растурао га по целом Поморављу. Био је познат међу радницима Ћуприје, Параћина и Јагодине.”)

⁵⁴) ИАС — К—3 — 18/601, стр. 7.

Радмила Поповић, студент медицине из Деспотовца, покушала је да активира једну групу омладинаца из села Деспотовца и да их привеже за покрет. Сећа се да је она после одржавања академије посвећене улози омладине у одбрани земље у згради Правног факултета у Београду на којој је одржао реферат Иво Џола-Рибар и на којој је формиран радни одбор омладинских организација за одбрану земље, донела неколико плаката антиратне садржине које су омладинци на сам дан Првог маја излепили на згради општине у Деспотовцу и на још неколико места у селу и граду. Сутрадан је сва жандармерија била на ногама. Испитивали су ко је то истакао, али нису могли да открију. Ти омладинци су читали и растурали брошуре и прогласе, ширили своје знање на друге и прикупљали храну за шпанске борце која је после тога слата у Београд.⁵⁵⁾

У пролеће 1939. године у Јагодини, Ћуприји и Параћину изведена је врло успешна акција студената за одбрану земље. Том приликом, пошто су прибављене дозволе власти, штампани су плакати са детаљним програмом. У Ћуприји је пред мноштвом грађана, пред спомеником, говорио студент технике Мијалко Тодоровић „О улози младе генерације у одбрани земље“ и рецитовани „Светли гробови“ од Змаја. Потом је у кафани „Уједињење“ одржана приредба с комадом „Мати“ и пригодним рецитацијама. Присутнима су дељене значке са заставицама „Бранићемо земљу“. Приредба је поновљена и у Јагодини у Соколском дому са истим програмом. Било је много омладине и грађана. Дошла је и група ђака из ћупријске гимназије. Од студената тада су били Чеда Ђурђевић, Милева Планојевић, Јован Шербановић, Јоца Милосављевић и други. У тој манифестацији учествовало је око 100 студената из Београда.⁵⁶⁾

Приближавање ратне опасности било је повод да Партија женским кадровима посвети све већу пажњу. На Земаљском саветовању маја 1939. у реферату „О стању у Партији“, речено је да „још одмах треба обез-

⁵⁵⁾ ИАС — К—7 — 11/594, стр. 8.

⁵⁶⁾ ИАС — К—10 — 35/968.

скоро на свим састанцима била присутна и Славка Ђурђевић, Никчевић или Бошко Ђуричић. У покрету је запажена Ружица Милановић, која је са осталим члановима развијала живу политичку активност. Она је радила и са радничком, школском и студентском омладином. Учествоје у организовању излета — у манастир Јошаницу и код Мајурске воденице. Као напредна омладинка и члан КПЈ учествовала је у раду свих друштава пре рата. Рада Миљковић, тада учитељица, у селу Балајнцу, као скојевка окупљала је око себе и просвећивала сеоску омладину. Приступачна и непосредна, она је брзо стекла поверење људи. Радила је на стварању сеоске библиотеке и читаонице, спремала приредбе, помагала у задрузи. Међу женама је развијала напредне идеје о правима жена, о једнакости у друштву.

Рад у покрету одвијао се по групама. Одржавани су читалачки часови и разрађиван разни материјал, поред осталог, „Жена данас“, „Зора“, и други листови и часописи. Поред тога, даване су и приредбе, каткад врло успешне.

Покрет је радио и на развијању међуградске сарадње. Тако у једном писму од 11. новембра 1939. године Славка Ђурђевић моли Дану Ђурашковић, домаћицу из Ћуприје, да растури плакат за концерт који жене Јагодине приређују у Ћуприји. У овоме ће је помоћи Даринка Плеша и Јелена Поповић.⁵⁸⁾

У једном другом писму Женски покрет из Јагодине са потписом председнице Даре Ковачевић и секретара Славке Ђурђевић - Ђуричић, обавештава Алијансу женских покрета у Новом Саду да су за ванредну скупштину одредиле делегате, али да због уредбе која је тога дана објављена у дневној штампи нису сигурне да ће се скупштина одржати, те и делегати из Јагодине неће доћи. Делегат који би ипак дошао, и поред ове уредбе, изненада је спречен.^{5*)}

⁵⁸⁾ ИАС — К—25 — 1195, 3/165.

^{*)} Реч је о хитно донетој Уредби владе Цветковић — Мачек о изменама и догунама Закона о заштити безбедности и поретка у држави, која је уследила поводом великих демонстрација рад-

Радам Културног клуба у Ћуприји ојачао је и Женски покрет. Иако је његово седиште било у Јагодини, он је и овде успео да у своје редове окупи око 20 жена, што је за почетак ипак било довољно.

1939. и наредне године велики број омладине био је ангажован на прикупљању црвене помоћи. На овом задатку нарочито је био успешан рад скојевског актива у Јагодини и Ћуприји.⁶⁰⁾

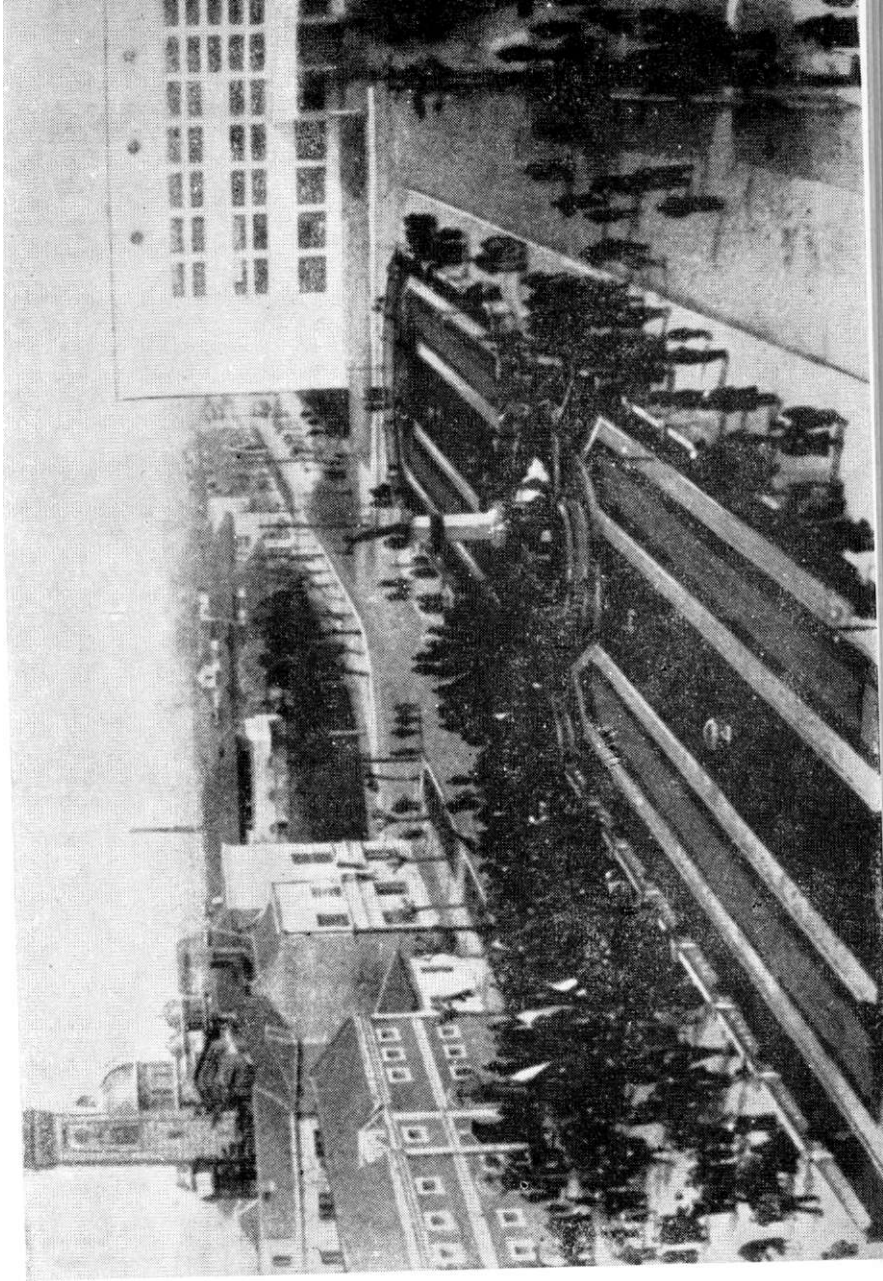
Други светски рат је почео. И нашој земљи претила је озбиљна опасност, иако је владајућа класа настојала да скрене пажњу народа од непосредне ратне опасности. И поред релативно родне 1939. године и привредног просперитета индустрије, положај радног сељаштва и радника није био ничим олакшан. Он је, услед повећаних цена робе широке потрошње а донекле и цена пољопривредних производа, због презадужености сељака и радника, напротив био тежи. Цене појединој роби порасле су и за 40%. Према једној статистици⁶¹⁾ видимо да су трошкови реалне плате за једну радничку породицу од четири члана 1939. у односу на 1937. годину порасли за 112,18%, док се просечна месечна номинална надница за исти период увећала само за 107%. Ову очигледну тенденцију опадања животног стандарда радних људи није могла да спречи ни увећана индустријска производња, иако је, на пример, у тој години производња мрког угља у Сењском Руднику и Равној Реци износила 296.077 тона, што је уопште и највећа производња коју су у својој историји остварили заједнички ова два рудника до избијања рата. Ако би смо још упоредили четворогодишњи период непосредно пред рат 1937—1940. са каснијим ратним периодом добили би смо однос 2,78:1.⁶²⁾ То се исто може рећи и за фабрику шећера у Ћуприји која је 1939.

ника и студената у Београду 14. децембра 1939. По тој уредби и локалне полицијске власти добиле су право слања у логор свих „непожељних лица“ која ремете ред и мир (ИАС — К—28 — 1201, 10/15).

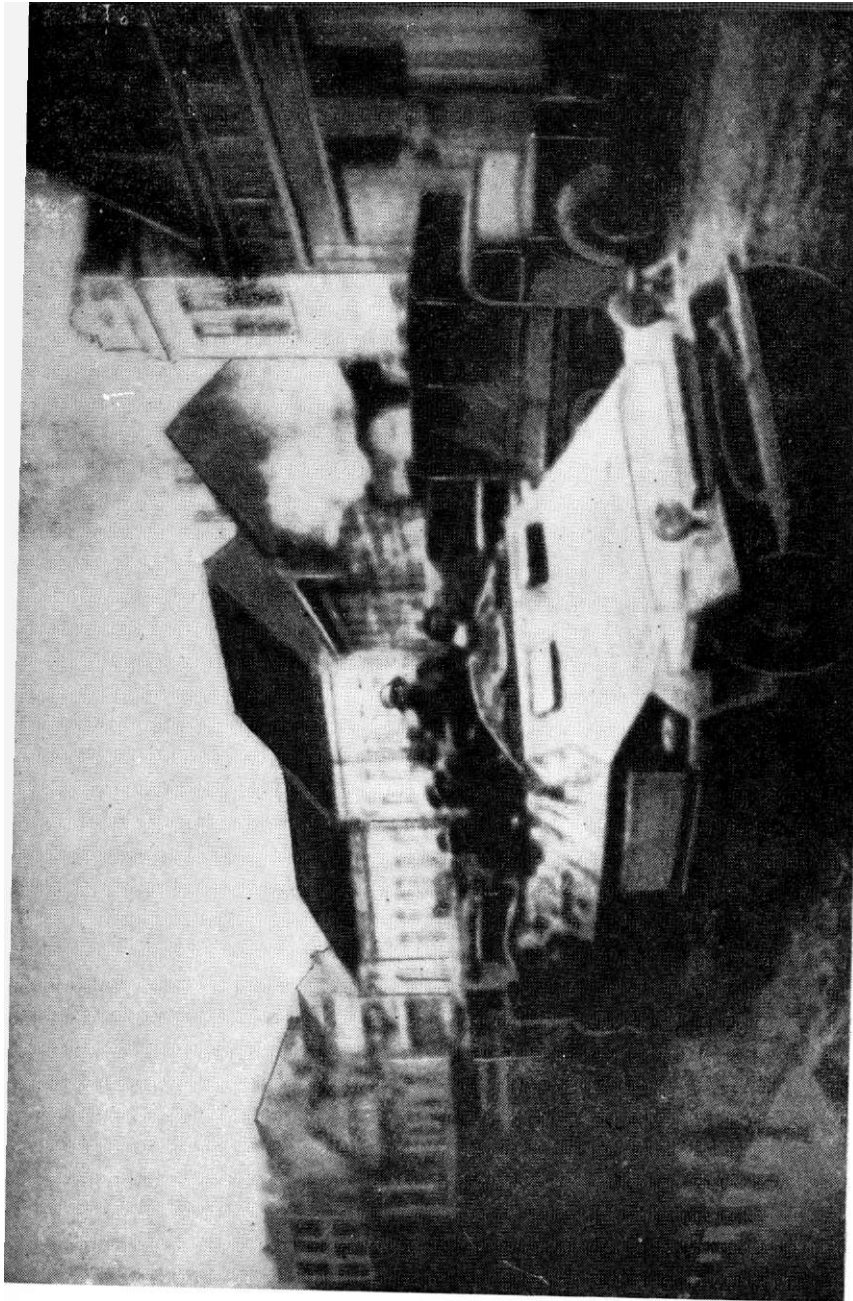
⁶⁰⁾ ИАС — К—3 — 18/601, стр. 7.

⁶¹⁾ *Развој народне привреде у Југославији*, Београд, 1940. бр. 9, стр. 53.

⁶²⁾ *100 година Сењског Рудника*, Београд, стр. 114 и 117.

Манифестације на скверу ^ а години 27. марха 194. год-ине

Улазак Немаца у Јагодину 10. априла 1941. године (ИАС - Ф-^1/24)

године на највећој површини (6218 ха), са највећим приносом репе (163,2 мц) по хектару добила највећу количину шећера (12.642 тоне). Привреда наше земље све више је служила као сировинска база за индустрију основних сила Немачке и Италије. Чак и повећани извоз стоке и месних прерађевина у те земље није могао да ублажи тешко економско стање сељака. Профашистичке снаге, љотићевци и петоколонaши свих боја, почели су да дижу главе и појачавају свој издајнички рад. Утицај буржоаских странака на радне масе јако је опао. Буржоазија је једино у комунистима видела највећу опасност за себе и свој опстанак и већ опробаним диктаторским методама предузимала низ мера да спречи њихову активност. Издаци за државну одбрану су расли и пребацивани на терет радника и сиромашних сељака. Цене су расле. Почело се са масовним позивањем на војну вежбу и то претежно људи слабог економског стања, радника, сељака, ситних чиновника и занатлија. Имућнији трговци, сеоске газде и виши чиновници нису позивани, што наводи на закључак о корупцији у коју су огрезли војни органи и апарат власти. То што се животни стандард није још више срзао и што народне масе нису пале у потпуну економску беду, моралну и политичку деморализацију, може се захвалити једино борби свесног дела радничке класе на челу са Комунистичком партијом Југославије, која је отварала перспективу борбе и победе над свим силама реакције које точак историје вуку назад.⁶³⁾

1

ПАРТИЈА У БОРБИ ЗА МАСЕ

У Србији су 1940. године уместо обласних формиранних окружни комитети, да би ПК чвршће држао цело-

⁶³⁾ Да би на неки начин умирила и скренула пажњу поштене јавности са горућих проблема тога доба, буржоазија је У Јагодини и Ћуприји 1939. отворила окружне судове за прилично пространу територију. Најближи оуседни окружни судови овима били су у Крагујевцу, Крушевцу, Пожаревцу, Зајечару и Књажевцу (*Статистички годишњак Југославије, 1940*).

* Поморавље У НОБ

купну територију. Том приликом формиран је и Окружни комитет КПЈ у Јагодини за округ моравски — територију Средњег и Доњег Поморавља која је обухватала Јагодину, Ћуприју, Параћин, Свилајнац, Деспотовац, Рековац, Смедеревску Паланку, Рачу, Велико Орашје и Жабаре. За секретара комитета дошао је Милан Мијалковић Чича, а од чланова ОК — Радислав Никчевић који је био и секретар ОК СКОЈ, Славка Ћурђевић и Јоца Милосављевић.⁶⁴⁾

Упорно се радило на јачању и повезивању партијских организација, на ширењу група симпатизера, јачању утицаја међу радничком и средњошколском омладином, на стварању партијских упоришта по селима, на извођењу тарифних и штрајкачких акција, борби против рата и скупоће — једном речи на свестраној мобилизацији маса на економским и политичким питањима.

Милан Мијалковић обилази партијске организације и упоришта, саветује, упућује и подстиче људе на рад. Захваљујући организацији и посебно активности Свете Ђорђевића, Партија је имала преовладавајући утицај на омладину у Паланци, па и на омладину гимназије која је дотле представљала средњошколско упориште љотићеваца у Србији. Утицај Партије све више је растао како међу грађанима тако и међу сељацима у околини. То је омогућило да се организује широка акција сакупљања потписа за повратак наших бораца из Шпаније, а касније када је отворен концентрациони логор у Паланци, вођена је акција сакупљања намирница у свим селима за затворенике и интернирце.

Поред тога, Милан Мијалковић, тада већ члан ПК КПЈ за Србију, организовао је илегално штампање листа „Глас радног народа“ у Свилајнцу, у штампарији Жике Костића. Лист је штампан у 5.000 примерака а изашла су четири броја. Ширен је и растуран по целој земљи. У ово време у Паланку долази као инструктор ПК Лазар Колишевски. Пошто је у међувремену добио отказ у Крагујевцу, дошао је у фабрику „Јасеница“. Утицај комуниста у фабрици био је прилично слаб и поред великог

⁶⁴⁾ ИАС — К—10 — 34/967, стр. 3.

броја индустријских радника. Он је убрзо успео да окупи већи број уздигнутијих радника и формира партијску организацију у фабрици. Међу првим члановима били су Иван Мукер, Живота Станисављевић, Света Ђорђевић, Гаврило Милић Пекар и још неки. Секретар организације био је Живота Станисављевић. Организација је почела врло успешно да ради, како у самој фабрици, тако и са занатским радницима и средњошколском омладином у граду, у коме је формирана партијска и скојевска организација и актив СКОЈ-а у гимназији. На челу градске организације био је кројачки радник Мика Голубовић. Формиран је најпре биро партијске организације који је потом претворен у Месни комитет у који је ушао и Љуба Ивошевић, секретар МК СКОЈ. Секретар овог комитета био је Живота Станисављевић, радник.⁶⁵⁾

Током 1940. у Ћуприји је примљено у КП неколико чланова међу којима Рада Миљковић, Вука Михајловић, Драги Димитријевић Јанков и други. Пријем у Партију вршен је на састанцима ћелије којима је обично присуствовао Мијалковић. Он би претходно разговарао са кандидатом проверавајући још једном његове особине и спремност за извршење партијских задатака. Састанци су држани једанпут недељно по кућама симпатизера и комуниста, а врло често поред Мораве у Ади. Ту су окупљане групе радника са којима се радило. У Ћуприји је у ово време формиран Месни комитет КПЈ у саставу Живка Дамњановић, Гојко Груловић, ученик гимназије и Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера.⁶⁶⁾

Окружни комитет у Јагодини, а посебно Милан Мијалковић, посвећивао је пажњу и раду на селу, које је дуго било под утицајем разних грађанских политичара, кортеша и демагога, а с обзиром на традиционалну непросвећеност и конзервативизам села, оно је више било резерва буржоазије у њеној профитерско-политичкој рачуници, него ли савезник радничке класе у борби за

⁶⁵⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 20—23.

⁶⁶⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 12.

заједничке циљеве радних људи. Обилазећи организације и партијска упоришта у ресавском срезу, Чича је поново оживео рад Партије у овом крају и њен се утицај почео више осећати, нарочито после V Земаљске конференције КПЈ и одлуке о раду са сељацима. Сељаци у овом крају били су изгубили свако поверење у политичке странке. Мирили су се са тешкоћама и комунисти су имали велике муке да придобију њихово поверење. У прилажењу сељацима, нарочито сиромашним и средњим, највише успеха је имао професор Мијалковић, који је успевао не само да га сељаци слушају већ и да их увери да у КПЈ треба да буду баш они који ће у савезу са радницима моћи да створе ново друштво.⁶⁷⁾ Познати су његови контакти са сељацима у Новом Селу, Марковцу, Шуљковцу, Шантаровцу, Драгоцвету и Бунару. Он им је говорио о тешком стању на селу, о ратној опасности која се приближује, о борби радничке класе и о новом, праведнијем друштву за које се комунисти боре. Сељаци су му прилазили најпре обазриво, а потом тражили да им он и други пут дође и да са њима разговара. Познавали су га као „професора из Јагодине“. Често је одржавао састанке са члановима КП и групама сељака симпатизера из поменутих села недалеко од Јагодине — код Ковачевачке шуме. Он је долазио увек нешто раније на састанак, па је на путу крај шуме у прабини цртао срп и чекић или петокраку звезду, што је био знак да је Мијалковић прошао и да је ту. И ако би се десило да састанак не почне на уговорено време, неко од присутних би отишао на пут и тражио убележен његов познати знак. Ако га није било, знало се да још није дошао.⁶⁸⁾

У партијској организацији у Шантаровцу, секретар у ово време била је Добрила Стамболић, учитељица; она је остваривала свој утицај махом преко културно-просветног рада са омладином. Због тога је била прогањана од стране среског начелника, а оптуживана од стране назадних учитеља и реакционара из редова сеоске и

⁶⁷⁾ Еита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. стр. 19—20.

⁶⁸⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 33.

градске буржоазије. Активност организације и симпатизера Шантаровца огледала се у оснивању читаонице у селу и раду културно-просветног друштва. Крајем 1940, када је Добрила Стамболић премепгена у сврљишки срез, секретар ћелије је постао Александар Вељковић.⁶⁹⁾

Партијска ћелија Марковца проширила се пред рат 1940. примањем Жике Дамњановића, четкара и Михајла Митровића, столара из Марковца. Рад ове ћелије пратили су и повремено обилазили Чедо Ђурђевић и Милан Мијалковић. Састанци су одржавани доста ретко, и у највећој тајности. Полиција је била на трагу Љубомиру Мишковићу, који је отворено иступао против режима. На састанцима су проучавани материјали и одлуке ЦК, дискутовано о политичкој ситуацији у месту, о стању у земљи и у свету, изучавала социјалистичка изградња у СССР, итд. Посебна пажња посвећивана је спремању и одабирању нових чланова Партије. Због тога пгго су неке провале долазиле баш преко тих нових чланова КПЈ. Много пута на састанцима се расправљало о растурању пропагандног материјала, партијских листова и часописа, прогласа и летака. У ширем кругу читалаца нарочито је коришћена напредна литература — „Мати“ од Горког, „Робија“ (Живот комуниста у Лепоглави), а од часописа „Зора“ и „Жена данас“.⁷⁰⁾

Те године Бранко Радосављевић Ђата, из Раче, као члан КПЈ створио је уз помоћ Свете Ђорђевића, из Паланке, партијско упориште у Вишевцу. Формирао је и скојевску организацију од неколико омладинаца и постао секретар СКОЈ-а. Прва знања о СКОЈ-у, Партији "И радничком покрету омладинци су сазнали од Бранка и Свете Ђорђевића.⁷¹⁾

Прогони комуниста били су у ово време нормалан и редован посао ондашњег режима. Полиција је свим силама настојала да спречи и паралише активност комуниста и напредних снага уопште, пратила их и слала низ расписа и поверљивих упутстава, али без успеха.

⁶⁹⁾ ИАС — К—3 — 18/601, стр. 3.

⁷⁰⁾ ИАС — К—9 — 32/964, стр. 5.

⁷¹⁾ ИАС — К—9 — 31/963, стр. 3.

Тако из поверљивих докумената ћупријске општине видимо да средско начелство уочи Првог маја у поверљивом акту „тражи да се предузму мере и да се грађанство чува од шпијунских елемената“. Затим својим актом исто начелство „тражи да се предузму мере да се спречи демонстрација чланова УРС-ових синдиката противу скупоће на дан 9. октобра 1940. године“. Најзад, још половином октобра исте године доставља акт којим „упозорава на комунистичке акције и летке на дан 7. новембра 1940. и по томе тражи извештај“. (А баш тога дана су растурани леци и одржано неколико састанака у част-октобарске револуције.)⁷²⁾

Комунисти и напредни људи у Параћину преко свог друштва „Иван Цанкар“ припремили су се за прославу Првог маја. Уочи тога дана они су по целом граду и у фабрици стакла излепили првомајски проглас ЦК у коме су радници позивани да масовно прославе свој празник. У њему је стајало:

„Радници и раднице Југославије!

Ове године ви славите свој велики празник рада — Први мај — под врло тешким околностима. Сви режими који су се ређали на власти до данашњег дана прогањали су вас и уништавали ваше тековине. Са споразумом Мачека и Цветковића, тј. са споразумом српске и хрватске господе, ваш је положај постао још тежи. Одузете су вам све важне институције, одузима вам се право на штрајк, то једино оруђе у борби против нечовечног изабљивања. Уништавају се ваше класне синдикалне организације и силом хоће да вас натерају у послодавачке и режимске организације ХРС и ЈУГО-РАС...“.)

Пошло се на излет на ћупријско брдо. Радници и напредни интелектуалци тога дана везивали су црвене машини, док су раднице носиле у коси црвени каранфил..

⁷²⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 43, III део.

⁷³⁾ Кратка историја Првог маја, 1957, „Рад“, стр. 60.

Полиција је вршила преметачине у фабрици стакла и у граду. Карло Вајт, код кога се нашао плакат, био је ухапшен и на саслушању све признао. Ухапшена је једна група радника из стакларе; међу њима и Бошко Ђуричић, који је и организовао растурање прогласа ЦК. Крајем јуна он је био изведен пред Окружни суд у Ћуприји. Суђењу су присуствовали комунисти и симпатизери из Јагодине и Ћуприје, јер је то била директива Партије. Судски писар Мика Миловановић нашао се на степеницама суда и бележио имена лица која су долазила; био је то први списак комуниста за полицију. И поред настојања суда, Бошко није осуђен, јер нису могли да му докажу кривицу. На суду је имао добро држање, што је помогло да и остали радници буду пуштени из затвора на слободу. Крај овог суђења радосно је поздрављен од присутних грађана, већином напредних, који су у њему видели победу праведне ствари за коју се бори КПЈ, и стекли драгоцену искуство како се треба држати пред класним непријатељем.⁷⁴⁾

Организација Партије и СКОЈ-а у Равној Реци била је врло јака. Први мај ове године прослављен је и у рудницима. Преко ноћи биле су излепљене плакате по бандерама. Изјутра су жандарми ножевима „тесали“ бандере и скидали плакате, бесни што не могу да открију ко их је излепио.

Партијска организација у Јагодини, после неколико успешно изведених акција, штрајкова и других облика активности, примила је у своје редове још један број радника, жена и омладине. У граду и околини било је преко 20 чланова Партије. Због тога је формиран прилично бројан Месни комитет од 11 чланова. Секретар овог комитета био је Раде Солунац, молерски радник. Крајем 1940. овде је формиран и Срески комитет у саставу Божа Жарић, шофер, Бошко Ђуричић и Славка Ђурђевић. Непосредно пред рат члан Среског комитета постао је и Ратомир Ристић Сеља, студент медицине.

У Јагодини је пред крај ове године, после одржавања V Земаљске конференције КПЈ, одржано једно окру-

⁷⁴⁾ ИАС — К—4 — 15/598.

жно саветовање у кући Илије Ковачевића, економа Дома глвонемих у Јагодини. Присуствовало је око 20 делегата, међу којима су били Милан Мијалковић, Радислав Никчевић, Јоца Милосављевић, Бошко Ђуричић, Славка Ђурђевић, Ранко Велички, Љубинка Крстић, Драгутин Димковић Гуље, Јелена Поповић, Вита Цветковић и други. Конференција је почела касно увече и трајала је сву ноћ. Саветовањем је руководио Милан Мијалковић. Он се највише задржао на политичкој ситуацији (октобра 1940. Немци су ушли у Мађарску и Румунију, а Италија је напала Грчку), као и на текућем партијско-политичком раду. Углавном, овде је прорађивана резолуција V Земаљске конференције КПЈ која је поставила задатке у области рада Партије на селу, у синдикатима, са омладином и међу женама, задатке вођења масовних акција против рата, скупоће итд. Било је критичких осврта на рад Партије у појединим крајевима и на појединим секторима рада у моравском округу, као и критика на сам рад чланова КП нарочито у погледу рада на селу. На крају су усвојени задаци за будући рад организације.⁷⁵⁾

У току 1940. растурено је много илегалног партијског материјала — летака, прогласа и штампе. Материјал је махом штампан у штампарији „Жикишон“ у Параћину и у већим количинама је преношен у Јагодину, Крагујевац и Београд. На тој релацији материјал је углавном пребацивао камионом Божа Жарић, шофер, који је у то време радио код Лађаревића у Јагодини. Материјал су разносили и Данило Димитријевић, Вида Милосављевић, Ратомир Ристић и други. Из Јагодине материјал је слат и ван округа моравског. Тако су једном Ратомир Ристић и Рада Трифуновић носили Молотовљев говор у неколико хиљада примерака у Лесковац. Првомајски проглас ЦК ношен је из Караматићеве улице у Јагодини према Крагујевцу и Београду. „Пролетер“ је пребациван у Крагујевац и друга места ван подручја Јагодине. Ристић је у току лета, заједно са Савићем, учитељем у Дому глвонемих, обично ноћу, убацивао

материјал у станове људи или у вандучиће за пошту, прислањао уз врата или носио на пијацу и делио сељацима. То су чинили и други активисти покрета а нарочито женска омладина.⁷⁶⁾)

И у Ћуприји је у току ове године одржано више састанака на којима је објашњавана политичка ситуација. Референти су били обично Живка Дамњановић или Данило Димитријевић, али су долазили и чланови ОК из Јагодине, па и из Београда. Тако је после V Земаљске конференције одржан партијски састанак код Живке у Ћуприји у присуству једног представника из Београда. Том приликом прорађивана је резолуција V Земаљске конференције.⁷⁷⁾ Овде треба напоменути да је у ово време било извесног групашења и недисциплине у ћупријској организацији и то махом на личној основи — између породице Ценића и Дамњановића. Тај латентни сукоб није био краткотрајан и допринео је слабљењу акционе способности ове организације и то баш пред сам рат. Због тога је интервенисао у више наврата Окружни комитет КП и СКОЈ-а. Радислав Никчевић је неколико пута долазио у Ћуприју због исте ствари.

У то време вођена је акција у свим већим местима Поморавља за сакупљање Црвене помоћи. Продаване су слике дра Драгише Мишовића на годишњицу његове смрти. Сlike су продаване преко партијске и синдикалне организације. Објашњено је да ће средства сада ићи за помоћ жртвама реакције а да ће се споменик зидати када радничка класа дође на власт. Из прихода Црвене помоћи набављена је партијска литература, помагани сиромашни чланови, набављана храна друговима У затвору и слично.

Синдикални покрет радника Поморавља све више расте и јача. Подружница шивача у Ћуприји извела је најпре једнодневни протестни штрајк због ниских надница и тешког положаја својих чланова. Њој је пошло за руком да изведе и 11-дневни општи штрајк који се завршио победом радника и потписивањем колективног

⁷⁶⁾ ИАС — К—10 — 35/968.

⁷⁷⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 41, III дво.

уговора са послодавцима. У исто време избио је и штрајк обућарских радника. И он је био добро организован и масован. Полиција је покушала да га спречи, јер није био „пријављен“. Радници су били упорни и штрајк је настављен. И овај штрајк се завршио потписивањем колективног уговора. О њему је писао и један раднички лист у Словенији. Радници су добијали помоћ од своје синдикалне подружнице, од кожараца из Скопља и Хрватске. Политички и културно-забавни живот радника у подружницама УРС-ових синдиката и даље је био интензиван. Даване су приредбе, матинеа, игранке и забаве. Са припремљеним програмом, позоришним комадом „Издајица“, рецитацијама и песмама, радници су гостовали и давали приредбе у Параћину, Деспотовцу и Свилајнцу.⁷⁸⁾

Године 1940. опанчарски радници из Свилајнца и Марковца извели су успешне штрајкове и припремили штрајк пољопривредних радника у Новом Селу. Опанчарски радници у Јагодини спровели су тронедељни тарифни штрајк који је делимично успео. Штрајковало је 50 опанчарских радника, калфа и шегрта. Борили су се да се скрати радно време на 10 часова дневно (дотле се радило и по 16—18 часова), да се пређе са рада на парче на рад са надницом и да се ове повећају за 30—40%, јер су и послодавци повећали цене опанцима за 100%, и захтевали да се одмах врате на посао сви отпуштени радници. Штрајком је руководио штрајкачки одбор од пет чланова на челу са Ранком Велицким.

У дводневном штрајку опанчарских радника у Деспотовцу и Великом Поповићу учествовало је око 20 радника. Штрајк су организовали Раде Николић Чоче, адвокатски приправник из Јагодине, и Радмила Поповић, студент медицине, из Деспотовца. Радници су се овим штрајком изборили да им послодавци нешто повећају зараде. Због учешћа у организацији штрајка, полиција је протерала Радета Николића из Деспотовца.⁷⁹⁾

⁷⁸⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 51—53, III део.

⁷⁹⁾ ИАС — К—7 — 11/594.

Чланови Партије у Паланци — Света Ђорђевић, Иван Мукер и Стеван Скенцић које је Мијалковић примио у КП, формирали су у лето 1940. године синдикалну подружницу индустријско-занатских радника која се убрзо повезала са Централним одбором савеза у Загребу. За првих 15 дана у ову подружницу се учланило 150 радника, а после три месеца било је већ 250. У то време водила се борба за обнову колективног уговора са управом фабрике „Јасеница“. Преговоре је започела организација ЈУГОРАС и од тога почела правити велику рекламу код радника. И партијска организација је преко синдикалне организације УРС-а такође повела акцију код радника за обнову колективног уговора, постављајући нове услове. Управа фабрике је одбила да преговара са представницима УРС-а под изговором да признаје само ЈУГОРАС као радничку организацију. Радници су, охрабрени од комуниста, запретили обуставом посла. Управа је довела жандарме и блокирала фабрику. Радници су онда применили нову тактику долазећи само повремено на посао. Управа је најзад била принуђена да прихвати постављене услове од већине радника. ЈУГОРАС се тако потпуно разобличио у очима радника као издајничка профашистичка, послодавачка организација. После ове акције у Партију је примљен један број радника који су имали заслуга за успех штрајка.⁸⁰⁾

Те године успешно је вођен штрајк кројачких радника у Паланци; потписан је и колективни уговор са радницима у трикотажи који су дотле радили по 10—12 часова дневно са платом од 15—20 динара. Радно време је скраћено на 8 сати, плате радника су повишене. Када је у ноћи 30. децембра 1940. објављено да се забрањује рад УРС-ових синдиката, комунисти из Паланке су изнели из просторија сву архиву и намештај. Када је сутрадан дошао полицијски писар са решењем да се сва архива и имовина УРС-а преда председнику ЈУГОРАС-а, нашао је празне просторије и голе зидове. Због тога су били ухапшени неки активисти од којих је поли-

⁸⁰⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд 1960, стр. 21 и 23.

ција тражила да кажу где су ствари, архива и музички инструменти. Они су рекли да није било никакве архиве, док су инструменти и намештај враћени онима од којих су позајмљени.

Политички живот у Смедеревској Паланци био је 1940. такође врло жив. Око партијске и синдикалне организације окупљало се све више радника. Радничка културно-уметничка секција редовно је давала приредбе у граду и околини, а продавана је и читана напредна штампа. „Раднички тједник“ из Загреба продаван је у преко 500 примерака. Утицај радничког покрета је растао.⁸¹⁾

Половином 1940. дошло је до штрајка радника у Клефишевој фабрици саламе у Јагодини. Те године фабрика је имала већи број радника него обично, због повећаног извоза сухомеснатих производа за немачку и италијанску армију. Радници су радили по 10—12 часова дневно, нарочито жене раднице у одељењу зв. „Пилићара“. Сви они који би се усудили да поставе питање повећања плата били би отпуштани са посла и проглашавани бунтовницима. Половином јуна, на иницијативу комуниста из града, посебно Никчевића, а под руководством своје синдикалне организације, припремљен је штрајк фабричких радника у коме је видну активност испољио и молерски радник Раде Солунац, тада секретар Месног комитета КПЈ. Од послодавца је тражено скраћење радног времена, повишење плата и побољшање услова рада у фабрици. Радници су напуштали радна места и демонстрирали пред фабриком. Фабричке сирене су их позивале на посао, а демонстранти су одбијали позив, чак и на интервенцију полиције. Било је претњи и физичког обрачуна с неким радницима, али се они нису заплашили. Послодавац је привидно попустио, јер су га на то нагонили рокови испорука Италији и Немачкој. Радници су се вратили на посао, плате су биле повећане једном броју радника, али је то било краткога века. Радници који су се највише истицали у демонстрацијама били су отпуштени с посла, а такође и реги-

⁸¹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 23 и 24.

стровани код полиције као бунтовници. Овај протест фабричких радника кланице позитивно је одјекнуо код осталих радника у граду и био је подстрек за даље захтеве радника у остварењу њихових права.⁸²⁾

Крајем марта 1940. избио је и штрајк ученика учитељске школе у Јагодини. Школа је била једно од трајних упоришта Партије, а њени ученици, у већини напредни, непресушни извор из кога су регрутовани не само добри стручњаци већ и напредни омладинци, чланови СКОЈ-а и Партије. У школи је било и љотићеваца, али је њихов утицај паралисан свакодневном борбом напредних снага. Међу старијом групом учитељаца нарочито су се истицали Милосав Матовић, Лабуд Ђукић, Слободан Луковић, Сава Цветковић и Благомир Туцовић, а међу млађима Сениша Јањић, Тодор Јосиповић, Новица Савић, Трифун Миљковић, Миливоје Петровић, Радомир Додић и Бранко Латас. Највећу помоћ школи пружили су Бошко Ђуричић, Славка Ђурђевић и Радислав Никчевић. У школи је илегално читана напредна литература „Младост“, „Култура“, „Пролетер“, „Комунист“ и др., као и брошуре напредне педагошке библиотеке „Будућност“.

Штрајк је уследио као нужна последица незадовољства ученика са постојећим недемократским и прорезимским стањем у школи, представљеним у личности директора школе, Милована Ристића. Далеко од тога да буде васпитач, он је често малтретирао и неоправдано кажњавао ученике, остављао их без ручка и недељног изласка, поскупљивао и закидао на храни итд. Због тога је био омрзнут од огромне већине ученика. Тако је дошло и до штрајка. Штрајковали су сви ученици изузев V године која је била пред матуром. На челу штрајкашког одбора био је Радомир Додић, а одлука о штрајку донета је у кући Славке Ђурђевић уз присуство још неколико ученика, Бошка Ђуричића и Радислава Никчевића. Штрајк је био одлично организован и успешно спроведен. Изасланик министарства просвете на седници наставничког савета школе о томе је рекао: „Спровео сам ислеђење, али коловође нисам могао пронаћи јер су уче-

⁸²⁾ *Нови пут*, Светозарево, 1959, бр. 28, стр. 2.

ници били компактни, а сама организација је савршена". Захтеви штрајкача су усвојени. Директор школе је убрзо смењен и премештен. Услови живота ученика осетно су се побољшали.

Скојевска организација и даље се омасовљавала и јачала свој утицај међу омладином. Секретар Окружног комитета СКОЈ-а био је Радислав Никчевић, правник. Састанци ОК СКОЈ-а одржавани су обично на периферији града, у једној летњој кући. Њима су, поред Никчевића, присуствовали и Јоца Милосављевић, Драган Вељковић, Ружица Милановић и Ратомир Ристић. У Јагодини је радило неколико скојевских актива — један у граду који је углавном био везан за женски покрет и чији је секретар била Љубинка Крстић, кројачка радница (до 1941. била активна а онда престала да помаже покрет), затим у учитељској школи и гимназији. Састанци са омладином обично су одржавани у кући Славке Ђурђевић, а њима је често присуствовао Радислав Никчевић. На једном заједничком састанку били су скојевци обеју школа заједно. Неки Ђоре, ђак гимназије, снимео је ову групу скојеваца и слику предао полицији. Чланови актива СКОЈ-а тада су били Живадин Јанковић Кум, Сава Цветковић, Дамњан Максић, браћа Савић, сестре Ђукић и др.

У лето 1940. у Јагодини је формиран Месни комитет СКОЈ-а; у њему су радили Никчевић, Славка Ђурђевић и Ратомир Ристић Сеља. Ристић је маја те године постао члан КПЈ. Никчевић је радио са средњошколском омладином, Славка са женском омладином у граду, а Ристић са сеоском омладином. Са сеоском омладином радило се у оквиру легалне организације „Задружна омладина". Окупљени омладинци читали су напредну литературу, спремали приредбе, и водили дискусије о положају сељака и политичкој ситуацији у земљи и свету. Таква активност је развијана нарочито у селима око Јагодине — Ланишту, Кочином Селу, Бунару и др.⁸³⁾

Посебна пажња посвећивана је радничкој омладини. Испитивани су услови рада омладине, њихове наднице

⁸³⁾ ИАС — К—10 — 35/968.

и однос пословођа и мајстора према њима. Да би се услови радника побољшали организовани су штрајкови, почев од штрајка абацијских радника 1938, па до штрајка кланичне индустрије у 1940. години. Те године дата је и једна приредба у „Клефишевој кафани“, коју је организовао Месни комитет СКОЈ-а. На овој приредби дошло је до нереди које је инсценирала једна група љотићеваца, ученика учитељске школе. Сутрадан је избила и туча на мосту са љотићевцима из учитељске школе. Они су се спремали да се освете Солунцу,⁸⁴⁾ али су њихову намеру осујетили напредни омладинци.)

Рад са школском омладином био је јако деликатан, јер је она кроз школски систем добијала режимско васпитање. Омладинцима су активисти КП и СКОЈ-а приступали увек непосредно и другарски. Често су им заказивали састанке на Скверуу време кад се корзо растури. Седећи на клупама, искуснији активисти би са њима дискутовали о разним питањима и појавама о књижевности, политици и друштвеном животу. Понекад су ови разговори трајали до дубоко у ноћ. Већина таквих омладинаца први пут је тада чула за појмове: класна борба, класна свест, експлоатација радне снаге, шта је марксизам, итд. Теорија је увек илустрована примерима из праксе. Чињенице стварности нагониле су ове младе људе на размишљање. И парк у Арачлијском потоку био је предратних година стециште омладине. У време школског распуста био је права пољска читаоница. Читане су књиге и вођене дискусије. Њих су обично водили Никчевић, Драган Вељковић или неко други. Уколико би наишао неко од сумњивих, разговор би променио тему или би почињала свирка или песма. Перица Миливојевић, сликар, тада би певао разне оперске арије.⁸⁵⁾

Библиотека „Младих умних радника“ у Јагодини била је стециште свих напредних снага из редова омладине и студената, просветних и јавних радника, а нарочито средњошколске омладине, која је ту, узимајући књиге на читање, стицала прве појмове из свих области

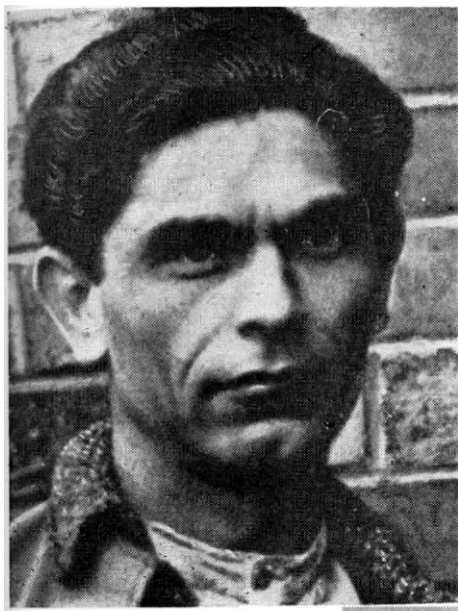
⁸⁴⁾ ИАС — К—3 — 18/601, стр. 9 и 10.

⁸⁵⁾ *Нови пут*, Светозарево, бр. 40/59, стр. 2.

живота — литературе, уметности, науке и политике. Међу књижничарима ове библиотеке срећемо све познате активисте покрета у Јагодини, а међу њима и неуморног радника Славку Ђурђевић. Њој није било тешко да погледом привуче и пријатељским речима приупита сваког ученика и омладинца: „Коју си књигу изабрао? Ево ти ове! Узми је, видећеш да је добра!" Поред квалитетних литерарних дела, нудила је најчешће друштвено-социјалне романае који су својом реалношћу и објективном сликом живота у класном друштву утицали на формирање друштвене свести младих људи, на њихов поглед на свет. Библиотека је окупљала омладину не само из Јагодине и околине, него и већи број средњошколаца из Ћуприје, који су долазили недељом и празником да узимају књиге. Поред Славке, овде је највише радио Никчевић. Библиотека је развила веома плодну делатност и преко народног универзитета. Долазили су познати предавачи из Београда и држали низ предавања. Међу њима су били др Ђорђе Тасић, др Јован Ђорђевић и др. Тако је ова установа доприносила широком политичком просвећивању маса, њиховом активирању и довођењу на позиције Партије и радничке класе.

И у Ћуприји и Параћину знатно је проширена скојевска организација. Секретар скојевског актива у Ћуприји била је Живка Дамњановић, а у Параћину Раде Николић Пикула. Садржина и форме рада били су као и код партијских организација. На састанцима је прорађивана или дискутована напредна литература — „Мати" од Горког, „Како се калио челик", „Изградња новог света" и др. Биле су организоване и читалачке групе. У Ћуприји њима је руководила Зорица Дамњановић. Поред тога, она је била и главни курир и често је преносила илегални материјал. Осим тога, извршавани су и други задаци — припрема и организовање штрајкова, исписивање парола, растурање летака итд.

Једна од форми рада скојевске организације били су бројни и чести излети у околину. Првог маја, у сарадњи са јагодинском партијском организацијом, изведен је веома успео излет на Гиље. Овде је из Јагодине било доста радничке омладине — шегрта. Били су и Раде Со-

Народни херој Милан Ми-
јалковић, члан ПК КПЈ за
Србију; рођен у Винорачи
код Јагодине; погинуо од
Немаца на Градини код
Ужица 17. августа 1941. го-
дине (ИАС — Ф—31/30)

Народни херој Бранко Кр-
смановић, члан Главног
штаба партизанских одре-
да за Србију; рођен у До-
њој Мутници; погинуо на
Космају августа 1941. го-
дине (ИАС — Ф—6 86)

Славка Бурђевић-Ђурич
ић, адв. приправник из
Јагодине; истакнути партијски
радник у Поморављу; стрељана у
Јајинцима 14. маја 1943. године
(ИАС — Ф—6/96)

Добрича Стамболић, учитељица у Шантаровцу код
Јагодине, члан КПЈ; погинула приликом
бекства из логора у Нишу крајем
1942. године (ИАС — Ф—3/6)

лунац, Ранко Велички, Ружица Милановић, Рада Миљковић и др., а из Ћуприје — Радисав Миладиновић, Данило Димитријевић, сестре Дамњановић и др. На том излету било је и револуционарних говора, а један од говорника био је Ратомир Ристић Сеља. Он је говорио о улози и задацима омладине, нарочито интелектуалне и радничке омладине и указивао на претећу опасност од рата. Један од најуспелијих излета био је у лето 1940. у манастиру Свете Петке. На овај излет пошло се масовно — комунисти, скојевци и знатан број симпатизера радника. Било је преко 50 учесника који су на станици у Параћину, чекајући да им се придруже радници из Параћина, певали борбене песме, што је изазвало подозрење полиције. Излетници су стигли у манастир и сели да се одморе. У том је на бициклу дојурио Данило Димитријевић и обавестио да су им жандарми на трагу. И заиста, после пола сата стигла је група жандарма и полицијски писар из Параћина. Испитивали су их ко су и одакле су, зашто су дошли, али су излетници већ почели да играју лопте, неки да свирају и певају и тако успели да обману жандарме. Оваквим излетима зближавана је радничка и интелектуална омладина и успостављана сарадња омладине три суседна града — Јагодине, Ћуприје и Параћина.⁸⁶⁾

У време ових излета, августа 1940. одржано је и саветовање омладинских активиста у једној шумици иза Ћурђевог брда. На њему је био Слободан Пенезић који је говорио о раду са омладином. Саветовање је било проширено — за Јагодину, Ћуприју и Параћин. Овде су били Никчевић, Јоца Милосављевић, Ратомир Ристић и неки омладинци са села (из Бунара Милашин Стефановић и Драги Јевтић).⁸⁷⁾

Видну активност у ово време испољавала је и средњошколска омладина Паланке са којом је радио Света Ћорђевић. За кратко време он је успео да кроз литерарне дружине, књижнице и читалачке кружке окупи омладинце. Омладински активи обухватили су

⁸⁶⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 45.

⁸⁷⁾ ИАС — К—10 — 35/968.

велики део школске омладине и повезивали се са радничком омладином. Организовали су заједничке излете, приредбе и утакмице. Тако су се омладинци зближавали. Пред крај 1940. године Партија је имала апсолутни утицај на омладину у Паланци. Синдикалне приредбе и просторије синдиката биле су препуне средњошколске омладине. То је била велика политичка победа напредне омладине, јер је гимназија све дотле била јако упориште љотићеваца. Велику помоћ омладинском руководству у Паланци пружао је Радислав Никчевић, из Јагодине.⁸⁸⁾

Августа 1940. Бранко Радосављевић Ђата, из Раче, организовао је на Градишту састанак са омладинцима из целог среза. Поред осталих, присуствовали су Антоније Исаковић, Стеван Мајсторовић, Милош Марковић, Ђорђе Марковић и Петар Живић, из Поповића, Живко Матејић, из Сипића и Драгослав Вучковић, Будимир Златић и Десимир Живановић, из Вишевца. Циљ овог састанка био је да се омладина упозна са политичком ситуацијом и опасношћу од фашизма. О овој теми говорио је Антоније Исаковић.⁸⁹⁾

Женски покрет, нарочито преко своје омладинске секције, у пуној мери развија своју активност у Јагодини и околини. У Јагодини, Ћуприји и Параћину 1940. поводом међународног празника 8. марта, организују се конференције жена и шаљу поздравни телеграми Међународној федерацији жена. Жене Ћуприје тада су први пут прославиле Дан жена. Уобичајено је организовање излета у Јошаницу, Ђурђево брдо и сл. Веома популарне биле су чајанке у просторијама Женског покрета. Овде се приређивао посебан програм и водиле дискусије о актуелним питањима.

Акција за женско право гласа нарочито је била појачана 1939. године када је на иницијативу Партије часопис „Жена данас“ упутио свим женама, женским просветним и хуманим организацијама апел за широко спровођење акције за право гласа жена. У њему је стајало:

⁸⁸⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 24.

⁸⁹⁾ ИАС — К—9 — 31/963, стр. 19.

„У циљу што шире и јединственије акције стварајмо одборе за право гласа жене, који ће водити акцију путем представки, конференција, зборована и митинга. Све организације које стоје на принципу слободе нека се преко својих представника које ће послати у одбор, изјасне за право гласа жена и тиме пруже подршку овом оправданом захтеву“.⁹⁰⁾

У Јагодина је формиран акциони одбор и одржано неколико зборована жена. На једном таквом збору 1940. Славка Ђурђевић је испред женског хуманог друштва „Српска мајка“, женског покрета и осталих женских друштава Јагодина одржала говор у коме се zaloжила за права жене и њен равноправан положај у друштву. Она је том приликом рекла: „Ми позивамо све жене, сву женску омладину да се удружимо и заједнички затражимо наше право. Ми се обраћамо свим мушкарцима, пријатељима слободе и равноправности да нас схвате и помогну. Наша једнакост значи право на рад, на просвећивање и учешће у друштвеном животу. Наша једнакост значи — за исти рад исту и награду, за исте дужности — иста и права ..“⁹¹⁾

И у мањим местима и селима одржавани су шири скупови и састанци на којима се говорило о положају жена и о потреби њиховог политичког изједначавања са мушкарцима. Таквих скупова је било у Шантаровцу, •Балајнцу, Иванковцу, Деспотовцу и другим местима.

Други светски рат беснео је свом жестином. Већина, рачунајући ту и буржоазију, била је на страни западних савезника. Коментарисало се и политизирало, давале прогнозе о исходу рата, изражавале симпатије у корист ове или оне зарађене стране, али конкретних акција није било. Све већи број људи позиван је на војну вежбу, што је погоршавало и онако тежак положај народних маса, али неког одређеног става и озбиљнијих припрема за одбрану није било. Једино су комунисти били

⁹⁰⁾ Боса Цветић: *Комунистичка партија Југославије и женско питање*, Београд, стр. 36.

⁹¹⁾ ИАС — К—3 — 69/1105, стр. 1 и 2.

активни и отворено иступали против сила осовине, указујући на опасност која прети земљи од фашизма. И љотићевци су појачавали своју активност, наравно, у корист фашистичких земаља. У писму Главног тајништва „Збора“ у Београду од 26. јуна 1940. тражи се од старешина подручја и повереништава срезова да доставе петицију са што више потписа краљевским намесницима и другим министарствима да су сада судбоносни часови и да треба да се прикупе све снаге за организацију „здравих и националних снага“, што је у ствари био позив на фашизацију земље, који би потекао „одоздо“. И тако, између те две узбуркане крајности и збуњене и инертне средине, све брже се ишло у сусрет 1941. години.

Непосредно пред рат буржоаска полиција је појачавала своју контролу и стално проверавала „политичку исправност“ појединих грађана, нарочито радника. Крајем 1940. године влада Цветковић — Мачек формирала је у Смедеревској Паланци концентрациони логор у који је стрпала око 400 комуниста и других напредних људи који су могли да ометају њену политику све тешњег повезивања са силама осовине. Под видом позива на војну вежбу, влада је уклањала са терена све комунисте и истакнутије политичаре чије је присуство у овим тешким данима било опасно за режим. У прво време комунисти су се и сами пријављивали војним командама ради одласка у војску, нарочито почетком 1941. године, али када је касније откривена обмана, Партија је дала директиву да се комунисти не одазивају позивима власти и да прелазе у илегалност. На тај начин велики број комуниста избегао је хапшење.

Света Ђорђевић је успоставио одличне везе између Месног комитета Партије у Паланци и логора. Организовано је прикупљање и слање намирница логорашима, и масовно прикупљање потписа за њихово пуштање из логора. С времена на време радници и омладина, покренути од комуниста пролазећи поред логора својим гласним поздравима и другим изразима солидарности, давали су моралну подршку ухапшенима. То је с једне стране доприносило побољшању положаја интернираца у логору, а с друге стране преко ових акција Партији су се при-

ближили многи омладинци који ће касније постати њени активисти.⁹²⁾

Ни морал војника југословенске војске није био на висини, јер о томе војне старешине нису водиле никакву бригу. Крајем 1940. у Мириловцу код Параћина налазила се једна војна јединица претежно састављена од резервиста. Морал војника јако је опао, а дисциплина ослабила. Војници су обарали ограде сељацима и чинили разне штете због чега су неки били кажњени да на леђима донесу по једно дрво из планине Јаворак у Мириловац, удаљене око 20 км. При повратку, у Доњој Мутници, одмарајући се, војници су међусобно разговарали: „Ако је ово војска која треба да брани земљу, онда нека је брани други“. Идући даље ка Мириловцу, војници су узпут бацали терет и у село су стизали готово празних руку. Пета колона је нашла уточиште и у војсци, и њен задатак и није био други него да шири деморализацију и неповерење између војника и старешина, да слаби борбени дух у армији, да припрема терен за спровођење освајачке политике фашистичких агресора и ликвидира слободу југословенских народа.

НА ПРАГУ РАТНЕ ОПАСНОСТИ

Режим се у својој борби против напредних снага земље, а посебно комуниста, све више ослањао на силу, јер је његов стварни политички утицај био слаб. У борби против народа владајућа класа је све више користила насиље, полицију, жандарме и оружје. Затвори су били пуни. Око 2.000 људи из свих крајева земље доведено је у тзв. војне радне јединице у Смедеревској Паланци. Акција забране УРС-ових синдиката синхронизована је позивањем свих сумњивих и прогресивно настројених лица на војну вежбу. Мало је комуниста у овом крају било који за непуну годину дана пред рат нису провели више месеци било на војној вежби, било у затвору. Али

⁹²⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. стр. 25 и 26.

Партија је упорно одолевала свим налетима реакције. У предузећима су формиран одбори радничког јединства а у селима одбори за борбу против скупоће, који су под руководством КПЈ постали борбени органи радника и радних сељака. Комунисти и све напредне снаге ступили су у одлучну борбу против владе „глади и скупоће“ — како је тада називана профашистичка влада Цветковић—Мачек. Југославија по скупоћи избија на треће место у свету, а „на врата широких слојева радног народа већ куца глад“ (Из материјала са V Земаљске конференције КПЈ). Поред рата и немаштине, живот радних слојева чиниле су све тежим владине мере на путу ка потпуној фашизацији земље — Уредба о концентрационим логорима, Закон о преком суду, Уредба о радним јединицама, Закон о Јеврејима, итд. Све су то мере до краја омрзнуте „влада прогона и терора над радничком класом“, попрскане крвљу невиних жртава радника, омладине и напредне интелигенције. Водећи ненародну издајничку политику она је себи поставила два основна задатка: фашизацију земље и борбу против комуниста, како би што пре довела земљу у наручје нацистичке Немачке и фашистичке Италије.

Среско начелство у Јагодини почетком марта 1941. расписом упозорава све органе „на предузимање мера против изгредника који изазивају нереде код испраћаја обвезника у радничке батаљоне“. Пета колона је радила. Под видом „стручњака“ и „специјалиста“ она је своје људе инфилтрирала у државна надлештва, предузећа и апарат власти. Такав је случај са инжењером Торнадом који је радио у градском поглаварству у Јагодини, са Павлусом у парафинској фабрици вунених тканина или са Месићем у Клефишевој кланици. На војну вежбу су позивани махом старији људи, док су млађи остајали код куће. Уместо да се врши обука у руковању оружјем, људи су копали ровове и учествовали на споредним пословима. Познати шпијун и петоколонаш Карло Ферлогер у Ћуприји служи се лукавством да би открио комунисте и напредне омладинце. Приказујући једном филм „Василиса прекрасна“ у своме биоскопу „Занатски дом“, он је на улазу говорио омладини: „Идите горе, тамо

су сви ваши". Неки од њих су насели овој провокацији, док му је један од искуснијих активиста одговорио: „Нека, хвала, ја сам навикао доле”.

Партијска руководства и комунисти тумачили су и спроводили у живот одлуке V Земаљске конференције КПЈ. Указивали су на стање у земљи и тумачили политичку ситуацију у свету, између осталог и пакт о ненападању између Немачке и СССР, који, бар што се тиче става Совјетског Савеза, ширим масама па и једном броју комуниста још дуго није био јасан. Нарочито је обраћана пажња на јачање и учвршћивање организација, на широко повезивање са масама града и села и на њихову политичку мобилизацију у питањима борбе против рата и скупове, против терора над свим погресивно оријентисаним људима и против све веће фашизације установа јавног и политичког живота.

Иако се режимска штампа трудила да завара узнемирени народ, износећи крупним насловима да су на пример „вођени разговори у духу традиционалног пријатељства између Немачке и Југославије”, да „Фирер жели јаку и слободну Југославију”, народ се није могао заварати јер није делио мишљење владајуће господе. Тегобе економског исцрпљивања, терети рата и скупове и терор жандарма и полиције, исувише су му говорили о супротном. Путем летака и прогласа Партија је о свим овим питањима обавештавала народ. Међутим, људи код којих би се нашли партијски прогласи и саопштења хапшени су и малтретирани. Када је Милан Мијалковић уочи мартовских дана написао летак против фашизма и приклањања Југославије Хитлеру са потписом „верни борци за народна права” — који је растуран по свим већим местима Поморавља, онда је омладинац Раде Симоновић из Ћуприје пао у затвор, са њим још један број активиста. Они старији принудно су слати на војну вежбу или у радне батаљоне, док су млађи (непунолетни) држани у затворима, премлаћивани и тек -онда пуштани. Тих дана у Параћин је дошао Бранко Крсмановић, један од активних учесника у Шпанском грађанском рату, који се са добровољцима Југославије борио на многим ратиштима на страни шпанске републиканске војске. При

повратку из Шпаније у Југославију он је ухваћен од полиције на граничном прелазу између Југославије и Италије и спроведен у Београд. У београдској „Главњачи“ провео је 35 дана, после чега је послат у Параћин. Само два дана по доласку стигла је депеша среском начелнику да се он одмах упуту у Београд. Али то се није остварило јер су наступили догађаји који су то омели.⁹³⁾

Све владајуће буржоаске странке уочи рата губе и оно мало позиција које су имале у народу а са њима и странке удружене опозиције које су до краја остале по страни од снажног народног покрета. Утицај Комунистичке партије све више расте. О одбрани земље нико више није мислио изузев Партије која се ставила на чело свих родољубивих и патриотских снага. По селима Поморавља стварана су све нова и нова упоришта Партије, све нови и нови партијски активни и скојевске организације. Формирана су и јачана партијска руководства. У партијском руководству Параћина били су Раде Николић Пикула, Бранко Ристић, радник из Поповца, Михајло Илић Куља и Франц Розин, радници фабрике стакла. Руководство у Туприји су сачињавали Данило Димитријевић, Драги Димитријевић Јанков и Живка Дамњановић. А у Паланци одлуком вишег партијског руководства Месни комитет је прерастао у Срески, у који је поред чланова МК ушао и Бранко Јевтић, студент из Кусадка. Партијска упоришта у овом крају била су у Азањи, Кусадку, Селевцу, Церовцу, Баничини и другим селима. Упоришта у околини Јагодине постојала су у више села међу којима у Шантаровцу, Бунару, Драгоцвету, Шуљковцу, Ланишту, Кочином Селу и још неким. На подручју Окружног комитета у Јагодини пред рат је деловало око 30 партијских ћелија и упоришта са преко 100 чланова Партије и око 150 чланова СКОЈ-а. Судећи по утицају који је Партија у ово време имала, могло би се рећи да је читаво Поморавље било спремно да иступа у свим акцијама које организује Комунистичка

⁹³⁾ *Зборник народних хероја Југославије*, Београд, 1957. стр. 393.

партија, јер њена снага није била у броју комуниста и симпатизера, већ у утицају на масе, што су убрзо потврдили догађаји који су уследили.

27. МАРТ

Доследна својој политици везивања за осовинске силе, влада Југославије преко својих представника Драгише Цветковића и Цинцар Марковића учинила је и последњи корак у томе правцу и потписала 25. марта 1941. у Бечу приступање наше земље Тројном пакту. Немачка војска је тиме стекла право слободног пролаза кроз Југославију и стварања својих база, што је у ствари значило капитулацију наше земље. То је изазвало буру револта и оправданог гнева у народу, који се није могао помирити са губљењем своје слободе и независности. Дошло је до демонстрација против пакта и ненародне, издајничке владе Цветковић—Мачек. Најуспелије демонстрације биле су у Јагодини и Смедеревској Паланци.

Истога дана, чим се сазнало за приступање пакту, партијске организације су одржале своје састанке на којима су сви чланови добили упутства за рад. Активисти из околине Јагодине, као Аца Вељковић, из Шантаровца и други, добили су задатак да сутрадан дођу у град и изведу што више сељака. Те вечери у центру Јагодине, код споменика, нашао се један број активиста и омладине. Уследили су и први протести. Бошко Ђуричић је покушао да говори, али га је у томе спречио неко од полицајаца говорећи му: „Престани да говориш, пуцаћу у тебе!”

Сутрадан је била среда, у Јагодини пијачни дан. Слегло се мноштво света у град, нарочито са села. Комунисти су вршили интензивне припреме за демонстрације које су биле заказане за увече. Истовремено растурали су и летке против пакта са потписом „Верни борци за народна права”. Око 11 сати професор Милан Мијалковић је одржао говор на пијаци окупљеним сељацима и грађанима, наводећи „да нас је влада продала Хитлеру да вечито робујемо фашизму и да због тога треба јавно да

осудимо овај поступак владе". Одатле се формирала поворка и кренула главном улицом поред „Шарене кафане", заустављајући се код Сквера и испред старе поште, недалеко од стоваришта Савеза земљорадничких задруга, где је било доста сељака. Ту је Мијалковић поново говорио окупљеном народу и пролазницима, осуђујући поступак издајничке владе. Истовремено на пошти је предат протестни телеграм влади у Београду са захтевом да се раскине пакт. Демонстрације су предвече достигле кулминацију. На Скверу и испред „Паласа" окупило се много људи. Ту су били и познати активисти Славка Ђурђевић, Никчевић, Јоца Милосављевић, Бошко Ђуричић и др. Први је почео да говори Милорад Марковић са степеница испред Шохајеве апотеке и тек што је почео да говори, чули су се повици: „Доле издајничка влада!", „Боље рат него пакт!" итд. Демонстранти су пошли улицама кроз град, одакле су придлазиле све нове и нове масе грађана. Једна група демонстраната дошла је до учитељске школе са намером да изведе ђаке. Међутим, на једној капији био је директор а на другој васпитачи и нису дозволили ђацима да изиђу. Када је поворка кренула према вашаришту, неко је иза оцака садашње „Касине" извикивао пароле против пакта. Жандарми и полиција били су у приправности, пратили су и растурају демонстранте, али није дошло до већих инцидената. Интересантно је да се у запггиту демонстраната противу полиције ставио и један свештеник који је истргао из руку полиције једног демонстранта говорећи: „Пустите их, то су наша деца и они воле своју земљу". Демонстрације су трајале до касно увече. У њима је учествовало више стотина људи.

Жестокe демонстрације избиле су ч у Паланци. Са свих страна ка центру града пошле су групе радника и омладине. Њима је масовно прилазило и грађанство. Колона од неколико стотина људи ишла је главном улицом, узвикујући пароле „Боље рат него пакт!", „Доле издајници", „Хоћемо савез са СССР", „Живела Комунистичка партија". Жандарми су покушали да растерају демонстранте, али им то није пошло за руком. У метежу који је настао рањена су два радника. Демонстранти су

се поделили у мање групе и ишли улицама града. Један од говорника, држан на рукама демонстраната, говорио је пред среским начелством, а кад су жандарми и ту стигли, он се изгубио у гомили која је наставила да извикује пароле.⁹⁴⁾

Мартовски догађаји још једном су показали снагу радничког покрета и одлучност рудара да бране независност своје земље. Чим се сазнало за догађаје од 25. марта, у свим рудницама Сењско-ресавског басена избиле су демонстрације рудара. На протестном митингу у Равној Реци осуђена је издаја владе Цветковић—Мачек. Рудари су се одлучно изјаснили против пакта.

Освануо је 27. март, сунчан и ведар дан. Вест о томе да је збачена омрзнута влада Цветковић—Мачек и раскинут пакт са Немачком и Италијом, масовно је узбудила јавност. На лицима људи није скривана радост што је земља успела да сачува своју слободу и независност и што је фашистичком освајачу речено једно одлучно — Не! Народ је почео масовно да манифестује своје расположење. Буржоазија је настојала да плодове борбе Комунистичке партије и свесних снага против срамне издаје њених врхова искористи за себе. На улице су изашли представници власти, трговци, грађани, радници и ђаци. Први су величали монархију којој још нису пресечене све нити живота, а други успешан подухват којим је задан први тежак ударац нацистичкој агресивној политици према нашој земљи. Тога дана у преподневним часовима дошло је до снажних манифестација у свим нашим градовима па и неким селима.

На улице у Јагодини најпре су изашли ђаци учитељске школе и гимназије, а онда радници и грађани. Један ђак учитељске школе нагло је упао у једно одељење IV разреда које је тада хоспитовало у вежбаоници и рекао: „Идемо на манифестације! Сви на улицу! Ђаци гимназије су изишли! Нађите заставу!" Прве групе манифестаната су се окупиле пред спомеником. Ношене су државне заставе, а на челу поворке и краљева

⁹⁴⁾ Вито Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 34.

слика. Поворка манифестаната пошла је из центра града и ишла главном улицом према Пивари. Учитељи су затражили и добили војничке блузе из магацина војне одеће. Наставник Комарек је на захтев ученика дириговао песму „Подигнимо зубље свете, нек' озаре свод Балкана". Из судске улице прикључила се група манифестаната са транспарентом на коме је писало: „Хоћемо савез са Совјетском Русијом”.⁹⁵) Транспарент су носили Павле, ливац, и Радић Младеновић, машинбравар. Ишло се, певало и извикивале пароле против сила осовине, али је било парола и на линији монархије. У Масариковој улици дошло је до гужве јер су професор Миковић и један жандарм тражили да се уклони транспарент. Пошто су то радници одбили, избила је туча. На овом месту и на Скверу у центру града говорио је неко од комуниста, док је Мијалко Поповић, председник општине, говорио из општинске зграде и испред Соколског дома. У манифестацијама је учествовало око 2.000 људи.

Манифестације у Ћуприји избиле су спонтано и почеле око 9 часова пре подне. На улице су прво изашли професори са ђацима. Пошло се од гимназије. Ђацима су се придружили грађани, а онда и радници са музиком. Манифестанти су дошли на пијацу. Чуле су се пароле: „Доле пакт”, „Боље рат него пакт”, „Живела слобода” итд. И овде је било парола на линији монархије. Комунисти су били на окупу. Шихове пароле прихватили су махом радници. Милан Мијалковић се попео на једну тезгу и почео да говори. Неко је из масе добацивао: „Нећемо да говори Чича Мијалковић”. Одатле се пошло према железничкој станици. Испред Тинкићеве кафане говорио је Радисав Миладиновић. Пензионисани начелник нас је питао: „Што сте се драли? Па Симовићева влада је наша влада, а не ваша!” Испред Микићевог моста опет је покушао да говори Милан Мијалковић. Али неки су ђаци викали: „Нећемо политику”. Онда је Чича дигао заставу и рекао: „Ево, и ја сам за ову заставу”. Међутим, пошто је Чича био илегалац, морао је да престане да говори. Испред Соколског дома говорио је учитељ

»⁵) ИАС — К—3 — 114/1275.

Ловић који је био напредан, али је говорио у духу национализма. Тон манифестацијама давали су претежно грађани, школа и полиција иако је једна група из поворке демонстрирала и пред среским начелством. После ових манифестација у којима је узело учешћа неколико стотина људи, одржан је партијски састанак у кући Живке Дамњановић, коме су присуствовали Радисав Миладиновић, Зорица Дамњановић, Гојко Груловић и Милан Мијалковић. Вршена је анализа одржаних манифестација и констатовано је да је партијска организација била доста слаба и да није била довољно повезана са масама.⁸⁶⁾

Приступање Тројном пакту примљено је у Параћину и околини са великим огорчењем. Преко ноћи радници фабрике стакла на иницијативу Бранка Крсмановића исписивали су антифашистичке пароле. Сутрадан, на знак фабричких сирена, радници, грађани и школска омладина изашли су на улице и протестовали против пакта паролама: „Доле пакт“, „Бранићемо земљу“, „Боље рат него пакт“, „Савез са СССР“, и уједно славили победу коју је извојевала Партија заједно са својим народом. Једна већа група радника у поподневним часовима са првеним заставама ишла је улицама града. Људи су осетили неко олакшање, јер су својим напорима успели да утичу на даљи ток догађаја.

У Сењском Руднику, Равној Реци, Ресави и Сисевцу избила је права бура од народног расположења. Приређиване су одушевљене манифестације, зборови и митинзи. Чули су се повици: „Боље рат него пакт“ и „Живела слобода“. Маса људи ишле су према центру насеља, носећи поред државних и црвену заставу. На челу поворке били су омладинци, чланови КПЈ и руководства забрањених УРС-ових синдиката. Манифестантима у Равној Реци говорио је учитељ Милорад Јаснић који је позвао грађанство на јединство и борбу против непријатеља. Куће су дуго у ноћ биле празне, све је било на улици, утапајући се у опште одушевљење пгго је збрисана срамота, збацивањем пакта и владе, па макар каква претња стајала иза тога.

⁸⁶⁾ ИАС — К—4 — 15/598, стр. 20—22.

Чим се сазнало за пуч у Београду и у Паланци су наступиле одушевљене манифестације. Манифестанти су се упутили према концентрационом логору у циљу пуштања логораша на слободу. Чуле су се речи скандирања: „Војска — народ“ и дошло је до сукоба са жандармима.⁹⁷⁾ Сличне манифестације избиле су и у Свилајнцу, Рачи, Деспотовцу, Рековцу и другим местима.

Све те акције и дотле невиђена политичка мобилизација маса, охрабриле су партијске организације и улиле им веру у себе. Мартовски догађаји су били не само израз патриотизма и љубави за слободом, већ и резултат вишегодишњег упорног рада Комунистичке партије и њеног повезивања са народом. Њених сигурних и одлучних ставова у веома сложеној међународној атмосфери која је непрекидно опомињала на рат.

Мартовско саветовање ПК за Србију које је одржано у Београду у једној кући на Бановом брду 29. марта, констатовало је успехе у погледу организационо-политичког јачања Партије на овој територији и том приликом ПК је одлучио да се Петар Стамболић упути на рад у Поморавље као инструктор ПК на место Милана Мијалковића Чиче. Ова промена извршена је зато што је Петар Стамболић као партијски радник био компромитован у ужичком крају, а Милан Мијалковић у Поморављу. Милан Мијалковић је отишао за инструктора ПК у Ужице.⁸⁸⁾

Партија је вршила припреме за предстојећи сукоб са Немачком који је био неминован. Истовремено, она је утицала на неодлучност Симовићеве владе у спровођењу ових припрема. На састанку чланова Партије који је одмах после 27. марта одржан у Паланци, Лазар Колишевски је говорио о политичкој ситуацији и изнео мишљење да и Симовићева влада неће учинити много да спречи рат. Он је позвао комунисте да добровољно одлазе у војску и без позива и да је у овом тренутку њихова најпреча обавеза да бране земљу. „Сада је време, рекао

⁹⁷⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 34—35.

⁹⁸⁾ ИАС — К—10 — 34/967, стр. 3.

је он, да се заједно са народом боримо за слободу и независност земље. Ако нас фашисти нападну, ми у војсци треба да будемо пример храбрости и да радимо на зближавању комуниста са војницима, поштеним подофицирима и официрима."⁹⁹⁾

Тих дана растуран је и проглас ЦК КПЈ од 30. марта којим се захтева суђење свим петоколонашима, чишћење војног и државног апарата од свих противнародних елемената и страних агената, као и савез са СССР. Комунисти се припремају за борбу и уносе самопоуздање у народ. Многи су позвани или су се сами јавили у војску. Радислав Никчевић је после једног састанка у кући Славке Ђурђевић испраћен у војску од стране комуниста Јагодине. Одлазећи он је предочавао скори напад Немаца на Југославију и саветовао да скојевци и омладинци треба да се боре и да бране земљу.¹⁰⁰⁾

НАПАД НЕМАЧКЕ НА ЈУГОСЛАВИЈУ

АПРИЛСКИ РАТ

Још мало времена нас је делило од гнусног напада хитлеровских хорди које су нашем народу припремале да силом наметну њихов „нови поредак“. Уплашена од силног покрета маса које су усвајале пароле и политику Партије, влада је 29. марта забранила све манифестације у земљи. Неизвесност и неспокојство све су више расли. Народ је очекивао да ће Немачка убрзо напасти Југославију. Мобилизација која је постепено вршена, доприносила је стварању ратне психозе. Првог априла обустављен је рад у школама, а њихове просторије су коришћене за смештај војних јединица.¹⁰¹⁾

Иако су се војни обвезници на време одазивали позиву, војне власти су деловале неорганизовано. Уместо

⁹⁹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 35.

¹⁰⁰⁾ ИАС — К—3 — 18/601.

¹⁰¹⁾ *Летопис хумријске гимназије*, 1941. стр. 136.

да војници буду одмах прихваћени, снабдени оружјем и војном спремом и упућени у јединице, они су привремено смештани по кафанама и другим јавним зградама. У Параћину се могла видети и оваква слика: — једни војници у војничком оделу са опанцима и без опасача, а други у шињелима и цивилном оделу. Само мањи број обвезника, вероватно из сталног кадра, био је комплетно војнички опремљен.¹⁰²⁾ Примећено је да се митраљесци позивају у јединице минобацача, пешадија у коњицу и обратно, што је било очигледан доказ издаје.

Одмах по престанку рада школа, у гимназијску зграду у Ћуприји смештена је Тимочка дивизијска болница, опремљена са доста санитетског материјала.

6. априла ујутру почело је бомбардовање Београда и општи налет фашиста на нашу земљу. То је необично узбудило људе. Власти су наредиле да се од тада градови замрачују. Из војног округа у Крагујевцу градско поглаварство у Јагодини добило је око 100 пушака са муницијом, док је средско начелство „доделило поглаварству шест пушака са 120 метака, шест ножева и шест бомби са напоменом да се од сваког узме реверс при предаји пушке”.¹⁰³⁾ Почетак рата затекао је војне и цивилне власти у Ћуприји неспремне. Кад су се резервисти и добровољци јављали на дужност команди Артиљеријске подофицирске школе, говорили су им: „Не знамо куда ћемо и са овима који су већ у јединици, а камоли са вама”. Ништа није предузето да се у случају појаве непријатеља брани град, да се минирају мостови на Морави и слично. На територији деспотовачког среза било је неколико јединица бивше југословенске војске, које су се налазиле у расулу. За трен ока оне су остале без руководиоца — официра који су их напустили и побегли испред непријатеља. Војници су били у недоумици куда ће, бојећи се да напусте своје јединице. Затим су се почели разилазити, остављајући оружје, стоку и други материјал који су грађани разнели. Наша се војска кретала у свим правцима. Маршовало се, ишло и опет враћало.

¹⁰²⁾ ИАС — К—5 — 12/595.

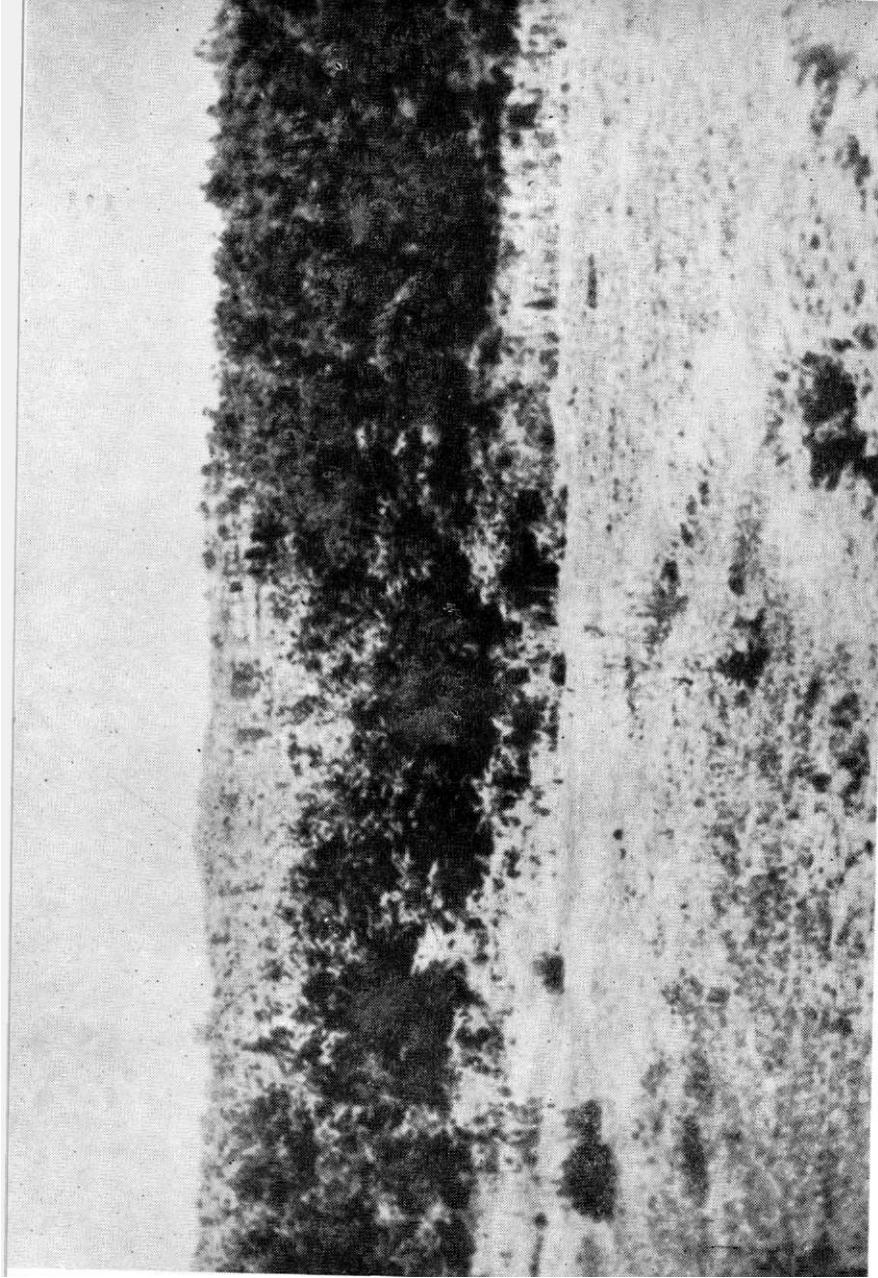
¹⁰³⁾ ИАС — К—13 — 7/1136, ст. пов. бр. 363 од 7. IV. 1941.

Народни херој Петар
Стамболић, инструктор
ПК КПЈ за Србију, један
од главних организатора
НОП-а 1941. године у По-
морављу (ИАС — Ф—31/76)

Кућа у Арачлиском пото-
ку код Јагодине у којој
је у периоду јули—окто-
бар 1941. године ОК КПЈ
за Јагодину одржао неко-
лико састанака (РАС —
Ф—10/69)

„Ташановићев забран“ на Ђурђевом брду, где је 23. јула 1941 године формиран Ломоравски партизански батаљон (ИАС - Ф-9/13)

Транспорти возова тромо су се кретали и према југу и према северу. Киша, снег и блатњави путеви отежавали су кретање и увећавали неспокојство и несигурност. Из Београда су стизале прве избеглице које су преживеле бомбардовање. Издајство, саботажа и пометња видели су се на свим странама. Настало је расуло које је погодовало непријатељу. Упркос томе чуле су се непотврђене вести да су „наши свуда прешли границу“, да су „наше јединице заузеле Скадар и да надиру према Софији“, „Словенци упали у Корушку“, а „генерал Недић у Бугарску“ — онај исти генерал који ће неколико месеци касније уз благослов окупатора постати „спасилац и отац Србије“. Међутим, само неколико дана доцније, срушена су сва та наивна веровања у способност и оданост старешинског кадра и традиционалну славу наше војске, јер су изневерена очекивања да ће та војска дати бар достојан отпор непријатељу. Појединци и групе војника враћали су се из разбијених јединица или из јединица које су се распале пре него што су се и сусреле са непријатељем. У том метежу и расулу сваки се спасавао како је могао. Најчешће без оружја, војници су журили својим кућама. На постављена питања зашто се нису борили, одговарали су да су издати и да су их војне старешине напустиле. Ипак, због тога су трпели прекор старих ратника. Учитељу Миодрагу Јаковљевићу, резервном официру из Велике Сугубине, који се убрзо по нападу Немаца вратио у село, отац је рекао: „Ја одем на вашар, па дођем после 2—3 дана, а ти отишао у војску па дошао после два дана. Има • да погинеш када носиш те еполете“.¹⁰⁴⁾

Ипак, овде—онде, на иницијативу одлучнијих појединаца, војска је покушала да пружи отпор. Такав је био случај ваздухопловне базе V Давидовцу у срезу параћинском. Било је то овако: Први ваздухопловни пук из Новог Сада почетком априла био је, из стратегијских разлога, пресељен у Смедеревску Паланку. Овај пук је имао помоћне аеродроме код Славонског Брода, Бијелине и Давидовца (на прузи између Параћина и Попов-

¹⁰⁴⁾ ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 2.

⁶ Поморавље у НОБ

ца). Како је пук имао више ескадрила, одлучено је да се две групе са око 25 авиона, пребаце на помоћни аеродром у Давидовцу. Командант групе био је мајор Малојчић, а командир ескадриле капетан Филиповић. Пилоти — ловци били су потпоручник Милан Мајсторовић и наредник водник I класе, доцније потпоручник, Милан Несторовић. Ове две групе поседовале су авионе „Бристол Бленхајм“ за далека извиђања и блиска бомбардовања. Пошто су командант и његов помоћник били одсутни, на вест о бомбардовању Београда потпоручник Милан Несторовић, као најстарији у јединици, наредио је да сви авиони буду спремни. Истог дана извршен је први налет са девет авиона на Бугарску. Бомбардоване су војне касарне у Софији у којима су били смештени Немци (бугарски војници били су под шаторима) и железничка станица. Истог дана бомбардован је и Ћустендил и једна колона Немаца у покрету. Сутрадан, извршен је и други ваздушни напад на Софију и том приликом бомбардована је школа „Александар Левски“ у којој су били смештени Немци, железничка станица и шатори у којима су били Бугари. Нашу ескадрилу над Софијом су напали немачки ловци, због чега се она повукла док су наши ловци из правца Ниша примили са њима борбу. У повратку наши су авиони променили правац и кренули према Качаничкој клисури, одакле су продирали Немци, тукли њихове колоне из митраљеза и бацили 6—7 бомби. У тим борбама наши авиони су били доста оштећени, а механичар Боројевић лакше рањен. Тога дана, тј. 7. априла и друга група наших авиона бомбардовала је циљеве у Бугарској и немачке колоне у покрету. Увече је наређен покрет особља у правцу Рогатице у Босни. Сутрадан су пошли и авиони за Соколац, али су проуджили за Бијељину, јер је аеродром у Соколцу био уништен. Услед саботаже коју су направили неки војници немачке народности, срушила су се два авиона и погинуло неколико официра и подофицира који су сахрањени у Давидовцу. Неколико напредних официра, међу којима учитељ Марширевић, потпоручник Несторовић и подофицир Слокан Блаж, успели су да уз помоћ патриотски расположених војника — претежно кадровца, ликвидира-

рају једну групу смутљиваца и петоколонаша која је деловала деморализаторски.¹⁰⁵⁾

8. априла патролирајући у ваздуху северно од Ниша, у намери пресретања авиона из Бугарске, у самој котлини на релацији Параћин—Зајечар, пилот Павле Црњански и његов пратилац запазили су један авион типа „Хеншел“. После извесних маневрисања, пилот Црњански је оборио „Хеншел“ који је пао у подножју манастира Свете Петке код Параћина и експлодирао. Том приликом погинула су три Немца који су идентификовани. Имена све тројице налазе се у ваздухопловном музеју ЈРВ.¹⁰⁶⁾

На дан 8. априла пре подне кроз Јагодину је прошао 307. пук, састављен углавном од старијих резервиста. Он је ишао из Крагујевца, наводно на одређени положај негде код Параћина. У овом пуку било је доста Јагодинаца. Многи од њих су по дозволи својих старешина или на своју руку (!) остали да преноће код својих кућа с намером да сутрадан стигну своју јединицу. Из супротног правца — Параћина и Ћуприје, тога дана предвече прошли су питомци Артиљеријске подофицирске школе који су одступали правцем Јагодина—Крагујевац. На питање грађана куда су се упутили, војници су слегали раменима. Неки су у шали додавали: „Рат је завршен, идемо својим кућама“. У ствари, тако је и било.¹⁰⁷⁾

Све до 9. априла, тј. до уласка немачких трупа у Параћин, народ је веровао вестима које су се шириле преко националног одбора и неких страних радио-станица. Тек у касним поподневним часовима пронела се вест да су Немци заузели Ниш и да ће у току ноћи стићи у Параћин. Пошто се говорило да Немци убијају све младе људе, већи део параћинске омладине кренуо је у села преко Мораве. Истог дана у сумрак наишла је прва претходница 11. оклопне дивизије у Параћин. Група грађана која се налазила код споменика, сматрала је за један немачки тенк и пет мотоцикла да су енглески. Немачке

¹⁰⁵⁾ ИАС — К—5 — 115/1276.

¹⁰⁶⁾ *Илустрована политика*, бр. 47/59.

¹⁰⁷⁾ *Нови пут*, Светозарево. 1958. бр. 14, стр. 7.

јединице у јачем саставу наишле су између 20 и 21 часа. Једна наша противавионска батерија, сазнавши за долазак немачке претходнице, сишла је са Карађорђевог брда и поставила се код старог вашаришта. Она је отворила ватру на немачке тенкове, али су је ови у налету прегазили и један део посаде побили. Том приликом погинуо је на камиону Никола Рукавина, поручник бивше југословенске војске. Наши војници који су били смештени у хотелу „Македонија“ отворили су ватру на немачке тенкове. Митраљеска ватра из тенкова убила је једног војника, док су се остали разбежали.¹⁰⁸⁾

Док је Параћин заузет после краткотрајних чарки, дотле је за Немце представљала опасност Тимочка дивизија са штабом у Доњој Мутници. Официри ове дивизије знали су за пад Параћина, али су то крили од војника и свакога који је говорио о томе, проглашавали за петоколонаша. Замало што није стрељана једна група војника која је ову вест пренела у своју јединицу. **А**ли до тога није дошло јер је таква вест била потврђена. После два дана Немци су напали Тимочку дивизију из два правца — од Параћина и Зајечара. Борбе су вођене код Ртња, Николинаца и Сокобање. Немци су артиљеријом гађали Доњу Мутницу са Мириловачког брда, и из правца Зајечара. Тада је настала пометња и војска се почела растурати. Из Доње Мутнице дејствовала је једна наша батерија под командом Милоша Ковачевића, артиљеријског капетана из Доње Мутнице. Артиљеријска ватра трајала је око два часа. Када је надјачала ватра са немачке стране из правца Зајечара, наша је батерија заћутала. То се догађало у ноћи између 11. и 12. априла. Сутрадан је кроз Мутницу прошла једна пешадијска јединица идући према Параћину. Већи део наших војника разбежао се пиема планинама бацајући оружје, док је мањи део остао у селу и околини са штабом дивизије. Тога дана у Мутницу је стигла једна моторизована група немачке војске и заробила штаб са командантом, а нешто доцније и војнике који су се затекли у селу. Немци су запленили доста оружја и ратне спреме, али је исто тако доста ми-

¹⁰⁸⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 33.

траљеза, пушака и муниције сакривено и њима доцније наоружана парафинско-ћупријска партизанска чета.¹⁰⁹⁾

Ноћу 9. априла око 23 часа немачке претходнице, мотоциклисти и моторизоване трупе, ушле су у Ћуприју. Отпор окупатору није даван. Немце је дочекао петоколонаш Карло Ферлогер и љотићевац Милан Јовановић, заједно са среским начелником, председником општине и неким трговцима и грађанима.¹¹⁰⁾ Други дан после уласка Немаца два наша авиона покушала су да сруше мост на Морави преко кога су пролазиле дуге колоне немачких камиона и тенкова. Било је око подне. Бацили су неколико бомби, али нису погодили мост. Једино је порушена трговачка радња Милутина Јовановића и Драгомира Савића. Људских жртава није било.

Пред Немцима је била Јагодина. У граду је владала напетост и узбуђење услед вести да су Немци у Нишу, Параћину, а можда и ближе. Град је дан раније добио од војног округа из Крагујевца око стотину пушака да би се поделиле војним обвезницима без ратног распореда, а у циљу одбране од могућег напада падобранаца. А бан моравске бановине у Нишу наређивао је да у случају надирања немачке оружане силе град треба предати на уобичајени начин. У граду је био један вод минерске чете, нешто позадинских војника и градских стражара. Тих дана много се причало о дејству „пете колоне“. Из уста једног пуковника југословенске војске чуле су се речи: „Све је пропало, све је изгубљено, сила је сила“. Још исте ноћи он је био ликвидиран.

Увече, 9. априла, неко је јавио да су Немци у Параћину. Многи нису веровали и сматрали су да је то пропаганда „пете колоне“. Ипак, потпредседник општине Илија Аранђеловић поделио је пушке грађанству. Председник поглаварства Мијалко Поповић са још једном групом познатијих грађана пошао је према Пивари да сходно добијеном наређењу преда град. Како непријатеља није било до касно у ноћ, а пошто је код већине грађана владало уверење да се ту углавном ради о не-

¹⁰⁹⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 8—9.

¹¹⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 2.

пријатељској пропаганди или о немачким падобранцима са којима се они сами могу борити, то је и код ових преовладало уверење у том правцу. У повратку, недалеко од Кузмановићеве кафане, идентификовали су једна немачка борна кола у којима су била три немачка војника. Баш овај случај усамљених немачких кола учврстио је уверење градских поглавара да се стварно ради о диверзантима и падобранцима. О овоме су обавестили прве наше војнике на које су наишли. Један од њих отворио је ватру на поменута кола из којих је успео да побегне један немачки војник. Мало касније неко је приметио да сигнални уређаји у пошти не раде. Истовремено је допрла вест да су у пошти немачки падобранци и да свако ко уђе унутра, више не излази (преко 20 војника и цивила било је затворено). Група грађана кренула је према пошти. Пошао је и ЈБубомир Димитријевић, општински добошар. Пошто је на вратима поште приметио једног немачког војника, почео је да пуца и да баца бомбе. Рањена су обадва немачка војника. Један је Немац од пристигле групе озлојеђених грађана потпуно дотучен, док је други ухваћен и послан у болницу.

Јагодина је пружила оружани отпор непријатељу. У првим јутарњим часовима 10. априла непријатељ је већ био на домаку града. Дуж улице од Пиваре до Окружног суда правиле су се барикаде од камења. Наоружани грађани заузимали су заклоне и бусије. Први тенкови су улазили у град. Борба је почела. Пушчана паљба није много нашкодила немачким оклопним јединицама, али је то био знак да се овај град не предаје. На железничкој станици затекла се једна артиљеријска јединица која је ишла од Лапова према Ћуприји. Под притиском наоружаних грађана, а и услед спремности неких војника да пруже отпор непријатељу, старешина ове јединице дозволио је да се скину два топа. Оба су постављена на данашњем скверу — један непосредно испред железничке станице, а други са супротне стране на самој ивици тротоара. Посаду топа у центру штитила су два митраљеза, један на углу испред књижаре „Светлост“, а други непосредно уз продавницу намештаја „Висунг“. Неколико војника ставило се под команду једног наредника.

Грађани и омладинци у једном низу, од железничке станице до топова, преносили су гранате. Ту су били и Бошко Ђуричић, Илија Аранђеловић и други. Чим је попустила пушчана паљба, почео је да дејствује топ из центра града. Његове гранате обасипале су колоне немачких тенкова. У близини Окружног суда један тенк је оштећен. Гвоздена колона се за тренутак зауставила. Онда су пошли зракасто улицама, обасипајући град ватром из митраљеза и топова. Нешто је горело. То је била трговачка радња Драгише Васића. Ни приче о „петом колони“ нису биле неосноване. Неко је са спрата Донићеве куће и „Паласа“ тукао војнике — посаду топова и митраљеза. Са крова зграде „Висунг“ неко је давао Немцима сигнале, кријући се иза оцака, док је са црквеног торња такође неко пуцао на браниоце. Готово цела посада на топу у главној улици је изгинула, осим непознатог наредника који се некуд изгубио. Дејствовао је и други топ, али за кратко време, јер су тенкови иза којих је наступала немачка пешадија, заузели сва чворна места у граду.

У току заузимања града немачки војници су вршили освету над незаштићеним становништвом. Одмах при уласку убили су Јелену Арсић која се само за тренутак појавила на прозору. У једном подруму убијена је Ружица Јоцић, студенткиња. Млади радник, ливац Тихомир Јеремић, погинуо је од гранате на путу према Винорачи. Неколико грађана убијено је на улици.

Борба за Јагодину трајала је од јутра до подне. Одмах потом неколико оклопних кола зауставило се испред Клефишеве фабрике салама. У сусрет им је изишао Тео Клефиш, индустријалац — италијански држављанин и поздравио фашистичким поздравом. А затим је окупљеним радницима и народу који је сабран на пијаци, говорио како треба да буду мирни, да извршавају наређења окупаторске власти, јер ће у супротном Јагодина бити савњена са земљом, а они стрељани.

За време борбе, а и после, рањеници су преношени у болницу која је била смештена у згради код старе цркве, у учитељској школи и у згради гимназије. Осим

наших грађана, рањенике су преносили Пољаци (избеглице из Пољске), који су се у то време затекли у Јагодина.

У борбама за одбрану Јагодине учествовало је око две стотине бранилаца, а погинуло је 30 лица, од којих 21 војник, а остало грађани. Имена шесторице бранилаца остала су непозната. Сви изгинули војници сахрањени су у заједничкој гробници код старе цркве. Том приликом су погинули Тодор Милојевић, Тихомир Јеремић, Десанка Тасић, Славка Марковић, Владимир Вељковић, Драгољуб Милојевић, Драгутин Симић, Марко Стипић, Милан Штетић, Исидор Даниловић, Стеван Рат, Јурај Кнежевић, Станоје Ђорђевић, Милутин Јовановић, Живорад Живковић, Стеван Рашић, Љубинко Марјановић, Карло Палфи, Михајло Танасковић, Стеван Деметар и други. Браниоци Јагодине, као што се види, били су из разних крајева наше земље, и из редова војника и грађана.

Истог дана увече, Радио-Лондон је у емисији вести јавио да ће мала Јагодина ући у историју овог рата, јер је прва дала отпор на овом правцу од уласка немачких трупа у Југославију.

Због тога што су се борили, Немци су казнили грађане Јагодине и још у току дана опљачкали већи број трговачких радњи. Потпуно су испразнили дућан Андре Андрејевића и продавницу Земљорадничке задруге, затим трговину браће Ристић, продавницу обуће „Бата“ и продавницу готових одела „Тивар“. На трговачкој радњи Трифуна Ђурића стајало је „ферботен“ (забрањено).

Још истог дана, када је болница била препуна рањеника и болесника, Милан Мијалковић се обратио управнику болнице дру Раковцу речима: „Треба ли ти шта, докторе?“ Болница је баш тада остала и без хране и без огрева. Мијалковић је први човек који је дошао да помогне болници и рањеницима. Он се одмах вратио и у свом селу Винорачи, а потом и у околним селима — Драгоцвету, Деоници и Сиоковцу организовао сакупљање хране и огрева за болеснике и пребацивао у болницу. Истовремено, преко доктора Раковца успео је да у болницу склони Ружицу Милановић и ћерку Боре Лукића, које су остале у њој 10—15 дана, а затим су некуда оти-

шле. Мијалковић се задржао на овом терену до половине априла.¹¹¹⁾

У ноћи између 8. и 9. априла артиљеријска подофицирска школа из Ћуприје која се повлачила у правцу Крагујевца, стигла је у Драгоцвет. Један од сеоских стражара, Васа Симић, видећи велику масу војника, упитао је једног официра: „Куда иду?“ — „Одступамо“ — одговорио је он. „А ми, шта ми да радимо?“ — „Како год знате!“ У том моменту дојурила су три официра на коњима и упитали Васиног саговорника:

- По чијем наређењу одступате?
- По наређењу команде из Крагујевца.
- Где вам је то наређење?
- Пренето телефоном!

— Знате ли ви да у рату телефонска наређења не важе? Захтевам да се вратите са војницима! Како официр није ништа одговорио, овај се онда окренуо војницима и позвао их да се врате, да је непријатељ напао земљу и да треба да је бране. Међу војницима је настало комешање. Један део се издвојио са оном тројицом на коњима и отишао у правцу Јагодине, док су се остали задржали још једно кратко време и продужили према Крагујевцу. Сутшдан немачке трупе су биле у Јагодини. Истог дана Немци су заузели и Драгоцвет и кренули даље.¹¹²⁾

Делови подофицирске артиљеријске школе из Ћуприје дошли су до Бунара и у њему се задржали. Ради сопствене сигурности они су разместили три своја топа на кључним местима у селу, и то: један је постављен испред воденице, други испред сеоске кафане а трећи испред бунарског моста на главном друму који води од Јагодине према Крагујевцу.

10. априла у околним селима — Шантаровцу, Шуљковцу и Бунару — чула се пуцњава из правца Ћуприја — Јагодина. Тога дана пре подне продрла су два немачка

») ИАС — К—3 — 116/1277.

Нови пут, Светозарево, бр. 14/58. стр. 7 и бр. 15/58, стр. 7.

ИАС — К—3 — 114/1275, II.

112) ИАС — К—3 — 61/1097, стр. 66—67.

тенка као извидница преко Драгошевца и Шуљковца, крећући се према Бунару. Били су скоро дошли до воденице браће Радојевића, из Бунара. Она три топа су осула ватру на Немце, иако без нишанских справа и других елемената. Немци су из тенкова одговорили митраљеском ватром и после краће борбе повукли према Јагодини која је већ била окупирана. Жртава није било.

Истога дана око 14 часова друмом Јагодина—Крагујевац кретала се једна већа колона немачке војске. О сукобу са Немцима код села Бунара била је извештена војна команда у Крагујевцу. Ватрогасна чета Војно-техничког завода из Крагујевца кренула је према Јагодини у јачини од 30—40 људи, јер су били обавештени да су неки петоклонаши и немачки падобранци направили продор и ушли у Јагодину, те је ова чета кренула да их ликвидира. Тако је ватрогасна чета око 14 часова тога дана налетела на ову немачку колону. Ту се развила борба која је трајала око пола часа и у којој су погинула три ватрогасца а више њих је рањено. Заједно са ватрогасцима у борби је учествовало и неколико сељака, од којих је теже рањен Душан Илић Шустер, из Бунара. Пошто је ватрогасна чета разбијена, Немци су наставили пут према Крагујевцу.¹¹³⁾

11. априла Немци су ушли у Поповац и у Рековац, 17. априла у Свилајнац, док су у Деспотовац први пут ушли тек крајем овога месеца.

У дане 13. и 14. априла дошло је до битке код Лапова и Марковца. 18. пешадијски пук напао је немачке тенкове у Марковцу, док је једно артиљеријско одељење уништило два немачка тенка у близини Лапова. Немци су опколили то одељење и потпуно га уништили, а затим кренули према Марковцу. Са 18. пуком било је и једно одељење 17. противавионског пука са митраљезима и три противавионска топа, од којих је један био постављен крај друма између Новог Села и Марковца, други у Марковцу код млина, а трећи крај гробља у Старом Селу. Немце је изненадио отпор наше војске, па су је жестоко напали свим својим оружјем, укључујући тенкове. У

¹¹³⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 36—37.

борби је пало много војника и са једне и са друге стране. Немци су поред губитака у људству изгубили и два тенка. Немачка моторизација је заобилазним путем вршила опкољавање у намери да зароби наш топ код марковачког млина који је непрекидно дејствовао. Овде се истакао у борби командир батаљона, капетан Васа Стајић, који је тешко рањен најпре онеспособио топ, а онда пуцао себи у чело да не би пао фашистима у руке. Уз борбу, 18. пук се повлачио према Рачи, где је нападнут од Немаца који су надирали из Наталинаца. У овој борби пук је пресечен на два дела. Један део се повлачио према селу Ђурђеву, а други преко марковачке алије за Велику Плани. У Великој Плани командант је поново окупио војнике и наредио покрет према непријатељу. У Новом Селу поново долази до борбе са Немцима и после великих губитака с једне и с друге стране делови овог пука се повлаче и дају последњи отпор у Старом Селу. У овим борбама погинуло је око 20 Немаца и 53 наших војника. Њихови гробови налазе се и сада у Старом Селу.¹¹⁴⁾

По разбијању овог пука, Немци су покушали да од Марковца уђу у Свилајнац. Међутим, неколико војника овога пука минирало је мост на Морави и на тај начин онемогућили непријатеља да уђе у Свилајнац. Њима је то пошло за руком тек 17. априла када су први пут са два камиона војске дошли у Свилајнац и то из правца Јагодине преко Великог Поповића. Овом приликом није било отпора.¹¹⁵⁾

13. априла један наш војни авион који је летео из правца Младеновац—Лапово, оборен је над Липаром, између Јагодине и Багрдана. Том приликом погинули су пилоти Бранко Фланген, мајор и Никола Тестилов, капетан, и ту су и сахрањени.¹¹⁶⁾

И поред отпора који су наше јединице или сам народ давали фашистичком агресору у овом делу Србије, није било могућно избећи општи национални слом, који је

¹¹⁴⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960, стр. 39—41.

¹¹⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 31.

¹¹⁶⁾ ИАС — К—3 — 114²1275, II.

дошао много брже него што се томе ико надао. Сви напори комуниста и напредних снага у војсци били су недовољни. Није се могао спречити војнички пораз земље чији је друштвени систем био труо. За властодршце патриотизам је био парола којом се обмањују необавештене масе. 18. априла објављена је безусловна капитулација земље. Народ је био принуђен да тешкој стварности погледа у очи, да се бар привремено помири с тим да је у овом краткотрајном рату побеђен, али не својом кривицом. Остало му је само да рашчисти са неким својим схватањима и предрасудама, да прибере снагу, да се организује и изабере најповољнији тренутак за борбу и дефинитиван обрачун, како са окупатором, тако и са свим оним снагама унутрашње реакције које су га довеле у положај да робује страном завојевачу.

ОКУПАЦИЈА

Немци су унапред рачунали на свој несигуран положај у овом делу Србије, јер су били омрзнути од народа. Прва брига им је била формирање какве-такве власти и осигуравање живота својих припадника. Њихове војне позадинске власти упоредо са освајањем територије прикупљали су и одводили официре, а потом и војнике у сабирне логоре а онда у интернацију. Рачуна се да је у немачко заробљеништво одведено из Поморавља око 18.000 војника и официра.

Издајство и брза капитулација земље изазвали су велику потиштеност у народу и огорчење према буржоазији. Међутим, руководства грађанских странака и богатих грађана изражавали су лојалност окупатору и били спремни на сарадњу са њим. То је овоме олакшавало да успостави своју власт. У Јагодини је за среског начелника постављен Јосиф Месић, бивши директор Клефишеве кланице, а за председника општине Трифун Ђурић, трговац.⁷⁾ У Параћину је за председника дове-

⁷⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 19.

ден Јозеф Павлус, дотадашњи мајстор у Теокаревићевој фабрици штофа итд.¹¹⁸⁾ Сви ти људи, фолксдојчери и петоколониши, у име својих заштитника одмах су позвали народ да се покорно држи према окупатору и да сваки настави свој посао. Немци су одмах прикупили таоце и огласили да ће за смрт једног њиховог војника бити стрељано 10 Срба, па пошто им се то учинило мало, убрзо су повисили на 100 за једнога.

Стара власт остала је нетакнута и почела је ускоро да функционише. Среска начелства, општинске управе и жандармеријске станице остали су скоро у неизмењеном саставу. Само један мањи број људи у њима престао је да ради, одбијајући да служи окупатору. У беличком срезу Немци су због тога поставили нове председнике општина. Немачке команде места и гарнизони војске налазили су се искључиво у градовима и индустријским центрима, док су у села ретко долазили јер је апарат квислиншке власти у почетку добро функционисао. Због тога је у селима било релативно мирно и није се много примећивало присуство окупатора. Живот се почео нормализовати. Брига грађана и сељака била је упућена заробљеним и несталим у краткотрајном рату, и све већој несташици производа за масовну потрошњу чије су цене фантастично расле.

Од народа је прво тражено оружје и војна спрема. Имаоцима оружја у случају непредавања, Немци су претили смртном казном. Али и поред тога људи су се нерасло одвајали од оружја, знајући да ће им оно једног дана поново затребати. Окупатору је предавано неисправно оружје, ловачке пушке и трофеји из бивших ратова који су имали више музејску него практичну вредност. Тебад и војничка одела нико није предавао, јер су префарбавана и од њих прављена цивилна одела. Немци су одмах реквирирали моторна возила и покупили радио-апарате, из страха да народ не сазна истину о њиховим злочинима и о „новом поретку“ који им је силом наметнут. Само што им та намера није у потпуности успела, јер су слободољубиви људи нашли могућност да сазнају

¹¹⁸⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 31.

истину о својој земљи која је била притиснута непријатељском окупацијом. Уведен је и полицијски час; после 18 часова било је забрањено кретање људи. То је окупаторској и квислиншкој власти било потребно да би вршила контролу над непокореним становништвом, разне преметачине и хапшења.

Одмах по заузимању ове територије Немци су формирали широку мрежу војних и других установа у циљу одржавања власти и пљачке окупираних крајева. У оквиру моравског округа који је остао у истом територијалном саставу основан је низ војних и полицијских установа којих је било ништа мање него 18 (команде места и округа, Гестапо, војна полиција, заштитни батаљон и др.). Жандарми су остали на својим местима, само пго се њихов број повећао избеглицама из целе Југославије, а нарочито из Македоније. Њихово постојање и функционисање било је и званично признато образовањем Аћимовићевог комесаријата од 1. маја 1941. Задаци су им остали исти, пре свега извршење свих задатака које је постављао окупатор.

Тих дана основан је „Културбунд“ у Параћину, Равној Реци и још неким местима од припадника немачке, мађарске и других националности, а делом и од Словена који су тамо радили. У ову организацију су уписивали све друге националности само не Србе — често и без пристанка људи. Оне који су се одупирали позивао је немачки командант и претио им. Ипак, многи су отишли на рад у Немачку, а њих 19 и у немачку војску. Крајем априла „Културбунд“ је основан и у Сењским рудницама. Центар је био у Равној Реци, а на челу организације били су инжењер Алојз Фици и католички поп Рупеј. Због њих је много поштених људи и родољуба изгубило животе. Задаци ове организације нису били културни, већ пре свега политички и шпијунски. Параћинска група је најконкретније дефинисала своје циљеве који су били исти и за сва друга места: да се што више агитује у корист Немачке; да се приступа формиран у месних организација; да се одлази у немачку војску и добровољни рад у Немачку и да се проказују и откривају

лица која раде против интереса Рајха, пре свега комунисти и њихови симпатизери.¹¹⁹⁾

Немачки војници први пут су дошли у Равну Реку половином маја 1941. Тих дана запосели су овај и друге руднике. „Мањинцима“ (тако су рудари звали припаднике других националности) разделили су униформе немачких војника, дали им оружје и издали упутства како треба даље да поступају. Петоколонаше је овај долазак још више охрабрио. Постали су још смелији и суровији. До доласка немачких војника рудник је обезбедила стража коју је организовала управа рудника. Сада је оружје прешло у руке „мањинаца“. У СИСевцу и Барама, „мањинаца“ је било нешто мање, те је и њихова делатност била незнатна. Али и ту је било појава међусобних трвења људи разних националности, што је наносило огромну штету јединству радника.¹²⁰⁾

•1

У прво време Немци из тактичких разлога нису дирани никога и нису тражили ништа. Повремено су залазили у села и куповали храну, стоку и намирнице, плаћајући у рајхсмаркама чији је курс био утврђен још пре напада на нашу земљу. Вредност једне немачке марке износила је 20 динара. Немци су улазили у радње и узимали читава брда текстила, обуће и друге робе, плаћали ратним маркама и то одмах слали својим породицама и пријатељима у Немачку. Сва производња у фабрикама ишла је за потребе немачке војске у земљи и на фронтovima. Да би потпуно обезбедили свој утицај у фабрикама, они су за директоре или комесаре доводили људе у које су имали поверење. Тако је у фабрику стакла дошао неки Бринер, у фабрику цемента белогардејац Саликов, у руднике Алојз Фики и Хајнрих Ханц, у Ротову фабрику шешира у Јагодини Викентије Иванов итд.

Економска пљачка окупатора започела је присвајањем свих војних магацина који су остали после уништења бивше југословенске војске, а затим настављена „куповином“ за немачке марке и реквизицијом. Командант

⁴⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 44.

¹²⁰⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд. „Рад“, 1953, стр. 240 и 243.

Параћина Благотић дозволио је да војни магацини недирнути падну у руке Немаца. Касније, у мају, формирана је централа за стоку, централа за жито итд., које су преко својих филијала откупљивале стоку и пољопривредне производе по ниским, максимираним ценама које су прописивали Немци. Њихов је задатак био да снабдевају индустрију сировинама (Клефишеву клиницу, фабрику пива, фабрику шећера и др.) и обезбеде минималну исхрану становника. Градско и непроизвођачко становништво снабдевало се преко купонских књижица за храну и дуванске прерађевине. У време формирања Недићеве владе задатак принудног откупа преузима „Дирис“ — предузеће за откуп производа. За предату робу сељаци су добијали потврде, а исплате су вршене преко општинских извршних органа. Они су врло често задржавали новац за себе, изговарајући се да Немци још нису платили.¹²¹⁾

Немци предузимају мере против Јевреја и Цигана: прво жуте траке на рукаву, онда принудан рад и логори. Пошто су у то време већ почеле припреме које је Партија спроводила за устанак и пошто је пажња окупатора и домаћих издајника била заокупљена „сумњивим лицима“ и „субверзивним елементима“, то из срееког начелства у Јагодини захтевају да им се познатији комунисти свакодневно јављају (Бошко Ђуричић, Таса Марић и др.), а истовремено издају упутства општинама о стварању сеоских и градских стража и дају им задатке да будно мотре на такве људе. Тих дана немачке власти су тражиле да им се сачине спискови комуниста и напредно оријентисаних људи које су они у првом реду узимали за таоце. Ове мере притиска и лажне пропаганде о немачким успесима на фронту нису могле да омету и застраше слободољубиви народ који је, вођен својом Комунистичком партијом, започео одлучну битку за истеривање окупатора и борбу против домаће издајничке буржоазије која је већим делом отворено сарађивала са њим. Почеле су припреме за устанак народа у Поморављу.

¹²¹ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 9.

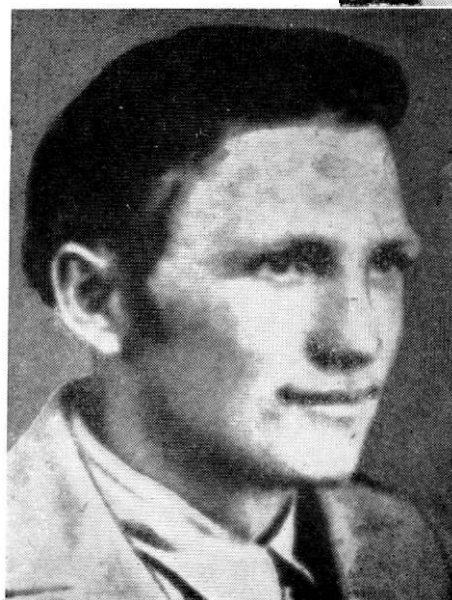
Немци доводе 'Никчевића на место стрелача (ИАС - Ф-10/110)

Момент стрелача Никчевића (ИАС - Ф-10/111)

Народни херој Јован Ми-
лосављевић Јоца, члан ОК
КПЈ за Јагодину; убијен
од Немаца 8. августа 1941.
године у Ћуприји (ИАС
— Ф—6/89)

Живота Станисављевић,
метал. радник, члан ОК
КПЈ за Јагодину; убијен
од Немаца 8. августа 1941.
године у Ћуприји (ИАС
— Ф—9/19)

ДРУГИ ДЕО

УСТАНАК У ПОМОРАВЉУ 1941. ГОДИНЕ

После капитулације бивше југословенске војске, априла 1941. године, и доласка окупатора у Поморавље, рат није био завршен. Немци су наишли на силан отпор родољуба овога краја. Најбољи пример за ово је отпор становништва града Јагодине (10. VI 1941. године).

Још од првих дана окупације Немци су морали да рачунају на отпор народа у овоме крају. Традиционални и слободарски дух народа и овог пута је дошао до изражаја. Немци су имали тешкоћа око успостављања своје власти, јер су многи људи напустили своје дотадашње функције и клонили се Немаца. У овом тешком времену једини искрени пријатељ народа била је КПЈ, која се ставила на чело народног покрета у борби против туђинске власти. Припреме за оружану борбу против окупатора текле су у највећој тајности.

На саветовању ПК КПЈ за Србију, које је одржано 29. марта 1941. године у Београду (у једној кући на Бановом брду), на коме је присуствовао и друг Тито, донета је одлука да се Петар Стамболић упути на партијски рад у Поморавље као инструктор, а Милан Мијалковић Чича да се повуче с тог терена и оде за партијског инструктора у Ужице. Ова промена је извршена због тога што су обојица били као партијски радници компромитовани у својим крајевима, а полиција је будно пратила њихово кретање.

У то време у Поморављу су већ постојали ОК КПЈ за округ моравски, два среска и три месна комитета КПЈ, као и већи број организација КПЈ и СКОЈ-а и извесна партијска упоришта која су формирали Милан

Мијалковић Чича, Бранко Крсмановић Шпанац, Бошко Ђуричић, правник из Јагодине и други.

После напада Немачке на Југославију, делатност ОК КПЈ са седиштем у Јагодини простирала се на територији 11 бивших срезова:

Беличког среза (Јагодина),
 Раваничког среза (Ћуприја),
 Параћинског среза (Параћин),
 Темнићког среза (Варварин),
 Левачког среза (Рековац),
 Деспотовачког среза (Деспотовац),
 Ресавског среза (Свилајнац),
 Моравског среза (Жабари),
 Јасеничког среза (Смедеревска Паланка),
 Великоорашког среза (Велико Орашје) и
 Лепеничког среза (Рача).

ОК КПЈ за округ моравски у Јагодини

Априла 1941. године чланови ОК КПЈ у Јагодини били су:

1. Радислав Никчевић, правник из Јагодине — секретар,
2. Јован Милосављевић, студент медицине из Баграна,
3. Живота Станисављевић, металски радник из С. Паланке и
4. Милорад Марковић, опанчарски радник из Секурича.

После напада Немачке на СССР, 25. јуна 1941. године, извршена је реорганизација у Окружном комитету КПЈ за Поморавље са седиштем у Јагодини, те је његов састав изгледао овако:

1. Петар Велебит, обућ. радник из Београда — секретар,

2. Радислав Никчевић, правник из Јагодине,
3. Јован Милосављевић, студент медицине из Баграна,
4. Милан Премасунац, радник (секретар ОК СКОЈ-а),
5. Живота Станисављевић, металски радник из Смедеревске Паланке,
6. Ратомир Ристић Сеља, студент медицине из Сугубине и
7. Милорад Марковић, опанчарски радник из Секурича.

У исто време при ОК КПЈ у Јагодини створена је и Војна комисија, коју је водио Лабуд Ђукић, учитељ, резервни официр, који је тих дана примљен за члана КПЈ. Ову Комисију је оформио и дао јој прва војна упутства Бранко Крсмановић Шпанац, родом из Доње Мутнице.

После погибије чланова ОК КПЈ за Јагодину Радислава Никчевића, Јоце Милосављевића, Животе Станисављевића, а касније и Милана Премасунца, по директиви ПК КПЈ за Србију формиран је ОК КПЈ за Доње Поморавље. Он је обухватао територију на којој је оперисао Други шумадијски партизански одред. На састанку који је одржан око 15 септембра у селу Вучићу (Лепеница), а коме је присуствовао и Петар Стамболић, у ОК КПЈ су изабрани:

1. Вита Цветковић, столарски радник из Новог Села — секретар,
2. Ратомир Ристић Сеља, студент медицине из Сугубине,
3. Света Ђорђевић, студент из Смедеревске Паланке и
4. Рада Миљковић, учитељица из Белице код Јагодине.¹⁾

¹⁾ ИАС — К—10 — 34/967. стр. 3.

ИАС — К—3 — 8/585, стр. 2 и 3. '

Вита Цветковић: *Извештај пугие ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 193.

ОРГАНИЗАЦИЈА КПЈ, СКОЈ-а И ПАРТИЈСКА
УПОРИШТА НА ТЕРИТОРИЈИ ОК КПЈ
ЗА ОКРУГ МОРАВСКИ У ТОКУ 1941. ГОДИНЕ

1. Белички срез: Јагодина (Светозарево)

Априла 1941. године били су чланови Среског комитета КПЈ у Јагодини:

1. Бошко Ђуричић, правник из Јагодине,
2. Божа Жарић, шофер из Јагодине,
3. Радислав Никчевић, правник из Јагодине,
4. Милорад Марковић, опанчарски радник из Секурича и
5. Јован Милосављевић, студент медицине из Баграна.

Зна се да су били чланови Среског комитета СКОЈ-а у Јагодини:

1. Живадин Јанковић Кум, ђак из Ланишта,
2. Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине и
3. Љубинка Крстић, кројачка радница из Јагодине.

На дан 18. априла 1941. године били су чланови Месног комитета КПЈ у Јагодини:

1. Раде Солунац, молерски радник — секретар,
2. Божа Жарић, шофер из Јагодине,
3. Светица Живановић, трговачки помоћник из Мишевића,
4. Ратомир Ристић Сеља, студент медицине из Сугубине,
5. Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине,
6. Љубинка Крстић, кројачка радница из Јагодине,
7. Бошко Ђуричић, правник из Јагодине,
8. Славка Ђурђевић-Ђуричић, правник из Јагодине,
9. Тодор Дирака, берберски радник из Јагодине,
10. Ранко Велицки, обућарски радник из Јагодине,
11. Младен Миленковић, опанчарски радник из Црнча,

12. Величко Јовановић,
13. Рада Миљковић, учитељица из Белице,
14. Раде Николић Чоче, правник из Јагодине.

Није познато колико је партијских ћелија било у Јагодини у 1941. години, али се зна да су били чланови КПЈ:

1. Милан Мијалковић Чича, професор из Винораче,
2. Бошко Ђуричић, правник из Јагодине,
3. Славка Ђурђевић-Ђуричић, правник из Јагодине (марта 1941. године, секретар једне ћелије),
4. Раде Николић Чоче, правник из Јагодине,
5. Атанасије Тошић-Марић, обућарски радник из Јагодине,
6. Тодор Дирака, берберски радник из Јагодине,
7. Никола Дирака, столарски радник из Јагодине,
8. Божа Жарић, шофер из Јагодине,
9. Милева Жарић, домаћица из Јагодине,
10. Милосав Живановић, столарски радник из Г. Рачника,
11. Радислав Никчевић, правник из Јагодине,
12. Младен Миленковић, опанчарски радник из Црнча,
13. Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине,
14. Радомир Милојевић, трговачки помоћник из Рековца,
15. Љубинка Крстић, кројачка радница из Јагодине,
16. Станко Петровић, ливац из Јагодине,
17. Раде Солунац, молерски радник из Јагодине (1941. године секретар једне ћелије),
18. Ранко Велички, обућарски радник из Јагодине,
19. Светица Живановић, трговачки помоћник из Мишевића (у 1941. години секретар једне ћелије),
20. Илија Чанић, ливац из Јагодине,
21. Стојанка Чанић, домаћица из Јагодине,
22. Властимир Марјановић, столарски радник из Јагодине,
23. Милорад Марковић, опанчарски радник из Секурича,

24. Живадин Јанковић Кум, ђак из Ланишта,
25. Ратко Павићевић, чиновник земљорадничке за-
Друге,
26. Сретен Јоцић, кожарски радник из Јагодине,
27. Љубинко Мијушковић, браварски радник из Ја-
године,
28. Јован Милосављевић, студент медицине из Ба-
грдана,
29. Ратомир Ристић Сеља, студент медицине из
Сугубине,
30. Рада Миљковић, учитељица из Белице,
31. Радмила Миљковић, текстилна радница из Белице,
32. Љубинка Милосављевић, студент права из Ба-
грдана,
33. Вида Милосављевић Кева, домаћица из Багрдана,
34. Лабуд Ђукић, учитељ из Јагодине,
35. Љуба Расулић, радник из Јагодине,
36. Душан Лазић, пиварски радник из Јагодине,
37. Мића Узелац, професор из Јагодине,
38. Богомир Стојановић,
39. Мића Ковачевић, студент права из Јагодине,
40. Сима Илић, радник,
41. Љубиша Радуловић, чиновник пиваре,
42. Љубиша Перуничкић, месарски радник из Јаго-
дине и
43. Љубиша Урошевић, акт. потпоручник из Рибара.

У Јагодини је било више актива СКОЈ-а и не може се тачно установити којим су активима припадали следећи чланови СКОЈ-а:

1. Милан Величковић, учитељац,
2. Рада Михајловић, учитељац,
3. Вита Петковић, учитељац,
4. Бранко Ђорђевић Чупа, учитељац,
5. Драган Михајловић, учитељац,
6. Јован Гостовић, учитељац,
7. Душан Ћирић Ћира Месец, учитељац,
8. Радомир Додић, учитељац,
9. Бранко Латас, учитељац,
10. Синиша Јањић, учитељац,

11. Душан Миљковић, учитељац,
12. Бранко Радосављевић Трућко, учитељац,
13. Драган Ђорђевић, учитељац,
14. Зоран Радуловић, ђак гимназије,
15. Воја Марковић, ђак гимназије из Свилајнца,
16. Вида Ђукић, ђак (курир ОК КПЈ),
17. Перица Грачанин, месарски радник,
18. Јека Ђукић, ђак,
19. Маргита Марковић, ђак,
20. Ена Милановић, ђак,
21. Ангелина Расулић, кројачка радница,
22. Зорица Милосављевић, ђак и
23. Перица Милосављевић, ђак (курир Беличке чете).

(Састанцима актива СКОЈ-а најчешће су присуствовали — Славка Ђуричић, Љубинка Крстић, Ружица Милановић, Рада Миљковић, Бошко Ђуричић, Јоца Милосављевић, Радислав Никчевић и Живадин Јанковић Кум).

Ланиште :

Партијску ћелију у Ланишту у 1941. години сачињавали су:

1. Милашин Станојевић, земљорадник — секретар,
2. Станоје Миливојевић, земљорадник и
3. Љубиша Милошевић, земљорадник.

У активу СКОЈ-а 1941. године у Ланишту били су:

1. Живадин Јанковић Кум, ђак — секретар,
2. Михајло Васић, учитељац и
3. Живота Зарић, железнички службеник.

Шантаровац:

У 1941. години партијска ћелија у селу Шантаровцу обухватала је чланове КПЈ из Шантаровца, Бунара и Шуљковца. У овој организацији били су чланови КПЈ:

1. Добрила Стамболић, учитељица из Шантаровца — секретар,
2. Александар Вељковић Цуле, ђак из Шантаровца (секретар, после одласка Добриле Стамболић — јануара),

3. Радоје Стефановић Топа, из Шантаровца,
4. Бора Николић, земљорадник из Шантаровца,
5. Радомир Стефановић Пушкар, земљорадник из Шантаровца,
6. Живко Томић, земљорадник из Шантаровца,
7. Драгче Милосављевић, абацијски радник из Шантаровца,
8. Животије Петровић Жила, земљорадник из Бунара,
9. Драгомир Јевтић, кројач из Бунара,
10. Милашин Стефановић, из Бунара,
11. Душан Илић Шустер, из Бунара,
12. Александар Стефановић Санда, из Шуљковца,
13. Деса Стефановић, домаћица из Шуљковца и
14. Момчило Пантић, из Шуљковца.

Драгоцвет:

У 1941. години у Драгоцвету је био члан КПЈ:

1. Милан Миловановић, земљорадник.

Кочино Село:

У Кочином Селу били су чланови КПЈ и СКОЈ-а:

1. Драгиша Милошевић, металски радник — члан КПЈ,
2. Светислав Савић, ђак, члан СКОЈ-а,
3. Драгомир Савић, ђак, члан СКОЈ-а и
4. Стојан Милановић, земљорадник, члан СКОЈ-а.²⁾

2. Раванички срез: Ћуприја

Априла месеца 1941. године били су чланови Среског комитета КПЈ у Ћуприји:

1. Данило Димитријевић, студент из Мијатовца — секретар,
2. Живка Дамњановић, студент из Ћуприје,

²⁾ ИАС — К—3 — 18/601, Спр. 5—29; 8/585 стр. 2, 3;
66/1102, стр. 2.

ИАС — К—10 — 34/967, стр. 4, 5.

3. Рада Миљковић, учитељица у Ивапковцу и
4. Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера.

У Среском комитету СКОЈ-а у Ћуприји у 1941. години били су:

1. Живка Дамњановић, студент из Ћуприје — секретар,
2. Гојко Груловић, ђак из Ћуприје и
3. Младен Јевтић, радник из Ћуприје.

У току 1941. године у Ћуприји је постојао Месни комитет КПЈ који је формиран крајем 1940. године. Чланови овог Комитета били су:

1. Живка Дамњановић, студент из Ћуприје — секретар,
2. Гојко Груловић, ђак из Ћуприје и
3. Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера.

Јуна 1941. године формиран је Месни комитет СКОЈ-а у Ћуприји. Чланови овог Комитета били су:

1. Младен Јевтић, металски радник из Ћуприје — секретар,
2. Зорица Дамњановић, студент из Ћуприје,
3. Димитрије Мартиновић, радник фабрике шећера,
4. Миодраг Павловић, Циле, типографски радник из Ћуприје и
5. Живорад Симић, обућарски радник из Ћуприје.

Зна се да су у Ћуприји биле две партијске организације и да је секретар једне био Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера, а друге Живка Дамњановић, студент. Не може се утврдити којој су од ових двеју партијских организација припадали следећи чланови КПЈ у 1941. години:

1. Гојко Груловић, ђак гимназије у Ћуприји,
2. Живка Дамњановић, студент из Ћуприје (секретар једне ћелије),
3. Зорица Дамњановић, ђак гимназије из Ћуприје,

4. Косара Дамњановић, домаћица из Ћуприје,
5. Данило Димитријевић, студент медицине из Мијатовца,
6. Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера у Ћуприји,
7. Никола Дуликравић, радник из Ћуприје,
8. Милен Илић, опанчарски радник из Ћуприје,
9. (?) Јукић, машиниста брикетнице из Ћуприје,
10. Никола Кртенић, бравар из Ћуприје,
11. Милашин Марковић, абацијски радник из Ћуприје,
12. Вука Михајловић, домаћица из Ћуприје,
13. Радисав Миладиновић Дида, абацијски радник из Ћуприје,
14. Илија Милосављевић Тинкић, кројач из Ћуприје,
15. Тадиша Минић, професор из Ћуприје,
16. Миодраг Поповић, техничар из Ћуприје,
17. Наталија Поповић Мила, домаћица из Ћуприје,
18. Бисерка Томић, домаћица из Ћуприје,
19. Станоје Томић, бравар ложонице из Ћуприје,
20. Анка Стојановић, домаћица из Ћуприје и
21. Рада Миљковић, учитељица у Иванковцу.

У 1941. години у Ћуприји је постојало неколико активиста СКОЈ-а. Није познато којим су активистима припадали следећи чланови СКОЈ-а:

1. Антоније Гајић,
2. Живадин Дамњановић Жан, ђак гимназије,
3. Сретен Здравковић, кожарски радник,
4. Младен Јевтић, бравар,
5. Ђорђе Кртенић, графички радник,
6. Миодраг Лазаревић Бекрија, ђак гимназије,
7. Живорад Дамњановић, радник,
8. Иван Легац, ђак,
9. Војислав Мартиновић Мариче, графички радник,
10. Владимир Марјановић, ђак,
11. Живка Марковић, ђак,
12. Љубица Марковић, ђак,
13. Анка Мартиновић, радница,
14. Димитрије Мартиновић Мита Прасе, радник,

15. Бранко Меркл, столар,
16. Драгомир Милетић Бабиндрага, ђак,
17. Софија Милетић, ђак,
18. Сека Милосављевић-Тинкић, кројачка радница,
19. Миланче Минић, техничар,
20. Војислав Мицкић, ђак,
21. Гмитар Настић, радник,
22. Петар Наумовић, ђак,
23. Миодраг Нешић, ђак,
24. Мирко Нешић, радник,
25. Мирослава Нешић Мица, радница,
26. Миодраг Павловић Циле, типографски радник,
27. Александар Петровић, ђак,
28. Душан Петровић, ђак
29. Даринка Сенић, ђак
30. Јован Сибиновић Јова Трбоња, ђак,
31. Живорад Симић Жика Аламуња, радник,
32. Радомир Симоновић Штиглиц, графички радник,
33. Ангелина Стојић, ђак,
34. Ружа Тасић, домаћица из Мијатовца,
35. Мирко Тодоровић Пујац, кројач,
36. Вера Ценић, ђак,
37. Љубица Ценић, радница,
38. Милица Ценић, ђак и
39. Бранко (?), крзнарски радник.

Крушар:

Јуна месеца 1941. године у Крушару је формирана партијска ћелија:

1. Тихомир Илић, радник,
2. Драгиша Обрадовић, радник,
3. Љубиша Ђорђевић, радник и
4. Божа Стојановић, радник.

Сење :

Јуна месеца 1941. године Живка Дамњановић је учла-
нила у КПЈ два друга из Сења:

1. Срета Ђорђевић Вељков и
2. Мика Тодоровић.

Супска:

Јуна месеца 1941. године у Супској су била два члана КПЈ:

1. Миодраг Рајковић, радник и
2. Радомир Миливојевић, радник.

Сисевац:

У 1941. години у Сисевцу је био члан КПЈ:

1. Михаил Иванович - Калењин (руски емигрант), радник.

Сењски Рудник:

У 1941. години у Сењском Руднику био је члан КПЈ:

1. Миленко Шаторић, рударски надзорник.³⁾

3. Параћински срез: Параћин

У 1941. години у параћинском срезу није постојао Срески ни Месни комитет КПЈ. У граду је било неколико партијских ћелија.

У партијској ћелији фабрике стакла до 6. марта 1941. године били су:

1. Раде Николић Пикула, радник — секретар,
2. Франц Розин, радник,
3. Михајло Илић Куља, радник,
4. Димитрије Марјановић Микалонац, радник и
5. Виктор Вајт, радник.

У току 1941. године у градској ћелији у Параћину били су чланови КПЈ:

1. Бранко Крсмановић Шпанац,
2. Миле Радојковић, берберин,

³⁾ ИАС — К—4 — 42/1057, стр. 2—10; 16/599, стр. 29.
ИАС — К—5 — 12/595, стр. 13, 27, 28, 29, 61, 64, 66, 72.
ИАС — К—7 — 87/1122, стр. 1, 2.

3. Јован Крстић, типограф,
4. Цветко (?) Румун, радник фабрике штофа,
5. Драгиша Цанковић, судски приправник,
6. Стојанка Радошевић, професор,
7. Милоје Јоцић, радник,
8. Божа Златковић,
9. Милорад Чалић-Станковић,
10. Стеван Илићић, радник,
11. Нада Димитријевић, наставница домаћинске школе и
12. Јанићије Јовић, поштар.

У 1941. години чланови СКОЈ-а у Параћину били су:

1. Ружица Матић, учитељица (курир ОК КПЈ),
2. Драгољуб Павловић, радник фабрике штофа,
3. Бора Миленковић, радник,
4. Душан Ћирић Ћира Месец, учитељац,
5. Слободан Ћирић, студент и
6. Живота Павловић, стакларски радник.

Јула месеца 1941. године Петар Стамболић је одржао састанак у Параћину са симпатизерима НОП-а, опанчарским и обућарским радницима, који су касније у току 1941. године примљени у Партију. Од опанчара присуствовали су Драги Аранђеловић, Драгутин Петровић, Радосав Милановић, Станко Јовичић и Бошко Илић; а од обућара Павле Павловић, Влада Минић, Влада Давидовић, Љуба Јовичић и Ђорђе Нешић.

Поповац:

У 1941. години у Поповцу су били чланови КПЈ:

1. Бранко Ристић, радник,
2. Александар Ташковић Аца, радник,
3. Станисав Вучковић, радник и
4. Коста (?), радник.

Члан СКОЈ-а у поповцу био је:

1. Михајло Пејчић, ђак, родом из Београда.

Бошњане:

У 1941. години у Бошњану су били чланови КПЈ:

1. Градибор Марић, стакларски радник и
2. Драгољуб Марић, етакларски радник.⁴⁾

4. Темнићи срез: Варварин

У 1941. години чланови КПЈ у Варварину били су:

1. Радомир Матић Дома, адвокатски приправник,
2. Вера Матић, домаћица — секретар,
3. Александар Павић, земљорадник и
4. Богомир Стефановић, земљорадник.

Бачина:

У 1941. години у Бачини су били чланови КПЈ:

1. Добривоје Ђокић, опанчарски радник — секретар,
2. Душан Живадиновић, опанчарски радник и
3. Чедомир Живковић, земљорадник.

Поточац:

У 1941. години у Поточцу су били чланови КПЈ:

1. Милош Петровић, земљорадник,
2. Драгомир Глигоријевић, службеник,
3. Вукадин Глигоријевић, земљорадник и
4. Бора (?). (погинуо априла 1941. године).

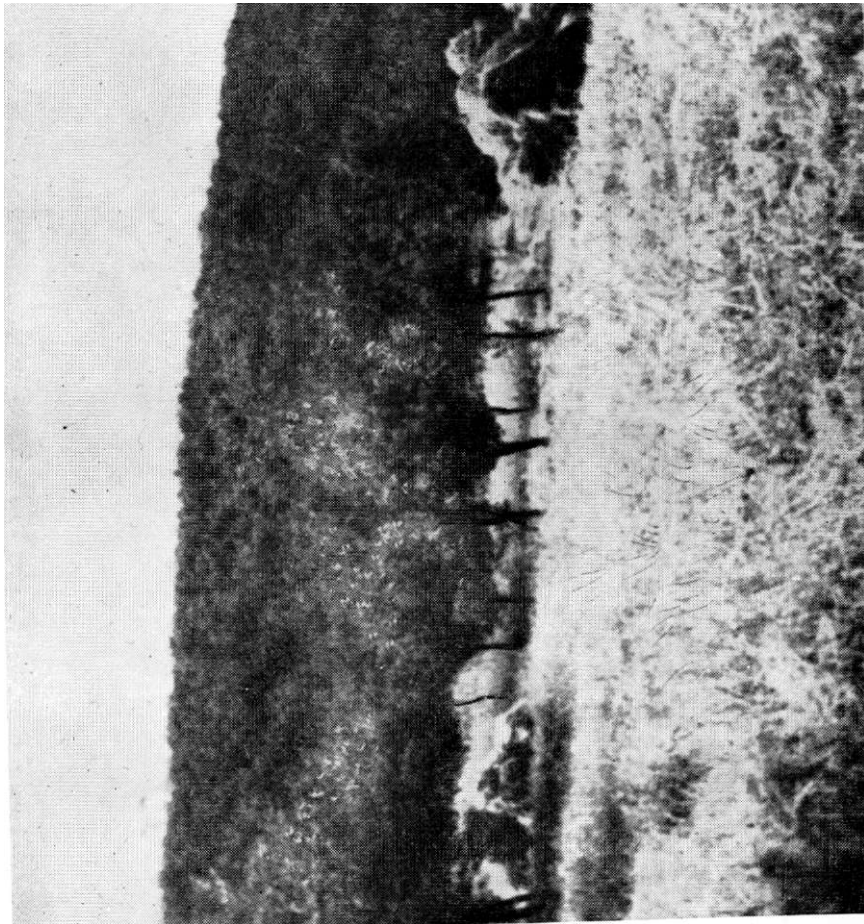
Парцане:

У 1941. години чланови КПЈ у Парцану били су:

1. Мирко Томић, правник,
2. Миодраг Милојевић Мита, земљорадник,
3. Стојан Милојевић, опанчарски радник и
4. Љубиша Стефановић, земљорадник.

⁴⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 13, 27—29, 61, 64, 72;
81/1116, отр. 12.

Багремар Мике Милановића" на Ђурђевом брду, где је М. јула 1941 године формирана Беличка партизанска чета (ИАС - Ф-9/12)

Народни херој Радислав
Никчевић, члан ОК КПЈ
за Јагодину. Ухваћен од
Немаца и стрељан 8. ав-
густа 1941. године у Мило-
шеву код Јагодине (ИАС
Ф—6/91)

„Бакарни Кладенац“ на
Јухору — место где је ло-
горовао Поморавски одред
(ИАС — Ф—10/72)

Вратаре:

У 1941. години чланови КПЈ у Вратару били су:

1. Светозар Матић Тоза, земљорадник и
2. Вучица Матић, домаћица.

Обреж:

У 1941. години у Обрежу је био члан КПЈ:

1. Света Томић, кројач.

Својново:

У 1941. години у Својнову је био члан КПЈ:

1. Жика Јаковљевић, земљорадник.⁵⁾

5. Левачки срез:

У 1941. години у левачком срезу били су чланови КПЈ:

Секурич:

1. Милорад Марковић, опанчарски радник.

Мотић:

1. Обрад Живковић, земљорадник.

Сугубина:

1. Ратомир Ристић Сеља, студент медицине.

Драгово:

1. Митко Анђелковић, земљорадник (кандидат).

Вукмановац:

1. Маринковић Миодраг, кројач (повезан са Радетом Митровићем у Крагујевцу).

⁵⁾ ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 1—61; 110/1233, стр. 1—94.

Цикот:

1. Миливоје Димитријевић, абацијски радник.

Сибница:

1. Миленко Јовичић, аеронаутички радник."

6. Деспотовачки срез: Деспотовац

Организација КПЈ у Деспотовцу није постојала, али је постојало партијско упориште, које су чинили:

1. Радмила Поповић Кика, студент медицине (чл. СКОЈ-а),
2. (?) Јанчић геометар (симпатизер),
3. Станисав Милојковић, земљорадник из Витанца (симпатизер) и
4. Радомир Маленовић, коларски радник из села Деспотовца (симпатизер).

Равна Река:

Пре напада Немачке на Југославију у 1941. години у Равној Реци било је 4 партијске организације:

Прва:

1. Петар Жалац, рудар (секретар),
2. Лука Јелић, рудар и
3. Албин Гроблер, рудар.

Друга:

1. Чеда Богдановић, ковач (секретар),
2. Франц Каменшек, рудар и
3. Иван Јуриц, рудар.

Трећа:

1. Ђуро Стојић, рудар (секретар),
2. Лавле Грум, рудар,
3. Света Милетић, браварски радник,
4. Јанез Штрагер, бравар и
5. Андрија Лугарић, рудар.

«) ИАС — К—6 — 14/597, стр. 5—7.

Четврта:

1. Сава Глигорић Босанац, радник (секретар),
2. Стева Глигорић Босанац, радник,
3. Душан Зубеница, рудар и
4. Никола Бранковић.

У 1941. години у Равној Реци били су чланови СКОЈ-а:

1. Албин Гроблер (секретар),
2. Сава Алексић, бравар,
3. Олга Ковачевић, домаћица,
4. Миле Поповић, електричар,
5. Душан Ињац, рудар,
6. Лука Тарле, рудар,
7. Ђуро Загорац и
8. ПепИ Глогошек, електричар.

Баре:

У Барама је био члан КПЈ 1941. године:

- I. Столе Матић, обућар.⁷⁾

7. Ресавски срез: Свилајнац

Априла 1941. године у Свилајнцу су били чланови ХПЈ:

1. Блажа Јоксимовић, столар,
  2. Душан Китић, обућар из Дубља,
  3. Жарко Пенчић, земљорадник,
  4. Жика Милошевић Белко, обућар из Свилајнца,
  5. Станиша Станисављевић Куркула, обућар,
  6. Нада Јовановић, ђак,
  7. Мирослава Ивановић, ђак,
  8. Милица Марковић Бело Луле, кројачка радница,
  9. Раде Бранисављевић-Бисић, ђак уметн. школе,
  10. Миодраг Бранисављевић-Бисић, ђак,
- II. Света Илић, кројач,

⁷⁾ ИАС — К—7 — 87/1122, стр. 1, 2; 88/1123, стр. 8.

12. Миодраг Аћимовић, финанс,
13. Драгош Илић, кројачки радник и
14. Воја Милошевић, машинбравар (кандидат).

У 1941. години у Ресавској партизанској чети били су чланови КПЈ:

1. Витомир Стошић, обућар из Свилајнца,
2. Милан Јосић, бравар из Свилајнца,
3. Драгољуб Петровић, пекар из Свилајнца,
4. Љубиша Николић, типограф из Луковице,
5. Бранко Протић Чварак, ђак из Свилајнца (СКОЈ),
6. Драгомир Витковић, бравар из Свилајнца,
7. Доситеј Персић, земљорадник из Кушиљева,
8. Богољуб Танасковић, земљорадник из Кушиљева,
9. Милосав Матић, земљорадник из Кушиљева,
10. Милић (?), авијатичар из Роћевца,
11. Драгољуб Најчевић, ђак из Свилајнца,
12. Живота Јовановић, железнички службеник из Кушиљева и
13. Живојин Јовановић, железнички службеник из Кушиљева.

Роћевац:

У 1941. години у Роћевцу је било два члана КПЈ:

1. Милић (?), авијатичар из Роћевца и
2. (?).

Кушиљево:

На дан 22. јула 1941. године чланови КПЈ у Кушиљеву били су:

1. Лаза Стојановић, обалски радник,
2. Мика Милановић Конзул, студент,
3. Милан Благојевић Миланче, апотекарски помоћник,
4. Богољуб Танасковић Дида, келнер,
5. Богомир Савкић Бога, учитељ,
6. Александар Милановић, ђак,
7. Петар Петровић, земљорадник и
8. Мика Стојановић, земљорадник.

Гложане:

На дан 22. јуна 1941. године у Гложану је било пет чланова КПЈ:

1. Никодије Јанковић, земљорадник (секретар),
2. Радољуб Милановић, земљорадник,
3. Чедомир Нешић, земљорадник,
4. Тома Милановић, браварски радник и
5. Милан Милановић, земљорадник.

Дубље:

На дан 22. јуна 1941. године чланови КПЈ у Дубљу били су:

1. Јован Китић Јока, зидар (секретар),
2. Божидар Цветковић, службеник,
3. Петар Гроздановић, земљорадник и
4. Најдан Петровић, земљорадник.⁸⁾

8. *Моравски срез: Жабари*

Половином јула 1941. године члан Окружног комитета КПЈ за Пожаревац Драгољуб Стојановић Тина формирао је среско поверенство Цартије за срез моравски:

1. Рада Трифуновић, студент медицине из Александровца (секретар),
2. Сима Симић, студент из Ракинца.

Партијску ћелију у Жабарима чинили су на дан 9. августа 1941. године следећи другови:

1. Драгољуб Јовић Дуде, авијатичарски подофицир,
2. Властимир Рајковић Лала, обућарски радник,
3. Миодраг Ивковић Ћопа, средњошколац,
4. Бранислав Милорадовић, земљорадник,
5. Љуба Јовић, зидар,
6. Драган Ивковић, поткивач,

⁸⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 49.

7. Драгослав Милојковић, земљорадник,
8. Милица Радовановић, студент.

У 1941. години у Жабару су били чланови СКОЈ-а:

1. Драгослав Вестић, ђак,
2. Мирко Јовановић, ђак,
3. Велимир Рајковић, пекар,
4. Мира Станојевић, ђак и
5. Милица Радовановић, студент.

Породин:

У 1941. години у Породину су били чланови КПЈ:

1. Јован Радивојевић, кожарски радник и
2. Вујица Ремењак, столарски радник.

У 1941. години у Породину су били чланови СКОЈ-а:

1. Влада Бошковић, средњошколац (секретар),
2. Младен Зубановић,
3. ЈБубомир Зубановић, пекар,
4. Велизар Марковић, средњошколац и
5. Јован Страиновић Ротар, ковач.

Ракинац (Симићево):

У 1941. години у Ракинцу (данас Симићево) били су чланови КПЈ:

1. Сима Симић, студент медицине и
2. Миодраг Марковић Зуцко, земљорадник.

У 1941. години чланови СКОЈ-а у Ракинцу (Симићево) били су:

1. Миодраг Марковић Зуцко, земљорадник,
2. Сима Радовановић, средњошколац и
3. Слободан Лазаревић Лала.

Сибница:

У 1941. години у Сибници су били чланови КПЈ:

1. Милан Матић Чика Милан, столар.
2. Влада (?), оштрач и
3. (?) Тина, земљорадник.

Александровац:

У 1941. години у Александровцу су били чланови КПЈ:

1. Аврам Трифуновић, земљорадник,
2. Мирко Трифуновић, кројачки радник и
3. Рада Трифуновић. студент медицине.

Влашки До:

1941. године у Влашком Долу били су чланови КПЈ:

1. Михајло Кукаљ, учитељ,
2. Славка Кукаљ, учитељица (кандидат) и
3. Михајло Николић Стаљин (кандидат).⁹⁾

9. *Јасенички срез: Смедеревска Паланка*

Марта 1941. године у Смедеревској Паланци постојао је Месни комитет КПЈ; његови чланови били су:

1. Живота Станисављевић, бравар (секретар),
2. Бранко Јевтић, студент,
3. Света Ђорђевић, студент,
4. Иван Мукер, радник,
5. Мика Голубовић, радник,
6. Драгослав Ђорђевић Гоша, радник и
7. Љубомир Ивошевић, радник (секретар МК СКОЈ-а).

22. јуна 1941. године у Смедеревској Паланци биле су две партијске организације (фабричка са 25 чланова и 18 кандидата и градска са 7 чланова и 3 кандидата). Не зна се којој од ових двеју организација су припадали следећи чланови КПЈ:

1. Драгослав Ђорђевић Гоша, радник,
2. Живота Станисављевић, радник,
3. Бранко Јевтић, студент,
4. Воја Новаковић, радник,
5. Иван Мукер, радник,

⁹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 49.

ИАС — К—9 — 91/1126. стр. 1, 2.

6. Љуба Ивошевић, радник,
7. Радмила Димић Талијан, наставница,
8. Милена Уљаничић, учитељица,
9. Стеван Скенцић, радник,
10. Шериф Нусрефовић, бравар,
11. Михајло Голубовић Мика, кројач,
12. Ђорђе Бенчић, радник,
13. Дане Дејановић, радник,
14. Милан Кршљанин из Крњева,
15. Марсел Мезић, тапетар,
16. Драгован Ђукић, металостругар,
17. Стеван Крајц, радник,
18. Васа Трифковић, радник,
19. Првослав Кухар, бравар,
20. Иван Томишић, радник,
21. Миодраг Радосављевић, металостругар,
22. Гаврило Минић,
23. Салих Мехикић, лакирер,
24. Јова Торбица, металостругар,
25. Ђура Торбица, бравар,
26. Сава Радивојац, радник,
27. Кемал Арпаџић,
28. Пера Марковић, бравар,
29. Света Ђорђевић, студент и
30. Жика Дамњановић, кројач.

У активу СКОЈ-а 1941. године у Смедеревској Паланци били су:

1. Михајло Јелисавкић, металостругар,
2. Радмило Аранђеловић, бравар,
3. Радосав Аранђеловић, металостругар,
4. Лаза Ивановић, бравар,
5. Бранко Ђорђевић, металостругар,
6. Драгиша Марковић, металостругар,
7. Слободан Петковић, металостругар,
8. Милета Димитријевић, металостругар,
9. Жика Филиповић, бравар,
10. Јован Поповић, металостругар,
11. Живомир Недељковић, металостругар и
12. Миодраг Милић Чича, ђак.

1941. године у Паланачкој партизанској чети били су чланови КПЈ:

1. Мика Голубовић, радник (секретар),
2. Првослав Кухар, бравар,
3. Шериф Нусрефовић, бравар,
4. Радмило Аранђеловић, радник,
5. Милан Кршљанин, радник,
6. Салих Мехикић, лакирер,
7. Ђура Торбица, металостругар,
8. Јова Торбица, металостругар и
9. Лазар Ивановић, бравар.

Овој организацији су припадали и Драгослав Ђорђевић Гоша и Андра Ђорђевић Дејан.¹⁰⁾

10. Великоорашки срез: Велика Плана

1941. године у Великој Плани чланови КПЈ били су:

1. Душан Јовић, судски приправник,
2. Душан Шулејић, кројач,
3. Светислав Величковић, земљорадник,
4. Велибор Протић, железнички службеник,
5. Божин Чемеркић, железнички службеник и
6. Божин Станисављевић, телеграфиста.

Сараорци:

1941. године у Сараорцима били су чланови КПЈ:

1. Танасије - Таса Младеновић, адвокатски приправник,
2. Андра Младеновић, радник,
3. Света Младеновић, железнички службеник,
4. Милош Милошевић, перјар,
5. Раде Марковић, студент,
6. Радмила А. Младеновић Црна, политирка и
7. Милена С. Младеновић.

¹⁰⁾ ИАС — К—10 — 45/1060, стр. 35, 36, 91—95, 98;
К—9 — 49/1069, стр. 69, 70.

Марковац:

1941. године у Марковцу су били чланови КПЈ:

1. Радоје Бојић, земљорадник (секретар),
2. Љубомир Петровић, ђак,
3. Љубомир Мишковић, земљорадник,
4. Жика Дамњановић, четкар,
5. Мика Митровић, столар,
6. Драган Станковић, земљорадник и
7. Млађа Филиповић, студент агрономије.

Ново Село:

1941. године у Новом Селу били су чланови КПЈ:

1. Вита Цветковић, столарски радник,
2. Милутин Цветковић, пекар,
3. Михајло Цветковић, земљорадник,
4. Живомир Стојаковић, земљорадник,
5. Владимир Милисављевић, земљорадник и
6. Раде Николић, столарски радник.

1941. године у Орашкој партизанској чети били су чланови КПЈ:

1. Душан Шулетић, кројач (секретар),
2. Михајло Цветковић, земљорадник,
3. Таса Младеновић, адвокатски приправник,
4. Влада Милосављевић,
5. Љупче Мишковић, земљорадник,
6. Радоје Бојић, земљорадник,
7. Милутин Цветковић, пекар,
8. Жика Дамњановић, четкар,
9. Мика Митровић, столар и
10. Мирко Јолкић, ђак (СКОЈ).¹¹⁾

11. *Лепенички срез: Рача (Крагујевачка)*

Маја 1941. године у Рачи Крагујевачкој били су чланови КПЈ:

1. Бранко Радосављевић, студент права (секретар),
2. Живан Радовановић, кројачки радник,

¹¹⁾ ИАС — К—10 — 45/1060, стр. 39, 40, 98.

3. Милош Марковић, трговачки помоћник и
4. Радмила Стојановић, службеник среског начелства.

1941. године у Рачи су били чланови СКОЈ-а:

1. Жикица Молдини (секретар),
2. Милан Кемивеш,
3. Петар Петковић (курир Рачанске чете),
4. Живадин Ђорђевић и
5. Сима Пупиновић, трговачки помоћник.

Доња Рача:

1941. године у Доњој Рачи постојале су две партијске ћелије.

Прва:

1. Костадин Матејић Која, земљорадник (секретар),
2. Драгомир Радић, земљорадник и
3. Сретен Перић, земљорадник.

Друга:

1. Бранко Милановић, земљорадник,
2. Милан Милошевић, земљорадник,
3. Срба Нешић, учитељ и
4. Новица Павловић, земљорадник (чл. КПЈ од 1920 г.).

1941. године у Доњој Рачи били су чланови СКОЈ-а:

1. Срба Нешић, учитељ,
2. Драгиша Благојевић, абацијски радник,
3. Миодраг Перић, земљорадник и
4. (?) Перић, кројач.

Вишевац:

Маја месеца 1941. године у Вишевцу су били чланови КПЈ:

1. Чедомир Милетић, земљорадник — секретар,

2. Будимир Златић, земљорадник,
3. Милан Марковић, земљорадник,
4. Драгослав Вучковић, земљорадник,
5. Десимир Живановић Чуне, земљорадник и
6. Вита Прокић, земљорадник.

Сипић:

Маја 1941. године члан КПЈ у Сипићу био је:

1. Миладин Николић, земљорадник.
1941. године члан СКОЈ-а била је:
1. Зага Стојиловић, ђак.

Ђурђево:

Маја 1941. године члан КПЈ у Ђурђеву био је:

1. Петар Бранковић, земљорадник.

Мало Крчмаре:

1941. године у Малом Крчмару били су чланови КПЈ'

1. Ната Хаџић, студент,
2. Миљивоје Хаџић Шуле и
3. Света Ђурић, студент.

Поповић:

Маја 1941. године у Поповићу су били чланови КПЈ

1. Богосав Марковић, земљорадник,
2. Ђока Марковић, студент и
3. Петар Живић, студент ветерине.

Мирашевац:

Маја 1941. године у Мирашевцу били су чланови
ви КПЈ:

1. Милан Божић, земљорадник,
2. Милорад Петровић, земљорадник,
3. Рајко Петровић, земљорадник и
4. ЈБубомир Здравковић, земљорадник.

Вучић:

Маја 1941. године у Вучићу били су чланови КПЈ:

1. Чеда Стојановић; земљорадник,
2. Милан Трајковић, земљорадник и
3. Славко Голубовић, радник.

1941. године у Рачанској партизанској чети били су чланови КПЈ:

1. Бранко Радосављевић, студент права,
2. Радосав Марковић,
3. Пера Живић, студент ветерине,
4. Вита Прокић, земљорадник,
5. Милош Марковић, перјар,
6. Чедомир Милетић, земљорадник,
7. Сима Пупиновић, трговачки помоћник,
8. Ђока Марковић и
9. Антоније Исаковић Луле.¹²⁾

ПРИПРЕМАЊЕ УСТАНКА

По упутствима ПК КПЈ за Србију, ОК КПЈ у Јагодини развио је веома живу делатност на припремању устанка у Поморављу. Чланови ОК КПЈ за Јагодину пошли су на терен и већ у мају и јуну одржан је велики број састанака чланова КПЈ и симпатизера НОП-а. На овим састанцима објашњавана је новонастала ситуација, указивано је на скривање оружја, санитетског и другог војног материјала, на омасовљење Партије и на подизање морала код народа.

Окупаторске мере за застрашивање народа биле су парализане активношћу комуниста. У окупираној Јагодини чланови Партије одржавају састанке у разним деловима града, а најчешће код Ђурђа Ђурђевића, Виде Милосављевић, Раде Миљковић, Лабуда Ђукића, а за-

¹²⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 49.

тим на Ђурђевом брду и у багремару код јагодинског гробља.¹³⁾

Непосредно после уласка Немаца у Јагодину, Милан Мијалковић Чича дошао је у село Драгоцвет и са Савом Цветковићем, учитељем и Драгославом Марковићем Буцом, организовао сакупљање хране и одела за заробљенике, затворене у Јагодини. Намирнице су пребациване чезама Тасе Илића из Драгоцвета преко Винораче до Јагодине и дотуране заробљеницима смештеним у болници у школи. Један део заробљеника искористио је добијена одела, пресвукао се и неопажено изашао из круга.¹⁴⁾

Првих дана после окупације Бранко Крсмановић Шпанац у Параћину је одржао неколико састанака са комунистима и симпатизерима НОП-а. Састанци су одржавани у Бранковој кући. На овим састанцима Бранко је објашњавао да кривицу за пораз у априлском рату треба бацити на југословенску владу и више официре. „Нижи официри нису криви и они ће нам требати касније кад буде време устанка“, говорио је Бранко. За Русе је објашњавао да још нису спремни за рат и да одуговлаче сукоб са Немцима само због тога. Указивао је на то да треба скривати оружје и санитарски материјал ради организовања борбе против Немаца. За време свог боравка у Параћину Бранко је одлазио неколико пута у Поповац, Доњу Мутницу и Мириловац, и повезивао се са људима.¹⁵⁾

По одласку подофицирске артиљеријске школе из Ћуприје у правцу Босне народ је почео да развлачи из касарне материјал (намирнице и друге војне ствари). Тада су неки чланови СКОЈ-а, међу којима Миодраг Нешић, Живадин Дамњановић, Велимир Дамњановић, Милан Минић, Милица Легац и други, узели из касарне санитарски материјал, 14 ћебади, 10 чаршава и две пушке и то склонили у кућу Александра Станковића Санде, шофера из Ћуприје. Касније је овај материјал однесен и предат Параћинско-ћупријској партизанској чети.¹⁶⁾

») ИАС — К—3 — 18/601, стр. 26—28.

") ИАС — К—3 — 61/1097, стр. 69.

") ИАС — К—5 — 12/595, стр. 27; 18/1116, стр. 1, 2.

") ИАС — К—4 — 16/599, стр. 25, 37.

Око 19. априла Петар Стамболић је дошао у Смедеревску Паланку и одржао састанак са комунистима. На овом састанку Стамболић је говорио о ситуацији у којој се нашла земља доласком Немаца. Код појединаца је постојало мишљење да међу немачким војницима има комуниста са којима би био могућ контакт. Оживљене су приче о снази КП Немачке пре доласка Хитлера и о њеној бројности. О овом је Стамболић рекао: „Немци су окупатори и фашисти, безкомпромисна борба је једини начин разговора и поред савеза Немачке са СССР”. Затим је указао на потребу реалног оцењивања ситуације; једина правилна оријентација је борба против окупатора до истеривања из земље. На овом састанку донесен је закључак да се одмах отпочне са прикупљањем оружја и муниције и да се комунисти што више повезују са ширим кругом људи; да се организују санитарски курсеви ради обучавања омладинаца и омладинки за указивање прве помоћи. У вези са радом фабрике вагона „Јасеница”, одлучено је да радници остану на раду, али да се организује систематска саботажа и ометање производње.

Немци су управи фабрике одредили производни план и наредили да се производе самари за минобацаче. Сходно закључцима партијске конференције, радници су саботирали производњу и производили неупотребљиве самаре. Кад је испорука била готова, показало се да треба поправљати преко хиљаду самара. Немци су ухапсили главног инжењера и покушали да спрече саботажу. Немци су и на друге начине могли да осете расположење становника. За време једног концерта, приређеног за немачку војску, омладинци су засули каменицама хотел „Круну”. На то су Немци излетели на улицу и отворили ватру из аутомата. Жртава није било, а нико није био ни ухваћен, јер су се омладинци одмах склонили.¹⁷⁾

Из Смедеревске Паланке Петар Стамболић је дошао 20. априла у Ново Село и одржао састанак са члановима Партије, објашњавајући узроке брзог пораза југословен-

¹⁷⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 42, 43.

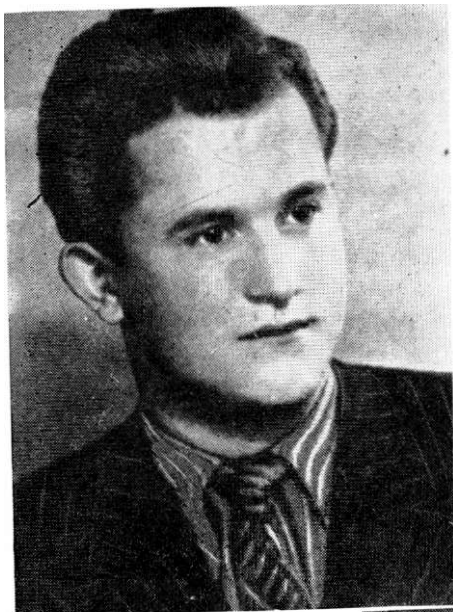
ске војске: издајство краљевске владе, владајућих партија и буржоазије уопште. „Авионима којима је требало да се боре против фашиста“ говорио је Стамболић, „они су пребацивали своје породице и имовину у иностранство, остављајући свој народ у овим најтежим часовима у историји без икакве заштите“. „Наша Партија мора се припремати да организује оружану борбу противу Немаца у Југославији и да у ту борбу укључи читав народ, а не само комунисте“. Затим је говорио о стварању оружаных десетина и диверзантских група; о прикупљању оружја и муниције. Одмах после овог састанка чланови Партије Милутин Цветковић, Влајко Милосављевић и Живомир Стојковић успели су да проДРУ У општинску зграду у Новом Селу и извуку два пушкомитраљеза, нешто бомби и пушака, донесене ради предаје Немцима.¹⁸⁾

Априла месеца Петар Стамболић је обишао партијску организацију у Свилајнцу. Том приликом говорио је о припреми за оружану борбу противу Немаца. Одласком секретара партијске организације Драгутина Димовића у рат, рад организације је ослабио, па је Стамболић указивао на потребу омасовљења Партије и повезивања са сељацима из околине. После тога ОК КПЈ у Јагодини, пружао је помоћ овој партијској организацији преко својих чланова, од којих су најчешће долазили Милан Премасунац, Радислав Никчевић, Јоца Милосављевић и Радомир Ристић Сеља.¹⁹⁾

Крајем априла Петар Стамболић је и у Туприју дошао и одржао састанке са члановима КПЈ и СКОЈ-а. Како је на овом терену расформирана Тимочка дивизија оставила много оружја и спреме, Гојко Груловић је добио конкретан задатак од Стамболића да пође са Лабудом Ђукићем на терен ради прикупљања и скривања оружја и муниције. Директива је била да се омасове

¹⁸⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 44—46.

¹⁹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 105.

Светислав Живановић, командир Беличке партизанске чете; погинуо 16. новембра 1941. године на Шантаровачкој коси" код Јагодине (ИАС — Ф-9/18)

Тодор Дирака, политички комесар Беличке чете; погинуо у Првој непријатељској офанзиви (ИАС — Ф-9/21)

Народни херој Рада Миљковић, учитељица, родом из Белице код Јагодине; погинула 19. јула 1942. године у селу Урије код Бугојна (ИАС — Ф—31 31)

Народни херој Петар Грачанин родом из Јагодине; данас потпуковник ЈНА (ИАС — Ф—6/85)

партијске и скојевске организације и да се изврши повезивање са симпатизерима НОП-а.²⁰⁾

Првог маја 1941. године у окупираној Ћуприји једна група скојеваца и симпатизера НОП-а одржала је кратак састанак на крају Сремске улице, на коме је прочитан реферат о значају Првог маја. Реферат су саставиле Љубица Ценић и Зорица Дамњановић. О овоме су Немци нешто били начули, па су појачали патроле у том делу града. Међутим, нису ништа открили, јер су се учесници појединачно и обазриво разишли.²¹⁾

По директиви ОК КПЈ за Јагодину у Јагодини су маја месеца организована два санитетска курса, којима је руководила Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине. Оба курса су радила у кући Раде Миљковић, учитељице. Курс су посећивале омладинке, од којих су неке касније биле болничарке у Беличкој партизанској чети. Међу најактивнијим биле су Вида Ђукић, Маргита Марковић и Ена Милановић. У истој кући био је смештен и шапирограф за умножавање вести и летака. На овом шапирографу умножен је и Мајски проглас ПК КПЈ за Србију и растурен у граду.²²⁾

Маја месеца у Смедеревској Паланци присуствовали су једном састанку Месног комитета Партије Петар Стамболић и Цана Бабовић. Стамболић је говорио о улози СКОЈ-а и његовом значају за нашу Партију . . . „Скојевци треба да прикупљају оружје и санитетски материјал, да растурају летке и други пропагандни материјал. . .” Цана Бабовић је говорила да у партијској, а нарочито у скојевској организацији нема довољно жена на које би се Партија могла ослонити кад мушкарци оду у акцију . . . „Жена има исто толико колико и мушкараца и Партија не може да искључи половину људи из политичког живота. . .”²³⁾

²⁰⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 17, 27.

²¹⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 38.

²²⁾ ИАС — К—3 — 18/601, стр. 26—28.

²³⁾ ИАС — К—9 — 52/1072, стр. 14.

Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 47, 48.

Маја месеца одржано је неколико састанака чланова КПЈ и симпатизера НОП-а у селима Шантаровцу и Драгоцвету. На састанку, који је одржан у багремару код села Шантаровца, били су присутни Бошко Ђуричић и Радислав Никчевић, правници из Јагодине; из Шантаровца су присуствовали Радоје Стевановић Ћопа, Бора Николић Шантаровац, Радомир Стевановић Пушкар, Векић и Драгче Милосављевић; из Бунара Животије Петровић Жила, Драги Јевтић, кројач, Душан Илић Шустер и Милашин Стевановић; из Шуљковца Александар Стефановић Санда и његова сестра Деса, Властимир Марјановић и Момчило Пантић, док је из Драгоцвета присуствовао Сава Цветковић, учитељ. Главне теме разговора биле су политичка ситуација и сакупљање оружја и муниције за борбу против окупатора.²⁴⁾

У току маја на састанку који је одржан у селу Драгоцвету, на месту „Јасенар“ говорио је Бошко Ђуричић, правник из Јагодине. Најпре је говорио о политичкој ситуацији у свету и о неминовности рата између Немачке и СССР-а, а затим о прикупљању и скривању оружја и муниције. У току састанка Бошко се распитивао о људима који би на позив Партије пошли у борбу противу Немаца. У том моменту појавила се у непосредној близини једна жандармеријска патрола. Изгледало је да је неко провалио састанак. Бошко је хтео да провери да то није неко међу присутнима учинио, па је за моменат прекинуо састанак. Међутим, жандарми су отишли својим путем, а састанак је настављен. Овом састанку присуствовали су из Драгоцвета Милан Миловановић, земљорадник, коме је Бошко поверио позивање људи, Момир Ђирић, Животије Миленковић, Радивоје Стефановић, Жика Костић, Животије Цветковић, Радосав Јеремић, Драгослав Марковић Буца и Миодраг Стефановић. Поред ових, састанку је присуствовала група људи из Шуљковца и Ковачевца.²⁵⁾

У Параћину, у току маја, Бранко Крсмановић Је одржао састанак са симпатизерима НОП-а у својој кући.

²⁴⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 40.

²⁵⁾ ИАС — К—3 — 61/1097, стр. 70.

Јаков Теодосијевић, радник из Поповца, о томе ирича: „Том приликом Бранко нам је дао да прочитамо МАЈСКИ ПРОГЛАС ПК КПЈ, у коме се наговештава припрема за устанак. Бранко нам је рекао да са садржином прогласа упознамо људе на свом терену. Говорио ми је, да треба да радимо на повезивању омладине из фабрике стакла у Параћину са омладином фабрике цемента у Поповцу. У том циљу организовали смо једну спортску утакмицу са друговима из Параћина, а која је одржана у Поповцу. Тада су из Параћина дошли као спортисти и Михајло Илић Куља, и Раде Николић Пикула, радници фабрике стакла. У ствари, ми смо тада одржали први састанак омладинаца фабрике стакла и фабрике цемента“.²⁶⁾

У току маја у Параћин су долазили и одржавали састанке са комунистима и симпатизерима НОП-а Бошко Ђуричић, правник из Јагодине, Радислав Никчевић и Јоца Милосављевић, чланови ОК КПЈ за Јагодину.²⁷⁾

Маја месеца у Темнићком срезу било је 12 чланова Партије, који су по директиви Окружног комитета из Крушевца радили на прикупљању оружја и другог војног материјала. Члан ОК КПЈ за Крушевац Мирко Томић организовао је прикупљање оружја по селима Парцану, Маренову и Залоговцу. Том приликом сакупљено је 7—8 пушака и више другог војног материјала. У овој акцији најактивнији је био Миодраг Милојевић Мита.²⁸⁾

Почетком маја Петар Стамболић је одржао састанак и у Марковцу са члановима КПЈ и СКОЈ-а. На овом састанку Стамболић је указивао на потребу сакупљања скривеног и по пољу разбацаног оружја, санитетског материјала и друге војне спреме. После овог састанка партијска организација у Марковцу почела је са сакупљањем оружја. Јубомир Мишковић одлази са својом другарицом Босиљком у место Пленовац (место где је расформиран 53. и 28. пук бивше југословенске војске), и отуда колима доноси један пушкомитраљез, 5 карабина и један сандук муниције. На сакупљању оружја из Марковца су

²⁶⁾ ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 2.

²⁷⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 27, 28.

²⁸⁾ ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 3, 4, 5, 29; 111/1234, стр. 6.

активно учествовали и симпатизери НОП-а Драгољуб Станковић, Милосав Милосављевић, Бранислав Пешић и други. У прво време оружје је скривано у дворишту Драгољуба Станковића и Александра Филиповића, а по оснивању Орашке чете однесено у чету.²⁹⁾

Маја месеца Света Ђорђевић, члан МК КПЈ у Смедеревској Паланци, долази у село Вишевац и држи састанак са комунистима и симпатизерима НОП-а на месту званом „Нишин гроб“. На овом састанку примљени су за чланове КПЈ Чедомир Милетић и Драгослав Вучковић, а неколико дана касније и Милан Марковић, Будимир Златић и Десимир Живановић Чуне. Тада је партијска организација у Вишевцу добила задатак да прикупља оружје, муницију и санитетски материјал.³⁰⁾

Почетком јуна одржан је шири партијски састанак у Јагодини, на коме су били присутни чланови Партије и СКОЈ-а из беличког, равничког, параћинског, левачког и ресавског среза — Јоца Милосављевић, Радислав Никчевић, Михајло Илић Куља, Дамњан Максић, Живадин Јанковић Кум, Живка Дамњановић, Миодраг Новаковић Цуца, Илија Тинкић и други. Овај састанак је одржан по директиви ОК КПЈ за Јагодину у вези припремања бораца за одлазак у одред. Тада је донесена одлука да се сви комунисти који су компромитовани по вуку са терена у чете које ће бити формиране, а да остали и даље остану на терену и раде на омасовљењу Партије, сакупљању оружја и хране за борце у шуми.³¹⁾

У првој половини јуна Петар Стамболић је одржао састанак у Ћуприји са члановима Партије и СКОЈ-а из Ћуприје, Јагодине, Свилајнца и других места. Овај састанак је одржан у једној приватној кући преко пута пијаце. На њему је Стамболић указивао на потребу омасовљења партијских и скојевских организација и на повезивање са симпатизерима НОП-а. Као најважнији задатак истицао је сакупљање оружја, муниције и санитетског материјала. „Независно од тога што су Руси у савезу

n) ИАС — К—9 — 32/964, стр. 29, 30.

ИАС — К—9 — 31/963, стр. 26, 27.

«) ИАС — К—5 — 12/595, стр. 35.

К—4 — 16/599, стр. 30.

са Немцима, комунисти се морају борити против фашистичког освајача наше земље", говорио је.³²⁾

Већ јуна месеца Стамболић је тражио да партијске организације пожуре са стварањем ударних десетина, које су имале да руше мостове, уништавају немачке аутомобиле по путевима и саботирају све наредбе, нарочито оне које се односе на железнички саобраћај и прикупљање намирница. Посебно је тражио да организације убрзају обуку омладине у руковању оружјем и пружању прве помоћи рањеницима. Ова директива омогућила је партијским кадровима да створе већи број диверзантских група, које су почеле не само да уништавају немачке наредбе, већ да спаљују општинске архиве, секу телефонске стубове и жице и на тај начин спречавају окупаторску власт у извођењу својих намера.³³⁾

9. јуна 1941. године у село Мотрић дошао је члан ОК КПЈ за Јагодину Ратомир Ристић Сеља ради повезивања са људима у Левчу. Истога дана он је одржао састанак са групом људи на гробљу у селу Мотрићу, и говорио о прикупљању оружја и муниције. Међу присутнима био је и Обрад Живковић, земљорадник, члан КПЈ из Мотрића.³⁴⁾

13. јуна Ратомир Ристић Сеља дошао је у Рековац и одржао састанак са групом људи у кући Милорада Жунића Баце, учитеља. На овом састанку говорио је о прикупљању оружја, муниције и санитетског материјала. На састанку је било четири лица.³⁵⁾

Јуна месеца у Јагодини, у кући Виде Милосављевић, Петар Стамболић је одржао састанак са члановима Партије. Овом састанку присуствовали су Милан Премасунац, секретар ОК СКОЈ-а, Милосав Живановић, столар, Младен Миленковић, опанчар и Светица Живановић, трговачки помоћник. И тада је Стамболић говорио да чланови Партије треба да повуку већи број симпатизера у чету, која ће ускоро бити формирана. Другови који још

³²⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 35.

³³⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 48.

³⁴⁾ ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 3; 14/597, стр. 3.

³⁵⁾ ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 3; 14/597, стр. 3.

нису били компромитовани треба да остану и даље у граду и раде на сакупљању оружја, муниције, санитарског материјала и хране за борце. О томе Вида Милосављевић прича: ... „Ја сам остала на терену, али после оног случаја кад су наши другови изгинули и кад ми је син погинуо, ја сам молила друга „Црног“ и друга Стамболића да идем у одред. . .”

О једном састанку, одржаном јуна месеца у Периној реци, у подножју Ђурђевог брда код Јагодине, прича Милосав Живановић: „Пре но што сам постао члан Партије, позван сам од стране друга Радислава Никчевића и Светице Живановића на састанак. Састанку су присуствовали Радислав Никчевић, Светица Живановић, Сретен Јоцић, кожар, Ратко Павићевић и ја. Никчевић је говорио о прикупљању оружја, о раду са омладином и подизању устанка. Једнога дана дошао је Радомир Милојевић и казао ми да треба да будем у 17 часова у Левачкој улици. Ја сам дошао, а он ме одвео у једну суседну улицу, где ми је Милан Премасунац рекао да сам постао члан Партије. Остао сам на вези са Младеном Миленковићем, опанчаром. До одласка у чету присуствовао сам још на два састанка. У граду сам остао све док ми друг Младен није казао да треба да идем у чету и да се јавим другу Пери..”³⁶⁾

У ноћи између 21. и 22. јуна Петар Стамболић је одржао састанак са члановима КПЈ у шуми на „Пасуљанским ливадама“ (изнад Равне Реке); састанку су присуствовали 10—11 чланова КПЈ, међу којима Петар Жалац, рудар, Ђуро Стојић, Никола Ераковић, Лука Јелић, Албин Гроблер, Франц Каменшек и други. Рудари су упознали Стамболића са ситуацијом у руднику и опасношћу која им прети од немачке мањине. На овом састанку Стамболић је говорио о сакупљању оружја и могућности напада Немачке на СССР. Састанак је завршен у зору, па се Стамболић упутио још са једним другом према Ђуприји, док су се остали појединачно разишли у разним правцима. Ова предострожност је била потреб-

³⁶⁾ ИАС — К—3 — 18/601, стр. 26—28.

на, јер су припадници немачке мањине будно пратили претање напредних радника.³⁷⁾

На дан напада Немачке на СССР Немци су наредили предстојништву градске полиције у Јагодини да одмах похпси сва сумњива лица, међутим, већи број комуниста на време је обавештен па је избегао из Јагодине. Ево шта о томе каже Јаков Ђуричић, председник суда у пензији, отац Бошка Ђуричића: „Тога дана дошао је код мене Богдан Вешовић, учитељ у Јагодини, с којим сам иначе лепо живео, и рекао ми да се и мој син Бошко налази на списку оних који треба да буду ухапшени. Он је то сазнао од свог рођака, иначе недићевог официра Видића. Ја сам одмах о томе обавестио Бошка, а овај је отишао и обавестио неке своје другове и више се није враћао“. Бошкова другарица Славка била је пред порођајем, те је, иако обавештена о овоме, морала да остане у граду. Полицијски агенти са жандармима извршили су претрес свих станова по списку и том приликом ухапсили браћу Николу и Тодора Дирака, раднике, Станка Петровића, ливца, Властимира Марјановића, столара, Светозара Јовановића, радника, Божидара Жарића, шофера, Живадина Стојковића, столарског радника и Славку Ђуричић, адвокатског приправника, све из Јагодине. С обзиром да је Славка била пред порођајем, одређен јој је кућни притвор, с тим да се свакодневно јавља предстојништву градске полиције. Месец дана после порођаја, око 20. јула, Славка је оставила своју малу кћер родитељима и побегла из Јагодине. Кратко време се крила код Динка Обрадовића у Ђуприји, а онда преко Свилајнца отишла у Ореовицу (млавски срез), где се опоравила и ступила у везу са Месном партијском организацијом и на том терену остала као позадински радник.

Ово хапшење у Јагодини није дало очекиване резултате, јер је већи број комуниста избегао из Јагодине. 27. VI 1941. године начелство среза беличког доставило је распис градском поглаварству у Јагодини у коме се тражило да се Бошко Ђуричић, Атанасије Тошић и остали пронађу и стражарно упуте начелству. Градско

³⁷⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 5.

поглаварство у Јагодини вратило је предмет са извештајем: „Именовани нису пронађени“.

И после хапшења у Јагодини остао је један број комуниста, онај још неоткривен, а који је одржавао везу са комунистима у шуми, припремао оружје, храну и борце за формирање чете.³⁸⁾

Наредба за хапшење комуниста стигла је и у Рековац. Ноћу између 22. и 23. јуна полицијски писар Жика Николић, кмет Миливоје Томић, три жандарма и Воја Гавриловић, као присутни грађанин, блокирали су кућу Милорада Жунића Баце у Рековцу, и ухапсили га. Кад су га изводили из дворишта, Баца их је замолио да му дозволе да узме свој капут. Ови су то учинили, а Баца је искористио моменат и побегао кроз прозор. Истовремено је извршен покушај хапшења Ратомира Ристића Сеље, но овај је успео на време да умакне у шуму. Жандарми су мобилисали тридесетак сељака и два дана претресали терен, али како није било никакве наде да их пронађу одустали су од даљег тражења.³⁹⁾

После 22. јуна срески начелник у Свилајнцу добио је налог да похапси комунисте и њихове симпатизере на својој територији. Тада је ухапшено и спроведено у затвор 60 људи махом симпатизера и неколико чланова Партије. Комунисти из Свилајнца су страховали да похапшени не буду спроведени Немцима у Јагодину, па су почели да припремају њихово бекство. Међу ухапшенима налазио се и познати комуниста Драгош Илић, кројачки радник из Свилајнца. Тајним каналима затвореницима су биле дотурене турпије, па се чекао само погодан моменат за бекство. Прилика им се пружила тек после сукоба партизана Орашке чете са жандармима код Бучја, у коме се срески начелник једва спасао бекством.⁴⁰⁾

³⁸⁾ ИАС — К—3 — 37/1093, стр. 1; 33/965, стр. 40; 63/1099, стр. 4.

ИАС — К—13 — 7/1136, стр. 2.

ИАС — Ф. — 16/176, 177.

³⁹⁾ ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 3; 14/597, стр. 3, 4.

⁴⁰⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1860. г., стр. 99.

Сутрадан по хапшењу у Јагодини, 23. јуна, у Ново Село (великоорашки срез) дошао је члан ОК КПЈ за Јагодину Јоца Милосављевић и одржао партијски састанак у једној колиби у близини села. У тој колиби биле су закопане бомбе и друга муниција, коју су сељаци склонили у априлском рату. Како је падала киша неки су предлагали да се заложи ватра. Сам Јоца није имао ништа против тога, међутим, један члан Партије који је за ово знао позвао је на страну Јоцу и шапнуо му нешто, после чега је Јоца одустао од ложења ватре. На овом састанку Јоца је говорио о нападу Немачке на СССР и хапшењу које окупатор врши помоћу домаћих издајника, и указивао на потребу сакупљања **оружја** и санитетског материјала ради организовања борбе противу Немаца.⁴¹⁾

После напада Немачке на СССР чланови Партије у Марковцу интензивно раде на припремању устанка, одржавају састанке у кући Љубомира Мишковића и Радоја Бојића из Марковца. На овим састанцима говорено је о сакупљању оружја и муниције и о људима који би дошли у обзир за одлазак у чету која је требало да буде формирана.⁴²⁾

Јуна месеца у село Вишевац дошао је Петар Стамболић и одржао састанак са комунистима код трла Љубисава Јовановића. У житу већ искласалом окупили су се чланови Партије. Света Ђорђевић је поднео извештај о стању у селу, на кутији од шибице нотирао је тезе о којима је говорио. Стамболић се интересовао за људе који долазе у обзир за одлазак у чету и за рад чланова Партије са омладином. Говорио је и о конкретним мерама саботаже противу окупаторске власти.⁴³⁾

26. јуна Стамболић је одржао састанак и у Параћину са комунистима и симпатизерима НОП-а. Састанку су присуствовали Раде Николић Пикула, стакларски радник, Драгиша Стефановић, сајцијски радник (није био члан КПЈ), Драгиша Цанковић, судски приправник, члан

⁴¹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 46, 47.

⁴²⁾ ИАС — К—9 — 32/964, стр. 31.

⁴³⁾ ИАС — К—9 — 31/963, стр. 27.

КПЈ, Драги Илић, радник фабрике штофа (није био члан КПЈ). На овом састанку Стамболић је говорио о нападу Немачке на СССР и спремању људи за формирање чете за борбу против Немаца.⁴⁴⁾

27. јуна Стамболић је одржао и други састанак у Параћину са комунистима и симпатизерима НОП-а, и то у стану Милоша Јовичића професора, у Улици генерала Јанковића. Овом састанку су присуствовали Мирко Бањевећ, наставник, Гојко Томић, професор, Драгиша Цанковић, судски приправник и Милош Јовичић, професор из Параћина. Стамболић је говорио о повезивању са људима и припремању оружја и другог војног материјала за чету. „Напад Немачке на СССР значио је у исто време и хајку на комунисте у Југославији“, говорио је он.⁴⁵⁾

28. јуна Петар Стамболић и Јован Милосављевић одржали су и трећи састанак у Параћину са комунистима и симпатизерима НОП-а; том приликом Стамболић је предао један примерак летка ЦК КПЈ поводом напада Немачке на СССР, и задужио Цанковића да исти умножи и преко комуниста и симпатизера растури у граду.⁴⁶⁾

На иницијативу ОК КПЈ за Јагодину, у Ћуприји је јуна месеца организован санитарски курс којим је руководила Зорица Дамњановић. Курс је радио у кући бабе Илије Тинкића. Курсем је било обухваћено око 10 омладинки, и на њему је коришћена брошура „Курс прве помоћи“ и извођење практичне вежбе превијања. Циљ овог курса био је спремање болничарки, али због хапшења Зорице Дамњановић курс није завршен.⁴⁷⁾

Јуна месеца у Ћуприји одржао је састанак са члановима СКОЈ-а Јоца Милосављевић, члан ОК КПЈ за Јагодину. Јоца је говорио о потреби прикупљања оружја, муниције и санитарског материјала и истицао да се скојевска организација што чвршће повеже са омладином — симпатизерима НОП-а.⁴⁸⁾

«) ИАС — К—5 — 12/595, стр. 28.

«) ИАС — К—5 — 12/595, стр. 28.

⁴⁶⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 28, 62.

⁴⁷⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 38.

⁴⁸⁾ ИАС — К-^1 — 16/599, стр. 30.

29. јуна у Ћуприји је извршено хапшење чланова КПЈ и СКОЈ-а од стране градске полиције. Том приликом су ухапшени Вука Михајловић, Станоје Томић, Даринка Плеша, Вера Ценић, Милица Ценић, Добрила Карапанцић, Милица Веселинов и други. После саслушања, у недостатку доказа пуштени су из затвора 4. или 5. јула.⁴⁹⁾

30. јуна или 1. јула Петар Стамболић је одржао састанак и са члановима КПЈ и СКОЈ-а у Ћуприји, у стану ЈБубице Марколић. О том састанку Стамболић каже: . . . „Сећам се, да сам једанпут објашњавао употребу оружја у једној кући другарици Ради Миљковић. Том приликом Рада је случајно опалила револвер, али последица није било. Одмах смо отишли из куће, јер је прекопута била кафана пуна Немаца. . .”⁵⁰⁾

Крајем јуна у Смедеревску Паланку је дошао секретар ОК КПЈ за Јагодину Петар Велебит. На састанку чланова КПЈ, који је одржан у кући Радмиле Димић, наставнице, Велебит је говорио о прикупљању оружја и спремању десетина које ускоро треба да пођу у чету.⁵¹⁾

Јуна месеца, по директиви ОК КПЈ за Крушевац, у Варварину је одржан састанак са члановима КПЈ. На овом састанку поред разговора о прикупљању оружја и муниције за одлазак у партизанску чету пријавили су се Миодраг Милојевић Мита, из Парцана, Бора Милојевић, из Парцана, Милош Петровић, из Поточца и Радомир Матић, из Варварина. Међутим, инструктор ОК КПЈ за Крушевац „Брка” пренео је директиву друговима из Темнића да не одлазе у чету, већ да остану и даље на терену среза и раде на прикупљању оружја, хране и новца за одред на Јастрепцу. Ова група је остала на терену, и у току јула и августа сакупила извесну суму новаца коју је предала другу „Брки”, а храну је предала Поморавском партизанском одреду који се тада налазио на Јухору.⁵²⁾

⁴⁹⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 19, 26, 39.

⁵⁰⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 19, 38.

ИАС — К—10 — 34/967, стр. 5.

⁵¹⁾ ИАС — К—9 — 52/1072, стр. 14.

⁵²⁾ ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 5; 111/1234, стр. 8.

Крајем јуна у Кушиљеву је радио на припремању устанка Лазар Стојановић, обалски радник, члан КПЈ, познат полицији у Свилајнцу као комуниста, који се после напада Немачке на СССР скривао у колибама поред Мораве. Лазар се повезао и одржао састанак са симпатизерима НОП-а из Кушиљева Животом Јовановићем, Лазаром Ацићем и Драгољубом Цанковићем. На овом састанку Лазар је говорио да се ради на формирању партизанске чете у Ресави и да треба сакупљати оружје и муницију, распитујући се који би људи пошли у борбу противу Немаца. Тих дана је полиција из Свилајнца вршила претрес кућа и колиба у Кушиљеву ради хватања Лазе Стојановића и Мике Милановића. Међутим, ови су тако нешто очекивали, па се полиција вратила без успеха у Свилајнац.⁵³⁾

3. јула у Смедеревску Паланку су дошли Бранко Крсмановић, члан Главног штаба НОП-а за Србију и Петар Стамболић инструктор ПК КПЈ за Србију. У стану Драгослава и Свете Ђорђевића, у Улици Вука Караџића, бр. 8, одржан је састанак са комунистима из лепеничког, великоорашког и јасеничког среза. Овом састанку су присуствовали Танасије Младеновић, адвокатски приправник из Сараораца, Богосав Марковић, земљорадник из села Поповића, Драгослав Ђорђевић Гоша, металски радник из Баничине и Андра Ђорђевић, општински службеник из Скопља. Бранко Крсмановић и Петар Стамболић дали су директиву да се одмах формира по једна партизанска чета у сваком од ова три среза. Чете ће бити у саставу Другог шумадијског партизанског одреда и под руководством Штаба одреда. Штаб Другог шумадијског партизанског одреда формиран је тада у следећем саставу:

1. за команданта одреда одређен је Богосав Марковић, земљорадник из Поповића;
2. за заменика одређен је Андра Ђорђевић, општински службеник из Скопља;
3. за политичког комесара одређен је Танасије Младеновић, адвокатски приправник из Сараораца;

⁵³⁾ ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 125.

4. за заменика Драгослав Ђорђевић Гоша, металски радник из Баничине.

На овом састанку је говорено и о руководиоцима чета. Били су предвиђени извесни другови и за руководиоце појединих чета, али је речено да о њима треба да про- дискутују и остали комунисти у срезу и тек онда да се одреде команде чета. 6. јули био је дан када су борци требали да изађу на зборна места предвиђена за сва- ку чету.

За руководиоце појединих чета били су предвиђени другови:

за Орашку чету:

1. Михајло Цветковић, земљорадник из Новог Села — командир;
2. Љупче Мишковић, земљорадник из Марковца — заменик командира;
3. Радоје Бојић, земљорадник из Марковца — по- литкомесар;

за Рачанску чету:

1. Мартин Остојић, службеник из Раче — командир;
2. Петар Живић, студент из Поповића — заменик командира;
3. Бранко Радосављевић Ћата, студент из Адровца — политкомесар;

за Паланачку чету:

1. Драгиша Шулетић, земљорадник (члан Главног одбора сељачке странке Драгољуба Јовановића) — командир;
2. Мика Голубовић, кројач из Паланке — заменик командира;
3. Драгослав Ђорђевић Гоша, металски радник из Баничине — политкомесар.⁵⁴)*

⁵⁴) ИАС — К—9 — 47/1067, стр. 1.

* Акције Другог шумадијског вдргизанског одреда у До- њем Поморављу описао је Вита Цветковић у својој кн>изи, *Изве- адтај пише ко преживи*, „Нолит“, 1960. г., те у овом прегледу ни- су обухваћене.

Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 51—60.

3. јула извршено је друго хапшење комуниста и скојеваца у Ћуприји. Укупно је ухапшено 15 лица, јер су неки успели да побегну, захваљујући обавештењу омладинца из гимназије, који је био син полицијског писара. Неки од ових пуштени су ускоро, док су Милица Ценић, Вука Михајловић, Раде Симоновић и Даринка Плеша пуштени после месец дана (око 5. августа).⁵⁵⁾

Одмах после формирања штаба Другог шумадијског партизанског одреда, његови чланови одлазе на терен ради формирања чета. У Ново Село долази Таса Младеновић, комесар Другог шумадијског партизанског одреда и у заједници са Јоцом Милосављевићем, чланом ОК КПЈ за Јагодину, и Радетом Марковићем из Сараораца држи састанак са комунистима. На овом састанку усвојен је предлог штаба о командном кадру за Орашку чету. На састанку су комунисти изразили жељу да сви пођу у чету, те је настао спор ко треба да остане на терену. Вита Цветковић је био незадовољан одлуком да остане на терену, а Јоца Милосављевић је кратко саопштио да је то партијска одлука која се не може мењати. Тако су Вита Цветковић и Живомир Стојановић остали као партијски радници на терену, док су остали одређеног дана ступили у чету.⁵⁶⁾

У првој половини јула Петар Стамболић је одржао састанак са члановима КПЈ у Ћуприји, у Лазићевој вили на „Лудом пољу“. Овом састанку су присуствовали Миодраг Новаковић Цуца, Миленко Илић, Косара Дамњановић, Гојко Груловић, Данило Димитријевић и други. Било је 7—8 комуниста. Тада је одлучено да иду у чету сви они другови и другарице који су били компромитовани као комунисти, док би остали и даље радили на терену.⁵⁷⁾

6. јула Петар Стамболић одржао је састанак у Параћину са комунистима и симпатизерима НОП-а у кући Ненада Николића, столара, у Улици Свете Степановића

⁵⁵⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 32, 39.

Материјал ОКР суда у Светозареву — саслушање С. Јовановића, среског начелника у Ћуприји.

⁵⁶⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 52, 53.

⁵⁷⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 31.

бр. 7 (сада Београдска). Овом састанку су присуствовали Михајло Илић Куља, Драгиша Цанковић, Јаков Теодосијевић, један професор, један геометар и други. Стамболић је тада указивао да ће у најскорије време бити организована Параћинска чета, за чије борце треба припремити поред комуниста и већи број симпатизера НОП-а. У току састанка Стамболић се обратио Јакову Теодосијевићу, раднику из Поповца, речима: „Да ли би људи на твом подручју пошли у борбу против Немаца под паролом КПЈ?” Теодосијевић је на то одговорио: „Партија није много позната и популарна у мом крају, највећи одзив људи за борбу био би под паролом — борба против окупатора — . . .”⁵⁸⁾

8. јула Петар Стамболић одржао је први састанак са опанчарима — симпатизерима НОП-а у Параћину, у кући Бошка Илића. Са Стамболићем је на овај састанак дошао и Раде Солунац, секретар Месног комитета КПЈ у Јагодини. Састанку су присуствовали Веља Ђаковац, Драги Аранђеловић, Станко Јовичић, Драгутин Петровић, Драгољуб Стојановић, Бошко Илић и Драгиша Цанковић, судски приправник. На овом састанку је говорено о људима који треба да пођу у чету, као и о онима који треба да остану и даље на терену ради прикупљања оружја, санитарског материјала и хране за чету.

Истога дана када је Стамболић одржавао састанак с опанчарима, градска полиција у Параћину ухапсила је Михајла Илића Куљу, радника фабрике стакла, члана КПЈ. Куља је затворен у среском начелству у Параћину. После неколико дана комунисти из Параћина су организовали бекство Куље из затвора. Чим је за ово сазнао, Раде Николић Пикула се вратио из Ћуприје у Параћин. Постоји мишљење да је бекство Куљино организовао Пикула помоћу једног жандарма који је тада био стражар у затвору. Пикула је дошао до бодљикавих жица и дао знак Куљи да бежи, жандарм им је био окренут леђима и није то приметио. Од тада су Куља и Пикула прешли у илегалност све до формирања чете.⁵⁹⁾

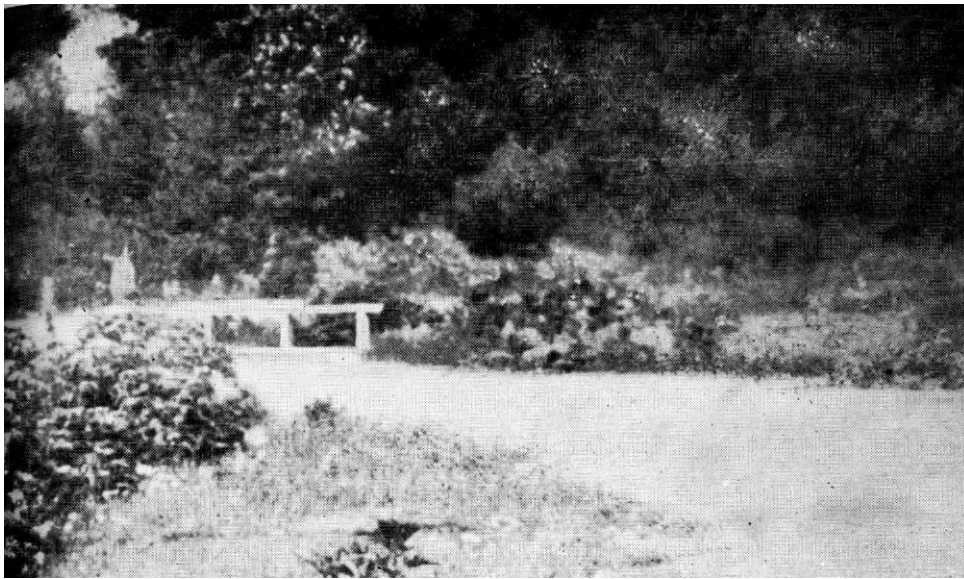
⁵⁸⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 29, 30; 81/1116, стр. 3.

⁵⁹⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 28, 29, 30, 61.

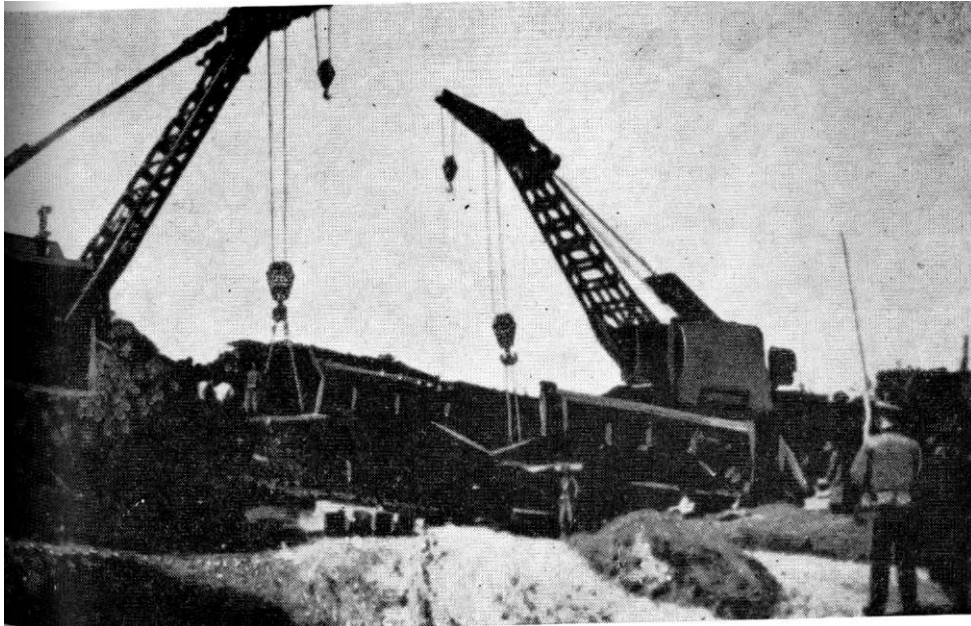
Јула месеца Богољуб Стојановић Тина, члан ОК КПЈ за Пожаревац, организовао је неколико диверзантских група на територији моравског среза, које су после првих припрема ступиле у акцију и секле телефонске стубове и жице, и спречавале сељаке да предају намирнице Немцима. Група на челу са Симом Симићем, студентом из Ракинца, требало је да покида жице у правцу Свилајнца и Петровца. Ова група, састављена од омладинаца из Породина и Ракинца, у потпуности је извршила задатак, тако да је центар моравског среза — Жабаре био одсечен од Пожареваца. Друга група коју је водио Драгољуб Јовић требало је да посече везе Жабара са Великом Планом. Одељење ове групе под вођством Вујице Ремењака извршило је задатак у потпуности, док су друга одељења ове групе одустала или била спречена. Једино су Душан Јовић и Властимир Рајковић Лала посекли једну бандеру и нешто жица. У моравском срезу није било немачких јединица, а активност жандарма сведена је на чување жандармеријских станица.

Сима Симић је био обавештен о превозу зоби са имања Хипотекарне банке у близини Жабара на железничку станицу у Великој Плани. Душан Јовић и Властимир Рајковић Лала добили су задатак да ово спрече. Наоружани пушкама изашли су пред сељаке који су превозили зоб и наредили им да исту проспу на пут, а за себе да задрже по два цака као наплату за подвоз и дангубу. Чиновник који је спроводио превозење зоби схватио је о чему се ради, па је одобрио да се изврши наређење. За трен ока зоб се нашла на путу. Сељаци из Доње Ливадице и Жабара дошли су колима и покупили зоб тако да није могло да се позна ни место на коме је била просута, и однели својој кући. Тада су сељаци причали како им је велика добро наоружана војска наредила да проспу зоб и да више ништа не дају Немцима, уколико не желе да буду стрељани. Отац Симе Симића товио је свиње за продају, али када су му Богољуб Стојановић и Сима Симић објаснили да на тај начин помаже окупатора, он је од тога одустао.⁶⁰⁾

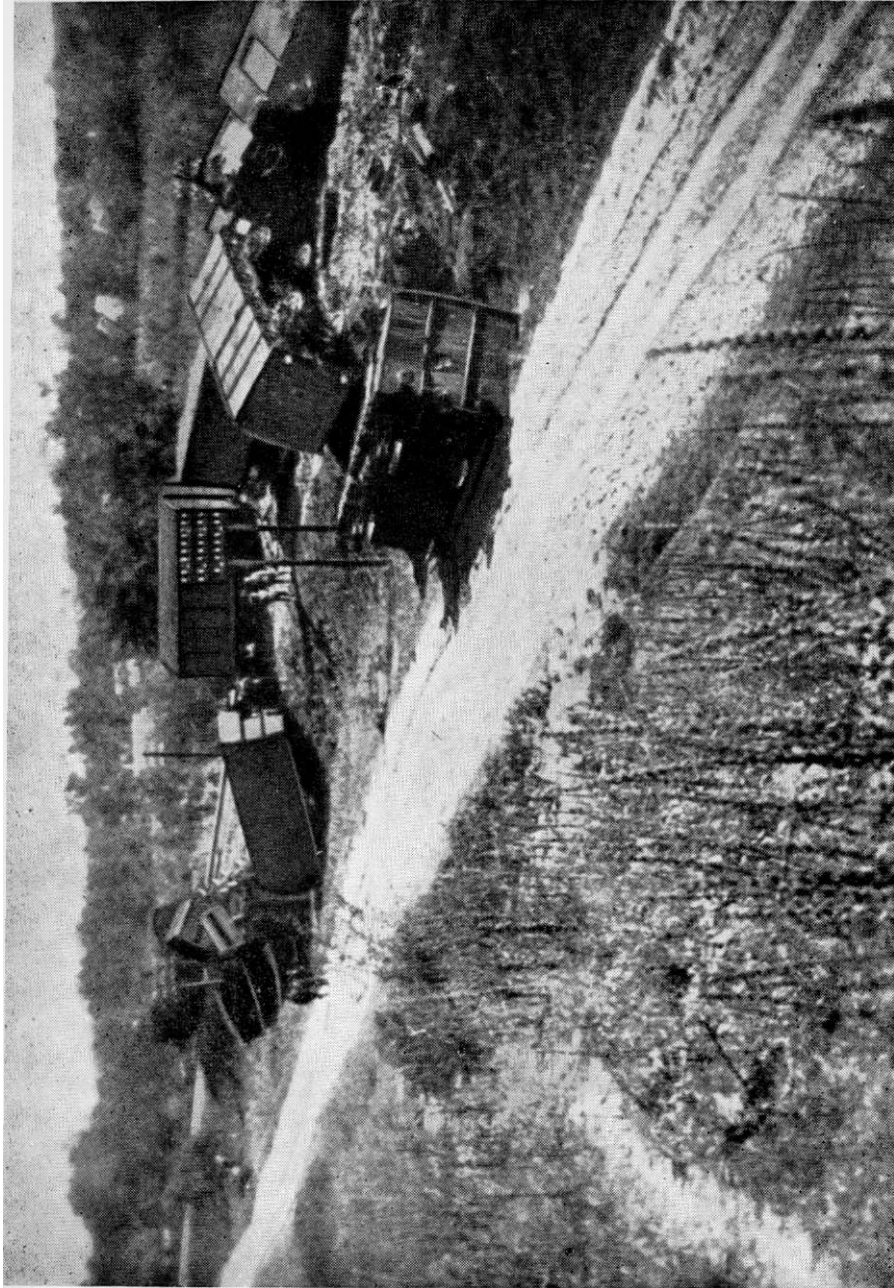
⁶⁰⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 126—129.

„Крива Ђуприја" - мост на Липару, где су партизани 18. септембра 1941. године у борби убили 28 Немаца (ИАС - Ф—9/11)

18. септембра 1941. године, један вод Беличке код Гиља - ради рашчишћавања исте Немци шаљу две дизалице из Београда и Ниша (ИАС — Ф—31(77))

18. септембра 1941. године партизани Беличке чете срушили су пругу и мост код Гиља; локомотива и вагони су претурени (ИАС — Ф—32/23)

Јула месеца партијска организација у Ћуприји радила је на повезивању са симпатизерима НОП-а међу омладином и женама. Драгоцене услуге су указали Партији омладинци међу радницима, сељацима и средњошколцима. Успостављена је и веза са лекарима ради набавке санитетског материјала. Жене су коришћене за прикупљање материјала и прилога у новцу од симпатизера НОП-а. Прилоге су давали у новцу Живорад Марјановић, Вука Грујић, Жикица Милосављевић, Милан Илић, Веља Дамњановић и други, сви из Ћуприје.⁶¹⁾

Јула месеца, по директиви ОК КПЈ за Јагодину, у Свилајнац је отишао на стални партијски рад Ратомир Ристић Сеља, у својству инструктора. Половином јула у Свилајнац долазе Радислав Никчевић и Јоца Милосављевић, и са Ристићем организују састанак чланова Партије ресавског среза. На овом састанку поднет је извештај о припремама по селима за стварање Ресавске партизанске чете. На састанку је одређено и руководство чете.

За командира предвиђен је Најдан П. Петровић, подофицир из Дубља;

за његовог заменика Јован Китић Јока, зидар из Дубља;

за политкомесара Лазар Стојановић, радник из Кушиљева.

Излазак бораца Ресавске партизанске чете утврђен је за 20. јули, међутим, из оправданих разлога тога дана нису изашли сви борци на заказано место, па је датум померен за 26. јули.⁶²⁾

Јула месеца Петар Стамболић је дошао у село Шантаровац, где су се већ налазили Бошко Ђуричић и Радислав Никчевић, и у заједници са њима радио на формирању Беличке партизанске чете. У овом послу помагао им је Александар Вељковић Цуле, члан Партије из Шантаровца, на чијем су тавану преноћили Петар Стамбо-

⁶¹⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 35, 36.

⁶²⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 108.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 133.

лић. Бошко Ђуричић и Радислав Никчевић, али ради сигурности пребачени су у колибу Боре Николића из Шантаровца. Овде је одржан састанак са једном групом чланова КПЈ и симпатизера НОП-а из Шантаровца и околине.⁶³⁾

16. јула у багремару Мике Милановића, на Турђе-вом брду изнад Јагодине, донето је прво оружје за Бетичку партизанску чету; Драгомир Радосављевић Ждрпа, месарски радник из Јагодине, предао је по директиви Партије Јоци Милосављевићу и Живадину Јанковићу оружје које је дотле скривано на јагодинском гробљу. Одређеног дана он је донео 5 пушака, 1 пушкомитраљез и 1 амерички машингевер.⁶⁴⁾

ПАЉЕЊЕ ХАНГАРА НА АЕРОДРОМУ У ЈАГОДИНИ

По директиви ОК КПЈ за Јагодину формирана је једна диверзантска група од комуниста и симпатизера НОП-а у Јагодини са задатком да запали хангар са авионима на аеродрому у Јагодини. Група од 9 комуниста и симпатизера НОП-а, од којих 7 наоружани са пушкама, један револвером и један секиром, извршила је овај задатак са успехом. У ноћи између 18. и 19. јула ова група се неопажено привукла и разог^жала стражара који је чувао хангар на аеродрому, потом продрла у хангар, полила бензином 5 авиона и неколико камиона и запалила. У овој акцији учествовали су Раде Солунац, молер, секретар МК КПЈ у Јагодини, Љуба Антић, металски радник, Живорад Милојевић, Драган Ђорђевић, Милорад Стаматовић Раца, Коста Поповић, Радомир Ђорђевић, Љубиша Крстић Чекрк и Драгомир Радосављевић Ждрпа. О тој акцији Љуба Антић каже: „Пошли смо око 10 часова увече из моје куће. Иза Клефишеве фабрике саламе прешли смо пругу и пребацили се у кукуруз пред хангаром, неопажено смо се привукли и прилегли у канал. Канал је био сув, дубок три четвртине, а широк:

⁶³⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 41.

⁶⁴⁾ ИАС — К—3 — 7/584, стр. 4.

нешто мање од једног метра. Ту смо сачекали док је извршена смена страже. Нови стражар је неко време стајао на једном месту, а затим почео да шета око хангара. Из кукуруза посматрали смо његово кретање, а кад је дошао на писту испред хангара, Солунац је запитао шапатам ко ће да иде на ћошкове хангара. Јавили смо се ја и Раца. Пошто је Раца најпре изуо своје лаковане ципеле да не би шкрипале по шљунку, прискочили смо до ћошка на коме је извршена смена страже. Стражар је био обишао већи део хангара и дошао до половине супротне стране. Притајили смо се уза зид и чекали да наиђе. Кад је стражар дошао сасвим близу ћошка испали смо пред њега са упереним револверима. Од изненађења стражар није имао кад ни пушку да дигне. Слободном руком истраго сам му пушку и рекао да ћути ако му је живот мио. Истога тренутка и остали другови су изашли из кукуруза. Ја сам остао да га чувам, а остали су ушли у хангар, полили авионе бензином и запалили. Ватра је букнула одмах и обухватила све авионе и неколико камиона. После овога побегли смо кроз кукурузе. Ја и Раца смо бежали боси с десне стране пруге у правцу села Буковча. Друга стражара у којој су били Немци налазила се око 200 метара од хангара. Немци нису знали ништа о томе све док разоружани стражар није отрчао да им јави. Немци су тада отворили митраљеску ватру, но ми смо тада били удаљени преко двеста метара. Преко Белице пренео ме је Раца и бежећи дошли смо до чесме код Буковча, затим смо изашли уз брдо и у једној крстини пшенице сакрили смо отету пушку и наше оружје. За то време сирене на кланици и пивари свирале су узбуну, а хангар је горео. Неколико пута смо се окренули и са задовољством посматрали призор. Сутрадан, према договору састали смо се више јагодинског гробља у једној кућици према Винорачи. Солунцу смо казали где смо сакрили пушку и наше оружје. Сазнали смо да су Немци ухапсили оног стражара и да воде истрагу. Најгоре нам је било што смо у оном метежу заборавили Рацине ципеле у каналу. Немци су их пронашли и почели да се распитују код обућара у Јагодина ко од њих израђује лаковане ципеле. Раца се био озбиљно уплашио и да би

отклонио сумњу позајмио је једне лаковане ципеле од свог друга и дошао на корзо. Немачка истрага била је без успеха. . ."⁶⁵⁾

БЕКСТВО ИЗ ЈАГОДИНСКОГ ЗАТВОРА

19. јула комунисти из Јагодине извели су још једну врло успешну акцију и организовали бекство ухапшених комуниста из јагодинског затвора. Користећи забуну која је настала око паљења хангара на аеродрому, комунисти су приморали Чеду кључара да отвори затвор из кога су побегли браћа Никола и Тодор Дирака, Станко Петровић, ливац, и Властимир Марјановић, столарски радник, сви чланови КПЈ. Ови су били ухапшени на дан напада Немачке на СССР. Сви избегли комунисти из затвора отишли су у Беличку партизанску чету, која је тих Дана формирана. Једино је Властимир Марјановић поверовао немачкој пропаганди, па се пријавио и отишао на рад у Немачку.⁶⁶⁾

20. јула група комуниста и симпатизера НОП-а под руководством Живадина Јанковића Кума разрушила је пругу на линији Багрдан—Арачићево. Омладинци су помоћу кључа одвили шрафове код састава шина, а затим једно поље шина скинули и бацили у њиву. Међутим, линијски службеник је ово на време приметио и зауставио воз који је наилазио из Јагодине.⁶⁷⁾

Ускоро после паљења хангара на аеродрому у Јагодини, диверзантска група из Јагодине по директиви ОК извела је још једну врло успешну акцију. Преко пута железничке станице у ф. „Тајтацк" налазило се стова-

⁶⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том II; стр. 15.
Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; кв. 2; стр. 32.
ИАС — К—3 — 66/1102, стр. 25, 26.
ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 105—113.
ИАС — Ф. — 16/126, 176; 23/151.
⁶⁶⁾ ИАС — К—3 — 7/584, стр. 4, 5; 96/1157, стр. 1, 5.
К—13 — 7/1136, стр. 10.
ИАС — Ф. — 16/176.
⁶⁷⁾ ИАС — Ф. — 16/126.

риште бензина. Ноћу, око 10 часова, ова група је пошла да изврши задатак. Драгомир Радосављевић Ждрпа, месарски радник из Јагодине, требало је да се неопажено привуче стражару и да га ликвидира, док су се други привукли са запаљеним трудом, који су привезали за камен, и бацили га у канту с бензином. Одјекнула је експлозија а пламен је захватио и остали бензин у магацину. Немачка стража је отворила ватру из аутоматских оружја, али без успеха. Још у току ноћи појачана немачка стража извршила је претрес околног терена, али без икаквих резултата.⁶⁸⁾

Јула месеца на једном састанку, који је одржан на кривини изнад Равне Реке, присуствовали су Јоца Милосављевић, Живка Дамњановић и Данило Димитријевић. Састанку је присуствовао и Ђура Ковачевић, командир индустријске страже у Равној Реци. По договору, Ђура је требало да у одређеном моменту преда оружје својих људи комунистима и напредним радницима, који су се спремали за бекство у шуму. Тада је требало да припреме кључеве и чекиће за демонтажање пруге другови Света Милекић, Чеда Богдановић и Миле Поповић. На овом састанку је одлучено да се отпочне са скупљањем новца од симпатизера НОП-а за организовање отпора противу Немаца. За ову акцију званичан назив је био „народна помоћ”. Преузимање оружја од индустријске страже није извршено. Припадници немачке мањине сазнали су за ове намере и помоћу неколико Немаца који су дошли из Ћуприје разоружали индустријску стражу. Комунисти су успели да преузму само једну пушку. Пошто је у Равној Реци немачка мањина преузела сву власт и почела да прави списак комуниста и симпатизера НОП-а, дошло је до масовног бекства из насеља у шуму. На „Бигру” изнад Равне Реке, сакупила се већа група људи, већином рудара из Равне Реке. Направљен је план за напад на Равну Реку и разоружавање немачке мањине. У овој групи налазили су се чланови Партије Петар Жалац, Чеда Богдановић, Албин Гроблер, Ђуро Ковачевић, Драган Ковачевић, Миле Поповић, Лука Тарле,

⁶⁸⁾ ИАС — К—3 — 7/584. стр. 5.

Душан Ињац, Ђуро Стајић, Лука Јелић, Ђуро Загорац, Стева Милекић и други. Поред ових, у групи је био и Илија Узелац са мањим бројем људи који су прихватили борбу с Немцима. Још од самог почетка дошло је до несугласица око избора командира чете. Комунисти и симпатизери НОП-а предлагали су за командира Петра Жалца, рудара, члана Партије. Илија Узелац се није са овим слагао, захтевајући да он буде командир, јер има чин у војсци, добијен од краља. Њега је подржавала једна група националиста. Но и поред ових неслагања у почетку су извођене заједничке акције.⁶⁹⁾

Око 25. јула Петар Стамболић одржао је састанак с комунистима у Ћуприји, у стану Младена Јевтића, у Улици Војводе Мишића бр. 6. Тада је Стамболић рекао да је донесена одлука да иду у чету они другови и другарице који су компромитовани као комунисти. Живорад Симић, Младен Јевтић и још неки другови остали су у граду да сакупљају ооужје. Приликом распада бивше југословенске војске оружје и муниција бацани су с моста у Мораву; знајући за ово Живорад Симић и још неки другови извадили су из воде 3 пушке, неколико бомби и нешто муниције. Ове су пушке најпре очишћене и доведене у исправност, а касније однете у чету.⁷⁰⁾

26. јула једна диверзантска група сачекала је у заседи немачки тонфилмски аутомобил организације ДКФ, и отворила ватру, али је овај успео да умакне. У овој групи били су чланови Партије Михајло Илић Куља и Раде Николић Пикула, радници фабрике стакла.⁷¹⁾

Ноћу 27. јула група диверзаната из Ћуприје покушала је да минира железнички мост на Морави. Ова акција није успела јер су били примећени од страже, која је отворила ватру и принудила их на узмицање.⁷²⁾

Јула месеца у борби код Бучја Орашка партизанска чета је разбила жандарме из Свилајнца и Кушиљева, које је предводио срески начелник из Свилајнца. Жан-

⁶⁹⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 6, 7.

⁷⁰⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 37, 38, 40.

⁷¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949 г.; том I; стр. 351.

⁷²⁾ ИАС — Ф. — 16/126.

дарми су били страховито потучени. Срески начелник се једва спасао бекством, изгубивши своју капу у кукурузу. Овај пораз жандарма и среског начелника код Бучја искористили су затвореници у Свилајнцу. Један од ухапшених, који се тада налазио у болници, написао је среском начелнику писмо и затражио да у року од 24 часа пусти све из затвора, иначе ће настрадати заједно са породицом. Писмо са потписом „командант шумаца“ успео је да тајно дотури начелнику. После два дана сви похапшени били су пуштени кућама, осим Драгоша Илића који је и даље задржан у затвору.⁷³⁾

Јула месеца ухваћен је Данило Димитријевић, секретар СК КПЈ за Ћуприју. Он је био на једном састанку у Ћуприји са Радисавом Благојевићем, својим рођаком. Чекао је да преузме неко оружје и муницију. Радисав Благојевић је обавестио Немце о овом састанку и тако издао Данила. Бежећи из заседе, Данило се сакрио у кукуруз, али градски стражар Бранко-Црни, видећи га, помогао је Немцима да га ухвате. Данило је пребачен најпре у Ниш, а онда у логор на Бањици и 21. септембра 1941. године стрељан. У затвору на Бањици Данило је успео да протури у једној празној кутији од шибица писмо своме оцу у коме је објаснио издају Радисава Благојевића. После ослобођења 1944. године извршено је хапшење Радисава и Бранка-Црног, који су на саслушању признали издају.⁷⁴⁾

У току јула партијски инструктор ОК КПЈ за Крушевац „Брка“ одржао је два састанка у Варварину, у кући Миленка Сврзића. Овим састанцима присуствовали су чланови Партије и симпатизери НОП-а Радомир Матић Дома, Милош Петровић, из Поточца, Стојан Милојевић, из Парцана, Светозар Магић, из Вратара, и Вера Матић, из Варварина. Поред ових присуствовали су још неки другови чија се имена не могу утврдити. „Брка“ је пренео директиву о прикупљању оружја, муниције и друге војничке спреме, као и хране за борце у шуми.⁷⁵⁾

⁷³⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 99.

⁷⁴⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 49, 53, 59.

⁷⁵⁾ ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 4, 29; 110/1233, стр. 84.

Јула месеца у Деспотовац је дошла Милица Марковић Бело Луле, кројачка радница из Свилајнца, члан Партије, и одржала састанак с Радмилом Поповић, студентом медицине, и Радомиром Маленовићем, коларским радником, у радњи његовог оца. У Деспотовцу тада није постојала партијска организација те се активност Партије развијала преко Радмиле Поповић, која је тада вероватно била члан СКОЈ-а, и неколико напредних омладинаца. На овом састанку Милица Марковић је пренела директиву да се изврши повезивање са симпатизерима НОП-а у Деспотовцу и околини и организује прикупљање оружја и људства за устанак противу окупатора.⁷⁶⁾

Крајем јула група од 7 партизана Беличке чете дошла је на територију среза левачког да помогне формирање Левачке чете. У овој групи били су Бошко Ђуричић, политкомесар Беличке чете, Радомир Аранђеловић Шиља и Бора Николић Шантаровац. Првог августа одржан је састанак у Великој Крушевици, коме су присуствовали поред партизана Беличке чете и Милорад Жунџић Баца, учитељ из Рековца, који је избегао хапшење полиције и скривао се по селима Левча. Поред њега присуствовало је и неколико симпатизера НОП-а из овога краја. Бошко Ђуричић је указивао на потребу сакупљања оружја и оданих људи за борбу противу Немаца. Указивао је на потребу формирања партизанске чете у овом крају.⁷⁷⁾

Крајем јула партијска организација у Парцану добила је један примерак „Пролетера“, и прорадила проглас ЦК КПЈ народима Југославије, у коме се народ позива на устанак. Одмах затим оформљене су и прве диверзантске групе које су рушиле телефонске стубове и мостове. У овој диверзантској групи били су најактивнији: Мита Милојевић, Бора Милојевић, Бранко Матић и Богосав Анђелковић.⁷⁸⁾

12. августа Богољуб Стојановић, члан ОК КПЈ за Пожаревац, одржао је састанак са комунистима и симпа-

*) ИАС — К—7 — 88/1123, стр. 8.

**) ИАС — К—6 — 82/1117, стр. 3; 14/597, стр. 8.

**) ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 30. 31.

тизерима НОП-а из читавог моравског среза, на коме је донесена одлука о стварању Моравске чете. Одлучено је и ко да пође у чету, а ко да остане на терену. За излазак бораца одређен је 17. август, и тог дана, код Вујчића салаша на једној коси изнад Александровца, формирана је Моравска партизанска чета. У руководство чете изабрани су за командира чете Вујица Ремењак, радник из Породина; за заменика Која, радник из Александровца; за комесара Сима Симић, студент медицине из Ракинца; за заменика Властимир Рајковић Лала, радник из Жабара.

У току августа ПК КПЈ за Србију донео је одлуку да се моравски срез повеже са ОК КПЈ за Јагодину, а да новоформирана чета уђе у састав Другог шумадијског партизанског одреда. У том циљу, по налогу Богољуба Стојановића, члана ОК КПЈ за Пожаревац, преко Мораве прелазе Сима Симић, Аврам Трифуновић и Рада Трифуновић, секретар Среског комитета Партије у Жабарима, и у Лозовику успостављају везу с партијским радником Радетом Марковићем, и Окружним комитетом КПЈ за Јагодину, преко Сеље. Ово због тога што је партијско руководство у Јагодини имало на челу старог комунисту, провереног илегалца и револуционара, богатог политичким и борбеним искуством, и што у овој ситуацији Комитет може више помоћи да пружи њиховом срезу. Што се тиче Другог шумадијског партизанског одреда у чији састав улази Моравска чета, он је тада представљао један од најбољих одреда у Србији.¹²⁶)

ПОМОРАВСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

У току јула месеца завршене су припреме око формирања Поморавског партизанског одреда на територији округа моравског.

23. јула, на Ђурђевом брду више Јагодине, у Таушановићевом забрану, одржан је састанак ОК КПЈ за Ја-

Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 130—133.

годину. Овом састанку су присуствовали поред чланова ОК и чланови Главног штаба НОП-а за Србију, међу којима Бранко Крсмановић Шпанац, Филип Кљајић Фића, Сретен Жујовић Црни, и Петар Стамболић, инструктор ПК КПЈ за Србију. На овом састанку донета је одлука о формирању Поморавског партизанског одреда. Предвиђено је да у његов састав уђу Беличка, Раваничка, Параћинска, Левачка и Темнићка чета. Штаб одреда тада није формиран, већ су чете дејствовале самостално на својој територији, уз помоћ и по директиви Главног штаба НОП-а за Србију и ОК КПЈ за Јагодину.

БЕЛИЧКА ЧЕТА

Истог дана кад је формиран Поморавски партизански одред, формиран је и штаб Беличке партизанске чете. На Ђурђевог брду више Јагодине у багремару Мике Милановића, трговца из Јагодине, Бранко Крсмановић и Петар Стамболић одржали су састанак са групом комуниста и симпатизера НОП-а из беличког среза. Тада је изабрано руководство чете. За командира чете изабран је Животије Петровић Жила, земљорадник из Бунара, а за политкомесара Бошко Ђуричић, правник из Јагодине. Новоформирана Беличка чета бројала је тада око 35 бораца. Њени први борци били су:

1. Бошко Ђуричић, правник из Јагодине,
2. Светица Живановић, трговачки помоћник из Мишевића,
3. Станоје Миливојевић, земљорадник из Ланишта (кувар),
4. Живадин Јанковић Кум, ђак из Ланишта,
5. Милутин Станојевић, земљорадник из Ланишта,
6. Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине,
7. Раде Солунац, молерски радник из Јагодине,
8. Годор Дирака, берберски радник из Јагодине,
9. Никола Дирака, столарски радник из Јагодине,
10. Павле Петровић, ливац из Јагодине,
11. Станко Петровић, ливац из Јагодине,

12. Милош Живановић, столар из Горњег Рачника,
13. Драгомир Радосављевић Ждрпа, месарски радник из Јагодине,
14. Љубомир Антонијевић, радник из Деонице,
15. Бора Николић, земљорадник из Шантаровца,
16. Александар Вељковић Цуле, ђак из Шантаровца,
17. Животије Петровић Жила, земљорадник из Бунара,
18. Александар Стефановић Санда, земљорадник из Шуљковца,
19. Драгомир Јевтић, кројачки радник из Бунара,
20. Душан Илић, обућар из Бунара,
21. Крста Радовановић, земљорадник из Бунара,
22. Милашин Стефановић, земљорадник из Бунара,
23. Радомир Аранђеловић Шиља, земљорадник из Кочиног Села,
24. Сава Цветковић, студент филозофије из Драгоцвета,
25. Љуба Антић, бравар из Јагодине,
26. Драган Ђорђевић, дреер из Јагодине,
27. Олга Динић, домаћица из Јагодине,
28. Василије Ђорђевић, опанчар из Мајура,
29. Коста Поповић, ливац из Великог Поповића,
30. Радомир Милојевић, трговачки помоћник из Јагодине и др.

Беличка чета је најпре логоровала у једном забрану крај реке Трестине између Ковачевца и Међуреча, но после краћег времена штаб чете је прешао у „Шареник“, између села Лозовика и Мишевића. Са нарастањем чете штаб се пребацује на Црни врх, а одатле на Јухор код „Бакарног кладенца“, где остаје све до октобра 1941. године. За време прве непријатељске офанзиве штаб се сели у манастир Ивковић, одакле почетком новембра прелази на територију крагујевачког среза. Од оснивања чете до напада на Рековац (15. VIII 1941) извршена је смена двојице командира чете. Први, Животије Петровић Жила, није могао да одговори овој дужности па је ускоро после 4—5 дана смењен, а на његово место постављен

је Радул Павићевић, официр бивше југословенске војске. Овај је пак више волео да залази у села и није водио рачуна о чети. Био је одвише личан, а после напада на Рековац узео је неки новац и пребегао Немцима у Јагодину. Немци су мислили да га искористе као обавештајца ради ликвидирања Беличке чете. Рачунајући на ово, Бошко Ђуричић, комесар чете, наредио је премештај логора чете на Црни врх. Истовремено је задужио три борца да се неопажено привуку у Јагодину, ухвате одбеглог Павићевића и ликвидирају га. И заиста, Немци су после два дана с једним својим потерним одељењем извршили претрес терена на коме је раније логоровала чета. Приликом претреса терена Немци су ухапсили неколико сељака из Ковачевца и Међуреча и водили их читав дан са собом, а по доласку у Јагодину пустили их кућама. После овога за командира Беличке чете постављен је Љубиша Урошевић, потпоручник из Рибара.⁸⁰⁾

У време формирања Беличке чете, јула месеца, територија среза беличког обухватала је 27 огаптина са 56.266 становника, од којих су 1.832 избеглице, досељене из Босне и такозване Павелићеве НДХ. Избеглице су смештене у Јагодини и околним селима. При општинама су формиран и одбори за исхрану и збрињавање избеглица. Тада су у срезу постојале три жандармеријске станице: у Јагодини, Багрдану и Драгошевцу, са укупно 45 жандарма. С обзиром на појачану активност комуниста, начелник среза беличког у месечном извештају од 25. јула моли да му се доделе још 50 жандарма и побољша снабдевање муницијом.⁸¹⁾

По директиви ОК КПЈ за Јагодину умножен је проглас ЦК КПЈ поводом напада фашистичке Немачке на СССР. Он је умножен на шапирографу у кући Раде Миљковић, учитељице у Јагодини, и растурен по граду и околним селима. Поводом тога начелство среза беличког са пов. бр. 74 од 26. јула 1941. године доставља распис град-

⁸⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 134.
ИАС — К—3 — 8/585, стр. 5—7; 33/965, стр. 42; 66/1102,
стр. 5; 96/1157, стр. 1—3.

⁸¹⁾ ИАС — Ф. — 23/151.

ском поглаварству у Јагодини „да се пронађу комунистички леци под насловом: „Радници, сељаци и грађани Југославије“ и спале, а виновници похапсе..

Иако слабо наоружана, Беличка чета је одмах почела с акцијама; 28. јула чета је имала око 40 бораца подељених у два вода. Водници су били Светица Живановић и Радомир Аранђеловић Шиља. Чета је имала 16 исправних војничких пушака, 1 пушкомитраљез марке „Колт“, неколико ловачких пушака и мало муниције. Прву своју акцију чета је извела у селу Шантаровцу. Двадесет бораца, наоружани пушкомитраљезом и пушкама, дошли су у село пред општину, а остали су чекали изнад села да се не би видело да немају пушке. У селу је одржан збор на коме је говорио Бошко Ђуричић, политички комесар чете. Бошко је позвао шзисутне да помажу народну војску и наредио да се Немцима ништа не сме дати, а нарочито намирнице.⁸²⁾

30. јула на друму Јагодина—Крагујевац на месту званом „Врбљански мост“ три партизана Беличке чете са чекали су у заседи немачки аутомобил и отворили пушчану ватру. Један од тројице партизана није стигао на време на одређено место, те је аутомобил повећаном брзином умакао.⁸³⁾

Истог дана вод Беличке чете на челу с Бошком Ђуричићем напао је жандармеријску станицу у Драгошевцу. Станица је најпре блокирана, а затим је водник Шиља позвао жандарме на предају. Жандарми су се спремали за отпор, али кад су видели да су опкољени отворили су врата и предали оружје. Том приликом партизани су запленили 9 пушака, 2 пиштоља и нешто муниције. Заробљене жандарме Бошко је ослободио и рекао им да не служе више окупатора. Сутрадан су жандарми отишли без оружја у Јагодину и известили о овоме.⁶⁴⁾

1. августа партизани Беличке чете у јачини од 50 бораца напали су жандармеријску станицу у Јошаничком

⁸²⁾ ИАС — К—3 — 8/585, стр. 5.

⁸³⁾ ИАС — Ф. — 16/127.

⁸⁴⁾ ИАС — К—3 — 17/600, стр. 4; 7/584, стр. 5.
ИАС — Ф. — 16/127, 177; 27/401.

Прњавору и разоружали 3 жандарма. При прелазу преко општинске шуме „Бешњаја“, партизани су разоружали чувара шуме општине беличке.⁸⁵⁾

У то време ПК КПЈ за Србију послао је на партијски рад с омладином у ОК КПЈ за Јагодину друга Иштвана Кицура (партизанско име Брка) и главног курира Ружицу Матић.

4. августа партизани Беличке чете напали су жандармеријску патролу у селу Штипљу. Том приликом запленили су 3 пушке и нешто муниције.⁸⁶⁾

5. августа партизани су дошли у општину Штипље и Црнче, одузели књиге о попису овршеног жита и спалили их.⁸⁷⁾

Због учесталих акција партизана Немци предузимају хапшења по селима Белице. 6. августа из овог краја Немци хапсе по неколико лица из свих села на које су сумњајти да помажу партизана. Међу ухапшенима били су и Павле Цветковић, земљорадник из Драгоцвета, са синовима Животијем и Савом. На дан формирања Беличке чете Сава је ступио у чету. Није познато због чега је после неколико дана напустио чету и дошао у село. Ову групу сељака Немци су спровели у затвор у Ћуприји, одакле су појединачно, у току од два месеца, сви пуштени кућама.⁸⁸⁾

7. августа ОК КПЈ за Јагодину одржао је састанак у једној колиби у винограду на Ђурђевом брду више Јагодине. На овом састанку коме су присуствовали Сретен Жујовић Црни, Петар Стамболић и Никола Груловић, донета је одлука да Радислав Никчевић пође у Други шумадијски одред, а Живота Станисављевић, Јоца Миловасављевић и Милан Премасунац да се једно време задрже у Ћуприји по неком партијском задатку и успоставе везу с Цараћинско-ћупријском четом, у којој је Јоца био одређен за политкомесара. Тада је одлучено да

⁸⁵⁾ ИАС — Ф. — 16/127, 128; 23/153; 27/402.

⁸⁶⁾ ИАС — К—3 — 7/584, стр. 5; 66/1102, стр. 1, 2.

ИАС — Ф. — 16/127.

⁸⁷⁾ ИАС — Ф. — 16/128, 180; 23/153.

⁸⁸⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 23.

се формира и Левачка чета. За њено руководство предвиђени су: за командира — Милорад Жунић Баца, учитељ из Рековца, а за политичког комесара — Живадин Јанковић Кум, ђак из Ланишта. Било је речи и о Темнићкој чети, па је за комесара предвиђен Младен Миленковић, опанчарски радник из Црнча, а за командира један друг из Барварина. Рада Миљковић, учитељица из Белице,⁸⁹⁾ упућена је на партијски рад у Доње Поморавље.

НАПАД НА СТАНИЦУ БАГРДАН И ЛАНИШТЕ

После хапшења по селима Белице 6. августа и директиве ОК КПЈ за Јагодину, штаб Беличке чете донео је одлуку да изврши напад на железничку и жандармеријску станицу у Багрдану и Арачићеву (Ланиште). Циљ напада је био уништење пруге и телеграфско-телефонских уређаја.

У ноћи између 7. и 8. августа два вода Беличке чете сишла су с Црног врха и посела шумицу изнад Багрдана и Ланишта.

Напад је отпочео у 22 часа и трајао до 1 час. Посаду на железничкој станици чинили су 5 немачких војника и два жандарма, док је у жандармеријској станици било 3 жандарма. На железничкој станици Немци су у почетку пружили снажан отпор, али су били принуђени на повлачење према Морави. Партизани су заузели станицу и демолирали је. Помоћу једног железничара који је дао кључ одшрафљене су шине и бачене. Из станичне благајне узето је 5.600 динара. Приликом демолирања железничке станице непажњом се теже ранио партизан Драги Јевтић Бунарац; наине кад је кундаком откочене пушке разбијао лустер, ова је опалила и ранила га у ногу. Приликом повлачења сакривен је у Стрижилу.

Жандарми у станици одбили су позив на предају и отворили ватру. Партизани су одговорили једним рафалом из пушкомитраљеза, а за овим жандарми су се предали. Заплењене су 3 пушке и 60 метака.

⁸⁹⁾ ИАС — К—3 — 8/585, стр. 8; 66/1102, стр. 2, 5, 6.

Истовремено други вод Беличке чете напао је железничку станицу у Арачићеву (Ланиште). Разоружана су 2 стражара и заплењене 2 пушке, 45 метака и 2 бомбе. Из станичне благајне узето је 3.670 динара, а станица је демолирана и пруга онеспособљена.

О нападу на Багрдан и Арачићево Немци у Јагодини и Лапову обавештени су исте ноћи. Два камиона немачких војника стигло је у Багрдан баш кад су се партизани повлачили према Стрижилу. Приликом претреса терена Немци су пронашли рањеног партизана који је био скривен у Стрижилу и одвели га најпре у Јагодину а касније у Ћуприју где је стрељан. Рушење пруге у Багрдану и Арачићеву натерало је Немце да појачају своје гарнизоне на овој линији ради обезбеђења несметаног саобраћаја.⁹⁰⁾

8. августа партизани Беличке чете долазе у општине Белицу, Бунар, Сиоковац и Јошанички Прњавор. Том приликом из општина су узете књиге о попису овршеног жита и спаљене. Из извештаја начелства среза беличког у Јагодини (филм 16/126) види се да је у Бунару спаљивање књига о попису овршеног жита извршио Милутин Николић Куша који је тих дана отишао у партизане.⁹¹⁾

ТРИ ЧЛАНА ОК КПЈ ГИНУ ИСТОГ ДАНА

После одржаног састанка ОК КПЈ за Јагодину, 8. августа Радислав Никчевић и Гојко Груловић кренули су по партијском задатку у Други шумадијски одред — (Свилајнац и Рачу Крагујевачку). Пошли су рано из Јагодине и дошли пешице до Ланишта, где је Груловић извадио карте, а затим ухватили воз према Београду. Станични уређаји у Ланишту и Багрдану били су у току прошле ноћи демолирани од стране Беличке чете. Никчевић је имао на себи сељачко одело, које је позајмио од неког радника из фабрике саламе „Клефиш“, а преко

⁹⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 56, 73.

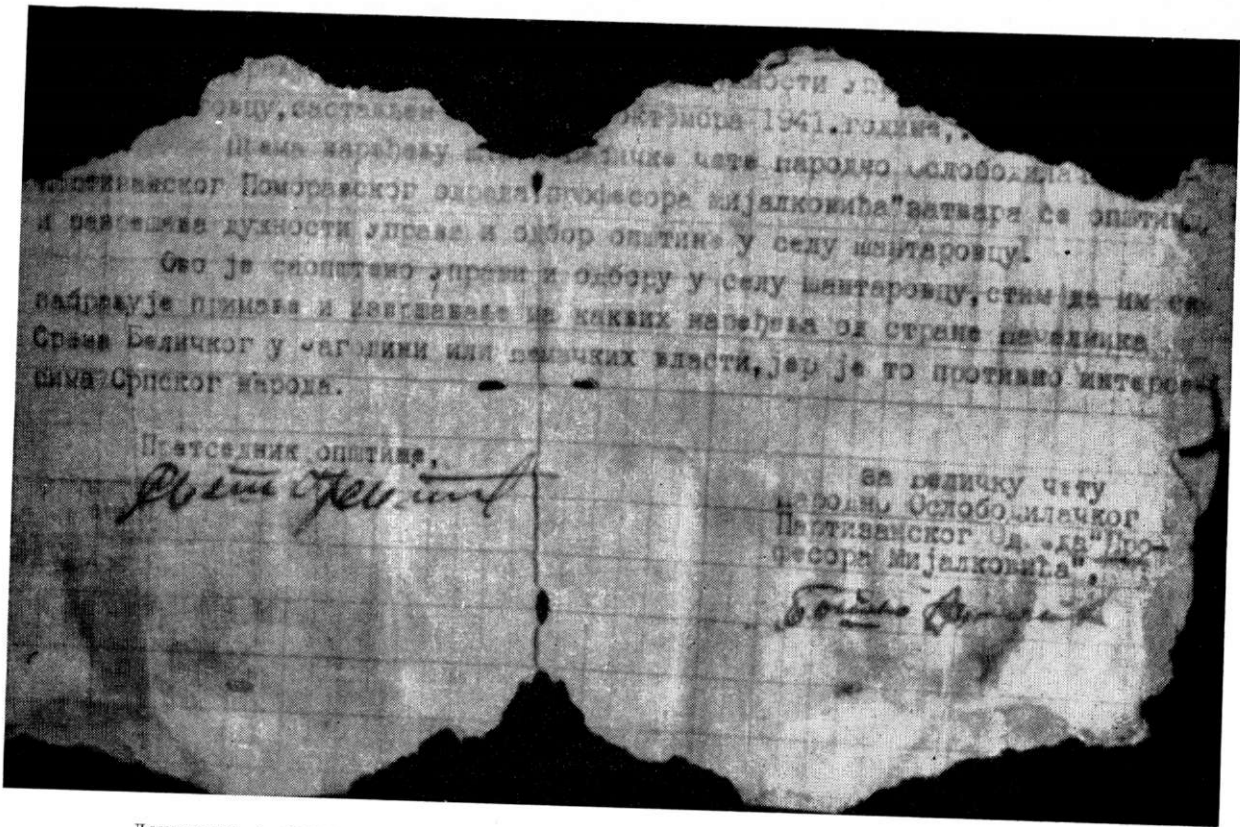
ИАС — К—3 — 66/1102, стр. 27, 28; 7/584, стр. 6, 9.

ИАС — Ф. — 16/128, 180; 29/153.

⁹¹⁾ ИАС — Ф. — 16/129, 180; 23/153.

19 октпбоа 1941 године партизани Беличке чете зауставили су немачки транспорт у Ђианићу и после жестоке борбе са Немцима запалили целу композицију (ИАС —Ф—

Докуменат о укидању окупаторске власти у селу Шантаровцу код Јагодине (ИАС — Ф—9/82)

рамена носио је пар нових опанака. У возу је било доста Немаца. Између Багрдана и Милошева пришао је један немачки војник и затражио им личне карте. Обојица су имали личне карте издате под туђим именима али прописно оверене од немачких власти. Ови су показали личне карте које је Немац дуго разгледао и рекао им да морају да сиђу на станицу Милошево. У Милошеву Немци су их скинули с воза и одвели у Ортскокомандантуру, једном немачком официру. Прво су увели Груловића на саслушање и после краћег времена предали га једном немачком стражару. Затим су на саслушање увели Никчевића и задржали га дуго. Из канцеларије где је Никчевић саслушаван изишао је тумач и одузео од Груловића возне карте. После тога тумач и немачки официр почели су заједно да туку Никчевића. Гојко Груловић о томе говори: „Мене је чувао један немачки војник. У једном моменту чинило ми се као да ми даје неприметно знак да бежим. То је било око подне. У том је наишао поп из Милошева и чујем да каже да треба прво да нас исповеди пре но што нас одведу на стрељање. Кад је поп излазио, видим да Никчевића поливају водом. Интересантно је да нас нису претресали, а обојица смо имали оружје код себе. Следећег тренутка отворили су врата и бацили Никчевића претученог пред врата. Он је тада извадио пиштољ и почео да пуца. Ја сам онда почео да бежим преко неких врзина, прешао сам друм и попео се на један ћувик. Немци су за мном припуцали. Не знам како само дошао до једног човека који је ту чувао свиње. Он ме је упутио куда треба да идем . . . Наишао сам на заседу партизана и тако се вратио на терен“.

Немци су Никчевића разоружали, везали ланцем и довели у Јагодину. Ту су га везаног и претученог водили кроз град и малтретирали, па га поново одвели у Милошево, где је морао сам себи да ископа раку, и стрељали. Пред само стрељање окупљеном народу Никчевић је узвикнуо: „Живела народноослободилачка борба“, „Живео Стаљин“. „Гледајте како умире студент комуниста“. Касније је установљено да је Никчевића денунцирала Нем-

цима Олга Лађаревић, жена трговца Лађаревића из Јагодине, која је радила за немачку обавештајну службу.

Истога дана у Ћуприји су погинула два члана ОК КПЈ, Јоца Милосављевић и Живота Станисављевић. Одмах после одржаног састанка ОК КПЈ на Ћурђевом брду изнад Јагодине по одлуци Партије Јоца Милосављевић, Живота Станисављевић и Милан Премасунац пошли су за Ћуприју. Да не би ушли у Ћуприју преко моста на Морави, који је чувала немачка стража, отишли су преко Рибара и прешли преко глоговачког моста. У Ћуприји је требало да добију везу из Параћинско-ћупријске чете али иста није на одређено место стигла. Морали су да преноће. Дошли су код Николе Кртенића који их није примио. Преноћили су напољу под једним дрветом. Сутрадан, 8. августа, Јоца Милосављевић и Живота Станисављевић разговарали су на улици с неким сељаком, шпекулантом, тачније Драгићем Николићем из Миливе, који је радио за немачку обавештајну службу. У међувремену Премасунац је свратио у кућу Косаре Дамњановић. Кад су се Јоца и Живота одвојили од сељака и кренули улицом између Занатског дома и гимназије, овај их је показао немачком тумачу Карлу Ферлогеру. Карло је одмах с једним немачким официром отворио плотун из револвера на њих. Том приликом Живота Станисављевић је убијен на месту, док је Јоца тешко рањен покушао да бежи, али је био ухваћен. Немци су га одвукли у општину и покушали да нешто извуку од њега. Све је то било узалуд, Јоца се херојски држао. Помахнитали Карло и остали гестаповци дотукли су га у ходнику на очиглед општинских чиновника. Немци нису ни слутили да су то била два члана ОК КПЈ за Јагодину, пошто у окупаторској штампи овоме догађају није дат уобичајени публицитет.

Кад су одјекнули револверски пуцњи Премасунац је био пошао на улицу, али га је вратила Зорица Дамњановић и тиме спасла сигурне смрти. Она му је показала пут до Мораве и помогла да се извуче из блокаде. Премасунац је отишао у Свилајнац. Истога дана Немци су у

Ћуприји стрељали још неколико људи и завели полицијски час од 18 часова.⁹²⁾

10. августа делови Беличке чете напали су железничку стражару у Рибнику. Од чувара пруге узели су алат и одшрафили једну шину. Саобраћај је обустављен од 1 до 5,30 часова ујутру, када је шина поново монтирана.⁹³⁾

11. августа делови Беличке чете разоружали су у Колару и Драгошевцу чуваре државне шуме и запленили две пушке и нешто муниције. У Шантаровцу одузели су књигу о попису овршеног жита и спалили, а у Доњем Штипљу дошли су у општину и забранили шефу пореске управе и једном порезнику из Јагодине да врше наплату порезе.⁹⁴⁾

12. августа група партизана Беличке чете, која је два дана раније отшрафила шину код Рибника, дошла је поново и разоружала чувара пруге који је извршио оправку пруге и на тај начин спречио претурање воза.⁹⁵⁾

13. августа партизани Беличке чете дошли су у општину Шантаровац, изнели архиву напоље и спалили је. Заплењена су три ћебета.⁹⁶⁾

14. августа део Беличке чете дошао је у Беочић и том приликом одузео књигу о попису овршеног жита и спалио је.⁹⁷⁾

ЛИКВИДАЦИЈА НЕМАЧКОГ ШПИЈУНА ОЛГЕ ЛАЂАРЕВИЋ ИЗ ЈАГОДИНЕ

15. августа, кад је већ било јасно да је Олга Лађаревић из Јагодине издала Немцима Никчевића и друге и да ради у немачкој обавештајној служби, партијска ор-

⁹²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 55, 56.

ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 265.

К—3 — 8/585, стр. 8, 9.

К—4 — 16/599, стр. 49, 50, 64—66.

К—10 — 56/1076, стр. 170, 171.

⁹³⁾ ИАС — Ф. — 16/126; 25/267.

⁹⁴⁾ ИАС — Ф. — 16/130, 131; 26/319, 321, 322; 23/153.

⁹⁵⁾ ИАС — Ф. — 16/131; 23/153; 26/322.

⁹⁶⁾ ИАС — Ф. — 16/134; 23/153.

⁹⁷⁾ ИАС — Ф. — 16/132; 23/153.

ганизација при Беличкој партизанској чети донела је одлуку да је ликвидира. Овај задатак поверен је Воји Милојевићу, опанчарском раднику из Медвеђе, код Деспотовца. Њему је тог дана дат пиштољ „парабелум“ у шуми код Шуљковца, где се налазио један вод Беличке чете. Воја је дошао рано у Јагодину и нашао Милорада Марковића, опанчарског радника. Како није познавао Олгу, седео је с њим пред кафаном у Левачкој улици. Кад је Олга изишла из куће и упутила се према граду, Марковић је рекао Воји: „То је она“, и удаљио се, а овај је устао, пошао јој у сусрет, извадио револвер и из непосредне близине с четири метка убио је, рекавши: „Више нећеш никога издати“, а затим побегао кроз „Карматићеву малу“ и стигао у чету.

Окупаторска штампа овај догађај је приказала као ствар личног разрачунавања јер није било згодно да популарише како се партизани свете за издају, а нису је могли назвати никаквим националним радником.⁹⁸⁾

16. августа партизани Беличке чете напали су фолксдојчере на путу Јагодина—Ћуприја. У борби је убијен Адолф Фајфер родом из Пашићева (Војводина), док су остали побегли. Ови фолксдојчери су радили на оправци пута у организацији „Тот“.⁹⁹⁾

Истог дана спалили су књигу о попису овршеног жита у општини Главинци, а на путу Јагодина—Крагујевац отворили паљбу из пушака на један немачки аутомобил.¹⁰⁰⁾

ГЛАВНИ ШТАБ НОП-а ЗА СРБИЈУ НА ЂУРЂЕВОМ БРДУ ВИШЕ ЈАГОДИНЕ

17. августа седиште Главног штаба НОП-а за Србију налазило се у једној кућици на Ђурђевом брду више Ја-

⁹⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 56 и 74.
ИАС — К—З — 8/585, стр. 12.

ИАС — Ф. — 23/154.

⁹⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 369.
ИАС — Ф. — 16/133; 23/154.

¹⁰⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 74.
ИАС — Ф. — 16/134.

године; у то време у Поморављу су оперисала два партизанска одреда. Поморавски партизански одред, чији је штаб био на Јухору, и у чији састав су улазиле Беличка, Параћинско-ћупријска, Левачка и Темнићка чета, и Други шумадијски партизански одред, који је оперисао у Доњем Поморављу, и који је у свом саставу имао Орашку, Рачанску, Паланачку, Моравску и Ресавску чету.

Истога дана на Ђурђево брдо више Јагодине долазе Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић, чланови Главног штаба НОП-а за Србију. Овде су се већ налазили Никола Груловић и Сретен Жујовић. На састанку Главног штаба говорило се о стању у одредима у Србији и утврђено да се оружана борба повољно развија. Тада је одређено и руководство штаба Поморавског одреда. За команданта одреда одређен је Љубиша Урошевић, потпоручник бивше југословенске војске из Рибара, а за политкомесара Бошко Ђуричић, правник из Јагодине. И штаб Беличке чете је измењен; за командира постављен је Светица Живановић, трговачки помоћник из Јагодине. Са одређивањем руководства штаба одреда створена је јединствена команда за све чете. Тада су дате смернице да се пређе на крупније акције и удари на живу снагу окупатора.

НА ЈУХОРУ

Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић провели су два дана у логору Беличке чете која се тада налазила на Јухору, а с којом је био и штаб Поморавског одреда. Ево шта је о тренутној ситуацији записао Родољуб Чолаковић:

„ . . . Предвече смо кренули на Јухор. Водио нас је дан јагодински радник, курир одреда који сваки дан долази с планине пред Јагодину и тако одржава везу између града и одреда. Он је познавао сваку стазу на томе путу, и сваки прозор на који се могло куцнути и добити

од пријатеља обавјештење. Послије марша од неколико часова зауставили смо се у једном селу под Јухором и ту се одморили. Дигли смо се прије зоре и кренули уз планину у којој се налазио штаб.

На улазу у логор, поред једне чесме, зауставио нас је стражар, млад човјек у сељачком одијелу од грубог сукна. У рукама је држао пушку и с неповјерењем гледао нашу групу док му је прилазио курир. Тек кад му је овај шапнуо неколико ријечи, он нас је пропустио, невјешто нас поздрављајући спуштањем руке низ каши новог карабина.

Наишли смо на пољску кухињу у којој је пословало неколико људи, који су весело довикивали нашем куриру. Били су то, објаснио је овај, јагодински пролетери, његови познаници из фабрике.

Кад смо дошли, у логору је спавало све осим команданта и комесара.

Командант одреда је млад човјек, активни потпоручник бивше југословенске војске, Љубиша Урошевић. Он је родом из овог краја, син је имућног сељака. На позив Комунистичке партије он је одмах дошао у шуму и послије неколико дана постављен за команданта одреда. То је наочит момак, помало снебивљив, али оставља утисак паметна и енергична човјека. Политички комесар је Бошко Ђуричић, свршени правник из Јагодине.

Одред има око сто педесет бораца, али је несрећен. У њему постоји група радника из Јагодине који су анархистички расположени. Мјесто да буду његова организациона снага, они су главна сметња да се одред осјети као јединствена цијелина. Одред је досада извршио неколико мањих акција на друму и на железничкој прузи и неколико акција у самој Јагодини. То је мало с обзиром на могућност одреда који оперише на тако важном сектору.

У одреду смо провели два дана. Имали смо пуне руке посла. Требало је, прије свега, рашчистити са оном групом радника из Јагодине који су ометали учвршћење одреда. Тај посао узео је на себе Црни. Искупио је ноћу ту групу и с њоме одржао састанак. У њој је било осам

људи, све металци и фабрички радници. Црни је поставио питање њиховога става отворено и оштро. У почетку, Црни је наишао на жесток отпор. Неће дисциплине, неће „наметнутих“ старјешина, него хоће да их сами слободно изаберу и да се о свим пословима штаба справља пред читавим одредом. Црни их је стрпљиво слушао, а онда почео да им указује шта би значило за одред и за читаву нашу борбу кад би се прихватили предлози које су они поставили. Он је знао да је главни кривац за такво расположење радника један између те осморице, висок, мршав, болесно амбициозан младић који се и у току тога разговора највише истицао. Црни је прије састанка био обавијештен да је тај исти младић пријетио да ће га убити. Он је сломио отпор тих незадовољника и постидио их због њихове харангерске и разбијачке работе. На крају разговора они су Црноме свечано обећали да ће бити главни ослонац штабу у сређивању одреда и да ће, као пролетери, у свему бити примјер осталим борцима.

У одреду се налазио и један млад калуђер, монархиста по увјерењу, који је окупљао око себе неколико сељака из тога краја и држао се некако по страни од осталих. Њега су ломили на конференцији свију бораца, на којој смо говорили Фића и ја. Излагали смо линију нашег покрета, говорили смо о томе да нама не смета ничије монархистичко увјерење и да се под нашоом заставом могу борити сви патриоти који доиста хоће да се туку против окупатора и његових помагача.

За вријеме Фићиног говора посматрао сам калуђера и његове људе. Он је лежао налакћен и гледао у земљу, док су сељаци око њега отворених уста слушали Фићу. Имао сам утисак да они сада први пут чују шта значи наша борба. Вјероватно су у одреду секташили. Рекао сам то Црноме: „Па није чудо, одмахнуо је руком Црни, кад су пролетери онолико забраздили“.

Конференција је позитивно дјеловала на те колебљиве људе. Кад је предвече постројен одред да положи заклетву, искупили су се сви борци. Пошто им је објашњено да онај ко не прихвата линију наше борбе, ко се не слаже са организацијом и редом у нашим одредима,

може слободно напустити одред, они су сви, чак и калуђер, без поговора положили заклетву. Сједио сам под **Једним** храстом и разговарао са младим рударом који је у одред ступио одмах чим је формиран. У разговору ми је испричао како је стријељао провокатора кога је Гестапо послао у одред. Прије петнаест дана пријавио се штабу један човек, за кога су другови из Јагодине послали извјештај да је у служби Гестапоа. Он је био послан у одред са задатком да тачно испита где се налази штаб, да дозна с киме наши одржавају везе и да, пошта прикупи те податке, побјегне натраг у град.

Неискусни штаб младог одреда ријешио је да ипитуна стреља не раскринкавши га пред људством, што би свакако допринијело политичком васпитању одреда. Одредили су двојицу другова да га одведу дубоко у шуму и стријељају. Од те двојице један је био и млади рудар . . .

. . . После дневне припеке пријатно је августовско вече на овој висоравни на којој је смеиштен логор. Крупна храстова и букова шума окружује логор; у двијетри колибе, направљене од грања, смеиштен је штаб и неколико десетина бораца. Сједим на улазу у једну колибу и, освежен хладном водом на потоку, одмарам се после дневног посла. У логору је уобичајени жагор. Дијели се вечера. Једна група партизана спрема се у акцију. Она се издвојила у страну и вођа групе, један млад, жустар сељак, бивши подофицир нешто им тумачи. Са њима је командант одреда Љубиша Урошевић, који ћутећи слуша како он објашњава борцима задатак. Једна група партизана пјевуши пред својом колибом.

Поред мене на сијену сједи другарица В. из Јагодине. Прије неколико дана погинуо јој је син, млад студент, један од активиста Партије у овом крају. Он је био отишао у Хунрију партијским послом. Један домаћи издајник, агент Гестапоа, убио га је испаливши му метак у леђа. Мајка је због тога уцвијељена, али о томе не говори. Више од жалости за сином који је погинуо вршећи своју дужност, њу пече срамота због држања њеног другог сина. Она, њена најстарија ћерка, погинули син и најмлађи син од четрнаест година, сви су у нашем покрету. То мајка с поносом истиче. Али средњи син, младић

ОЗ двадесет година, није с њима. То је шупљоглав паланачки фићфирић који по Јагодини шета са ћерком једног познатог петоколониша. То мајку боли и вријеђа, она то осјећа као своју велику срамоту.

Пред одлазак одржали смо састанак са штабом одреда. Црни је сажето изнио њихове недостатке. „У одреду се не осјећа чврста рука, није му јасна перспектива наше борбе. Одред живи и развија се у акцији. Не смемо дозволити да и један дан прође без акције. Ми хоћемо да запалимо читаву Југославију; то значи да морамо сваки дан све жешиће ударати на непријатеље, а не — извршити неку акцију па се онда одмарати на ловорикама. Не дати Немцима да мирно пролазе друмом Крагујевац — Јагодина, стално рушити железничку пругу, нападају возове, уништавати живу снагу непријатеља, — то је главни задатак одреда!"

Опет смо се вратили на Бурђево брдо. Другови из града обавијестили су нас да се у Јагодини говорка о томе да се неко виђа ноћу у кућицама на Брду. С тога смо одлучили да се измакнемо мало даље. Сместили смо се у један шумарак, удаљен километар-два од Бурђевог брда, одакле смо могли осматрати пут који води из Јагодине и одакле смо се могли, у случају потребе, извући једним потоком у поље засијано кукурузом. Поред шумарка води сеоски пут у Јагодину. На самој ивици шумарка, прикривен, сједи наш осматрач. Осим што осматра пут, он прихвата курире који сваки дан стижу или из Јагодине или с Јухора.

На састанку Штаба ријешили смо: да Фића обиђе Други шумадијски, Груловић да иде у Шумадијски, а ја у Чачански и Ужички одред. Исто вече Фића је отишао с Пером Стамболићем у Параћинску чету. Ми смо остали да сачекамо курира који је одржавао везу између Главног штаба и Чачанског и Ужичког одреда, јер друге везе с тим одредима нисмо имали — осим преко Јагодине. Чим он дође, сједишите Главног штаба премјестиће се у околину Крагујевца .. .

... Данас, трећег дана послје нашег повратка с Јухора, јагодински курир довео је у наш шумарак учите-

љицу Рахилу. Она је курир Чачанског и Ужичког одреда. Обавјестила нас је да је једна чета Ужичког одреда, под командом Душана Јерковића, упала у Бајину Башту, разоружала жандармерију и узела из касе финансиске управе око милион динара. Ужички одред, који је имао тада четири чете — Ужичку, Бајинобаштанску, Црногорску и Ариљску — био је доста активан и свакодневно узнемиравао окупатора. Прије неколико дана његова Ужичка чета била је нападнута недалеко од Ужица. Том приликом погинуо је професор Мијалковић, познати активиста наше Партије".¹⁰¹)

Крајем августа Главни штаб НОП-а за Србију премештен је са Ђурђевог брда више Јагодине у Дулен, према Крагујевцу.

Ноћу између 19. и 20. августа једна десетина Беличке чете напала је чувара железничке пруге, Светозара Савића, у Рибнику и одузела му пушку и нешто муниције.¹⁰²)

22. августа, због сарадње са Немцима, партизани Беличке чете ликвидирали су председника и деловођу општине у Драгошевцу. Душан Јоцић, председник, и Драгутин Јевтић, деловођа, сарађивали су са Немцима, мада су се партизанима представљали као симпатизери НОП-а. Кад је ухваћен њихов извештај Немцима о месту логоровања Беличке чете, партизани су их ухапсили и одвели у логор, где су осуђени на смрт стрељањем, које је извршено у Медојевцу.

Истог дана гатаб Беличке чете послао је свим општинама писмо којим се забрањује сеча шуме за окупатора. У Главинцима спречено је терање жита Немцима и спаљена књига о попису овршеног жита; у Бресју узете су две пушке и 40 метака, док су у Мајуру спаљене две књиге о попису овршеног жита и немачке плакате нађене у општини. Тога дана партизани су вратили сељаке ку-

¹⁰¹) Р. Чолаковић: *Записи из ослободилачког рата*, Београд, 1956. г., књ. 1, стр. 156—162.

¹⁰²) ИАС — Ф. — 16/135; 26/329.

ћама који су по наређењу Немаца требало да секу кукурузовину с обе стране пута Јагодина—Крагујевац.¹⁰³⁾

23. августа три борца Беличке чете, међу којима и Љуба Антонијевић из села Деонице, добили су задатак да ликвидирају Александра Стефановића Лалета, из Деонице, због сарадње с Немцима и издаје. Лале је имао оружје које је прикривао, а партизанима одговарао да га нема. Кад је доведен у логор обећао је командиру *да ће донети оружје и овај га је пустио. Међутим, он је одмах из логора отишао у Јагодину и саопштио Немцима где се налази логор чете. Љуба Антонијевић о томе говори: „Позвао ме комесар чете Бошко Ђуричић и рекао да одаберем још два друга и одмах дођем код њега. Ја сам позвао Станка Петровића и Вулића чијег се имена не сећам и заједно отишли Бошку. Бошко ми је дао пресуду којом је Лале осуђен од нашег Војног суда на смрт стрељањем и рекао: „Док га не ухватите и не ликвидирате, не враћајте се у логор“. Одмах смо отишли у село Деоницу, ухватили Лалета и ту га стрељали. За ово дело осуђен сам 15 година робије пресудом Окружног суда у Јагодини КЗП/41 од 24. VII. 1942. године“.

Истог дана спаљене су књиге о попису овршеног жита у Медојевцу, Беочићу и Секуричу. Том приликом сељацима су раздвојене „вести“, умножене на шапирографу. Исте су доносиле извештаје о борбама партизана са Немцима у Србији.¹⁰⁴⁾

25. августа извршен је истовремено препад на немачку стражу у Јагодини на три места. У борби је погинуо један Немац. При повратку с акције на друму Јагодина—Крагујевац партизани су сачекали у заседи један немачки аутомобил и уништили га ватром из пушкомитраљеза и ручним бомбама. Из аутомобила су извучена 4 убијена Немца. Том приликом заплена су 2 машингевера, 2 револвера и нешто муниције.¹⁰⁵⁾

¹⁰³⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115, 116.
Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 73.

ИАС — Ф. — 16/137; 23/154.

¹⁰⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.
ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 747.

ИАС — Ф. — 16/137.

¹⁰⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.

26. августа заустављен је и спаљен Клефишев камион на првом км. испред села Драгошевца, на путу Драгоцвет—Шуљковац. Камион је возио живину и јаја купљену по селима за индустријалца Клефиша. Заплењено је 17.430 динара, велика мушема и друге ситне ствари. Камион је поливен бензином и запаљен. Шофер и службеници који су били у камиону враћени су пешице у Јагодину.

Истога дана спаљене су општинске архиве у селима Белице и Беочић. Сељаци су поклонили 4 пушке и 500 метака.¹⁰⁶⁾

27. августа изведена је успешна акција сакупљања оружја и муниције у Поточцу, Својнову, Рашевитди и Трешњевици; сакупљено је 22 пушке, 1 пушкомитраљез, 3 револвера и 800 метака. У Медојевцу и Драгошевцу одржани су зборови којима је присуствовала већина сељака. Сељацима је објашњаван циљ народноослободилачке борбе и указивано да Немцима ништа не продају, нарочито не намирнице. Истога дана спаљена је и општинска архива у Бунару.¹⁰⁷⁾

28. августа спаљене су општинске архиве у Деоници, Штипљу, Беочићу и Лоћики. У Лоћики и Беочићу одржани су зборови са сељацима. Посета на збору у Лоћики била је добра — преко 300 људи, а у Беочићу осредња. На збору је говорио политкомесар Бошко Ђуричић о циљевима народноослободилачке борбе и о успесима партизанских снага у Србији.

Истога дана увече на путу Јагодина—Крагујевац испред села Драгоцвета један партизан и 4 сељака исекли су 5 телефонских бандера и покидали жице, запалили 4 бараке, и онеспособили 3 ваљка и 1 мотор за воду. Уништен је и алат који се налазио у баракама, а којим су „тотовци“ радили на оправци пута.¹⁰⁸⁾

¹⁰⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.

ИАС — К—3 — 61/1097, стр. 41.

ИАС — Ф. — 16/141, 142.

¹⁰⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.

ИАС — Ф. — 16/144.

¹⁰⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.

ИАС — Ф. — 16/142, 143, 144; 23/160.

29. августа Војни суд Беличке чете осудио је на смрт стрељањем два човека које је Гестапо послао у партизански логор ради прибављања потребних података: један је био одбегли робијаш из села Бачине, а други Босанац, који се интересовао за бројно стање чете, наоружање, знак за узбуну, знак за појаву Немаца, а владао је потпуно немачким језиком. Казна је извршена.¹⁰⁹⁾

НАПАД НА БАРУТАНУ — МАГАЦИН ОРУЖЈА КОД ВИНОРАЧЕ

31. августа штаб Поморавског партизанског одреда донео је одлуку да Беличка чета изврши напад на барутану — магацин муниције код Винораче, а ради заплене оружја и муниције. Чета је кренула с Јухора у јачини од три вода, око 60 бораца, и прилазила магацину из правца Шуљковца, Драгоцвета и Винораче. Од оружја имала је пушкомитраљез, 2 машингевера, остало пушке и нешто ручних бомби. Магацин је био ограђен бодљикавом жицом и чувало га је око 25 немачких војника. Напад је отпочео пред зору, али план није остварен јер су неки борци приликом провлачења закачили жицу, а звона извешана на њој дала су знак за узбуну. Немци су тукли ватром из аутоматског оружја и ракетама осветљавали терен око магацина. Партизани нису одговорили ватром и повлачење је извршено по плану; чета је дошла на зборно место „Ћилијан“ код села Шуљковца. Међу учесницима у нападу на магацин били су Љубиша Урошевић, командант одреда, Светица Живановић, Бошко Ђуричић, Ружица Милановић, Станко Петровић, Бора Николић, Александар Вељковић, Драгомир Радосављевић Ждрпа, Борисав Васић и Љуба Антонијевић.¹¹⁰⁾

2. септембра спаљена је општинска архива у Драгоцвету, а увече барака организације „ТОТ“ на путу Јагодина—Крагујевац.¹¹¹⁾

¹⁰⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 115.

¹¹⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 116.

ИАС — К—3 — 18/601, стр. 41; 66/1102, стр. 10.

¹¹¹⁾ ИАС — Ф. — 16/146, 147; 23/160, 161; 26/339.

Ноћу између 2. и 3. септембра два вода Беличке чете под командом Светице Живановића извршили су по други пут напад на барутану — магацин оружја и муниције код Винораче. Напад је почео око 22 часа. Истовремено је дошло до пушкарања на железничкој станици и код винарског подрума у Јагодини.

Немачки војници ојачани жандармима очекивали су овај напад. Њих је обавестио калуђер Сава из манастира Јошанице, који је у исто време сарађивао и с Немцима и с партизанима. Борба је трајала 2 часа. У међувремену Немцима је дошло појачање из града. Партизанска заседа код гробља отворила је ватру и вратила их према Јагодини. Због Јаке одбране партизани су се повукли; жртва није било.

Сутрадан ова група партизана сачекала је у заседи на путу Јагодина—Крагујевац колону од 10 немачких камиона и два луксузна аутомобила. Заседа је добро постављена. Међутим, Немци из луксузног аутомобила, који је ишао на челу колоне, зауставили су кола и кренули назад. Истовремено су отворили ватру из машингевера у правцу шуме. Прва заседа, која је била најближа Немцима а у којој је било 6 партизана, отворила је ватру из пушкомитраљеза. Немци су одговорили, али се ипак цела колона вратила назад у Јагодину. Ни овде није било жртва. У исто време друга група партизана напала је немачке војнике на железничкој станици у Милошеву и приморала их на повлачење у зграду.

Истог дана група партизана Беличке чете сакупљала је војне и друге ствари у Дворици, Рашевици и Трешњевици; сакупљено је 18 шаторских крила, 3 ћебета, 2 шињела, 8 војничких блуза, 6 чакшира, 4 пара чизама, 4 чутурице, 6 торбица и заплењено 5.000 комада јаја од закупца фирме „Клефиш“ из Јагодине.¹¹²⁾

Ноћу између 4. и 5. септембра, на путу Јагодина—Крагујевац у атару општине Драгоцвет, партизани су посекали 12 телефонских стубова и покидали телефонске жице,

¹¹²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 116.
Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 386.
ИАС — Ф. — 16/147; 23/161; 26/338, 339.

запалили 4 баракe, избушили котлове ваљка и запленили алат организације „ТОТ“ из Јагодине.¹¹³⁾

На дан 5. септембра у Беличкој чети било је 92 партизана. Од оружја имали су: 102 пушке, 2 пушкомитраљеза 7,9 мм, 3 пушкомитраљеза американска, 5 штајера, 5 нагана, 4 парабелума, 2 војно-државна, 30 бомби, око 3.000 метака за пушкомитраљезе, 11 метака за војно-државне револвере.

У атару среза беличког окупаторска власт је открила велики број летака Прогласа ЦК КПЈ народима Југославије од 12. јула 1941. године. Поводом тога начелство среза беличког под пов. бр. 110 од 5. IX. 1941. године доставља акт свим општинама да се комунистички леци —• *Народима Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други!* — спрече у растурању.

Истогa дана око 18 часова партизани Беличке чете налазе тај акт у општини Глоговац и с читавом архивом спаљују га.¹¹⁴⁾

БОРБА СА НЕМЦИМА КОД „ЛЕВАЧКОГ МОСТА“ У ЈАГОДИНИ

5. септембра на Јухору је формирана група партизана са задатком да оде у Јагодину и ликвидира Животија Стојковића Хитлера, службеника општине, иначе познатог петоколонаша који је тих дана требало да формира четнички одред. Ликвидацију је требало извршити хладним оружјем, јер је у плану био и напад на немачку патролу која од барутане долази у Јагодину. У овој групи били су Светица Живановић, Раде Солунац, (Животије Петровић Жила, Драгомир Радосављевић Ждрпа, Радомир Аранђеловић Шиља, и други. Група је у току ноћи ушла у град. Једна тројка се опрезно при-

¹¹³⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 116. ИАС — Ф. — 26/341.

¹¹⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 114, 115. ИАС — К—13 — 7/1136, стр. 12. ИАС — Ф. — 231/161.

вукла Хитлеровој кући. О томе преживели борац Драгомир Радосављевић Ждрпа каже: „Кад смо дошли до његове куће, Светица ми је дао пушкомитраљез и рекао да стојим на капији. Шиља је заузео место позади куће, а Светица је отишао на врата и позвао Животија. Кад су се врата отворила, појавила се Животијева мајка. Светица јој је казао да му треба Животије ради неког договора. После тога изишао је Животије и Светица га је зграбио и са неколико удараца ножем убио. Ова акција је изведена тако да нико ништа није чуо. Његови су тек после борбе с Немцима сазнали". После овога група је направила заседу код „левачког моста" на Белици у самој Јагодини. Распоређени с обе стране улице очекивали су немачку патролу. Доведен је и Миле Вељковић, електричар, да искључи осветљење у граду кад Немци буду наилазили. Око 2 часа по поноћи, улицом од учитељске школе, наишла је немачка патрола у јачини једног вода. Електричар је искључио струју и град је утонуо у мрак. Немци су се приближавали мосту не слутећи ништа. Партизани су с нестрпљењем очекивали сусрет с њима. Врхунац нестрпљења био је кад су се појавили први редови Немаца. Чекало се на уговорени знак. Одједном су заштекнула 2 партизанска пушкомитраљеза. Покошени Немци су пали, а остали прилегли на калдрму и отворили ватру. Нови митраљески рафали и јаук Немаца пореметили су ноћну тишину над градом који је спавао. Партизани су тукли унакрсном ватром, а детонације њихових бомби пробудиле су читав град. Приковани за калдрму на улици, Немци су одговарали ватром из аутоматског оружја. У помоћ Немцима дошла су два тенка и, мислећи да је мост миниран, стала су испред моста и отворила ватру. У овој ситуацији партизани су се повукли, подељени у две групе, у правцу болнице и реке Белице и изишли из града. Међу Немцима је настала забуна, па су међусобно наставили борбу још читав сат. У овој акцији убијено је 7 Немаца, а више њих рањено. Доласком нових немачких јединица извршена је блокада. Велики број грађана истекао је из својих кућа и отеран у Крајскомандантуру. Сутрадан око 12 часова пуштени су кућама, док су у затвору остали само они који

Драги Брано,

По питању тражења на
мојој страни одговор:

Према тражењу тражење из
Београда, да би се види
ли овај свој прилог за уочене,
ко с тим да задржи све ово
тражење претвара у било, да не
би још Величина да сам једу
тражење ванна седам, јер нећемо
за доуказивање да ^{се} садржавају ванна
приликом која су на поједином.

Примљена тражења и одговори
тако и као одговор.

С поштовањем - окуп француски
ауторитет одговор

За Величину

Поштом одговор - одговор
који је одговор одговор, Франк.

Величина
Величина
Величина

24/8

Одобрава се

Јајиндичкој вишоградској задрузи, да може од
својих задружара из села да прерађује, сити
да прерађује и сировина кесе да се дају до немач-
ких руку.

25-IV-1941 год

Поморавске

одобрава

командити. Бечићкој народно-
ослободилачкој поморавској
одреда „професор Миланковић“

М. Мандић
[Signature]

су имали неког у партизанима. Њих су Немци задржали као таоце.

Ова акција је изазвала панику код непријатеља и петоколонаша који су под разним изговорима почели да напуштају Јагодину и одлазе у Београд и друга места.¹¹⁵⁾

Сутрадан после напада на немачку стражу у Јагодини, 6. септембра, око 9 часова једна десетина партизана Беличке чете дошла је у Доње Штипље и затворила општину, а председнику Милораду Васићу наредила да не извршава више окупаторске наредбе. Затим су партизани отишли на имање индустријалца Клефиша, које се налазило у Доњем Штипљу, и отерали говеда и свиње. Том приликом одведен је и економ имања Кузман Пушић, који је госле неколико дана пуштен.

Истога дана после подне два партизана су пресрели на путу Јагодина—Беочић сеоског поштара Петра Мијатовића из Беочића, одузели му пошту и спалили је.¹¹⁶⁾

7. септембра група партизана дошла је у село Дубоку и спалила општинску архиву. После тога отишла је у правцу Кочиног Села.

Истога дана између Брзана и Марковца погинуо је Милан Премасунац, члан ОК КПЈ за Јагодину.

После погибије Јоце Милосављевића и Животе Станисављевића 8. августа 1941. године, Милан Премасунац је избегао из Ћуприје и отишао у Свилајнац, одатле за Рачу и Смедеревску Паланку, одакле је слао извештаје. На позив Петра Стамболића да дође у ОК КПЈ у Јагодину, он је пошао чезама из Свилајнца. Међутим, на путу између Брзана и Марковца наишао је на заседу жандарма која га је претресла и пошто је пронашла револвер убила га.¹¹⁷⁾

¹¹⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том II; стр. 77.

ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 215—229.

ИАС — К—3 — 66/1102, стр. 8, 9; 18/601, стр. 36, 37.

ИАС — Ф. — 22/87; 23/161 — 8/585, стр. 13, 14.

¹¹⁶⁾ ИАС — Ф. — 23/161; 24/161; 26/342.

¹¹⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 133.

ИАС — К—3 — 8/585, стр. 8, 9.

ИАС — Ф. — 23/161; 26/343.

**ПАРТИЗАНИ ПАЛЕ НЕМАЧКИ ТРАНСПОРТ — УБИЈАЈУ 3,
А ЗАРОБЉАВАЈУ 7 НЕМАЦА**

У ноћи између 7. и 8. септембра партизани Беличке чете са сељацима из Шантаровца и Драгоцвета посекали су 106 телефонских бандера, уништили мост код Драгоцвета, а друга два оштетили. Пут Јагодина—Крагујевац на више места је раскопан и онеспособљен за колски саобраћај.

У току дана на путу од Крагујевца појавила се немачка колона од 3 камиона и 1 луксузног аутомобила. Немци су ишли врло споро, јер су морали често да стају и затрпавају рупе да би могли да наставе пут. Из шуме више Шуљковца партизани су приметили овај немачки транспорт. Оба вода Беличке чете који су се ту налазили командант одреда Љубиша Урошевић је повео и распоредио у заседе с обе стране пута. Кад се транспорт приближио, партизани су отворили ватру из пушака и пушкомитраљеза. Немци су искочили из камиона и одговорили ватром. Видећи да су у безизлазној ситуацији неки Немци су почели да беже у кукуруз. Том приликом су убијена 3, а заробљено 7 Немаца, међу којима 1 лекар-хирург. Заплењено је: 2 пушкомитраљеза, 6 пушака, 3 револвера, нешто бомби и 300 метака.

Крајскомандантури у Нишу упућен је ултиматум да се за 7 заробљених Немаца пусти одговарајући број заробљених партизана из логора у Нишу. Како није добијен никакав одговор, заробљени Немци су стрељани. Хирургу је понуђено да остане с партизанима, али је он изразио солидарност са осталима, па је и он стрељан.

О овој борби Јован Стефановић из Драгоцвета, који се у то време налазио у одреду, а и сам био учесник, испричао је следеће:

„Тога дана само што смо се вратили из једне извиђачке патроле из правца села Трнавe, јер смо после сечења и паљења бандера очекивали Немце од Јагодине, пошли смо у ову акцију. Штаб одреда са два вода Беличке чете у то време био је код Шуљковца више места зв. „Кетени“. Са тог места лепо се види цео пут скоро до Јагодине, а са прекидима и до Слатине. Командант одреда

Љубиша Урошевић је баш тада посматрао догледом. Одједном је приметио да се од Слатине и Врбе креће једна колона аутомобила, управо се спуштала низ брдо према Бунару. Било нас је на лицу места око 60 бораца. Љубиша је одмах распоредио људе. Једну групу упутио је десно као заседу према Јагодини са задатком да штити евентуални напад из тог правца. Друга група добила је задатак да крене према мосту између Бунара и Врбе и да заштити одступницу са те стране. Остали су се упутили са Љубишом у сусрет Немцима, према месту зв. „Трештине“.

Усиљеним маршом, а негде трчећи, отишли смо сваки на своју страну. Ја сам додељен групи која је имала да штити прилаз из Јагодине. Брзо смо се спустили до друма и заузели положај код Драгоцвета више гробља иза једне живе ограде.

Немци су споро долазили јер су успутно морали да затрпавају рупе које смо прошле ноћи ископали заједно са сељацима.

После извесног времена чули смо митраљеску паљбу. Борба је почела и у почетку била врло јака, но ускоро је почела да слаби. Наши нису имали довољно муниције, па смо помислили да су се повукли. Лежали смо у њиви и у тешкој неизвесности гледали у правцу борбе. Одједном из кукуруза дотрча Шиља и затражи муницију. Ја сам био помоћник пушкомитраљесца и носио сам торбицу с муницијом. Само што сам му дао 10 метака, однекуд испадоше два Немца. Шиља се приљуби уз земљу и викну ми да легнем. Тек што смо опалили неколико метака, а Немци настадоше у кукурузу према Ковачевцу. Устанемо и пођемо опрезно према друму. Све се то догодило на месту где се рачва пут за Бунар и Шуљковац, — у близини моста код драгоцветског гробља. Одједном приметимо полеглу детелину, а у њој пушку и смотану пелерину коју је Немац бацио. Мало ниже нађемо и самог Немца, где лежи скривен у детелини. Предао се без речи. Везали смо га телефонском жицом и потерали у правцу логора.

Други Немац нам је побегао. Касније сам чуо да му је нека жена из Доње Мале у Драгоцвету показала пут према Јагодини.

Заробљени Немац био је врло дебео човек. Од трчања и страха био је преморен да се једва кретао. Уз пут смо срели једну жену, која је носила млеко. Пошто смо били много уморни и жедни затражили смо да нам да мало млека, што је она и учинила. Ја и Шиља смо пили, па смо дали и Шваби, а ко зна шта је он тада мислио о нама. Кад смо стигли у логор код „Кестена“, тамо смо затекли још 6 заробљених Немаца..¹¹⁸⁾

БОРБА С НЕМЦИМА НА ЛИПАРУ КОД „КРИВЕ ЋУПРИЈЕ“

Тачно месец дана после погибије чланова ОК КПЈ Радислава Никчевића, Јоце Милосављевића и Животе Станисављевића, 8. септембра једна десетина партизана напала је из заседе колону немачких аутомобила на Липару код „Криве ћуприје“ и убила 28 Немаца, а два камиона оштетила.

После борбе код „левачког моста“ у Јагодини, очекивале су се репресалије од стране Немаца. Штаб Поморавског партизанског одреда доноси одлуку да блокира све прилазе Јагодини и спречи одлазак сељака у град. Једна десетина партизана међу којима Живадин Јанковић Кум, комесар Левачке чете, Милован Марковић из Секурича, Вита Марјановић из Вукмановца, Милисав Стојковић из Беочића, Милован (?) из Бунара, Живога Зарић, Станоје Миливојевић (кувар у одреду) и Милашин Стојевић из Ланишта, одређена је да блокира пут Јагодина—Багрдан и испита могућност дизања у ваздух „Сувог моста“ на прузи Ланиште—Багрдан. Десетина је дошла на Липар и направила заседу код „Криве ћуприје“ с обе стране пута. Око 11 часова чула

¹¹⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том II; стр. 77, 99, 100.
Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 135.
ИАС — К—3 — 8/585, стр. 15; 61/1097, стр. 42—44; 18/601,
стр. 42.
ИАС — Ф. — 23/161; 26/343, 346.

.се хука мотора од Багрдана. Мало затим појавила се колона немачких аутомобила. Ћуприја се налазила на самој кривини, а пут преко ње иде с великим успоном. Камиони су се приближавали споро, идући у колони на растојању 40—50 метара. Кад је први дошао пред ћуприју, партизани су извршили напад ручним бомбама и пушкомитраљезом. Из других камиона искочили су Немци и примили борбу. Развијајући стрељачки строј, неколико Немаца је допузило под саму ћуприју и одатле тукли иушкомитраљезом. Немајући довољно муниције, партизани су бацили бомбе и отворили још један плотун из тгушака и митраљеза, а затим се повукли дубље у шуму. У овој борби погинуо је један младић који је тог дана ступио у партизане, а изнад ока лакше рањен Живадин Јанковић Кум.

Партизани нису тада знали тачан број погинулих Немаца. Тек кад је окупаторско „Ново време“ донело напис, партизани су сазнали да је у борби на Липару погинуло 28 Немаца и уништен један камион.¹¹⁹⁾

9. септембра у Кочином Селу спаљена је општинска архива.

10. септембра спаљене су општинске архиве у Главинцима, Мајуру и Јовцу.¹²⁰⁾

11. септембра један вод партизана наоружан с два пушкомитраљеза и пушкама дошао је у Ланиште и спалио општинску архиву. Истога дана спаљена је архива и у Трешњевици.¹²¹⁾

12. септембра у Праћини је запаљена општинска архива. Сутрадан је група партизана поново дошла у село и однела из општинског магацина неколико пари одела. При повлачењу партизани су упали у заседу жандарма; том приликом погинуо је један партизан, док су се остали повукли у правцу Крушара.

¹¹⁹⁾ ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 165—183.

К—3 — 107/1214, стр. 3; 8/585, стр. 18, 19; 7/584, стр. 2; 18/601, стр. 37, 38.

Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 14.

Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 135.

¹²⁰⁾ ИАС — Ф. — 23/162; 26/348.

¹²¹⁾ ИАС — Ф. — 23/162; 26/349, 351.

У Крушару су вршили претрес тражећи војничко оружје и одело. Кулучаре који су пошли за Ћуприју вратили су натраг и посекали све телефонске стубове у рејону села. Ова група партизана налазила се у околини села од 13. до 19. септембра увече, кад је отишла у правцу Јагодине.¹²⁾

РАЗОРУЖАВАЊЕ ЖАНДАРМА У ВАРВАРИНУ

13. септембра —• ноћу око 2 сата — два вода Беличке чете од 55 бораца разоружали су жандармеријску станицу у Варварину.

Напад на Варварин припреман је у споразуму с партијском ћелијом у Варварину. Пре напада Бошко Ђуричић је упутио неколико партизана са Светицом Живановићем у Варварин, с писмом за Радомира Матића Дому, ради испитивања терена и ситуације у месту. Партијска ћелија у Варварину прикупила је све потребне информације које је Бошко тражио и на тај начин припремила извођење ове акције.

Као претходница у Варварин је ушло једно одељење од 15 бораца с циљем да прекине телефонске везе и зароби среског начелника и полицијског писара Животу Матејића Воту. Са среским начелником и полицијским писаром у рукама партизани су опколили жандармеријску станицу у Варварину и позвали жандарме на предају. Жандарми су предали оружје без борбе. Партизани су ушли у станицу и запленили све пушке и државне ствари, сем одела на жандармима. Онда су демолирали пошту и узели око 1.300 динара. У пореској управи спаљена је архива и заплењено око 300 динара, нешто марака и меница. У среском начелству спаљена је архива, немачке плакате, заплењено 60 пушака и нешто муниције. У општини су спаљене наредбе окупатора.

Пред сакупљеним народом говорио је Бошко Ђуричић о значају народноослободилачке борбе и позвао све присутне да приђу партизанима и да не извршавају наређења окупатора.

»²⁾ ИАС — Ф. — 23/162, 178; 26/352.

Све заплењене ствари партизани су натоварили на двоја кола и отерали у логор. Тада је у партизанае отишао и командир жандармеријске станице Словенац, поштен човек.

Ево шта је о овој акцији испречао ондашњи полицијски писар Живота Матејић Вота: „... Око 11 часова ноћу неко је закуцао на врата и ја сам изишао да видим ко ме тражи. Наједном ми се јавила Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине, иначе мојој другарици братаница. Ја сам јој отворио врата и она је ушла унутра с пушком у руци, наоружана бомбама и обучена у одело мушкарца. Она ми рече: „Бошко хоће нешто с тобом да разговара“. Нека уђе, одговорио сам. Бошко је ушао и рекао ми: „Вото, ми смо дошли да разоружамо жандарме и да нам даш податке о државном новцу и установама“. Пошао сам с њима до стана среског начелника Бранка Стефановића, коме сам објаснио да су дошли партизани и да хоће да разоружају жандарме. На то је срески начелник рекао: „Ја сам за то, да се разоружају ове кукавице“, и пошао с нама. Дошли смо до жандармеријске станице и срески начелник је разговарао са командиром станице. После овога жандарми су предали оружје.

... Кад се завршио збор Бошко и Ружица су се поздравили са нама и отишли.

После неколико дана трговци Варварина, међу којима председник општине Протић и браћа Костићи, отишли су у Ћуприју и оптужили мене и среског начелника да смо наредили жандармима да предају оружје. Из Ћуприје је дошао у Варварин Карло Ферлогер, немачки тумач, и 80 Немаца и 10 жандарма. Тада су ухапсили мене и среског начелника и везане одвели у Ћуприју. Изведени смо пред немачки преки војни суд, али услед недостатка доказа пуштени смо кућама. Недић је нашао друго решење, па нас је обојицу отпустио из службе. Мене је позвао у Београд и рекао ми: „Спремај опанке па у Африку, за такве нема места у нашој држави...“²³⁾

¹²³⁾ ИАС — К—6 — 30/1083, стр. 7, 8.

К—3 — 7/584, стр. 7; 8/585, стр. 14,15; 17/600, стр. 7; 66/1102, стр. 13.

14. септембра око 17 часова у Остриковац је дошло 5 партизана наоружаних једним пушкомитраљезом и пушкама и спалили општинску архиву.

Истога дана партизани су извршили прокопавање пута на подручју главиначке општине и забранили превоз 6.000 кг. сена за Ћуприју. Сељацима су наредили да сено врате кућама и да га не предају Немцима.¹²⁴⁾

15. септембра око 8,30 часова у Рибаре су дошла три партизана у униформама бивше југословенске војске. Позвали су председника општине и наредили му да више не извршава немачка наређења. Из општине су изнели архиву и запалили је.

Истога дана у Праћину је дошао један вод партизана у јачини око 30 бораца, наоружан с два пушкомитраљеза и пушкама; сазван је збор за 10 часова; општински служитељ је на уобичајени начин објавио збор, коме је присуствовала већина сељака. Партизани су говорили сељацима о народноослободилачкој борби и забранили им да носе животне намирнице на пијац у Јагодину.¹²⁵⁾

САВЕТОВАЊЕ ВОЈНИХ КОМАНДАНАТА ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА СРБИЈЕ У ДУЛЕНУ

15. септембра 1941. године отпочело је саветовање које је организовао Главни штаб за Србију са свим командантима партизанских одреда у Србији у Дулену, срез крагујевачки. Од Главног штаба присуствовали су Сретен Жујовић Црни, Филип Кљајић Фића, Родољуб Чолаковић Роћко и Никола Груловић Стари, а од команданата Раја Недељковић (Крагујевачки одред), Момчило Радосављевић (Чачански одред), Милинко Кушић (Ужички одред), Милан Благојевић, политком (Први шумадијски одред), Андра Ђорђевић Дејан (Други шумадијски одред), Љубиша Урошевић (Поморавски одред), Павле Јакшић (Краљевачки одред) и Бора Петровић (Параћинска чета).

¹²⁴⁾ ИАС — Ф. — 23/162; 26/355, 257.

¹²⁵⁾ ИАС — Ф. — 23/162.

На овом саветовању свим одредима су постављени конкретни задаци: Параћинско-ћупријска чета, која прераста у Други поморавски одред, добила је задатак да нападне и заузме Параћин. Поморавски одред са Беличком, Левачком и Темнићком четом да нападне и заузме Јагодину. За акцију одређен је 28. септембар. Други шумадијски одред је добио задатак да држи залеђе Поморавском одреду и пружи по потреби војну помоћ.

По повратку са овог саветовања пришло се припремама и делимичној мобилизацији у параћинском и левачком срезу.

У ноћи између 15. и 16. септембра партизани Беличке чете у сарадњи са сељацима из околних села извршили су прокопавање пута Јагодина—Крагујевац и Драгоцвет—Лоћика. Колски саобраћај је у потпуности прекинут.

Ујутру 16. септембра спаљена је општинска архива у Главинцима.¹²⁶⁾

РУШЕЊЕ ПРУГЕ КОД ГИЉА

18. септембра прекинут је железнички саобраћај на прузи Београд—Ниш.

Један вод Беличке чете у јачини од 23 борца срушио је пропуст на железничкој прузи и скинуо две шине на кривини код Гиља, између Јагодине и Јовца. Ради обезбеђења партизани су поставили стражу према Јагодини и Ћуприји. Најпре је ухваћен стражар на рампи и чувар пруге, затим су чиновници у постаји стављени под контролу. Кад је наишао воз из Јагодине чиновник је дао знак да је пролаз слободан. Великом брзином локомотива је наишла на оштећене шине и уз велику лупњаву срушила се у пропуст и преврнула.

У свом извештају Главном штабу НОП-а за Србију од 23. IX. 1941. године политкомесар Бошко Ђуричић о овој акцији између осталог пише: „ . . . Починемо да

¹²⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 152.

Владимир Дедијер: *Дневник*, Београд, 1951. г., стр. 25—28. ИАС — Ф. — 23/162; 26/360.

прегледамо вагоне. Неки празни или са стварима без вредности за партизанае. Неки са флашама оксигена и моторциклима. Не можемо да извадимо ни један моторцикл. Палимо вагоне. Повлачимо се, за нама се чује детонација флаша са оксигеном, пламен се разбуктава. Осветљена је сва околина..." «

О овој акцији железничка станица у Јагодини извештава својим телеграмом од 19. IX. министарство саобраћаја у Београду:

„У 1,30 с. дана 18. IX 1941. г. непозната лица на км. 140/500 пруге Београд—Ниш између Јагодине и Јовца извадила су две шине у спољном луку кривине Р. 50 м., воз М. 188 исклизнуо, а потом порушио гвоздени мост отвора 15 м. . . . За оспособљавање моста и рашчишћавање пруге на км. 140^500 пруге Београд—Ниш биће потребно у случају несметаног рада 8 дана“.

Рушење главне комуникације Београд—Ниш представљало је велики ударац за окупатора, па је одмах наредио да из Ниша и Београда дођу велике дизалице ради рашчишћавања пруге. И поред свега овога саобраћај је успостављен тек после 8 дана.¹²⁷⁾

18. септембра партизани Беличке чете у јачини једног вода дошли су у Јовац. Из општине су узели књиге о наплати порезе и спалили. После тога повукли се у правцу Трешњевице.

Истога дана 6 партизана је дошло у Деоницу и однело општинску архиву у правцу Прњавора.¹²⁸⁾

20. септембра у 8,30 часова у канцеларији фабрике шешира „РОТ" у Јагодини убијен је Викентије Иванов, немачки комесар фабрике. Иванов је био руски емигрант — белогардејски генерал, и познати петоколонаш у читавом крају. Овај задатак штаб одреда је поверио Предрагу Павловићу, раднику родом из Цикота. Предраг је дошао рано у Јагодину и неопажено ушао у канцеларију Иванова. Пришао му је и из непосредне близине с три метка из парабелума оборио га на под. Пре него

¹²⁷⁾ ИАС — К—6 — 30/1083; стр. 8, 9.

ИАС — Ф. — 23/163; 25/280, 284, 285; 26/358.

¹²⁸⁾ ИАС — Ф. — 23/163.

што је дата узбуна изашао је из фабрике и изгубио се у непознатом правцу.

Истог дана око 21 ч. у Винорачи, у близини Јагодине, је спаљена општинска архива. Одатле су партизани отишли у Драгоцвет, запалили акта у општини и запленили акције у вредности 25.000, таксених марака у вредности 12.000 и готовог новца 500 динара.

**САВЕТОВАЊЕ ПРЕДСТАВНИКА КРАГУЈЕВАЧКОГ,
ПОМОРАВСКОГ И ДРУГОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА
У ДОЊОЈ САБАНТИ**

У духу закључака са саветовања у Дуленима одржан је састанак представника Крагујевачког, Поморавског и Другог шумадијског одреда 20. септембра 1941. г. у Доњој Сабанти.

Овом саветовању присуствовали су Раја Недељковић, политкомесар Крагујевачког одреда, Андра Ђорђевић Дејан, командант и Таса Младеновић, политкомесар Другог шумадијског одреда, Бошко Ђуричић, политкомесар Поморавског одреда и Милорад Жунџић Баца, командир Левачке чете.

На састанку је направљен план о заједничким акцијама против окупатора. У току састанка чула се експлозија у правцу Крагујевца. Раја је послао курира да извиди у чему је ствар. Кад се овај вратио сазнали су да су Немци бацили у ваздух складиште муниције бивше југословенске војске из бојазни да не падне партизанима у руке. После овог саветовања пошли су сваки на свој терен.¹²®)

21. септембра изјутра један вод партизана Беличке чете дошао је у општину Коушар. Том приликом спаљена је сва општинска архива и забрањен рад председнику и управи.

*) Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 196.
ИАС — К-6 — 30/1083, стр. 10.
ИАС — Ф. — 23/163; 27/361.

Истогa данa око 22 часа овај вод је дошао у оело Мајур и спалио општинску архиву. Затим је у близини Јагодине и уз помоћ сељака из Мајура срушио мост на реци Лугомиру, на путу Јагодина—Ћуприја, услед чега је обустављен саобраћај.¹³⁰⁾

22. септембра партизани Беличке чете у јачини једног вода наоружани с два пушкомитраљеза и пушкама напали су железничку станицу у Ланишту. Том приликом запаљен је сав инвентар станице, материјал путничке благајне са свим обрасцима, покидани и полупани телеграфско-телефонски уређаји. Код стражаре број 30 одшрафили су и бацили десну шину с колосека. Железнички саобраћај је обустављен за неколико дана.¹³¹⁾

23. септембра партизани Беличке чете одшрафили су и избацили две шине на железничкој прузи између Милошева и Брзана. Теретни воз који је тада наишао претурен је. Локомотива је онеспособљена, а сви вагони осим четири задња разлупани су. У возу су заробљени један недићевац и један жандармеријски поднаредник, који су том приликом изјавили да немају оружја. Међутим, приликом претреса вагона пронађена је једна пушка, 90 метака и једна бомба. Због овога обојица су стрељани.¹³²⁾

БЕЛИЦА И ЛЕВАЧ — СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА

У току септембра окупаторска власт је била потпуно паралисана на територији беличког среза.

Ево шта о томе пише начелник среза беличког у свом извештају банској управи моравске бановине у Нишу, под бр. 6721 од 23. септембра 1941. г.:

„Број становника у току овог месеца је 58.579, од тога град Јагодина има 10.080 становника, варош Багрдан 284, а све остале сеоске општине 48.215 становника. Срез белички има 21 општина. Овом броју треба додати 2.734 досељених избеглица из разних крајева.

¹³⁰⁾ ИАС — Ф. — 23/163, 178.

¹³¹⁾ ИАС — Ф. — 23/163.

¹³²⁾ ИАС — К—3 — 30/1082, стр. 20.

Велики број општина је затворен од стране комунистичких банди које су им забраниле сваки рад. Истовремено они цензуришу сву пошту која иде из начелства у општине ... Они од народа не отимају њихову имовину. Све што узимају плаћају новцем који је опљачкан из државних надлештава. Али је тачно да све што од народа узимају плаћају. Онда узимају сиротињу у заштиту и омогућавају јој оно најпотребније. Препоручују народу да избеглице прима и са њима лепо поступа; сазивају зборове и на њима нападају постојећи државни поредак; тврде да варош живи на рачун села и да су варошани — специјално државни чиновници — петоколонци, измеђари и немачки плаћеници. Сељацима забрањују да плаћају порез, забрањују им да кулече по тражењу Немаца, не дозвољавају им да ма шта гоне у варош на пазар.

Обзиром на све ово, број њихових присталица повећава се из дана у дан.

Да би се осигурали од препада и напада на њихове логоре, почели су да у последње време прекопавују државне, бановинске и општинске путеве и да руше објекте на њима. Успеси које су постигли за ово време чине да народ почиње да верује у њихову моћ и да се плаши њихове освете. Они су данас стварни господари у срезу. Редовно обилазе сеоске општине, пале мобилизацијски материјал, наредбе и објаве које им нису по вољи и уопште се понашају као искључива и једина власт. Све своје намере и планове приводе у дело. Свакодневно нижу успех за успехом. Руше железничку пругу, руше мостове на друмовима, убијају и у самој Јагодини сва она лица која су из било којих разлога осуђена на смрт. Сеоске поштаре среташу и редовно цензуришу пошту коју ови носе из општине у срез или из среза у општину.

Јавно прете да ће напасти Јагодину. Због тога је страх неописани у граду. Многи људи беже из Јагодине и напуштају свој дожд. Власт је немоћна да ма шта предузме и да заштити личну и имовинску безбедност. Жандарми са жандармеријских станица у срезу повучени су и смештени у Јагодину. .. У овом срезу, као што сам то нагласио у својим ранијим извештајима, смењени су од-

мах по уласку окупаторске војске сви општински председници бирани од народа, а постављени су нови. Због оваквог стања ствари готово сви новопостављени председници подносе оставке, траже боловање или одсуства и напуштају своја места. Ово у многоме отежава и иначе тешку ситуацију у срезу . . .³³⁾

24. септембра око 10 часова три партизана Беличке чете сачекали су поштара Николу Живковића у Јагодини испред куће доктора Димића у Железничкој улици и одузели му два џакчета с поштом и новцем.

Ова акција с успехом је извршена захваљујући томе што су партизани претходног дана били обавештени од једног свог пријатеља, службеника поште у Јагодини, да ће сутра око 10 сати бити послата већа количина новца на железничку станицу за Ниш.

На Ђурђевом брду више Јагодине, где се тада налазио и Петар Стамболић, направљен је план за одузимање овог новца. За извршење ове акције одређени су Младен Миленковић и Милорад Марковић, који су наоружани револверима дошли у Јагодину. На углу књижаре „Ресавец“ Младен је позвао Василија Ђорђевића, опанчарског радника из Мајура, да пође с њима. Пошто му је објаснио о чему се ради дошли су у улицу према железничкој станици. Распоред је направљен тако што је Милорад чекао испред куће доктора Димића, а Младен и Василије поред црквене ограде.

Кад је поштар наишао Марковић је ступио с њим у разговор. Тад су пришли Младен и Василије и револверима принудили га на предају поште. Поштар се бранио да је сиромашан човек, да има петоро деце и да ће изгубити службу. Зато му је Марковић рекао да каже да су то урадили партизани па се изгубио. За то време она двојица су прошла с поштом поред порте до подрума Бранка Ђорића, а затим кроз Македонску улицу преко „Мале пијаце“ ка гробљу, а одатле преко села Трнаве у „Ћилијан“. У винограду Воје Марковића из Бресја сачекао их је Лабуд Ђукић и још једна партизанка. Лабуд је отворио џакчиће и видео да у једном има новац, а у

³³⁾ ИАС — Ф. — 23/155, 156, 164.

другом писма. Затворио је џакчиће опет и рекао да однесу у штаб одреда. На Јухору код „Бакарног кладенца“ џакчићи су предати Петру Стамболићу који их је отворио. Том приликом је заплешено нешто више од шесто хиљада динара. Међу писмима било је доста молби жандарма из Јагодине који су подносили оставке на службу, као и писмо калуђера из манастира Каленића у коме је овај обавештавао немачку команду да је у манастир дошла „банда“ да пљачка манастир, и хтела да га убије.^{1,4)}

ТРЕЋИ НАПАД НА БАРУТАНУ КОД ВИНОРАЧЕ

Штаб Поморавског партизанског одреда донео је одлуку да се нападне поново у ноћи између 24. и 25. септембра барутана између Јагодине и Винораче. Циљ напада је био да се уништи немачка посада, заплени муниција, а магацин баци у ваздух.

За извођење ове акције одређена је Беличка чета и један вод Левачке чете. Под командом Љубише Урошевића и Бошка Ђуричића чета је кренула с Јухора у две групе; група која је ишла преко Шуљковца имала је задатак да обезбеди кола за превоз муниције, у случају заузимања магацина. У овој групи био је и Левачки вод; друга група Беличке чете ишла је преко „Ћилијана“ према Драгоцвету. Зборно место за обе групе била је Винорачка река.

Ево шта је о томе испричао учесник у овом нападу Станко Петровић, ливац из Јагодине:

„... Ишао сам с колоном која је наступала преко „Ћилијана“ и Драгоцвета. У Драгоцвет дошао сам као претходница колоне. Ту ме је видео Душко, калуђер из манастира Јошанице, који је коњем ишао у Јагодину. Касније смо сазнали да је Душко сарађивао и с нама и с Немцима. У Винорачкој реци састали смо се с првом колоном. Ту је Љубиша Урошевић саопштио план напада. Левчани

и део Беличана ишли су преко винорачких винограда према задњем делу магацина. Беличани су пошли на предњи део магацина. Била је одређена специјална група која је требало да ликвидира стражаре без пуцња. Међутим, овај напад Немци су спремно дочекали. Они су још увече били обавештени о планираном нападу. Касније смо сазнали да је то дело Душка калуђера који нас је видео у Драгоцвету. Магацин је ограђен бодљикавом жицом и Бошко је одредио Солунца и још двојицу да је пресеку. Кроз отвор ушла је група и пошла на немачке стражаре. Изгледа да је немачки стражар нешто приметио, па је пустио пса, који је дотрчао и напао Солунца. Бранећи се од пса нехотице је опалио из револвера. На то су Немци отворили плотун из аутоматског оружја. Многобројним ракетама осветлили су читав простор око магацина. Наши су одговорили ватром из пет пушкомитраљеза и пушака. Ово је искористила група која се била провукла кроз жицу и повукла се. Немци никако нису прекидали паљбу. Наш пушкомитраљез који је тукао магацин спреда скинуо је скоро цео кров с капије. Почело је да свиће кад је командант Љубиша наредио повлачење. Повукли смо се према шуљковачкој шуми. У борби нисмо имали жртава, осим неколико озлеђених од бодљикаве жице. Приликом повлачења два борца из Левачког вода, Милоје Стаменковић из Вукмановца и Ћира Коларевић из Избенице, залутали су, па су их Немци ухватили у Винорачи и отерали у Јагодину. На дан 29. септембра 1941. г. стрељани су код основне школе и обешени на Скверу у Јагодини".

Исте ноћи једна десетина Беличке чете одшрафила је шину на железничкој прузи између Буковча и Ланишта и проузроковала претурање локомотиве и 17 вагона. Локомотива је оштећена, а вагони полупани. Људских жртава није било.¹³⁵⁾

После образовања Недићеве владе 29. августа 1941. г. већ почетком септембра основани су квислиншки ору-

¹³⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 352, 355. ИАС — К—3 — 18/601, стр. 44—46; 66/1102, стр. 27—28. ИАС — Ф. — 25/293; 27/362, 363.

Ружица Милановић, борац
Беличке чете; заробљена
од њотићеваца 13. новем-
бра 1941. године у борби
код Дулена. Стрељана на
Башици 5. марта 1942. го-
дине (ИАС—Ф—9/22)

Младен Миленковић, опан-
чар, радник из Црнча, по-
литички комесар Темњић-
ке чете; погинуо у борби
са њотићевцима 13. новем-
бра 1941. године код Дуле-
на (ИАС — Ф—9/20)

Бошко Ђуричић, из Јагодине — политички комесар Поморавског одреда; погинуо 19. јула 1942. године у селу Урије код Бугојна у својству заменика политичког комесара и интенданта III батаљона Друге пролетерске бригаде (ИАС — Ф—31,34)

Љубиша Урошевић, командант Поморавског одреда; погинуо 13. октобра 1943. године код села Букиња (Тузла) као начелник штаба XVI НОУ дивизије (ИАС — Ф—9/15)

жани одреди са званичним називом *Српска оружана сила*, или како их је народ звао „недићевци“. Ови одреди су формирани искључиво за борбу против партизана и одржавања Недићевог „реда и мира“.

У Јагодину је дошао крајем септембра други оружани одред од око 80 људи. У команди одреда били су активни официри Милутин Видић (касније злогласни четник ДМ) и капетан Нешић,

25. септембра демолирана је пошта у Багрдану; том приликом уништени су телефонско-телеграфски уређаји.¹³⁶⁾

28. септембра у Јовац је дошла једна десетина партизана Беличке чете. Од једног кројача партизани су одузели скројена одела за недићевце.¹³⁷⁾

У беличком срезу појавили су се четници Косте Пећанца крајем септембра 1941. г. На челу овог четничког одреда били су капетани Стикић и Живановић. На платном списку је било сто, а у ствари у одреду је било 40—50 људи. Главни организатор свих четничких одреда Косте Пећанца на територији округа моравског био је Блашко Михајловић, шпекулант из Сења, иначе родом из Крагујевца.

Ова група је дошла у манастир Јошаницу и представљала се дражиновцима. Штаб Поморавског партизанског одреда донео је одлуку да се успостави веза с њима у циљу преговарања за сарадњу и акције против окупатора. Веза је успостављена преко Саве калуђера из манастира Јошанице који се тада налазио у партизанима. На преговоре је пошао Бошко Ђуричић с једном десетином партизана, међу којима су били Радомир Милојевић и Жила из БуНара. Разговори су вођени у једној манастирској згради с четничким официрима Ацом Тодоровићем, Владом Косовљанином и Драгим Петровићем. Четници су одбили да учествују у акцијама против окупатора, изговарајући се да још није време за то. Предложили су једино да се узме Делимирово магаре са Ђур-

¹³⁶⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 106—110.

ИАС — Ф. — 27/364.

¹³⁷⁾ ИАС — Ф. — 27/367.

ђевог брда ради преношења хране. На крају, четници су пристали да не ометају партизане у акцијама, да се народу омогући слободно опредељивање за партизане или четнике и да четници не дирају власт коју су партизани поставили по селима беличког среза. Али већ после неколико дана четници су по селима почели да држе говоре и да нападају партизане и њихово руководство. Пресретали су партизанске курире и интенданте и наговарали их да приђу њима. У Бунару су укинули партизанску власт и поставили своје људе. Слично су покушали и у другим селима, тако да је већ у почетку октобра дошло до отвореног непријатељства.¹³⁸⁾

Почетком октобра у Јагодину је дошао батаљон Љотићевих добровољаца, на челу са мајором Станковићем. Љотићевци су били добро наоружани. Свака десетина имала је један или више аутомата. Носили су униформе бивше југословенске војске. Овај батаљон је учествовао заједно с Немцима у свим борбама у току прве непријатељске офанзиве против Поморавског партизанског одреда. Крајем новембра 1941. године овај батаљон је прешао у Крагујевац и ставио се под команду Марисава Петровића, родом из Градца.

У исто време група партизана из Дубоке, предвођена Родољубом Милетићем из истог села, дошла је у Богаву и спалила општинску архиву. Том приликом партизани су у селу пронашли и одузели 7—8 пушака, више стотина метака и две бомбе. У селу су држали збор на коме је говорио Родољуб Милетић.

6. октобра један вод партизана Беличке чете напао је општину Сиоковац, спалио општинску архиву и покидао телефонске уређаје. Четници, који су тога дана били успоставили своју власт у селу, побегли су пре но што су партизани стигли у село.

Истог дана један вод Параћинско-ћупријске чете с једном десетином Беличке чете бапио је у ваздух мост на Лугомиру, на путу Јагодина—Ћуприја, и железнички

¹³⁸⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 74.

К—1 — 58/1094, стр. 141—143.

пропуст код Гиља. Овим водом је командовао Миодраг Новаковић Цуца из Ћуприје.

Партизани су поставили три авионске бомбе испод шина на пропусту и на још два места испред Гиља. У 2,16 ч. наишао је немачки војни транспорт. Бомбе су експлодирале. Локомотива је оштећена, а вагони испретурани и полупани. Партизани су отворили ватру на немачку посаду и повукли се.

Из телеграма железничке станице у Јагодини од 6. октобра 1941. године види се да је машиновођа Цветић теже рањен од експлозије бомбе у десно раме, а кочничар Радисав Живадиновић од пушке у мошнице. Саобраћај је обустављен за неколико дана.¹⁴¹⁾

7. октобра вод Параћинско-ћупријске чете и једна десетина Беличке чете под вођством Миодрага Новаковића Цуце напали су општину у Мијатовцу и спалили архиву. Из општинске касе узели су 3.220 динара, затим су прешли на десну обалу Мораве и демолирали моторни млин Карла Ферлогера. У току исте ноћи на левој обали Мораве потопили су 2 скеле.¹⁴⁰⁾

Истог дана једна десетина Беличке чете напала је стражу између Ланишта и Багрдана и полупала телефонске уређаје. При повлачењу нападнута је од једног вода недићеваца. У борби је погинуо партизан Бора из села Ланишта, а један лакше рањен.¹⁴¹⁾

8. октобра вод Беличке чете дошао је у Белицу и спалио општинску архиву.

Истога дана увече у Драгоцвету је запаљена општинска архива и уз помоћ сељака посечени телефонски стубови и покидане жице на подручју општине.¹⁴²⁾

10. октобра вод Параћинско-ћупријске чете с једном десетином Беличке чете пошао је да поново сруши про-

¹⁴⁰⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 45.
           К—7 — 88/1123, стр. 9.
           К—10 — 56/1076, стр. 56—66.
¹⁴¹⁾ ИАС — Ф. — 22/90; 25/296; 27/403.
¹⁴⁰⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 47, 48.
           ИАС — Ф. — 22/91.
¹⁴¹⁾ ИАС — Ф. — 22/91; 27/368.
¹⁴²⁾ ИАС — Ф. — 22/93; 27/371.

пуст код Гиља. Овог пута пропуст и пругу су чували недићевци. Дошло је до жестоке борбе. Партизани су извршили јуриш и разбили недићевце на две групе. Једна група је побегла према Ћуприји, а друга према Јагодини. У борби су убијена два недићевца а један наредник заробљен и одведен у логор где је стрељан. Партизани су поново бацили у ваздух пропуст и пругу испред Гиља. После тога су се повукли у правцу логора.¹⁴³⁾

12. октобра штаб Поморавског партизанског одреда обавештен је да је у Остриковац дошла чета љотићеваца и Немаца, и да се сместила у зграду основне школе. Једно одељење Немаца је дошло на железничку станицу Јовац. Већ тада су Немци почели да врше опкољавање Јухора, заједно с љотићевцима, недићевцима и четницима Косте Пећанца.

Командант одреда Љубиша Урошевић одвојио је два вода састављена од Беличке, Параћинско-ћупријске и Левачке чете и повео их на Остриковац. Приликом привлачења школи због јаке месечине партизани су примећени и само један од петорице бомбаша успео је да баци бомбу. Љотићевци су из школе отворили ватру а ови одговорили из пушака и пушкомитраљеза. У исто време борба се водила и на железничкој станици у Јовцу с Немцима. У овој борби погинуо је један партизан бомбаш, а Љубиша Урошевић је лакше рањен у уво. Акција није успела, па су се партизани повукли поневши са собом и погинулог друга. Исте ноћи из општина Јовац, Трешњевица и Драгоцвет однели су печате, а општине закључали. Председницима су забранили долазак у општине.

Сутрадан су Немци дошли из Ћуприје и блокирали Јовац и Остриковац, и том приликом ухапсили из Остриковца 42 а из Јовца 43 лица, и отерали их у Ћуприју. Међутим, кад се рањени Немац оствио, изјавио је да је напад извршила добро наоружана „банда“ и да ухап-

¹⁴³⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 223.

ИАС — К—5 — 12/595, стр. 45.

К—3 — 7/584, стр. 2, 3.

ИАС — ФК. — 24/660.

ИАС — Ф. — 26/298; 27/404.

шени немају ништа с тим. После 9 дана сви су пуштени кућама.¹⁴⁴⁾

Ноћу између 13. и 14. октобра један вод, састављен од Беличке и Параћинско-ћупријске чете, под вођством Бранка Ристића демолирао је скретницу на железничкој станици у Ланишту. Симплон с немачким официрима и војницима је претурен. Локомотива и 4 вагона су полупани. Међу Немцима је било жртава, али се не зна тачан број. Због отпора који су дали Немци, вод се повукао уз борбу према Липару.¹⁴⁵⁾

14. октобра један вод партизана напао је истовремено општине у Мајуру и Главинцима, одузео општинске печате и укинуо окупаторску власт. Председницима општина је забрањено вршење дужности.¹⁴⁶⁾

У ноћи између 15. и 16. октобра Беличка чета је извршила демонстративни напад на зграде среског начелства и жандармеријске станице у Јагодини. Жандарми су пружили отпор, после чега су се партизани повукли. Жртва није било.¹⁴⁷⁾

16. октобра у Шантаровац је дошао један вод Беличке чете с Бошком Ђуричићем, који укида окупаторску власт у општини. О овом је издато и писмено наређење које су потписали Бошко Ђуричић и председник општине Јевтић.

У документу се каже: „... . Према наређењу штаба Беличке чете народноослободилачког партизанског Поморавског одреда „Професора Мијалковића“ затвара се општина и разрешава дужности управа и одбор општине у селу Шантаровцу.

Ово је саопштено управи и одбору у селу Шантаровцу, с тим да им се забрањује примање и извршавање

¹⁴⁴⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 48.

ИАС — Ф. — 22/93; 27/373.

¹⁴⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 223.

ИАС — К—3 — 7/584, стр. 1, 2.

ИАС — Ф. — 27/374.

¹⁴⁶⁾ ИАС — Ф. — 22/95.

¹⁴⁷⁾ ИАС — Ф. — 27/375, 405.

ма каквих наређења од стране начелника среза беличког у Јагодини или немачких власти, јер је то противно интересима српског народа.

*Председник општине,
Свет. Јевтић, с. р.*

*За Беличку чету
народноослободилачког
партизанског одреда
Дрофесора Мијалковића'
Бошко Ђуричић, с.р."*

(Види приложену фотокопију оригинала: ИАС — 9/82)¹⁴⁸⁾

19. октобра вод Параћинско-ћупријске чете под командом Миодрага Новаковића Џуце минирао је и бацио у ваздух „Суви мост“ на прузи Ланиште—Багрдан. Овај вод требало је да подметне авионску бомбу блиндираном возу који је крстарио овом пругом.

Око 23 ч. наишао је блиндирани воз и зауставио се на 150 м. испред пропуста. Авионска бомба подметнута испод шина није експлодирала. Немци су отворили ватру из аутоматског оружја. Партизани су прихватили борбу и под борбом завршили минирање моста. Онда је одјекнула експлозија. Мост је отишао у ваздух, а комади гвожђа и камења падали су на воз. Партизани су се повлачили из борбе. Акција је делимично успела због влажног времена. Мост је дигнут у ваздух, али бомба испод воза није експлодирала. Саобраћај је обустављен до 24 октобра.

Учесник у овој акцији Миодраг Новаковић Џуца између осталог испричао је: „... Конструкција од моста је тада почела да пада на блиндирани воз. Цалића су Немци ухватили, јер је био без пушке, али је он успео да побегне. ...

У мојој десетини био је један Арабљанин, енглески војник, који је приликом транспорта за Немачку искочио из воза и дошао код нас. Био је помоћник пушкомитраљесца Боје из Беличке чете. Воја је натуцао по нешто енглески. Ми смо га обукли, дали смо му чизме и шињел. Био је у заседи кад су Немци отворили ватру на нас.

¹⁴⁸⁾ ИАС — Ф. — 9/82; 27/375.

Није могао да издржи напад па је скинуо и бацио шињел. У повлачењу Воја му је наредио да скине кошуљу која је била бела да нас Немци не открију. У логор на Јухору довели смо га до пола голог..¹⁴⁹⁾

19. октобра недићевци су поставили заседу у Деоници. Не знајући за ово, група од 5 партизана Беличке чете дошла је у село. Недићевци су извршили напад. У борби је један партизан погинуо, а два су заробљена и касније стрељана у Ћуприји. Два партизана су успела да се извуку из обруча, од којих је један био рањен, и стигну у логор. Штаб одреда, који се тада налазио у Шуљковачкој шуми, упутио је једну чету партизана састављену од три вода, један из Беличке, један из Параћинско-ћупријске и један из Левачке чете, са задатком да блокира Деоницу и уништи недићевце. Сва три вода стигла су у рекордном времену преко Међуреча и блокирали Деоницу. Међутим, недићевци су одмах после оне прве борбе с партизанима напустили село и отишли у правцу манастира Јошанице, где су се тада налазили четници Косте Пећанца.¹⁵⁰⁾

22. октобра у Јагодини је ухваћен Радосав Стојковић из Белушића, борац Левачке чете. Стојковић је дошао у Јагодину по задатку, али је био препознат од жандарма које је разоружао у Левчу и ухапшен. На дан 29. октобра 1941. године преки суд недићеваца осудио га на смрт и стрељао.¹⁵¹⁾

БОРБА СА ЧЕТНИЦИМА КОД МАНАСТИРА ЈОШАНИЦЕ

23. октобра цела Беличка чета, ојачана једним водом Параћинско-ћупријске чете, водила је борбу с четницима Косте Пећанца око манастира Јошанице. С четом је био и Бошко Ђуричић.

¹⁴⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 223.

ИАС — К—3 — 8/585, стр. 17, 18.

К—5 — 12/595, стр. 46, 47.

ИАС — Ф. — 25/289; 26/300.

¹⁵⁰⁾ ИАС — К—3 — 8/585, стр. 24.

ИАС — Ф. — 22/96.

¹⁵¹⁾ ИАС — Ф. — 27/410.

До борбе је дошло због тога што су четници дошли у село Бунар, отворили општинску зграду и вратили опет стари апарат на дужност. У исто време из Беличке чете дезертирао је Сава калуђер и собом повукао 7—8 људи, међу којима је био и Милутин Николић Куша из Бунара. Чета је дошла у Бунар и поново затворила општину. У међувремену, четници су побегли у правцу Међуреча, где је једна њихова тројка покушала да отме хлеб од партизанског интенданта Крсте. Међутим, у село је стигла претходница Беличке чете, те су четници побегли без хране. По исказу сељака, главнина четника је отишла у манастир Јошаницу. Партизани су блокирали манастир; штаб чете је донео одлуку да се четници поново позову на разговор. У међувремену од Лозовика су наишла три четника право на заседу Параћинаца. Ови су их позвали да стану. Један од четника извадио је револвер и опалио. Заседа је отворила ватру из пушкомитраљеза. Том приликом један четник је погинуо, а један тешко рањен, док је трећи побегао у правцу манастира. После овога четници су отворили ватру из манастира. Дошло је до жестоке борбе. Партизани су сужавали обруч. Користећи један поток четници су побегли ка Јагодини. Заседа на том делу убила је још једног четника, а 6 заробила. Партизани су ушли у манастир и запленили нешто муниције.¹⁵²⁾

24. октобра четници Косте Пећанца, у заједници са недићевцима, долазе у Деоницу и поново успостављају окупаторску власт коју су партизани раније укинули.¹⁵¹⁾

Истога дана Бошко Ђуричић упућује писмо Виноградарској задрузи у Јагодини, коју обавештава да може да откупљује грозђе од виноградара, само да задруга ово грозђе претвара у вино да га не би Немци користили за јело. (Види фотокопију: ИАС — 1<У26)¹⁵¹⁾

¹⁵²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 223.

ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 142, 143.

К—3 — 66/1102, стр. 29, 30.

К—5 — 12/595, стр. 44, 45.

¹⁵³⁾ ИАС — Ф. — 27/376.

¹⁵⁴⁾ ИАС — Ф. — 10/26.

25. октобра командант Поморавског одреда Љубиша Урошевић шаље одобрење Виноградарској задрузи у Јагодини да може да откупљује грожђе из села, с тим да исто не сме као сировина да дође у немачке руке. (Види приложену фотокопију: ИАС — 10/25)¹⁵⁵⁾

28. октобра партизани Беличке чете минирали су и бацили у ваздух мост код Врбе на путу Јагодина—Крагујевац.¹⁵⁶⁾

Ноћу између 29. и 30. октобра, уз помоћ сељака из Драгоцвета, партизани Беличке чете извршили су прекопавање пута Јагодина—Крагујевац. На другом километру испред Драгоцвета према Јагодини ископан је шанец преко пута ширине 2, а дубине 1 м. Колски саобраћај је у потпуности онемогућен.¹⁵⁷⁾

30. октобра један вод Беличке чете дошао је у Главинце и сместио се у згради основне школе. У међувремену неко је обавестио Немце у Ћуприји, те су у току ноћи блокирали школу. Чим је приметио Немце стражар је дао знак за узбуну. Немци су отворили ватру из аутоматског оружја са свих страна, а партизани одговорили. Једини излаз био је у пробијању обруча. Користећи помрчину, партизани су извршили јуриш и пробили обруч. Ту је погинуо Божидар Јаношевић из Мачевца, а један лакше рањен. У току борбе школска зграда је демолирана. Приликом претреса кућа немачки тумач Карло Ферлогер пронашао је храну која је била спремљена партизанима за вечеру. Због овога Немци су ухапсили 25 сељака из Главинаца и отерали их за Ћуприју. Један број сељака се одмах откупио новцем, а остали су пуштени кућама после 20 дана.¹⁵⁸⁾

Истог дана два вода, један Беличке а други Паранско-ћупријске чете, воде борбу са четницима Косте Пећанца и недићевцима код Деонице и Сиоковца.

У овим селима су поново затворене општине и одржани зборови на којима је народу указивано на сарадњу

¹⁵⁵⁾ ИАС — Ф. — 10/25.

¹⁵⁶⁾ ИАС — Ф. — 22/100; 27/378.

¹⁵⁷⁾ ИАС — Ф. — 23/171, 172; 22/101.

¹⁵⁸⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 23.

четника са окупатором. У Деоници је Бошко Ђуричић пред окупљени народ извео једног четника, заробљеног у манастиру Јошаници, који је изјавио да је оружје за четнике доносио из Јагодине, а добијао га је од једног службеника предстојништва градске голиције.

Недићевци су о овом доласку партизана били обавештени, па су с четницима блокирали Деоницу и Сиоковац. Добро наоружани недићевци и четници извршили су истовремено напад на оба села. Недићевци су блокирали врло јаким снагама Деоницу, јер су били обавештени да се ту налази политкомесар Бошко Ђуричић. На недићевце отворила је ватру партизанска стража, а ови су одговорили ватром са свих страна и на тај начин открили опкољавање. Опкољени вод партизана у Деоници пробијао се уз борбу у правцу Бунара. Захваљујући томе што су партизани познавали одлично терен и поред оштре борбе која је вођена погинуо је само један партизан, а лакше су рањени Бошко Ђуричић у главу и један Параћинац у раме. Повлачећи се Бошко Ђуричић је донео рањеног борца заједно са Живком Босанком и наредио Љуби Антонијевићу да га пребаци у Бунар. За то време у Сиоковцу вод Беличана, с Љубишом Урошевићем, водио је жестоку борбу. Беличани су се повлачили у правцу Деонице, где су се састали с Параћинцима и заједно прешли на терен Бунара. У борбама око Сиоковца погинуо је Драгомир Милошевић из Сиоковца, борац Беличке чете, а један партизан рањен, па заробљен. Од четника погинуо је Сава Богдановић, калуђер манастира Јошанице. Борба је престала тек кад су партизани дошли у Бунар. Недићевци су били убеђени да је Бошко, политкомесар одреда, погинуо и да су га партизани при повлачењу ту негде сакрили. Приликом повратка у Јагодину разгласили су да је погинуо „шеф комунистичке банде" и да су га партизани сакрили. Сутрадан, Немци и недићевци с воло јаким снагама вршили су детаљан претрес терена на коме је у току ноћи вођена борба; колибе, стогови сена и сламе били су детаљно прегледани, али Немци су се без резултата вратили у Јагодину.

После ове борбе Беличка чета се повукла у правцу Дулена, где се налазио један њен вод са Светицом Живановићем. Овде је почетком новембра Петар Стамболић добио позив Главног штаба за Србију да се хитно јави у Ужице. Стамболић је из Дулена пошао с Милошем Живановићем, борцем Беличке чете, и преко Чачка стигао у Ужице. Живановић је додељен Пратећем батаљону Врховног штаба, с којим је остао све до ослобођења.¹⁵⁹⁾

ПАРАЋИНСКО-ЋУПРИЈСКА ЧЕТА

30. јула 1941. године формирана је Параћинско-ћупријска чета у шуми између Ћуприје и Параћина — код воденице. Тог дана на уговорено место стигла је група од 13 бораца из Ћуприје и састала се с групом од 7 бораца која је дошла из Параћина.

Први борци Параћинско-ћупријске чете били су из Ћуприје:

1. Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера,
2. Александар Станковић Санда, металски радник — шофер,
3. Миланче Минић, техничар,
4. Миодраг Нешић, ученик осмог разреда гимназије,
5. Мирко Нешић, земљорадник,
6. Драган Матејић, ђак гимназије,
7. Драгомир Милетић, свршени матурант,
8. Петар Милеуснић, радник — избеглица из Босне,
9. Сава Гогић, учитељ, избеглица из Босне,
10. Миодраг Новаковић Џуца, графички радник,
11. Војислав Маринковић Мариче, графички радник,
12. Сретен Здравковић, сарачки радник и
13. Живадин Дамњановић Жан, свршени матурант.

Ова група Ћупричана имала је 2 пушке, 1 пушкo-митраљез, 2 револвера, неколико бомби и нешто муниције.

¹⁵⁸⁾ ИАС — К—3 — 66/1102, стр. II, 12.
ИАС — Ф. — 22/101, 105; 23/168; 27/379, 409, 411.

Од Параћинаца дошли су:

1. Радомир Николић Пикула, радник фабрике стакла,
2. Михајло Илић Куља, радник фабрике стакла,
3. Димитрије Марјановић Микалонац, радник фабрике стакла,
4. Фрања Белић,
5. Бранко Ристић, радник из Поповца,
6. Цветко (?) Румун, радник фабрике штофа и
7. Миша Трбојевић.

Параћинци су имали 6—7 пушака.

За командира чете изабран је Драги Димитријевић Јанков, радник фабрике шећера из Ћуприје, а за политкомесара Радомир Николић Пикула, радник фабрике стакла из Параћина.

Овако формирана Параћинско-ћупријска чета кренула је у село Батинац где је преноћила и остала један дан.

Идуће ноћи пошла је према Сењском Руднику да окупи рударе и изврши напад на Сењски Рудник.¹⁰⁾

Ноћу између 2. и 3. августа партизани Параћинско-ћупријске чете напали су Сењски Рудник и разоружали жандарме. Том приликом узели су неку муницију, но касније се испоставило да су то биле празне чауре. Ујутро су напали пошту, покидали телефонске жице и прекинули везу са Ћупријом. Пред зградом поште партизани су одржали збор. После овог напада с партизанима је пошла и група рудара из Сењског Рудника тако да је чета имала око 35 људи.

Чета је подељена на три десетине. Десетар ћупријске десетине био је Александар Станковић Санда, параћинске — Бранко Ристић Буђони, а рудничке — Воја Војиновић, рудар.¹¹⁾

¹⁰⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 36; 81/1116, стр. 4.
К—4 — 16/599, стр. 26, 33—35; 70/1106, стр. 3—5;
70/1107, стр. 1, 2.

¹¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 95.
ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 2.
К—5 — 12/595, стр. 36.
К—7 — 76/1111, стр. 7, 8.
ИАС — Ф. — 16/127; 26/312.

По повратку из Сењског Рудника 3. августа партизани су се упутили према селу Бигреници. Уз пут им се придружио Пера Гергенаш из Бигренице, а касније и Милија Вемић, рудар, који је донео пушкомитраљез „Шоша“. Митраљез је био неисправан али је касније поправљен.

У Бигреници партизани су разоружали три жандарма и спалили општинску архиву. Одржан је и збор на коме је говорио Драги Димитријевић Јанков, командир чете.¹⁶²⁾

5. августа партизани су се пребацили из Бигренице у Вирине и ту су се снабдели храном. Из општине су узели писаћу машину и шапирограф, а затим запалили општинску архиву и књигу о попису овршеног жита. Партизани су били наоружани пушкама и једним пушкомитраљезом. С њима је била и Љубица Суботић, избеглица из Босне. При повратку из Вирина код ћупријске шуме придружила им се и Живка Дамњановић с једном групом Параћинаца. Са Живком је тада дошао и Петар Стамболић у сељачком оделу. Одавде је чета стигла у Стару Бигреницу—Медаре, а потом отишла у правцу планине Бељанице.

Једна група партизана напала је и жандармеријску патролу изнад рудника Равна Река, на рампи „Добра вода“ и разоружала је. Сутрадан на месту званом „Троглан баре“ партизани су бацили у ваздух жичару на утоварној рампи.¹⁶³⁾

6. августа партизани Параћинско-ћупријске чете поново су извели акцију на Сењски Рудник и разоружали стражу.

Овом приликом партизанима је пришла једна група рудара.

Истог дана нападнут је и рудник Сисевац. У борби је погинуо један петоколонаш и један жандарм; два жандарма су заробљена док су остали побегли. Из жандар-

¹⁶²⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 36, 37.

К—4 — 70/1106, стр. 5; 71/1107, стр. 2, 3, 7.

ИАС — Ф. — 16/127; 26/313.

¹⁶³⁾ ИАС — К—4 — 70/1106, стр. 6; 71/1107, стр. 3.

К—5 — 12/595, стр. 36, 37.

ИАС — Ф. — 16/127, 134, 128; 26/314, 135, 136.

меријске станице партизани су узели 1 пушкомитраљез, неколико револвера и ловачких пушака, затим ципеле и друге ствари. Пре овог напада из чете су дезертирали Драгомир Милетић и Драган Матејић, обојица ђаци из Ћуприје, те се сумња да су они обавестили петоколонаше у руднику. Тад је с партизанима пошао Михаил Иванович Калењин, рудар из Сисевца. Заробљене жандарме Драги Димитријевић Јанков је пустио, уз њихово обећање да неће више служити окупатору.

Код брикетнице у Ћуприји истог дана су ухваћени Драгомир Милетић и Драган Матејић. Драгомир Милетић денунцирао је Немцима чланове Партије и СКОЈ-а у граду. Почело је хапшење. Ухапшено је 19 лица. Хапшење је завршено 16. августа, а 28. августа њих 20 је отерано у логор на Бањицу; међу њима су биле и 4 жене. Мушкарци су били везани ланцима и сви заједно смештени у један вагон за стоку, и под јаком стражом спроведени за Београд. Овај вагон је путовао као прикључак у једном немачком транспорту.¹⁶⁴⁾

7. августа преко ноћи Немци су, блокирали Малу Трешњевицу (цигански засеок) и ухапсили 38 лица и спровели их у сабирни логор у Крагујевац, где су остали 2 месеца. Крајем септембра пуштени су из логора на интервенцију СДС, која их је врбовала у своје редове. Међутим, после пуштања ниједан од Цигана није ступио у СДС. Из ове групе у логору је умро један Циганин од батинања.¹⁶⁵⁾

8. августа око 50 устаника из Равне Реке напали су железничку станицу Равна Река и том приликом уништили телефонско-телеграфске уређаје. Чувару пруге и шефу станице одузели су пушке и муницију, па се потом удаљили. У 11,30 часова иста група је напала и железничку станицу Пасуљанске Ливаде, а затим путнички

¹⁶⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 96.

ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 5; 16/599, стр. 50—55.

К—5 — 81/1116, стр. 12; 12/595, стр. 37.

К—10 — 56/1076, стр. 9, 18—37.

¹⁶⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 23, 24.

воз из кога је скинула 4 лица и одвела са собом. Једно од ова 4 лица партизани су ранили пушком у руку."¹⁶⁶)

Партизани Параћинско-ћупријске чете напали су истог дана и фабрику цемента у Поповцу и из ње узели око 250.000 динара, кишне мантиле, ђонове, цакове и неку другу спрему. На све ове узете ствари партизани су издали признаницу. У самој фабрици и у селу Поповцу партизани су одржали збор на коме су позивали раднике и сељаке да ступе у партизане. Са партизанима је тада пошло десетак радника.

Том приликом партизани су похапсили неке петоколонаше, а с њима и Јакова Теодосијевића, симпатизера НОП-а, који је био с партизанима у вези и да не изазове сумњу повели их према Шалудовцу, па их све пустили.¹⁶⁷)

9. августа око 40 партизана Параћинско-ћупријске чете поново је напало Сењски Рудник. У борби је убијено 4 жандарма, а 1 теже рањен. Комесар рудника је заробљен. На железничкој станици минирани су и бачене у ваздух шине. Дигнут је у ваздух и железнички мост на двадесет првом километру више излазне скретнице.

Сутрадан по повратку с акције у Сењском Руднику, партизани су напали рудник Сисевац и после краћег пушкарања разоружали петоколонаше. У борби су лакше рањени 6, а теже 2, док су 2 петоколонаша заробљена и то Петар Едер и Петар Шишнак. Партизани су онеспособили централу и покидали телефонско-телеграфске уређаје.

Једна десетина партизана Параћинско-ћупријске чете деценирала је станичне уређаје у Давидовцу.

Тад је разрушен и железнички мост код Давидовца. У тој акцији се нарочито истакао рударски радник Миленко Шаторић, који је помоћу кисеоничке боце напу-

¹⁶⁶) ИАС — Ф. — 25/265; 26/317.

¹⁶⁷) Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 96.
ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 4, 5.

њене обичним експлозивом успео да баци мост у ваздух.¹⁶⁸⁾

11. августа партизани Параћинско-ћупријске чете водили су борбу са жандармима у „Брезовици“, 5—6 км. источно од Буљана. У борби су неки жандарми разоружани и заробљени, али их је командир чете Драги Димитријевић после саслушања пустио.

Пуштање заробљених жандарма и петоколонаша после саслушања и незатварање рудника, као и неодузимање новца из касе управе рудника, учинило је да иначе успешне акције не уроде плодом. Рудници су наставили и даље с производњом. Због овога Главни штаб НОП-а је предложио да се смени Драги Димитријевић Јанков са дужности командира чете. За новог командира чете постављен је Бора Петровић, поручник бивше југословенске војске, из Доње Мутнице.¹⁶⁸⁾

12. августа устаници — „шумци“ под вођством Петра Жалца и Илије Узелца напали су Равну Реку и том приликом похватили петоколонаше, међу којима инжењера Фикија и попа Рупника. Ови су пошли за Ћуприју, али су на Пасуљанским Ливадама скинути са воза. „Шумци“ су ову двојицу стрељали док су остале петоколонаше упозорили да ће сви тако проћи уколико продуже да служе Немцима. Посебно су тада избатали Михајла Кастилца, који се увукао међу устанике, а у ствари вршио шпијунску службу у корист Немаца. Партизани Параћинско-ћупријске чете напали су Сењски Рудник и заробили 7 петоколонаша, међу којима Алојза Колника, Грегора Мраза, Алојза Хоге, Франца Зупанца, Карла Хајкла и друге. Грешком су тада стрељали Рудија Маренића и Франца Кокаља за које је касније установљено да нису били петоколонаша.¹⁷⁰⁾

¹⁶⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 96.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 4.

К—7 — 76/1111, стр. 8.

ИАС — Ф. — 16/129, 130; 25/266.

¹⁶⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 96, 110, 111.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 12.

¹⁷⁰⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 8, 9.

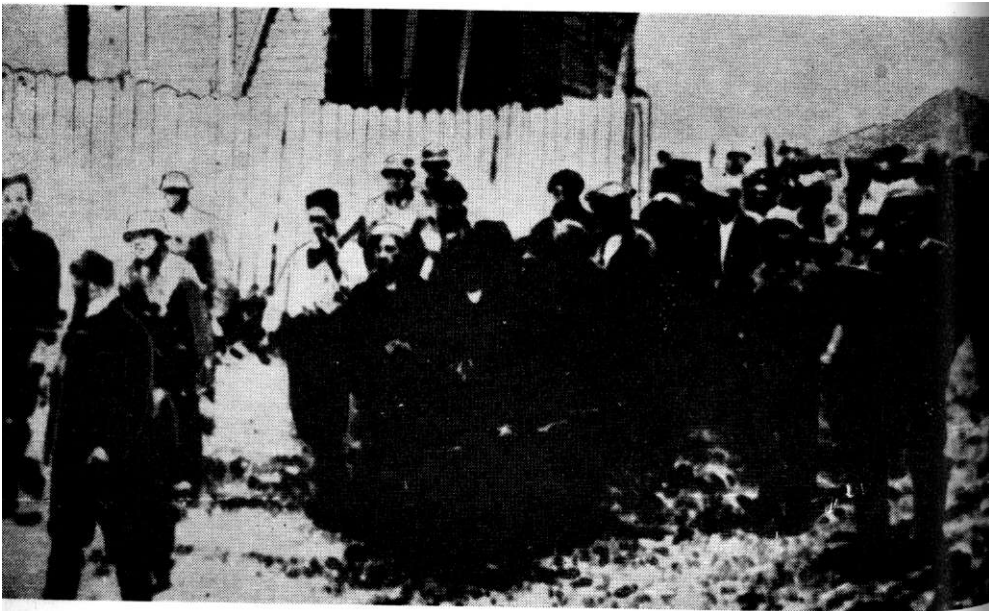
К—4 — 71/1107, стр. 6.

Делови поморавског одреда у саставу Друге пролетерске бригаде
у Босни 1942. године (ИАС — Ф—9»)

Заробљени партизани Параћинско-ћупријске чете на „Грзи“ и Црном врху; спроведени су у Гор. Мутницу и предати Немцима (ИАС — Ф—31/64)

Спровођење заробљених партизана за Ћуприју, где је 29. септембра 1941. године извршено стрељање (ИАС — Ф—9/25)

12. августа једна група немачких полицајаца дошла је из Јагодине у село Бигреницу и ухапсили 19 лица због помагања партизана. Ухапшене су спровели у Јагодину у затвор Гестапоа, где је после 5 дана стрељано 4 лица, док су остали задржани два месеца у затвору, па пуштени кућама.

Партизани Параћинско-ћупријске чете сакупљали су оружје у селима Забреги и Батинцу. У Батинцу су покидали телефонску везу и спалили немачке плакате.¹⁷¹⁾

Ноћу између 12. и 13. августа после извршеног напада на Сењски Рудник партизани су се пребацили на терен параћинског среза.

Једна десетина партизана Параћинско-ћупријске чете привукла се у непосредну близину поштанске зграде у Ћуприји и отворила пушчану ватру на исту. Том приликом полупани су прозори на канцеларији писмоносног одељка и шефа немачке поште.

13. августа чета је дошла у Буљане и спалила општинску архиву. У селу је одржан збор на коме је народ позван у борбу против окупатора. После збора партизани су отишли у правцу „Игришта“.

Партизани су истог дана дошли и у Забрегу и одузели све књиге о попису овршеног жита, као и другу општинску архиву и спалили је.¹⁷²⁾

После напада на Равну Реку — 13. августа, дошао је у Равну Реку Карло Ферлогер с петоклонашима који су побегли из рудника и групом немачких војника. Извршена је блокада. Похапшени су сви мушкарци и сврстани у редове. Фолксдојчери су ишли с Немцима поред њих и кад би на неког пружили прст, немачки војници су га издвајали из реда. На лицу места утврђивано је да ли је исти био у чети, да ли је комуниста или само симпатизер. На основу тога издвојено је 19 лица, од којих је пред окупљеним народом стрељано 9: Чеда Богдановић, члан КПЈ, Павле Миладиновић, Јован Бранковић,

¹⁷¹⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 13.

К—5 — 12/595, стр. 37.

ИАС — Ф. — 16/130; 26/319, 321, 324, 131.

¹⁷²⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 73.

ИАС — Ф. — 16/132; 26/322, 325.

Илија Милошевић, Велимир Стојановић, Воја Николић, Бора Марковић, Станојло Недељковић и Добривоје Јевремовић. Преосталих 10 упућено је у затвор у Ћуприју. Од њих је 3 у логор на Бањицу, а 7 је пуштено после недељу дана.

Том приликом Немци су у Равној Реци спалили неколико кућа рудара који су се налазили у партизанима.

Госле хапшења и стрељања у Равној Реци Карло је дошао с неколико петоколониша из рудника, преобучени у сељачка одела, у Јовац. Пошто су ушли у кафану представили су се сељацима као партизани и затражили помоћ да дигну мост на Морави. Јавило се око 10 сељака. Онда су Карло и остали петоколониши извадили револвере и похапсили их. Похапшене сељаке спровели су у затвор у Ћуприју, где је стрељан Милојко Никодијевић, док су остали задржани два месеца у затвору, а после пуштени кућама.

Тог дана у Супску је дошао један немачки камион пун војника. Немци су отишли право у кућу Лазара Бубала, избеглице, који је денунциран као комуниста, ваљда зато што је носио црвен џемпер. Стрпали су га у камион и тукли све до Ћуприје, где су га одвели преко моста на Морави и стрељали.

После ослобођења његова мајка изјавила је пред Комисијом за утврђивање злочина окупатора и његових сарадника да њен син Лазар није имао никакве везе с НОП-ом.¹⁷³⁾

15. августа партизани Параћинско-ћупријске чете напали су општину у Горњој Мутници. Из општине су избацили сву архиву и запалили је. На збору је прочитана писмена наредба којом се забрањује сељацима да носе било шта од животних намирница у варош.

16. августа партизани су напали магацин железничке станице у Извору и однели експлозивни материјал.

21. августа једна десетина партизана дошла је у село Лебине и наредила председнику општине да се Немцима не дају животне намирнице из села, док је друга напала истовремено општину и фабрику цемента у Поповцу. У

општини су спаљене књиге о попису овршеног жита и архива. Од Станоја Стефановића, предузимача одузета су 4 кг. експлозива, 100 каписли и 24 упаљача. Из фабрике цемента узето је 201.000 динара, на коју суму је издата признаница са потписом командира и комесара чете. Из фабрике је узет и санитетски материјал. Одржан је и збор на коме су говорили командир и комесар чете о циљевима народноослободилачке борбе, а после тога партизани су напустили фабрику.¹⁷⁴⁾

22. августа једна десетина партизана дошла је у Буиловац и наредила председнику и деловођи општине да се брину о избеглицама и да сељаци не односе намирице у варош.

Тог дана партизани су спалили и општинске архиве у Иванковцу, Стубици и Бигреници. У Бигреници су свратили на гумно Петра Јовановића и Јаңка Павловића и одузели књиге о попису овршеног жита.¹⁷⁵⁾

24. августа у селу Вирине поцепане су све немачке објаве и плакате у општини. Председнику и деловођи општине наређено је да се не удаљују из села, а народу да не иде на кулук.¹⁷⁶⁾

26. августа Немци су дошли камионима из Ћуприје у Равну Реку. Том приликом ухапсили су 28 лица, од којих су 11 одмах стрељали, 8 отерали у логор на Бањицу, а 9 после неколико дана пустили из ћупријског затвора. Том приликом Немци су ранили и заробили Васу Милкановића, железничког чиновника. Пред постројеним рударима рађен Милкановић је ношен на носилима да би проказао ко је све од рудара сарађивао с партизанима. Међутим, овај није пружио прст ни на једног.

Партизани су тог дана минирали и бацили у ваздух железнички мост на Црници, на прузи Параћин—Зајечар, између Главице и Давидовца, пошто су претходно најурили стражу. У Давидовцу напали су железничку станицу и уништили телеграфско-телефонске уређаје.

¹⁷⁴⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 37, 88—90.

ИАС — Ф. — 16/133, 134, 136, 137; 26/327.

¹⁷⁵⁾ ИАС — Ф. — 16/137, 138.

¹⁷⁶⁾ ИАС — Ф. — 16/139.

Из касе су узели 5.000 динара и на ту суму новца издали признаницу. Од стражара одузели су једну пушку и 20 метака.

Такође су ликвидирали Видоја С. Миленковића из Доње Мутнице због шпијунаже у корист Немаца. Казна је извршена стрељањем на месту званом „Буковац“.¹⁷⁷⁾

ФИЛИП КЉАЈИЋ И ПЕТАР СТАМБОЛИЋ У ПАРАЋИНСКО-ЋУПРИЈСКОЈ ЧЕТИ

28. августа Параћинско-ћупријска чета је дошла у село Буљане и одржала збор са народом. Пред окупљеним сељацима говорили су Филип Кљајић и Петар Стамболић. У општини је спаљена архива и поцепане немачке плакате. Увече су партизани стигли у Бошњане и разрешили дужности председника општине. На збору који је тада одржан сељацима је забрањено да иду на кулук и да продају намирнице окупатору. Пред народом партизани су спалили општинску архиву и књиге о попису овршеног жита.

29. августа партизани су из Бошњана дошли у Шалудовац. По одлуци штаба чете и сагласности Филипа Кљајића осуђен је на смрт и стрељан Драги Димитријевић Јанков, бивши командир Параћинско-ћупријске чете због неизвршавања постављених задатака (није узео новац из рудника, није онеспособио руднике за даљи рад; заробљене жандарме у борби код Брезовице саслушао и пустио, и др.).

Онда је у присуству Филипа Кљајића и Петра Стамболића извршена заклетва бораца Параћинско-ћупријске чете. Живка Дамњановић је прозивала борце по списку. На дан полагања заклетве у чети је било 100 бораца.¹⁷⁸⁾

¹⁷⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 196.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 12, 15.

К—5 81/1116, стр. 13.

ИАС — Ф. — 16/140, 141; 25/274; 26/334.

¹⁷⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 110—112.

ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 5.

К—5 — 12/595, стр. 73; 81/1116, стр. 13.

ИАС — Ф. — 16/142; 26/337.

30. августа Параћинско-ћупријска чета у јачини од око 70 бораца напала је Сењски Рудник и Равну Реку. Заплењене ствари у Равној Реци (експлозив, навлаке, ћебад и друго) натоварили су у два вагона и дошли локомотивом у Сењски Рудник, где је организован велики збор на коме су говорили Филип Кљајић и Петар Стамболић. На овом збору Кљајић и Стамболић упознали су радништво Сењског Рудника с циљевима и значајем народнослободилачке борбе. Том приликом партизани су запленили из Рудника један камион и 1 кола с коњском запрегом. Из благајне рудника заплењено је 66.000 динара и друге робе. На молбу инжењера рудника партизани су одустали од минарања електричне централе. Разрушили су само железничку пругу Сењски Рудник—Ћуприја на три места и покидали телефонске везе. Све заплењене ствари натоварене су на камион и једна запрежна кола и отеране у логор, на Грзи. За читаво време док је акција трајала Немци се нису појављивали. После овог напада партизани су се повукли и дошли у село Забрегу, где је одржан збор на коме су опет говорили Филип Кљајић и Петар Стамболић.

Истога дана једна десетина партизана дошла је у општину села Главице и забранила да се жито предаје окупаторској власти. Из општинске касе узели су новац и дали признаницу, а друга група у Доње Видово и одржала збор сељацима. Из општине су изнели архиву и спискове о попису овршеног жита и спалили.¹⁷⁹⁾

Августа месеца у Крушар долази један вод Немаца с два камиона и врши масовно хапшење. Тада је ухапшено 40 лица, од којих су три отерана у логор на Бањици, а остали у затвор у Ћуприју.

Немци су у току овог месеца извршили у Сењу код Ћуприје прво групно хапшење. Око 40 лица ухапшено је и отерано у затворе у Ћуприју и Јагодину, одакле су пуштени после два месеца.

¹⁷⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 512.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 13, 14.

ИАС — Ф. — 16/143, 145. 147; 23/177; 25/276.

У истом месецу Немци *су извршили хапшење у Иванковцу и Паљану. Ухапсили су 21 лице, од којих је 11 провело месец дана у затвору у Ћуприји, док је 10 одмах пуштено. По исказу ухапшених, њих је денунцирао Немцима тадашњи председник општине Радован Милојевић. У другој половини августа у овом селу извршено је друго хапшење. Тада је ухапшено 13 лица; она су провела 25 дана у немачком затвору у Ћуприји, а после пуштена. После ослобођења Радован Милојевић је осуђен на доживотну робију због сарадње с окупатором.¹⁸⁰⁾

Концем августа Параћинско-ћупријска чета имала је 118 људи, 13 коња, двоја коњска кола и један камион. Од оружја је имала 95 пушака, 13 пушкомитраљеза, 5 полуаутоматских пиштоља, 8.600 метака, 32 оквира за пушкомитраљезе, 90 пиштољских метака, 32 осфанзивне и 120 дефанзивних бомби, 570 кг. експлозива (амонал и камниктит), 1.000 каписли и 2.000 метара штапина.

Од опреме чета је имала: 81 ћебе, 1 велики шатор, 3 мала шатора, 11 шатооских крила, 66 чаошава и слабу обућу, веш и одећу. У чети није било лекара, мада је санитетског материтала било V изобиљу. Чета је тада располагала са 231.165 динара.¹⁸¹⁾

1. септембра партизани Параћинско-ћупријске чете разоружали су у Доњој Мутници четнички одред Жике Црногорца, званог „Горски вук“. Четнички војвода Вук је убијен док су 40—50 четника разоружани и пуштени кућама. Тројица од разоружаних четника пришли су партизанима, међу којима и Пепи Бауер, Словенац, радник фабрике стакла из Параћина, који је пре тога пошао у партизане па наишао на четнике и код њих остао неколико дана.

После разоружања четника партизани су напали путнички воз Зајечар—Параћин између Доње Мутнице и Извора. Из воза су Немци отворили ватру на партизане, али су ускоро били заробљени. У тој борби зароб-

¹⁸⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 11, 13.

¹⁸¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 95—96.

љена су 4 Немца и 1 петоколонаш који су касније стрељани. Пруга је разорена. Од осталих погинуо је кондуктер и једна жена.¹⁸²⁾

4. септембра партизани Параћинско-ћупријске чете напали су и демолирали железничку станицу Обрадове Столице на прузи Параћин—Зајечар.

5. септембра посечене су телеграфско - телефонске жице на линији Равна Река—Ћуприја. Истог дана у Крушару је спаљена општинска архива и полупани телефонски апарати.

Тог дана стрељани су Немци заробљени у возу између Извора и Доње Мутнице. Немци су стрељани у близини Шалудовца. Приликом стрељања један од четворице Немаца успео је да побегне. Тада је побегао и Милан Радосављевић из Бошњана који је био задужен да га стреља. Побегао је и Сава Глигорић, комесар чете, ваљда из страха што је Немац побегао.¹⁸³⁾

6. септембра увече у Бошњане су дошли Немци с неколико камиона и два тенка и упутили се према Шалудовцу. Један вод партизана који се ту налазио отворио је ватру на Немце, али после краће борбе повукао се. Немци су дошли у село и запленили партизански магацин који се налазио у кући Радомира Радосављевића, Живојина Димитријевића и у школи. Немци су том приликом узели 60 кг. масти и 400 кг. експлозива. Зграде у којима се налазио материјал Немци су запалили, као и земљорадничку задругу.¹⁸⁴⁾

9. септембра једна десетина партизана дошла је у општину Батинац ^ из касе узела 5.000 динара. Партизани су повели и два коња за потребе чете.

¹⁸²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; кв. 2; стр. 135.

Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 118.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 14.

ИАС — Ф. — 16/146.

¹⁸³⁾ ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 15.

ИАС — Ф. — 23/177; 26/341.

¹⁸⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; кв. 2; стр. 135.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 15.

Истовремено друга десетина партизана је дошла у општину Иванковац и забранила председнику и управи да извршавају наређеша окупаторске власти.

10. септембра око 19 часова једна група партизана минирала је и по трећи пут бацила у ваздух железнички мост код Главнице. Железничко особље је упозорено да не врши оправку моста. Саобраћај је обустављен за неколико дана. Партизани су после тога дошли у Давидовац и минирали скретницу, а телефон однели.

Истог дана три партизана, међу којима је био и командир Параћинско-ћупријске чете Бора Петровић, дошла су у Стубицу и издали наређење о забрани ношења намирница на пијац у Параћин. После тога партизани су се удаљили у правцу Забреге.

11. септембра партизани су напали железничку станицу Извор и демонтирали телеграфско-телефонске уређаје.

До 12. септембра у срезу раваничком формирана су два одреда Недићеве оружане силе, од којих је један био у Ћуприји, а други у Сењском Руднику. У оба одреда било је укупно око 80 људи. Командир одреда у Ћуприји био је Константин Богдановић, коњички капетан I кл., а командир одреда у Сењском Руднику био је Ћаћић, капетан II класе.

12. септембра партизани су напали општину и Чепуру. Том приликом спаљена је општинска архива и демонтиран телефон. Председнику општине забрањено је да обавља дужност.

Тог дана требало је да дође до аједничког напада партизана и четника Илије Узелца на Сењски Рудник ради разоружања недићеваца. У преговорима који су вођени, недићевци су пристали да се инсценира напад, у коме би они оставили оружје и повукли се. Да би дошао сам до оружја Узелац је напао пре времена без партизана. Међутим, недићевци су пружили јак отпор. У помоћ недићевцима дошло је неколико „штука“ које су митраљирале и бациле око 30 бомби на Узелчев положај. Из ове борбе четници су се повукли без плена, а имали су

више мртвих и рањених, док је на страни недићеваца било само рањених.¹⁸⁵⁾

14. септембра у Стубицу су дошла пет партизана, одузели књиге о попису овршеног жита и спалили их с осталом општинском архивом. На збору партизани су позвали сељаке на заједничку сарадњу противу окупатора, а потом отишли у правцу Поповца.

15. септембра основан је курс за шофере у партизанском логору на Грзи. Курс је посећивало око 25 бораца, већином чланови СКОЈ-а. Курс је радио под руководством Александра Станковића Санде, шофера из Ћуприје, све до 24. септембра када је чета разбијена.

Ноћу између 15. и 16. септембра партизани су демолирали железничку станицу Сење. Уништили су телефонско-телеграфске уређаје и однели новац из касе. Око 23 часа миниран је и бачен у ваздух мост на шестом километру пруге Ћуприја—Равна Река. Саобраћај је обустављен за 4—5 дана.

16. септембра четници Илије Узелца напали су недићевце у Равној Реци. Борба је трајала од 7 ујутру до 1,30 часова. Од недићеваца погинуо је један наредник, а од четника погинуо је Александар, звани „Нишлија“, а теже рањен Миодраг Поповић из Равне Реке.

Обавештени о овоме, Немци су дошли из Ћуприје и извршили блокаду Равне Реке, захтевајући од похватањих да прокажу где је сакривен рањеник. У току саслушавања Немци су сазнали место, извршили претрес и у једној кући у близини шахте пронашли Миодрага Поповића. Сутрадан, 17. септембра, Немци су га обесили о букву испред кафане „Симић“ у Равној Реци.¹⁸⁶⁾

17. септембра Немци су похапсили комунисте и симпатизере НОП-а у Ћуприји: рано ујутру извршена је

¹⁸⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 135.

ИАС — К—5 — 81/1116, стр. 15, 16, 22.

К—6 — 30/1083, стр. 10.

ИАС — Ф. — 23/177, 178; 25/279,

26/345, 346, 348, 349, 351, 356, 357.

¹⁸⁶⁾ ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 10.

К—7 — 76/1111, стр. 13, 16.

ИАС — Ф. — 23/178; 25/279; 26/357, 359.

блокада града; свако је могао да уђе у град, али нико није могао да изађе; око подне Немци су сакупили све људе пред општину и сврстали их у редове. Сви су морали да прођу један по један између столова испред зграде командантуре. Том приликом показивали су своје личне карте и окретали се према прозору иза кога је био Драгомир Милетић с Карлом Ферлогером и још двојицом Немаца. На кога је Милетић пружио руку тога су Немци одвајали; издвојено је 25 лица, али је ухапшено свега 8.

Истога дана партизани су напали немачке камионе који су пошли за цемент у Поповац.

19. септембра Немци су стрелјали у Ћуприји Василија Милкановића, службеника из Равне Реке, који је заробљен као партизан. С њим је стрелјано још 4 лица. Приликом блокаде Рудника Милкановић се нашао ту и био проказан од петоколонаша.¹⁸⁷⁾

ДЕЛИМИЧНА МОБИЛИЗАЦИЈА У ПАРАЋИНСКОМ СРЕЗУ

После повратка с војног саветовања које је организовао Главни штаб НОП-а за Србију са свим командантима партизанских одреда у Србији у Дулену, у чету се вратио командир Параћинско-ћупријске чете Бора Петровић и 20. септембра отпочео с мобилизацијом у параћинском срезу. Бора је једноставно послао десетине у села с прогласом који је сам уз пут написао: „Ко се не одазове мобилизацији биће стрелјан, а кућа ће му бити спаљена ...” Десетине су имале задатак да по доласку у одређена села закажу збор и прочитају проглас, а затим с војним обвезницима да дођу на одређено место. Зборно место било је у долини реке Грзе на месту званом „Козји рог”.

Истог дана једна десетина партизана дошла је у Мириловац, из општине узела регрутне спискове свих годишта и општинске печате и на збору саопштила одлуку о мобилизацији.

¹⁸⁷⁾ ИАС — К—4 — 16/599, стр. 34.

К—5 — 81/1116, стр. 16, 21.

ИАС — Ф. — 56/1076, стр. 9, 10, 17.

Командир чете Бора Петровић дошао је у Доњу Мутницу и сазвао збор за 18 часова. Међутим, у 15,15 часова дошао је један сељак бициклом и известио га да Немци иду према селу с четири камиона и да су удаљени 2 км. од села. Чувши то сељаци су се разбежали, а Бора с десетином повукао према Клачевици.

Ујутру 21. септембра око 8 ч. Бора је дошао у Клачевицу, обавестио сељаке о мобилизацији и наредио да се направе спискови за све војне обвезнике од 18—40 година. Затим је у Доњој Мутници одржао збор и рекао да се мобилизација врши у целој земљи ради протеривања Немаца. Кад је с мобилисаним Доњомутничанима стигао у логор ту су се већ налазили сељаци из Горње Мутнице, Шалудовца и Извора. Било их је око 400. Ускоро за њим стигла је и друга група сељака из Доње Мутнице, и то две трећине с оружјем. Сви мобилисани постројени су по општинама. Командир Бора је пред свима одржао говор о значају мобилизације и ликвидацији Немаца у читавој Србији. Тада су из строја издвојени болесни и стално неспособни и враћени кућама. Затим је свако село изабрало „економско социјални одбор“ од 5 чланова и суд од 3 члана. Задатак ових одбора био је збрињавање сиромашних породица мобилисаних сељака, као и пружање помоћи у обради земље, док је одбор суда требало да решава ситније проблеме и одржава ред у селу.

На крају од мобилисаних сељака формирано је 11 борачких чета са укупно 620 људи, и 9 радничких чета са укупно 450 људи.

Параћинско-ћупријска чета прерасла је у Други поморавски партизански одред који је тог дана имао: 800 пушака, 35 пушкомитраљеза и 1 тешки митраљез.

По две чете формиране су из Доње Мутнице, Горње Мутнице и Извора, а по једна из Клачевице, Лешја, Шалудовца и Поповца. Овако формиране чете упућене су свака у своје село ради лакше исхране и смештаја.

22. септембра командант одреда Бора Петровић послао је писмено наређење да Прва изворска чета оде у Шалудовац као појачање Шалудовачкој чети у случају да Немци нападну село.

Тога дана стигли су и мобилисани сељаци из Поповца, које је довео Јаков Теодосијевић, радник фабрике цемента. Они су такође изабрали „економско социјални одбор“ од 5 чланова: Милисава Вучковића, Милорада Трифуновића, Стају Стојановића и још двојицу, као и суд од три члана.

Ноћу између 22. и 23. септембра Прва изворска чета дошла је до Шалудовца, међутим, неко је пронео вест да је Извор у опасности, те се ова чета без ичијег одобрења вратила назад, тобоже да брани своје село.¹⁸⁸⁾

У другој половини септембра 1941. г. формиран је Ресавско-раванички четнички одред Косте Пећанца. Одред је био смештен у Деспотовачкој Бањи. Командант одреда био је Блашко Михајловић, а његов заменик игуман манастира Манасије Павле Панић. Одред је био подељен на чете које су биле на територији срезова — раваничког, деспотовачког и параћинског и то: у Барама, Равној Реци, Сењском Руднику, Стубици и Параћину. Мали број четника остао је са штабом у Деспотовцу. Касније је заменик команданта био мајор Марсел Марелић из Београда. Одред је бројао око 300 људи, док је на платном списку било три пута више. Многи имућнији грађани из Ћуприје, Параћина, Деспотовца и других места добили су четничке легитимације, које су их штитиле од прогона и стрељања. Блашко је све њих водио на платном списку, а новац примао место њих и трошио.

Одред недићеваца у Параћину формиран је два дана раније но што је извршено разбијање Параћинско-ћупријске чете. На челу одреда био је Марко Божинић, поручник бивше југословенске војске. Одред је формиран са задатком да се бори против партизана на територији параћинског среза.

Одред није ни учествовао у разбијању Параћинско-ћупријске чете, већ је ускоро после оснивања отишао на терен Соко Бања—(Зрен и ушао у састав XII добровољачког корпуса.

¹⁸⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 152, 153.
ИАС — К—5 — 30/1084, стр. 1—4, 7—14; 12/595, стр. 41, 74.
ИАС — Ф. — 27/351.

БОМБАРДОВАЊЕ ШАЛУДОВЦА

23. септембра Немци су извршили напад из Бошњана артиљериском ватром на Шалудовац. Шалудовачка чета под дејством немачке артиљерије одступила је. Одређене чете за појачање, Прва и Друга изворска и Прва и Друга горњомутничка, нису пружиле помоћ већ су се под изговором да свака брани своје село вратиле назад. Прва доњомутничка чета, која је штитила радничке чете које су копале ровове на главном друму Параћин—Зајечар, била је упућена преко поља са задатком да нападне Немце. У овом нападу Немци су били разбијени тако да је заробљено 6 камиона, 3 луксузна аутомобила и 8 бицикла. Партизани су се из ове борбе повукли без плена, јер су се иза њих из кукуруза појавила три немачка тенка, на којима су одозго на куполама били сељаци.

У овој борби учествовала је Прва и Друга доњомутничка чета са око 70 бораца и Лешјанска чета са 36 бораца. Од партизана погинуо је један борац, а један рањен у обе ноге. Немци су учествовали у борби с преко 100 војника и три тенка. На „Везировом брду“ код Бошњана Немци су поставили 4 топа који су непрекидно тукли Шалудовац. Овом приликом Немци су имали 17 погинулих и неколико рањених, од којих су два умрла на путу за Ћуприју. Озлојеђени Немци ушли су у запаљени Шалудовац и разорили тенковима многе зграде, а после тога се вратили у Параћин.

После овога напада на Шалудовац партизани су наставили с мобилизацијом по селима параћинског среза.¹⁸⁹⁾

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТЕ

Сутрадан, 24. септембра, извршено је разбијање Параћинско-ћупријске партизанске чете у логору на Грзи и Црном врху. Услед завере четнички настројених елемената из Извора и Горње Мутнице, од којих су главни

¹⁸⁹⁾ ИАС — К—5 — 30/1084, стр. 4, 5; 12/595, стр. 41, 42.
К—10 — 56/1076, стр. 70—72, 85—91, 151.

организатори били Радомир Вучковић, кулак из Горње Мутнице, Борика Миловановић, кафеџија из Извора и један калуђер манастира Свете Петке, дошло је до изненадног напада на партизанско језгро чете у логору. Радомир Вучковић био је у ствари против мобилизације, али је радио на томе да се што већи број сељака мобилише како би се извршила ликвидација партизанске чете. Он је успео да му сина Драгчета изабере за заменика командира Горњомутничке чете. Овој завери је кумовала и градска буржоазија из Параћина. Две мобилисане чете, Изворска и Горњомутничка, опколиле су партизане који су били на одмору у логору на Грзи и Црном врху, и изненада нападе. У борби која је настала погинуло је 13 партизана, међу којима Воја Војиновић, заменик командира, члан Партије — РУДар, Раша Црногорац, командир Прве горњомутничке чете, Пера (?), кувар, Пера Милеуснић, рударски радник, Пепи Ерјавец, потпоручник, Словенац, командир Друге горњомутничке чете, Петар Жалац, рударски радник, Радомир Николић Пикула, радник фабрике стакла из Параћина, Светислав Марјановић Бели, штампарски радник из Параћина и други.

Пепи Ерјавец убијен је 23. септембра увече; њега је убио Драгче Вучковић, који је био његов заменик и преузео команду над Другом горњомутничком четом. Горњомутничка и Изворска чета сачекале су у заседи и заробиле још 25 партизана који су се враћали са задатка и нису знали за напад на логор.

Заробљени партизани спроведени су и затворени у један подрум у Горњој Мутници. После два дана дошли су Немци из Параћина и спровели их преко Параћина у Ћуприју где су 29. септембра стрељани. Мобилисани сељаци из Клачевице и Шалудовца одбили су позив Изворчана и Горњомутничана да учествују у нападу на партизане. Неко од њих је отишао и известио Бору Петровића о догађајима на Грзи. Доњомутничани су предлагали Бори да са осталим партизанима и Лешјанима изврше напад на Извор и Горњу Мутницу и разоружају заверенике. Међутим, активни партизани су се тада налазили растурили по десетинама по селима ради мобили-

зације. Бора се одлучио да са преосталих 36 партизана, колико је дотле стигло, пређе на Јухор. Ноћу између 24. и 25. септембра Бора је с овом групом стигао на Јухор, а 27. септембра дошао на „Бакарни кладенац“ у штаб Поморавског партизанског одреда, где су били пристигли и остали, тако да их је било око 60—70. Последња је стигла Живка Дамњановић, заменик политкома чете.

Ево шта о томе у свом извештају пише Живка Дамњановић:

„ ... По повратку у логор чујемо да се бомбардује Шалудовац. Командир одлази, остајем од штаба сама у логору. Пристижу Клачевци наоружани, Поповчани без оружја, вршим поделу Клачеваца на чете, бирам економске одборе и суд, кад стиже курир. Тражи командир да се Клачевци хитно упуте на северну страну Шалудовца, а он ће са југа Немцима пресећи одступницу. Шаљем их са делом партизана. Како чујем од курира нико не зна где су две чете, Изворска и Горњомутничка. По одласку од ових долазе два курира од Извораца и траже командира. Ја узмем Џуцу (заборавих, он се сам вратио и испричао како су Изворци отишли да бране своје село. На нашу примедбу: зар се нико није супротставио и спречио одлазак, рекао је како су хтели да га убију — Борин командир), пођем брзо да нађем Изворце како бисмо још увек стигли на време у село Шалудовац које су Немци палили. Џуца ми је путем говорио да треба да се вратимо јер ће нас убити, што сам одбила и продужила пут с куририма. Курири су читав сат лутали, али чету нису нашли. Отишла је у непознатом правцу. Ми онда кренемо за Шалудовац. Узпут смо питали људе о борби, неки су признавали да се чула борба између наших и Немаца, други су нас нападали. Џуца је свима говорио како га умало нису убили, ја сам нападала командире који нису извршили наређење и рекла да заслужују смрт, што су говорили и сами присутни. Стижемо до Шалудовца, испред села стоје Клачевци без Раие. Дочекују нас са револтом. Кад им разложим ствар, они су бесни, нападају Изворце и Горњомутничане. Растварили смо се с тим да су они увек спремни да заједнички с друговима бране своја

села, али кад су ови из Горње Мутнице такве издајнице они ће бранити само своје село. Растали смо се као најбољи пријатељи. Преноћимо у итали, а ујутру кренемо за логор. Узпут сретнемо заменика командира. Он је још јуче послао чету, а сам остао на путу да се одмори. На врх косе сретнемо политкома, који води из логора неке људе у акцију по директиви командира. Ту прочита извештај командира пред људима и оштро нападнем оне који су кукавички напустили положај (иза леђа неко прети да ме убије).

Политички и ја решимо да одемо у Доњу Мутницу по командира и решимо шта ћемо са овим ненаоружаним људима.

Спуштамо се доле, кад чујемо звиждук. Вратим се са Франц Розином и видим Изворце, сви се спуштамо до партизана. Ја ту оштро иступим са питањем: знају ли они шта значи дозволити да се запали село, због неизвршеног наређења (убеђена сам да то нисам рекла како треба стрељати сваког другог или из сваке чете по 20 људи). Код сељака је преовладало деоструко расположење; једни су се бранили и признавали кривицу, појединци су ступали у напад: послали сте нас противу тенкова и пушкомитраљеза, без муниције, омладинци не знају да рукују оружјем. (Штаб је одлучио да се сељачки омладинци не распоређују у чете пре обуке од 20 дана.) Бора је у договору са Немцима. Борика ме напада због тврдње Џуцине да је хтео да га убије и позива Џуцу на суочење што овај одбија.

Споразумели смо се да се позове Бора и остало село па да народ реши како ће да помогне Шалудовцу, и о даљим акцијама. Ту одмах Џуци кажем да иде по командира. Сматрам да ће он као партијац да схвати ситуацију и похита по командира ради појачања за нас. Касније дознајем да он то није учинио (упућујем на Бранка — партијца).

Долази посланик из Горње Мутнице (Радомир Вучковић), говори о слози и миру. Изворчани и Мутничани се сврставају у чете. Предпоставили смо да су спремни да се разиђу како смо им предлагали.

Група партизана комуниста Параћинско-ћупријске чете непосредно пред стрељање (с лева: 1. Михаил Иванович-Калеђин, 2. —, 3. —, 4. — и 5. Михајло Илић Куља) (ИАС—Ф—10/112)

Момент са стрел>ана (ИАС' — ϕ —10/113)

Лешеве стрељаних партизана Параћинско-ћупријске чете у дво-
ришту основне школе у Ћуприји (ИАС — Ф—9/27)

Своје сам упозорила на приправност. Заменик и водник седе уз једну колибу. Пођем у грабар, наги су поседали дуж грабара, кад ме врати оштар глас: „Назад, овде нема ваших“; видим човека с пушком на готовс. Брзо се вратим и командујем: „На оружје, у стрелце.“ Чујем пуцњаву и легнем. Заспу нас тако ниско ватром да се нисмо могли ни да распоредимо. Друговима кажем да не пуцају јер би само трошили муницију. Тек кад они престану кажем нашим да пуцају. Пошто сам осмотрила терен почнем са једном групом да милим у циљу опкољавања непријатеља. У том левокрилни почињу да се предају, дижу се и дижу руке у вис . . .

. . . Била сам у таквом положају да сам видела и десно и лево крило, лево је викало на предају, десно се дигло, средина је лежала било јој је немогуће да цуца јер никога не види од грабара и сагнути су продужили у истом правцу. Било је то 5—6 стрелаца. Ја се подигнем. Тада чујем изнад себе из даљине псовку: „Убиј је мајку јој њену“. Тада су осули ватру на нас. Ја сам се ту сагла Другови су мислили да сам погинула. Тада сам се дигла и потрчали десно, док су другови одјурили лево. Око ушију су ми фијукали меци. Била сам решена да се не предам. . .”

Живка је трчала све до села Извора где је преноћила у једном потоку. У току наредне ноћи долазила је у логор у нади да ће тамо да затекне командира с партизанима. Како никога није нашла, свратила је у Доњу Мутницу код једног сељака, а после отишла у Параћин и пошто је добила везу стигла је у логор на Јухору 28. септембра.

У логору на Јухору тада су се налазили Петар Стамболић, Филип Кљајић, Никола Груловић и Аћим. После саслушавања командира, комесара и других бораца, извршена је реорганизација руководства Параћинско-ћуријске чете. Командир чете Бора Петровић је смењен остављен као официр у штабу одреда, а на његово место постављен је Божа Жарић, шофер из Јагодине, борац Беличке чете. Политички комесар остао је исти (Мита Димитријевић).

Заменик политкома Живка Дамњановић је повучена из чете и послата на рад у Доње Поморавље.¹⁹⁰⁾

25. септембра у Горњој Мутници изводили су заробљене партизане на саслушање код Радомира и Драгчета Вучковића, где је био присутан и четнички командант Илија Узелац. Партизани су извођени појединачно и питани да ли хоће да ступе у четнички одред Илије Узелца. Ни један од партизана није пристао да ступи у четнички одред због тога су их поново вратили у подрум и наставили да их туку.

Немци су стигли у Горњу Мутницу после два дана, везали партизане ланцима и потерали их до Доње Мутнице, где су чекала три немачка камиона. Заједно с Немцима четници су спроводили партизане до Доње Мутнице, а са заробљеним партизанима пошао је само Радомир Вучковић. Код поште у Параћину партизани су скинути с камиона и везани потерани кроз град. Напред је ишао Михајло Илић Куља. Кад су дошли до моста сачекала их је параћинска буржоазија псовкама и повицима: „То су комунисти који су требали да нас ослободе.“ Неки од њих су пљували партизане. Код среског начелства партизани су мало задржани а одмах затим утоварени у камионе и отерани у Ћуприју.¹⁹¹⁾

29. септембра одлуком немачког преког суда у Ћуприји је стрељано 25 партизана, заробљених на Грзи изнад Горње Мутнице. Међу стрељаним партизанима били су :

1. Раде Симоновић, члан СКОЈ-а из Ћуприје,
2. Миле Митић, из Ћуприје,
3. Гвозден Илић, из Ћуприје,
4. Милош Живадиновић, из Шалудовца,
5. Миленко Никић, из Шалудовца,
6. Илија Петровић, из Шалудовца,

¹⁹⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952, г.; том I; кн>. 2; стр. 152—155.

ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 13.

К—5 — 30/1084, стр. 7—16; 12/595 стр. 42, 43, 76, 84.

К—6 — 30/1083, стр. 13, 14.

ИАС — Ф. — 27/363.

¹⁹¹⁾ ИАС — К—5 — 12/595, стр. 79—83.

7. Рајо Пешић, из Шалудовца,
8. Драгољуб Марић, из Бошњана,
9. Градибор Марић, из Бошњана,
10. Дамњан Милошевић, из Бошњана,
11. Војислав Лукић, из Клачевице,
12. Михајло Илић Куља, из Буљана,
13. Милија Живковић, из Забреге,
14. Богомир Живковић, из Забреге,
15. Никола Тодоровић, из Забреге,
16. Боривоје Јаковљевић, из Поточца,
17. Миодраг Гуцић, из Поповца,
18. (?) Мика, радник фабрике стакла из Параћина,
19. Милош Илић, из Бошњана,
20. Станоје Божиновић, из Сисевца и
21. Михаил Иванович Калењин (Рус, емигрант), рудар из Сисевца.

Стрељање је извршено на пијаци поред зида основне школе. Од стрељаних одвојено је пет комуниста и обешено о стубове поред реке Раванице. Међу њима били су Михајло Илић Куља, Раде Симсновић Штиглиц и Михаил Иванович Калењин.

Пре стрељања издвојена је једна група, у којој су били Бранко Обреновић, Шћепанек и још неки, и спроведена у средњи затвор, а после извесног времена Обреновић и Шћепанек су искористили zgodnu прилику док су цепали дрва у дворишту и побегли. (Види приложене фотокопије — стрељање у Ћуприји)¹⁶²⁾

ЛЕВАЧКА ЧЕТА

Припреме за формирање Левачке партизанске чете отпочеле су крајем јула, кад је политички комесар Беличке чете Бошко Ђуричић дошао с групом партизана међу којима су били Радомир Аранђеловић Шиља и Бора

¹⁹²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 355.
ИАС — К—4 — 16/599, стр. 61—63.
К—5 — 12/595, стр. 84—87.

Николић у левачки срез. Одмах по доласку у Левач, Бошко се повезао с Милорадом Жунићем Бацом, учитељем из Рековца, па су заједнички наставили с радом на формирању Левачке чете. У том циљу одржан је састанак 1. августа у Великој Крушевици.

Док су у левачком срезу вршене припреме, у Јагодини је 7. августа одржан састанак Окружног комитета, на коме је између осталог одлучено да се одмах формира Левачка партизанска чета. Групи партизана Беличке чете, која се већ налазила са Бошком Ђуричићем политичким комесаром и Милорадом Жунићем — Бацом, прикључило се и неколико Левчана па је ноћу између 7. и 8. августа ова група напала и разоружала жандармеријску патролу у Слатини.¹⁸³⁾

Сутрадан, 8 августа, у Шуљковачкој шуми формирана је Левачка партизанска чета. Поред Бошка Ђуричића, комесара Беличке чете, и ЈБубише Урошевића, формирању чете присуствовао је и Иштван Киџур Брка, кога је ПК КПЈ за Србију послао на партијски рад у Поморавље. За командира постављен је Милорад Жунић Баца, учитељ из Рековца, а за политичког комесара Живадин Јанковић Кум, ђак из Ланишта. Чета је тада бројала 18 људи.¹⁹⁴⁾

Одмах по своме формирању чета је предузела мање акције по левачком срезу: 9. августа одржан је збор у Великим Пчелицама, а 10. августа истеран је финанси из Велике Крушевице и одузет новац, сакупљен на име пореза, у износу од 4.500 дин.; затим су разоружани финанси из Рековца и заплењено 5 пушака, 60 метака и 2 ножа.¹⁹⁵⁾

11. августа партизани Левачке чете, с борцима Беличке чете, дошли су у село Урсуле, спалили књиге о попису овршеног жита и одржали збор на коме је Баца

¹⁸³⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 8; 82/1117, стр. 3.

К—3 — 8/585, стр. 9.

ИАС — Ф. — 16/128.

¹⁹⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 72.

ИАС — К—6 — 14/597, стр. 8; 82/1117, стр. 5.

¹⁹⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 72.

ИАС — К—6 — 14/597, стр. 8.

К—3 — 30/1082, стр. 3.

говорио о борби против окупатора, позивајући становништво да ступи у чету.

Прве акције партизана Левачке чете оставиле су снажан утисак на становништво левачког среза. Под утиском ових акција партизана, жандарми постају далеко обазривији, но већ 14. августа партизани су напали жандармеријску станицу у Белушићу, разуружали једног жандарма и одузели му пушку и униформу; остали, благовремено обавештени о доласку партизана, побегли су.^{19в)}

НАПАД НА РЕКОВАЦ

15. августа Левачка чета, заједно с борцима Беличке чете, извршила је напад на Рековац. У нападу је учествовало укупно 50 партизана, од којих 20 бораца Левачке чете. Од укупног броја људства издвојена је група од 10—12 бораца и добила задатак да посече телефонске линије; остатак је подељен на три групе, и свака је добила конкретан задатак: прва је требало да нападне жандармеријску станицу и неутралише ватру жандармерије, друга да изврши напад на среско начелство и пореску управу, а трећа да нападне пошту и уништи телефонске уређаје.

У 4 сата ујутру партизани су пошли према жандармеријској станици. Да би акција била успешније изведена искоришћен је Љубиша Урошевић, који је иначе носио униформу официра бивше југословенске војске; он је ставио кокарду и еполете, па су га стражари као официра пропустили. Док је он разговарао са стражарима, партизанска патрола је пришла и разоружала их а остали жандарми повукли су се у станицу. Ево шта о том догађају каже Радомир Милојевић, један од учесника у овој акцији:

„Да би успешно извели овај напад, који је требало да појача Левачку чету, комесар Бошко Ђуричић позвао је Љубишу Урошевића, потпоручника бивше југословенске

^{19в)} Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 72.
ИАС — К—3 — 30/1082, стр. 3.

војске а који је тада био партизан Беличке чете и с њиме се договорио како би помоћу његове униформе успешније извели напад. Љубиша је ставио еполете и кокарду, па је са Бошком пришао стражи која је чувала Рековац. Жандарми-стражари зауставили су их, а Љубишу као официра пропустили. За време док је Љубиша разговарао са стражарима, наша патрола која је била прикривена у близини, напала је и разоружала стражаре. Жандарми, који су сачињавали посаду станице затворили су се у станицу и спремили за борбу".

Друга патрола, која је била упућена у стан командира вода жандармеријског капетана Властимира Илића, довела де овога везаног пред жандармеријску станицу у којој су се налазили жандарми. Са везаним жандармеријским командиром испред себе, партизани су наступали према згради станице, захтевајући од Илића да нареди жандармима да предају оружје. Овај је то и учинио, међутим, жандарми су се извесно време колебали. Али кад је неколико бораца ушло у зграду и позвало жандарме да се предају, ови су, видећи да би сваки отпор био узалудан, одложили оружје. Партизани су овом приликом запленили 13 пушака, нешто муниције, неколико бомби и шињела.

О овом догађају, срески начелник левачког среза, извештава комесаријат: „15. августа 1941. године када у месту није било ни једног припадника окупаторске силе, око 4 ч. изјутра, закуцао је неко на врата приватног стана водника жандармеријског вода у Рековцу, ж. капетана Властимира Илића. Верујући да је то жандарм из жандармеријске станице, чији је долазак очекивао и не надајући се никаквом нападу, капетан Илић је отворио врата свога стана. Чим је отворио врата видео је пред собом неколико лица са упереним пушчаним цевима у своје груди. Позван од ових, а пошто му је оружје било у другој соби, дигао је руке у вис, после чега су му нападачи пришли и везали му руке на леђа, а затим га тако везаног повели у правцу зграде у којој су смештени жандармеријски вод и станица. Дошавши у исту позвали су жандарме на предају, претећи да ће у случају њихо-

вог отпора одмах убити водника-капетана Илића . . . Заклоњени Илићем, постепено су се приближавали улазу у касарну. Када су дошли до њених врата одмах су кроз иста као и кроз прозоре уперили пушке на неколико жандарма који су били у недоумици... У томе су неколико бандита са везаним капетаном Илићем испред себе ушли у зграду и позвали жандарме да одбаце оружје, што су ови видећи да немају могућности за успешну одбрану и учинили..."

Остале групе успешно су извршиле своје задатке; заузета је пошта, демолирани попгански уређаји, посечене телефонске линије, а у пошти заплењено око 70.000 динара. У пореској управи су спаљене књиге и хартије од вредности, а из касе заплењено 79.183 динара, а затим је спаљена архива у среском начелству и општини. После изведених акција, на зградама општине и жандармеријске станице истакнуте су црвене заставе с петокраком звездом. После тога на пијаци у Рековцу одржан је збор, коме је присуствовао велики број грађана из Рековца и околине. На збору су говорили Бошко Ђуричић, комесар Беличке чете и Милорад Жунџић Баца, командир Левачке чете, о борби против окупатора и позвали грађанство да ступа у народноослободилачку војску.¹⁹⁷⁾

После успешно изведене акције на Рековац, 16. августа при повратку на Јухор, Левачка и део Беличке чете биле су нападнуте од немачке заседе код села Драгошевца. Изненадном ватром Немци су успели да код партизана створе пометњу. Међутим, захваљујући снажљивости поднаредника Радомира Аранђеловића Шиље, који је отворио ватру из пушкомитраљеза, Немци су били принуђени да се повуку.

После дводневног боровка на Јухору Левачка чета вратила се на територију левачког среза и наставила самосталне акције: тако је 19. августа демолирала пошту

¹⁹⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г; том I; стр. 72 и 73.
ИАС — К—3 — 66/1102, стр. 31; 30/1082, стр. 1.
К—6 — 14/597, стр. 8—11.
ИАС — Ф. — 16/133; 26/326.

у Драгову, уништила књиге и телефонску централу, поштара најурила, а пошту закључала.

После акције у Драгову Левачка чета је отишла у Дулен, где се састала са групом партизана Крагујевачког одреда, па је у заједници извршила напад на немачки камион код села Ратковића, где је рањено и погинуло око 10 Немаца.⁸⁸⁾

ТЕРОР НЕМАЦА И ЖАНДАРМА У ЛЕВЧУ

24. августа партизане Левачке чете Немци су хтели да ликвидирају помоћу жандарма из Крагујевца и Крушевца. Они су блокирали неколико села али како се чета налазила ван терена блокаде, немачки план је пропао, па су Немци и жандарми 25. августа почели с терорисањем становништва. У току ноћи похватили су око 30 грађана и држали их као таоце под стражом жандарма. После завршене блокаде одржан им је претећи говор у коме је наглашено да се немачка сила и власт морају да попгугују и да ће за једног убијеног немачког војника бити стрељано 100 Срба.

Истога дана жандарми и Немци запалили су кућу Милорада Жунића Баце и Животе Несторовића, борца Левачке чете, затим ухапсили две Бацине сестре, Дану Јовичић и Нату Жунић, и зета Милена Јовановић из Велике Крушевице, и сутрадан их стрељали у Крагујевцу.¹⁹⁹⁾

Пошто се налазила ван обруча непријатељске блокаде Левачка чета је наставила с акцијама у темнићком срезу: 25 августа дошла је једна мања група у село Падуж, одржала збор и позвала сељаке да ступе у борбу против окупатора; друга група одржала је збор у Горњем Крчину, на коме је говорио Милорад Жунић Баца;

»⁸⁾ ИАС — К—3 — 30/1082, стр. 2.
К—6 — 14/597, стр. 10; 30/1083, стр. 1.

ИАС — Ф. — 16/155.

»⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 13.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 26.

К—6 — 14/597, стр. 12.

Овом приликом партизанима је приступио Чедомир Обрадовић.

26. августа у селима темнићког среза изведено је више мањих акција: у Рашевици су спаљене књиге о попису овршеног жита, а у Поточцу спаљена општинска архива, пореске књиге и заплењена једна пушка; у Жупањевцу, спаљена општинска архива, пореске књиге, списак војних обвезника и полупан телефонски апарат; у Белушићу заплењено 14 пари дебелих волова, својина једног трговца из Крагујевца, који је откупљивао стоку за Немце.²⁰⁰⁾

ФОРМИРАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

У септембру 1941. године отпочело је формирање народноослободилачких одбора у срезу левачком, на чијем су формирању радили Михајло Жунић Баца и Живадин Јанковић Кум. Одбори су формиран у Рековцу, Течићу, Драгову и Вукмановцу. За чланове одбора постављени су махом сиромашни али честити сељаци, који су били симпатизери НОП-а. У Драгову су одборници изабрани на збору. Народноослободилачки одбор у Рековцу имао је функцију среског народноослободилачког одбора. У њему су били представници свих сеоских одбора. Он је давао директиве сеоским одборима за прикупљање хране, одеће и обуће; преко њега је вршено преношење муниције и санитетског материјала за чету. Чланови одбора између осталих били су: Обрад Живковић, Александар Теодосијевић и Душан Јовичић. Обрад Живковић, члан КПЈ, ухваћен је јануара 1942. г. и одведен у логор на Бањицу, где је стрељан 1943. г.; Александар Теодосијевић погинуо је приликом повлачења између Чачка и Ужица. Одбори су прикупљали храну и смештали је у магацине који су се налазили у Рековцу и Белушићу; око 10 људи са 3—4 пушке чувало је магацине.²⁰¹⁾

²⁰⁰⁾ ИАС — К—6 — 30/1083, стр. 5; 110/1233, стр. 22.

ИАС — Ф. — 16/144, 147.

²⁰¹⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 44—49; 30/1083, стр. 1.

6. септембра група партизана Левачке чете дошла је у Секурич и спалила општинску архиву. Сутрадан, партизани су у селу организовали збор на коме је говорио Милорад Жунић Баца о развиту и циљевима народно-ослободилачке борбе, и позвао грађане да ступе у народноослободилачку војску. После завршеног збора у чету су добровољно ступила 4 борца.

7. септембра у Рековцу је ухваћен поручник Марко Музикравић с још двојицом четника, који су дошли у овај крај да формирају четничку организацију Драже Михајловића. Ова група дражиноваца спроведена је у штаб одреда на Лухору, а после неколико дана пуштена.

Септембра месеца група партизана Левачке чете одржала је збор у Тољевцу, срез темњићи. Том приликом у Левачку чету ступили су Александар Јовановић и Пауџ Далић.

13. септембра, после напада на Варварин, група партизана спалила је општинску архиву у Избеници, затим је одржан збор на коме је Милорад Жунић Баца говорио сељацима о узроцима слома старе Југославије и о борби коју наши народи воде против непријатеља. После одржаног збора у Левачку чету су ступили Ђирило Коларевић и браћа Исидор и Сибин Филиповић.

Половином септембра појавила се у Бошњану једна група партизана, одузела од председника општине спискове о попису о^ршеног жита, војне спискове и све то спалила са осталом општинском архивом.

Средином септембра, група партизана дошла је у Орашје и спалила општинску архиву. Затим је одржала мањи збор и упућен позив сељацима да скупљају оружје, муницију и остали ратни материјал и да ст^ајају у партизанске редове.²⁰²⁾

НАПАД НА ТРСТЕНИК

Средином септембра у Левачкој чети отпочеле су припреме за напад на Трстеник. У циљу што успешнијег

²⁰²⁾ ИАС — К—6 — 110/1233, стр. 28, 32, 75; 41/1056, стр. 1; 30/1083, стр. 4, 5.

К—10 — 56/1076, стр. 245.

напада мобилисано је у Секуричу, Белушићу и Опарићу око 15 сељака, те је у нападу учествовало око 80 партизана. 19. септембра увече партизани су пошли према Трстенику; око 24 часа стигли су у манастир Љубостињу. Командир чете Баца и Милоје Милојевић питали су игумана да ли у околини има какве војске, јер су претходно били упозорени да се на овом терену налази група Пећанчевих четника под командом Богдана Гордића; игуман је одговорио да у околини Љубостиње нема никакве војске[^] а у међувремену је послао једног калуђера да обавести Гордића, који је имао 20—30 људи, о доласку партизана.^{*}

Пошто је једна група остављена у Љубостињи, а две мање послате у правцу Крушевца и Краљева да посеку телефонске везе са Трстеником, главнина чете, која је требало да нападне жандармеријску станицу, пошту и начелство, пошла је према Трстенику. При преласку моста на Морави, око 2 часа ноћу, жандарми су отворили ватру; дошло је до кратког пушкарања. Жандарми су се повукли у станицу, а највећи део партизана се повукао с моста, тако да је у град ушла само група од 11 бораца на челу са Милојем Милојевићем. Део чете који није ушао у град примио је борбу с четницима на прилазима граду и на тај начин везао део непријатељских снага, што је омогућило групи у граду да успешно изврши задатак. Од ове једанаесторице у граду, 6 партизана са водником Милојем Милојевићем добило је задатак да нападне жандармеријску станицу, двојица да патролирају градом и да пиштаљком обавесте V случају наиласка Немаца, а преостала двојица су упућени да ухвате начелника у његовом стану. Група која је требало да нападне жандармеријску станицу отпочела је са нападом позвавши претходно жандарме да се преда[^]; пошто су ови одбили, партизани су читав сат држали зграду под опсадом повремено отварајући ватру и позивајући жандарме на предају. Међутим, жандарми су одбијали да се предају све док партизани нису бацили у зграду станице једну противтенковску бомбу и на тај начин принудили жандарме да одложе оружје. Том приликом је разоружано око 45 жандарма, полицајаца и финанса. Заплењено

наоружање и остала ратна спрема одвезена је колима. После разоружавања жандарма нападнуто је начелство, пореска управа и пошта. У пореској управи заплењено је око 60.000, у пошти 25.000, а у суду око 36.000 динара. По извршеној акцији партизани су се повукли из Трстеника. Одмах по преласку моста на Морави наишле су колоне Немаца из Крушевца и Краљева и отвориле митраљеску ватру на партизана који су се повлачили према селу Грабовцу, где су посекали телефонске линије и спалили општинску архиву, а затим према Опарићу, где се састала с главнином чете која је водила борбу с четницима код Љубостиње. Ево пгга о неким детаљима напада на Трстеник прича Драгче Јаковљевић, један од учесника:

„... Милоје Милојевић ишао је на челу колоне. Он је био водник. Када је наша колона стигла до пола моста одједном се чуо узвик: „Стој! Ко иде?“. Завладала је највећа тишина, а затим је Милоје одговорио: „Народна војска“. Стражар је опалио метак, а затим је заштектао њихов пушкомитраљез. Трчећи преко моста, одговарали смо ватром. У Трстеник је ушло нас 11 и то: Милоје Милојевић, ја, Несторовић, Слава, Танаско, пекар из Урсула и други. С неколико бомби ућуткали смо пушкомитраљез. Жандарми су побегли у касарну. Било је то око 2 часа ноћу. Улицама Трстеника разлегало се наше „ура“. Милоје је направио овакав распоред: 6 бораца заједно са њим да нападну жандарме, 2 да остану с пиштаљкама у граду и ако се појаве Немци да дају знак, а у начелников стан да оду Слава и још један. Начелника су ухватили у стану. Ми смо на жандарме пуцали и читав час преговарали. Милоје их је позвао и рекао: „Предајте се, палићемо!“ Они су ћутали. Затим су се договорили и отворили плотун на нас. Милоје је дао команду: „Митраљесци уперите у прозор“, плашио их је. Затим опет рече: „Хоћете ли да се предате или да отворимо ватру?“ Жандарми су одговарали ватром. Милоје је бацио противтенковску бомбу на прозор. Погодила је футер, срушио се прозор. А затим је настала мртва тишина. После кратког времена Милоје их је опет позвао: „Одговорите, иначе оде

све у ваздух!" Тек после тога један поднаредник одговорио је: „Предајемо се, не пуцајте, браћо Срби”.⁸⁰³⁾

БОРБЕ С ЧЕТНИЦИМА ЗА БЕЛУШИЋ.

После напада на Трстеник и борбе с Пећанчевим четницима партизани су се повукли према Белушићу и посели положаје између Опарића и Белушића на коси званој „Бели песак”. Четници су после прикупљања података о партизанским снагама 22. септембра отпочели из правца Опарића напад на партизанске положаје. Под притиском надмоћнијих четничких снага Левачка чета била је принуђена после краће борбе да се повуче преко Брајновца до Белике Крушевице, а одавде на Јухор, где је извршена поновна припрема за напад. По завршеној припреми, Левачка чета са Јухора полази према Белушићу који су четници били већ заузели. Истога дана увече партизани изводе напад на Белушић. Дошло је до краће борбе у којој је погинуо један партизан. После неуспелог напада на Белушић, чета се поново повлачи на Јухор. Када је сутрадан, 23. септембра, Левачка чета по други пут дошла у Белушић и Опарић четници су напустили ова села без борбе и повукли се према манастиру Јубостињи, а партизани пошли према Пољни и Милутовцу, где је требало да ликвидирају Мицка Парађанина који је финансирао четнике, и Таку Додића. Овај последњи није ликвидиран јер је партизанима дао десетак пушака. За време ових борби четници су били веома срдечно примљени у манастиру Каленићу, због чега су партизани запленили у Каленићу свиње, сир, ћебад, завесе и чаршаве.

Почетком октобра чета је имала око 96 људи, од тога 2 интелектуалца, 8 радника, а остали су били сељаци. Највећи број бораца су омладинци са неодслуженом војском. Од наоружања чета је имала 77 пушака, 1.000 метака, 3 пушкомитраљеза, 13 револвера и 11 бомби.⁸⁰⁴⁾

²⁰³⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 347. ИАС — К—6 — 14/597, стр. 12—15; 30/1083, стр. 4.

» ²⁰⁴⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 16, 17; 30/1083, стр. 5.

ВОРБА КОД ПРЕВЕШТА

2. октобра партизани Левачке чете ојачани једним водом Беличке и једним водом Параћинско-ћупријске чете водили су борбу код Превешта с Пећанчевим четницима.

У другој половини септембра у трстеничком. *резу необично је порасла активност Пећанчевих четника под командом Богдана Гордића. Истовремено је дошло до појаве Пећанчевих четника и по селима левачког среза — Превешту, Опарићу и Каленићу. Да је активност Пећанчевих четника у трстеничком срезу представљала озбиљну опасност за народноослободилачки покрет у овоме крају види се из писма Мирка Томића Сељака, упућеног Петру Стамболићу: „... Главну снагу Моравског одреда треба упутити на чишћење у трстеничком срезу од Пећанца, који прети да буде жароште његово за акције против нас. Војска која је отишла на Гордића нека се не враћа и њу треба још појачати. Чишћење извршити у свим селима до Мораве, а трстенички мост на Морави прекинути. ..”

Оваква ситуација налагала је да се предузму енергичне мере противу четника; у том циљу је 28. септембра штаб Поморавског одреда, на захтев командира Левачке чете, послао овој појачање од 60 људи из састава Беличке и Параћинско-ћупријске чете. Са новоприслићим људством Левачка чета је отпочела са чишћењем терена од Пећанчевих четника. Партизани су 2. октобра пошли преко Калудре и стигли у Превешт. У међувремену четници су се повукли на једну косу изнад села. Бора Петровић и Милоје Милојевић направили су план за напад. По овом плану Параћинци су напали четнике с леђа. Одмах по отварању ватре Параћинаца у борбу су ступили Беличани и Левчани. Четници су били разбијени и користећи један поток успели да се извуку. У току борбе погинуо је један четник, док је једна патрола партизана при претраживању села заробила четничког наредника Ђуру Бугарина, с двојицом пратшшца, који су касније стрељани.

Истога дана дошло је и до другог сукоба с четницима: један вод партизана у циљу поседања бољег положаја изашао је на косу и у једном винограду затекао четнике на картању. Партизани су се приближили неопажено и отворили ватру из пушкомитраљеза; 4 четника је погинуло, а остали су побегли. У току повлачења четници су извршили један неуспео противнапад.

После борбе код Превешта партизани су отишли у Драгово, затим у Секурич и ту одржали збор, а онда се вратили у Рековац. Једна мања група партизана одвојила се од главнине у Секуричу и отишла у Орашје, и тамо одржала збор на коме је говорио Живадин Јанковић Кум, комесар Левачке чете; ту су партизани сакупили већи број пушака, муницију и храну, и све то колима дотерали у Рековац.

Почетком октобра група партизана Левачке чете дошла је у Горњи Катун и том приликом спалила општинску архиву, прикупљала оружје, одећу и осталу опрему, а око 19 часова напустили село и удаљили се у правцу Јухора.²⁰⁵⁾

БОРБА НА РИЉЦУ

После борбе код Трстеника Гордићеви четници су се повукли у Риљац. На захтев командира Левачке чете Милорада Жунића Баце, а ради сузбијања четника, штаб одреда упутио је чети један вод Параћинско-ћупријске чете с Божом Жарићем, један вод Темнићке чете с командиром Митом Милојевићем, из Парцана, и један вод Беличана. 4. и 5. октобра Левачка чета, ојачана с ова три вода, водила је борбу с четницима на „Риљачкој коси“. У овој акцији команда је поверена Милораду Жунићу Баци. Риљац је био блокиран с три стране; једино према Трстенику није постављена блокада; Левачка чета с Беличанима заузела је положај у виноградима са југо-

²⁰⁵⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 17 и 18; 30/1083, стр. 1;
110/1233, стр. 70.

К—5 — 12/595, стр. 70.

К—3 — 30/1082, стр. 9. 23.

источне, а Темнићки и Параћинско-ћупријски вод са северозападне стране. Борба је почела око 9 часова ујутру. Четници су се надали овом нападу па су добро наоружани организовали отпор. Борбу су отпочели Левчани и Беличани; Левачка чета направила је грешку — место да заузме доминантну косу изнад Риљца, она је пошла косом изнад села и ушла у клопку. На ову колону четници су отворили ватру са свих страна и принудили је на повлачење. У борби су погинула 4 партизана, а 2 лакше рањена, међу којима и Драгче Јаковљевић. Темнићани и Параћинци су такође одступили. Зборно место после повлачења било је у манастиру Каленићу. Овде је дошло до расправљања између Баце и Мите Милојевића, командира Темнићке чете. Политички комесар Левачке чете Живадин Јанковић Кум указивао је на погрешку коју је Баца учинио наређујући повлачење Левчана и Беличана.

Четници су се утврдили у Опарићу, Лепојевићу и Калудри, а партизани у Брајиновцу, Белушићу и Секуричу. На овој линији скоро сваког дана долазило је до пушкарања између четника и партизана.

13. октобра група партизана Левачке чете дошла је у Шашиловац и запалила општинску архиву, а 14. октобра једно одељење Гордићевих четника напало је партизане између Секурича и Белушића; четници су одбијени, и том приликом на страни четника рањен је жандармеријски каплар Милан Церовић.²⁰®)

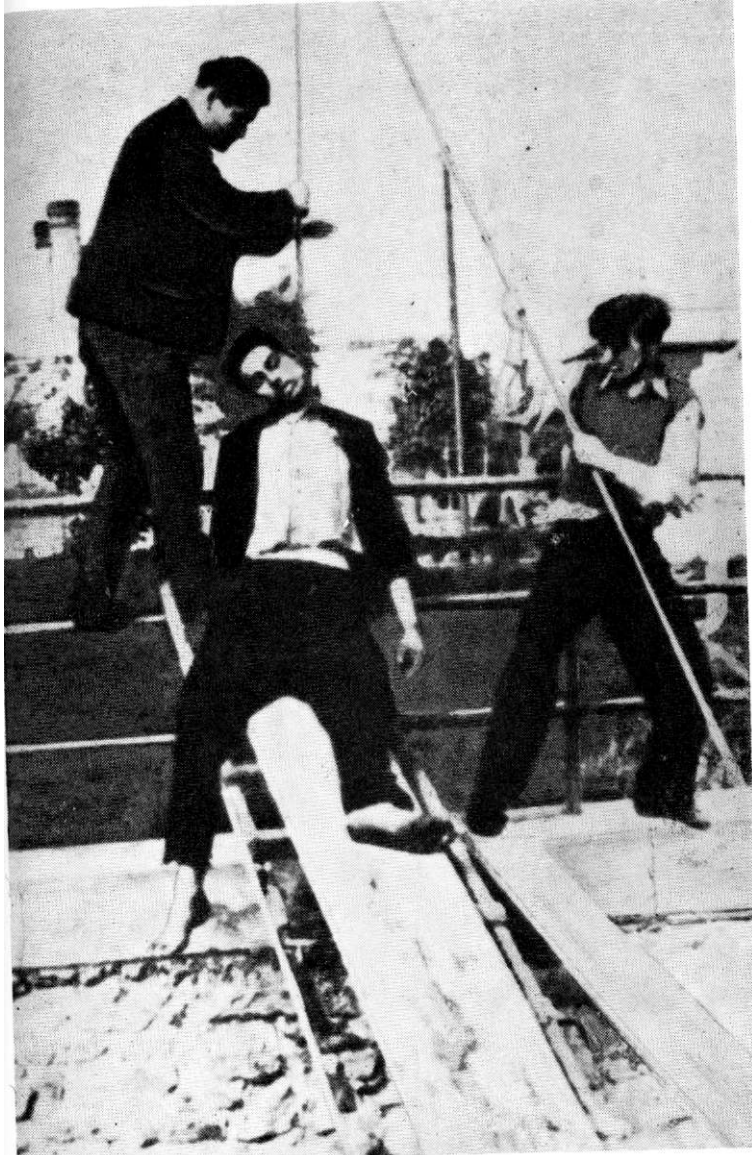
ДЕЛИМИЧНА МОБИЛИЗАЦИЈА У ЛЕВЧУ

Средином октобра, после борбе код Риљца, установљена је стална борбена линија између партизана и четника у Левчу. Партизани су почели са делимичном мобилизацијом у левачком срезу. Пре почетка мобилизације у скоро свим селима одржани су зборови на којима је поред осталог говорено о циљевима мобилизације и

«) ИАС — К—3 — 28/966, стр. 3; 18/601, стр. 48.

К—6 — 14/597, стр. 17—19; 41/1056, стр. 1;
110/1233, стр. 48.

Вешање стрељаног партизана Михајла Илића „Куље“ (ИАС - Ф-9/35)

Вешање стрељаног партизана (ИАС — Ф—9/37)

позивано становништво да приступи народноослободилачкој војсци.

Крајем септембра један такав збор одржан је у Великој Крушевици, где је Милорад Жунић Баца говорио о издајству водећих југословенских кругова, о слому бивше југословенске војске, о борби против окупатора и на крају позвао становништво да ступа у партизанске редове.

У истом смислу говорио је Љубиша Урошевић на збору у Ратковићу, и Азањац у Рековцу. Говори Љубише и Азањца с обзиром да су били официри бивше југословенске војске наишли су на велики одјек по селима Левча. Истовремено са одржавањем зборова вршено је по селима прикушвање преосталог оружја, одеће и остале ратне опреме.

С обзиром на услове под којима је мобилизација извођена, одлучено је да се мобилишу углавном млађа годишта; да се не мобилишу јединци или по два члана из једне породице, како ове не би остале без радне снаге; да се при мобилизацији води рачуна о имовном стању.

На тој основи мобилизација се успешно одвијала у низу села левачког среза, затим Рековцу, Ратковићу, Течићу, Великој Крушевици и Вукмановцу. Из поменутих села мобилисано је око 60 људи. Међутим, због неправилно изведене мобилизације у селу Секуричу, 24. октобра дошло је до побуне мобилисаних сељака.

23. октобра, Милорад Жунић Баца позвао је два сељака из Секурича и, пошто им је објаснио циљ мобилизације, затражио да му доставе списак људи које треба мобилисати. Тако је избор људства за мобилизацију препуштен вољи и личном нахођењу ове двојице. Али они су се руководили личним моментима, па је приликом мобилизације дошло до низа неправилности. Мобилисано је око 50 људи, међу којима је био већи број јединаца; из сиромашних породица мобилисана су по два члана, поред тога мобилисани су старији људи, од 30—35 година; затим су мобилисани сељаци задржани у Секуричу без наоружања. Због неправилно спроведене мобилизације сељаци су се договорили да одбију примање

хране а кад је један од њих 'прекршио договор и примио храну остали су почели да га псују што их је издао, покупили су мотке и прошће и најурили га. Огорчени неправилно спровођеном мобилизацијом, сељаци су пошли код Милошевића који је учествовао у прављењу списка за мобилизацију, затим су отишли пред општину, где је дошло до објашњења с Бацом, после чега су се разишли. Поводом ове побуне истога дана одржан је у Секуричу збор коме је присуствовао и Петар Стамболић. Одлучено је да се мобилизација изводи по групама на месец дана, што је радо прихваћено од сељака.²⁰⁷⁾

БОРБА НА УРСУЛАЧКОЈ КОСИ

Од 20. октобра непријатељске снаге у склопу прве непријатељске офанзиве отпочеле су систематским нападима на слободну територију између Јухора—Црног врха и Гледићких планина, коју је држао Поморавски партизански одред. Циљ напада био је да се обухватним дејствима опколе и униште партизанске снаге. Зато су Немци, недићевци, добровољци и четници отпочели с нападима из правца Параћин—Јагодина—Лапово и присилили Беличку чету да се повуче према Рековцу у село Урсуне. Истовремено је уследила јача активност четника Косте Пећанца из трстеничког среза на територију коју је контролисала Левачка чета. Због притиска јаким четничких снага и недостатка муниције Левачка чета повлачила се и настојала да дође у додир са Беличком четом.

Кад су 25. октобра четници извршили напад на Белушић партизани су се повукли преко Лоћике према Урсулама где се већ налазио део Беличке чете.

Сутрадан, 26. октобра, четници су заузели Рековац. Око 7 часова ујутро једна већа четничка јединица приближила се Рековцу и отпочела са опкољавањем. Пошто

²⁰⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 237.
ИАС — К—6 — 14/597, стр. 53, 55.
К—3 — 30/1082, стр. 8.

у Рековцу, осим страже, није било других партизанских јединица, четницима није пружен отпор, изузев борбе коју је Ј^с Ј^д десетина партизана Левачке чете водила са четницима између Крушевице и Коморана, где је погинуо Будимир Ђорђевић. После овог сукоба десетина се повукла у правцу Ломнице и Ратковића, те су тако четници скоро без борбе заузели Рековац.

Кад су се, по паду Рековца, чете Поморавског партизанског одреда сакупиле у Урсулама испоставило се да одред за предстојеће борбе не располаже довољном количином муниције. Зато је одлучено да се једна група партизана Левачке чете пошаље у Медну код Крагујевца и да из тамошњих магацина допреми потребну количину муниције.

27. октобра дошло је до краће борбе с четницима на Урсулачкој коси. 28. октобра дошао је у помоћ Поморавском одреду вод Крагујевчана. По доласку Крагујевчана штаб одреда је одлучио да се 30. октобра изврши напад на Рековац. Направљен је и план. Крагујевчани по овом плану требало је да нападну Рековац из правца Кременца и „Купреса“; део Левчана, Беличана и Параћинаца требало је да нападну Рековац из правца Урсула, док је једна мања група добила задатак да изврши напад од „Равног гаја“. Тако би Рековац био опкољен с три стране, једино би простор од села Крушевице и Мотрића остао непоседнут. А онда је Баца одржао говор у урсулачкој школи.

Међутим, четници су били обавештени о концентрацији партизана на Урсулачкој коси, па су их предухитрили; 29. октобра око 16 часова они су отпочели напад наступајући у стрељачком строју од Рековца према Урсулачкој коси. Партизани су одмах заузели положаје и примили борбу. Беличка чета налазила се на десном крилу одбране, Левачка у центру, а Темнићка на левом. После скоро двочасовне борбе партизани су, услед надмоћности четника и недостатка муниције почели да се повлаче према Лукару. При проласку поред урсулачке школе партизанима је стигло оружје и муниција. У одступању према Лукару успостављена је веза између

чета и штаба одреда, а затим је настављено повлачење преко Цикота и Дубраве, где је дошло до борбе с добровољцима, према Дулену где су чете стигле 30. октобра.²⁰⁶⁾

ТЕМНИЋКА ЧЕТА

У току јуна и јула месеца вршене су у темнићком срезу припреме за дизање устанка; у овим припремама, поред Мирка Томића, били су нарочито активни Миодраг Милојевић Мита, земљорадник из Парцана и Радомир Матић Дома, адвокатски приправник из Варварина.

По формирању Расинско-крушевачког партизанског одреда неколико чланова Партије пријавило се у току августа за одлазак у одред. Били су то Миодраг Милојевић Мита, Бора Милојевић, опанчар из Парцана, Милош Петровић, земљорадник из Поточца и Радомир Матић Дома из Варварина. Било је и других чланова Партије и симпатизера који су желели да ступе у Расинско-крушевачки одред али је Окружни комитет у Крушевцу одлучио да они остану на терену темнићког среза и припремају нове људе за одлазак у одред, и да организују прикупљање хране, новца, оружја и одеће за потребе одреда на Јастрепцу.

Прикупљени новац у току јула и августа предат је партизанима Расинско-крушевачког одреда, а кад је почетком септембра, посредством Милоша Петровића, члана Партије из Поточца, успостављена директна веза с партизанима Левачке чете, прикупљена одећа и наоружање предати су Левачкој чети.

После успостављања везе с партијском организацијом у Варварину, Беличка и Левачка чета отпочеле су акције на територији темнићког среза; спаљене су архиве у већем броју општина и одржани зборови у многим селима, а 13. септембра извршен је напад на Варварин. Приликом ових акција велики број људи приступио је добровољно Левачкој и Беличкој чети. Догађало се ме-

²⁰⁸⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 20, 25.

јђутим да је ту било људи који ни у најмањој мери нису нознавали циљ народноослободилачке борбе, па би после неколико дана напуштали чету — случај с људима из Рашевице, из које се пријавило око 30, а после борбе код Винораче остало их је само тројица. У току септембра приступило је Левачкој и Беличкој чети око 65 људи, али се нису сви задржали, велики број се вратио кућама, тако да је 20. септембра у Левачкој чети било око 35 бораца из темнићког среза.²⁰⁹⁾

Поред акција Левачке чете у темнићком срезу, на територији Парцана, Маренова и Залоговца дејствовала је једна илегална диверзантска десетина, коју су сачињавали Миодраг Милојевић Мита, Борисав Милојевић, оба из Парцана, Бранко Матић из Тољевца, Богосав Анђелковић, Стојадин Тодоровић и Јевта Ивановић, из Залоговца. Руководилац ове групе био је Властимир Годић, студент из Каменара. Ова десетина извршила је рушење телеграфских стубова на путу Крагујевац— Крушевац на релацији од села Падежа до Срња.

У вези активности Поморавског одреда и диверзантских група, као и одласка већег броја Темнићана у Левачку чету, половином септембра одржан је у Парцану састанак под руководством Драгослава Јовановића Шпанца, коме су присуствовали Вера Матић из Варварина, Јелица Томић, другарица Мирка Томића, Миодраг Милојевић Мита и Стојан Милојевић, из Парцана. На овом састанку разматрана је политичка ситуација уопште, као и могућност дизања устанка у темнићком срезу.

Крајем септембра под руководством Мирка Томића одржан је састанак у једној колиби у Глобару; састанку су присуствовали Дома Матић, Миодраг Милојевић, Властимир Годић и учитељ Додић. На састанку је, по директиви Мирка Томића, одлучено да Мита Милојевић и Радомир Матић остану у срезу темнићком и да ступе у везу с Поморавским одредом ради организовања Темнићке чете. Другови Властимир Годић и учитељ Додић упућени су на рад у крушевачки срез. После овог састанка

²⁰⁹⁾ ИАС — К—6 — 109/1232, стр. 5, 8; 111/1234, стр. 8; 30/1038, стр. 7.

у Поморавски одред (Левачку чету) одлазе Радомир Матић, Милош Петровић и Драгомир Глигоријевић, из Поточца, и Миодраг Милојевић, из Парцана.

Још пре доласка ове групе чланова Партије у Левачку чету почеле су припреме за формирање Темнишке чете. Крајем септембра у Левачкој чети било је око 40 Темнићана; они су захтевали да се посебно формира Темнишка чета. Поред тога постојала је могућност да се у најскорије време овој групи Темнићана прикључи још око 20 људи. При формирању Темнишке чете појавио се један мали проблем. Темнишки срез био је под надлежношћу Окружног комитета у Крушевцу, а географски је гравитирао према Јухору, па се поставило питање под чијом би се командом налазила Темнишка чета.

25. септембра одржан је састанак с Темнићанима на коме се дискутовало о формирању и организацији чете и одлучено је да се приступи прикупљању људства, а у међувремену је добијена сагласност ПК КПЈ за Србију да се Темнишка чета формира у оквиру Поморавског одреда, а да темнишки срез буде партијски обухваћен Окружним комитетом у Јагодини.²¹⁰⁾

После овог састанка почело се с прикупљањем људства за чету. До краја септембра пријавило се око 70 људи. Међутим, под утицајем пропаганде четника и догађаја с Параћинско-ћупријском четом, 29. септембра дошло је до растурања сакупљеног људства. Том приликом је и предвиђени командир Темнишке чете, авијатичарски капетан Главинић, у последњем моменту пришао четницима. Потом је поново дошло до делимичног прикупљања људи, а затим и до формирања чете.

Темнишка партизанска чета формирана је 1. октобра; формирању чете, поред ЈБуише Урошевића, команданта Поморавског одреда, присуствовао је и члан Главног штаба за Србију Никола Груловић Стари и инструктор ПК за Србију Петар Стамболић. Том приликом је формиран и штаб чете. За командира је постављен Миодраг

²¹⁰⁾ ИАС — К—6 — 111/1234, стр. 9; 109/1232, стр. 5, 8, 31, 57г 30/1083, стр. 11.

Милојевић Мита, земљорадник из Парцана, за заменика — Милутин Миловановић, типографски радник из Београда, родом из Рашевице, а за политичког комесара — Радомир Матић Дома, адвокатски приправник из Варварина. Комесар и командир били су чланови Партије. Приликом формирања чета је имала 42 борца. Сви су били наоружани пушкама и имали по 40 метака.

Одмах по формирању чета је отпочела у сарадњи с Левачком чишћење терена од Пећанчевих четника; чета је учествовала с Левачком, делом Параћинско-ћупријске и Беличке у борби с четницима код Риљца, где су партизани претрпели неуспех, где је, између осталог, и веза међу четама лоше функционисала па је Левачка чета, која је била на десном крилу, одступила не обавештавајући Темнићку чету.

Затим је Темнићка чета водила борбу код Брајиновца близу Белушића и заједно с Левачком четом штитила логор у Секуричу; даље, учествовала је у борби код Рековца на Урсучачкој коси, и том приликом држала положаје на левом крилу одбране, и последња одступила према Дулену.²¹¹⁾

ПОВЛАЧЕЊЕ ПОМОРАВСКОГ ОДРЕДА СА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Офанзива Немаца на слободну територију у Поморављу почела је почетком октобра, а достигла кулминацију првог новембра 1941. године.

Немци су у заједници с љотићевцима, недихевцима и четницима Косте Пећанца предузели општи напад на читаву слободну територију коју је држао Поморавски партизански одред. Немачки план је био да се четири чете Поморавског одреда принуде на повлачење к Јухору, где би биле изложене дејству артиљерије и блокадом

²¹¹⁾ ИАС — К—3 — 30/1082, свр. 5; 7/584, стр. 13, 14.
К—6 — 30/1083, стр. 17.

потпуно уништене. Међутим, партизани су овај напад очекивали, па су све своје снаге послали на терен у сусрет непријатељу. Борбе су најпре отпочеле у Левчу нападом Гордићевих четника који су надирали из трстеничког среза. Жестоке борбе су вођене око Превешта, Опарића, Секурича, Липовице, Рековца и на Урсудачкој коси.

Немачке снаге с љотићевцима, недићевцима и четницима напале су из правца Јагодина—Драгоцвет—Главинци—Бресје—Мајур. У огорченим борбама с надмоћним непријатељским снагама партизани су у току истога дана два пута враћали четнике на полазне положаје. Најјаче борбе на овом сектору вођене су у Деоници, Сиоковцу, Главинцима и Бресју.

Првог новембра 1941. године немачка артиљерија је отпочела да туче сам Јухор из правца Јагодине, Ћуприје и Параћина.

Испред бројно јачег непријатеља одлично наоружаног, штаб Поморавског одреда доноси одлуку да се све четири чете уз борбу повлаче према Дулену. Немци су избили на Јухор али тамо нису нашли никога. За време повлачења партизана четници су напали партизанску болницу у Лоћики и том приликом заробили 9 болничарки и два друга. Међу заробљенима биле су Маргита Марковић, Ена Милановић, Олга Динић, Мица Параћинка, Јованка Радуловић, Јека Ђукић и друге. С болницом се као рањеник налазио Драгче Јаковљевић и Сганоје Миливојевић кувар, који су успели да побегну и дођу у чету. Сви заробљени отерани су у Рековац, а затим у Љубостињу, одакле се мањи број спасио бекством. У овим борбама било је доста жртава на једној и на другој страни. Доласком у Дулен цео Поморавски одред бројио је око 500 бораца.¹²⁾

3. и 4. новембра у Дулен су стигле све четири чете Поморавског одреда. Тада је одржан састанак штаба одреда коме су присуствовали командант одреда Љубиша Урошевић, политкомесар Бошко Ђуричић, политкомесар

¹²⁾ ИАС — К—3 — 7/584, стр. 13, 14.

ИАС — Ф. — 16/195.

Левачке чете Живадин Јанковић Кум и Мома Станојловић из Крагујевачког одреда. На овом састанку штаб одреда је донео одлуку да се Милорад Жунић Баца смени с дужности командира Левачке чете и постави за интенданта у одреду, а на његово место постави Бранко Ристић из Параћинске чете. Баца је смењен због извесних грешака у руковођењу и због болести. Тада је донета и одлука да се Параћинско-ћупријска чета год командом Боже Жарића пробије у параћински срез и ухвати везу са Озренским партизанским одредом. Као пратња овој чети до Јухора одређен је Бора Шантаровац с једним водом Беличана.

У Параћинско-ћупријској чети било је преко 30 бораца. После лутања од два дана ова чета је стигла изнад села Драгошевца. Неколико бораца се спустило у село да извиди ситуацију. У селу су били Немци с тенковима и четници који су запалили неке куће и обесили неколико људи. Пошто нису имали хране, партизани су били приморани да сиђу увече у село и да набаве храну. Немци и четници већ су били отишли у Бресје. Уз пут је дезертирао један број бораца. Пошто су набавили храну партизани су кренули на Јухор, где је стигло њих око 20.

На Јухору је било доста снега; 5—6 борца било је без обуће, а и храна им је ускоро нестала. Неколико дана јели су само кукуруз. Морали су да се пребаце преко Мораве или да се врате натраг. Договорили су се да командир Божа Жарић, Миодраг Новаковић Цуца и „Сокобањац“ покушају да се пребаце преко Мораве у параћински срез.

Дан раније пребацио се преко Мораве код Доњег Видова Александар Станковић Санда и још један партизан — поштар. Немци су увече ухватили поштара, који је вероватно и рекао да се партизани налазе на Јухору.

Мита Димитријевић, политкомесар, остао је с групом партизана на Јухору. Божа Жарић, Цуца и „Сокобањац“ успели су да се пробију и пређу скелом преко Мораве. Дошли су у Лебине код Милосава Савића. Божа Жарић је рекао Милосаву да се постара да обезбеди храну за борце. Наредио је такође да се пребаци обућа

из Параћина на Милосављев салаш. Још пре разбијања Параћинско-ћупријске чете дат је материјал за израду ове обуће. Џуца је пошао с Милосавом који је требало да га пребаци преко Мораве ради пребацивања партизана са Јухора. Дошли су до неких појата и сазнали да су Немци у селу, као и да се предао неки поштар који је дошао с Јухора. Кад су дошли до Мораве видели су да Немци осветљавају терен рефлектором. Преко Мораве се није могло. Вратили су се и о овоме известили командира Божу.

Милосав Лебинац је остао да сачека пребацивање партизана с Јухора. Командир чете Божа, Џуца, Санда и „Сокобањац“ пошли су даље и у селу Врмчи нашли Озренски партизански одред.

У међувремену четници су напали групу партизана Параћинско-ћупријске чете која је остала на Јухору. У борби партизани су разбијени у две групе.

С једном групом је пошао Мита Димитријевић Уча, политкомесар, према Босни, а са њим су били Димитрије Марјановић Микалонац, Сава Гогић и још неки. Ноћу између 11. и 12. новембра ова група је била нападнута код Лебина од добровољачке чете из Параћина. Том приликом је Милосав Савић Лебинац лакше рањен, а на његовом салашу заплењено је 9 пушака, 5 ћебади, 2 пара цокула и 1 шаторско крило.

Друга група на челу са Францом Розином прешла је Мораву код Ракитова и дошла у Исаково код Алексе Богдановића. Тада су браћа Нешићи и Милица Ценић послали писмо својима у Ћуприју у коме су тражили да им се пошаље санитарски материјал, обућа и веш, јер су били боси и рањавих ногу. Тражили су такође и нешто хране. Богдановић је отишао у Ћуприју и од породица Ценић и Нешић добио новац да им купи опанке. Како се због ове набавке дуже задржао у Ћуприји Богдановић је касно стигао у Исаково с пакетом. Партизани су били већ отишли. После неколико дана лутања ова група је стигла у млавски срез, где их је случајно срео Ратомир Ристић Сеља и погго их је препознао прикључио их Ресавској чети.

На Јухору је остала група од 4 партизана, која је лутала у намери да се пробије преко Мораве или да се врати натраг.

14. новембра они су дошли с Јухора на појату Јеврема Младеновића на месту званом „Кошуљска коса“ и тражили да им набави храну.

30. новембра ова група је заробљена од стране Немаца у селу Мијатовцу приликом покушаја да пређе Мораву.

ВРАЋАЊЕ ДВА ВОДА БЕЛИЧКЕ ЧЕТЕ НА НАПУШТЕНУ ТЕРИТОРИЈУ

3. или 4. новембра на територију беличког среза упућен је најпре један вод од око 30 бораца на челу са Светицом Живановићем и задатком да прикупи дезертере и на том терену остане док се не створе повољне прилике за поновно оживљавање борбе. После два дана из Дулена је упућен и други вод од око 30 бораца под командом Радомира Аранђеловића Шиље. У овом воду налазили су се браћа Никола и Тодор Дирака, Радомир Милојевић, Живко Томић и Раде Солунац.

Перица Грачанин је упућен с посебном тројком да покупи неке борце и доведе их поново у Дулен.²¹³⁾

7. новембра у Дулену је прослављена годишњица октобарске револуције. Пред постројеним одредом говорили су о значају народноослободилачке борбе противу окупатора и домаћих издајника командант одреда Љубиша Урошевић и политички комесар Бошко Ђуричић. Тога дана борци су добили бољу храну, а примили су и следовање дувана.²¹⁴⁾

11. новембра вод Беличке чете који је враћен на територију беличког среза са Светицом Живановићем, на-

²¹³⁾ ИАС — К—4 — 71/1107, стр. 16, 17, 18; 16/599, стр. 63, 64
К—5 — 12/595, стр. 50, 57, 58, 91.
К—6 — 14/597, стр. 26, 27.

ИАС — Ф. — 27/415; 23/172.

Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 612.

²¹⁴⁾ ИАС — К—6 — 14/597, стр. 27.

паднут је од јаких немачких, недићевих и четничких снага у околини Стрижила. Партизани су се повлачили уз борбу у правцу Бунара. У борби је било жртава с обе стране. У наступању преко Стрижила погинуо је један немачки војник. Немци су за одмазду запалили село. Су-традан је дошло до поновне борбе између недићеваца и партизана у близини Бунара. Недићевци су вршили претрес терена и том приликом наишли на групу партизана, која их је сачекала ватром из пушкомитраљеза. У борби је погинуло 4 недићеваца, а два су тешко рањена. Недићевци су покушали да опколе партизана. Под врло јаком ватром партизани су се извукли оставивши три мртва, међу којима и Воју Милојевића, родом из Медвеђе код Деспотовца.²¹⁵⁾

**БОРБЕ ПОМОРАВСКОГ ОДРЕДА С НЕМЦИМА, ЉОТИЋЕВЦИ-
МА, НЕДИЋЕВЦИМА И ЧЕТНИЦИМА КОД ДУЛЕНА И
АЦИНИХ ЛИВАДА**

13, 14, 15. новембра цео Поморавски одред у заједници с Крагујевачким водио је жестоке борбе с Немцима, љотићевцима, недићевцима и четницима Косте Пећанца на подручју Велике Пчелице—Дулен—Ацине Ливаде. Поморавски партизански одред налазио се у Дулену. Ради обезбеђења биле су истурене заседе према Горњој Сабанти и Крагујевцу. Тога дана Немци са врло јаким снагама љотићеваца, недићеваца и четника Косте Пећанца напали су Поморавски партизански одред. Код Горње Сабанте Немци су извукли артиљерију и почели да туку Дулен. Од немачких граната почели су да лете кровови кућа. Две гранате су погодиле и зграду у којој је била смештена четна кухиња. Истовремено Немци су са љотићевцима и недићевцима дошли неопажено у непосредну близину страже. Изненађена стража је отворила ватру, Немци такође. У огорченој борби пред надмоћним непријатељем отпочело је повлачење према Ациним

²¹⁵⁾ ИАС — К—9 — 36/969, стр. 9.
ИАС — Ф. — 22/109; 23/172; 27/383.

Ливадама. Уз велике губитке љотићевци и недићевци су избили на косу. Два партизанска пушкомитраљеза приморали су десно крило љотићеваца на одступање, док је лево успело да запоседне повољан положај. У овој борби погинуо је комесар Темнићке чете Младен Миленковић, родом из Црнча, и још неколико бораца, док је б рањено и заробљено. Том приликом је заробљена и Ружица Милановић, студент медицине из Јагодине, која се била вратила да помогне једном рањеном борцу. Била је густа магла па су јој се љотићевци неопажено привукли и заробили је.

Станислав Ђокић, борац Беличке чете који је и сам био том приликом заробљен, описао је у једном документу тај догађај овако:

„ . . . За време борбе у Дулену изгубио сам везу са одредом. У трагању за њим сакрио сам се испред љотићеваца у једном сену. Међутим, био сам откривен и заробљен. После туче и саслушавања везали су ме канапом и потерали напред. Са љотићевцима су била и два четника. Након 5—600 метара један од љотићеваца — поручник Стајић — приметио је кроз маглу да се нешто миче поред једне оgrade од трња. Кад је пришао ближе одјекнуо је пуцањ. Била је то Ружица Милановић, али на несрећу метак није погодио циљ. Стајић је од страха легао на земљу, док су други притрчали и избили јој цокулом пушку из руку. Одузели су јој пушку и две бомбе, а онда је везали. Стајић је пришао Ружици, и пошто је од раније познавао упитао је:

— Шта ћеш ти, Ружо, овде?

— Да се борим против окупатора и издајника као што си ти, — одговорила је Ружица.

— Ми нисмо издајници — умеша се један од љотићеваца. — Ми се боримо против комуниста.

— Ви се борите за паре, против свог народа, — рекла је Ружица.

— Је ли ти ово вереник? — упита Стајић бацивши поглед на рањеног партизана, који је лежао у трњу.

— Не! — одговори Ружица. — Нисам ја дошла овде ради вереника, већ да се борим за слободу свога народа.

— Добро знаш да причаш, о томе ћемо још разговарати, — рече Стајић.

— Можеш ли да идеш, младићу? — обрати се потом рањеном партизану.

— Не могу, — одговори овај.

Један четник са шиљастом брадицом извади каму и клекну поред њега.

— Е сад ће чича да те излечи. Имаш и петокраку, лепо, лепо богами!

У том моменту поче да га боцка камом по лицу. Рањеник стави руке на лице а овај настави да боде по глави и грлу, затим устаде, лизну врх каме и задовољан за себе рече: „Тридесет четврти“.

Један љотићевац приђе и опали из пушке у партизана који је давао последње знаке живота.

— Кољаше! Псета фашистичка! — викала је Ружица. — Ви сте Срби? Ви сте људи?

— Доста! — дрекнуо је Стајић.

— То је партизанска швалерка, зато је и отишла код њих. — На ово се Ружица окрену и лупи га везаних руку по лицу. — Бедниче, не трабуњај оно у шта ниси сигуран.

— Богами ова хоће и да бије, — промрмља љотићевац и устукну.

Потерали су нас напред и у путу ухватили још два партизана из Левачке чете, а затим и Душана Илића из Бунара, борца Беличке чете.

Приликом спровођења Ружица се противила сваком запиткивању од стране љотићеваца.

— Добро, Ружице, хајде да нам кажеш где су ти Бошко и Баца, — запитао је Стајић.

— И кад бих знала, то не бих рекла! Тражите их!

— И ти би баи бацила бомбу на нас?

— Молите бога што вас нисам пре приметила, а ви би видели како бију комунисти!

— Ти ниси комуниста, — рече Стајић.

— Јесам и уверићете се у то, — одговори Ружица.

— То су најопаснији, — рече Марисав Петровић, познати љотићевац.

У близини Крагујевца стрпали су нас у један аутобус и спровели до немачке команде у Крагујевцу. Ту је Марисав довео једног вишег немачког официра, који је ушао у аутобус и са чуђењем добадио: „ВапАШ — Ргеи-Тегп! — КотипгзИ". Затим је изашао из аутобуса а нас су отерали до једне велике беле зграде — школе, где су били смештени љотићевци.

Све заробљенике стрпали су у једну тесну собицу, а Ружицу у посебну просторију. Душан Илић је говорио да на саслушању ништа не признамо, ни онда кад почну да туку.

Једнога дана дошла су два цивила и два немачка војника с машингеверима у нашу собу. Почели су да туку редом неком гуменом жилом. Један од цивила је викао: „Због овог олоша гину најпоштенији људи!" „Све ћемо вас истребити!" На то је Ружица из суседне собе довикнула: „Шта сте навалили на ту децу!?! Ко вам је крив што гинете за паре?"

Одмах су улетели у њену собу и почели да је туку.

— Ја нисам ништа украла и немам шта да признам. Борила сам се за слободу свога народа. Комуниста сам и немам шта више да кажем — говорила је Ружица.

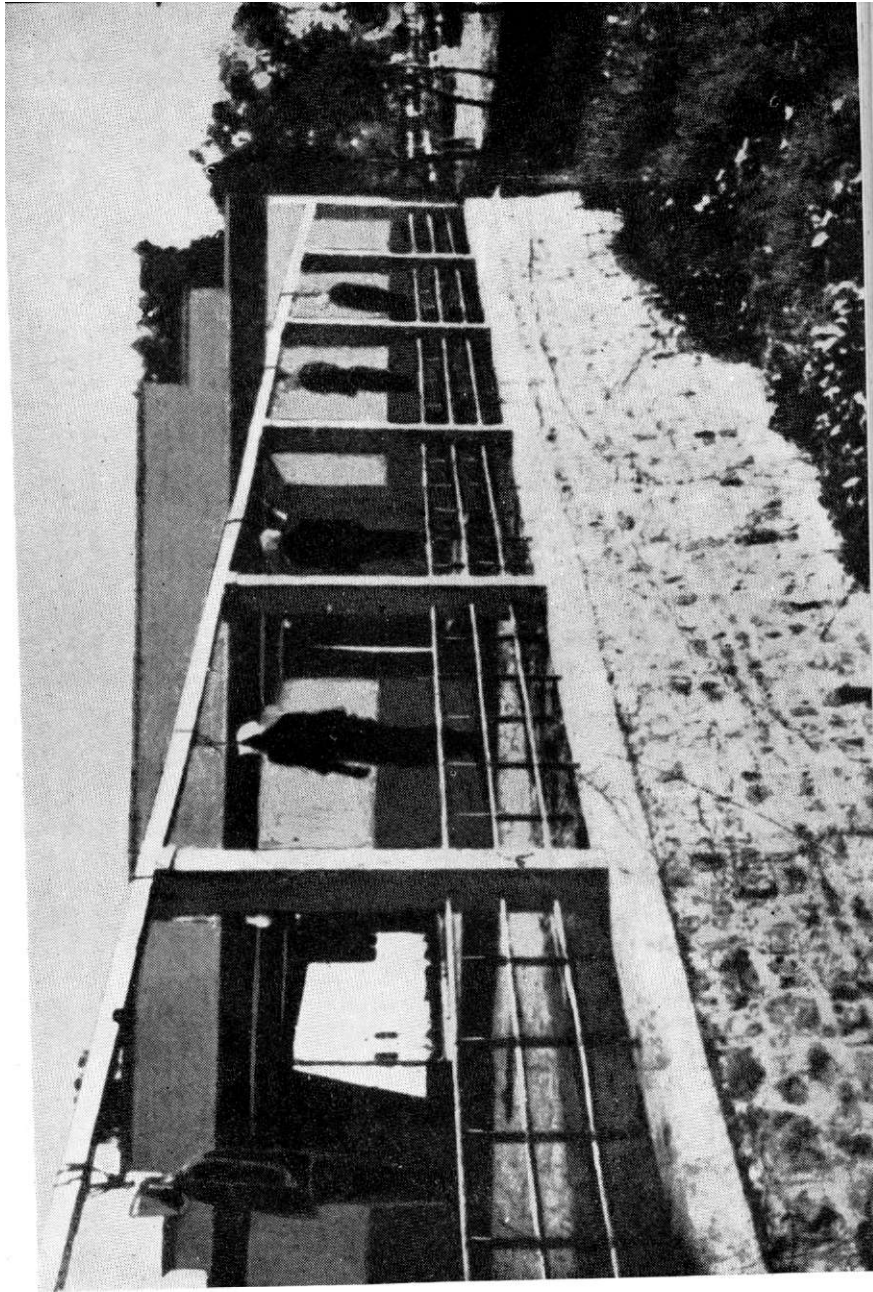
Немци су били изненађени њеним храбрим држањем. Прекинули су да је туку. Један немачки официр заинтересовао се за њу. На њен захтев одведена је на комисијски лекарски преглед. Сами Немци су били изненађени резултатом прегледа. Ружица је поднела писмени резултат прегледа иследнику и у присуству немачког официра опалила му шамар. Ваљда, због присуства овог немачког официра иследник је само опсовао: „Мајку ти комунистичку". Тај Немац је толико далеко ишао да је обећавао Ружици да ће је спасти сигурне смрти и послати у Немачку његовој мајци ако се одрекне комунистичке идеологије. Неколико пута је долазио по њу у затвор и присилно је водио у биоскоп.

Но и поред свега тога Ружица је остала непоколебљива".

Крајем новембра 1941. године Немци су затворенике пребацили у полицију. Ружица је била сама у ћелији. Остале више нису тукли, а њу су опет почели да туку. Половином јануара 1942. године један број заробљеника пребачен је у логор у Смедеревској Паланци, док је Ружица пребачена у логор на Бањици и стрељана 5. марта 1942. године.

По доласку у Ацине Ливаде штаб одреда је смештен у згради основне школе. Ујутру су послати борци да прикупе храну. Очекивало се да пристигну заостали борци па да се изврши подела ручка. Међутим, љотићевци и недићевци су искористили густу маглу, привукли се и убили стражара иза школе, а онда извршили јуриш на школу у којој је био штаб с једном десетином. На школу је отворена митраљеска ватра, а за то време један њихов вод гребацивао се у школско двориште. Партизани су излетели из школе и одговорили ватром. Захваљујући присебности двојице партизанских пушкомитраљезаца избегнута је катастрофа. Скоро читав вод љотићеваца који је јуришао на улаз школе био је покошен рафалима из пушкомитраљеза. Распоређени око школе партизани су се грчевито борили. Доминантни положај омогућио је партизанима да се пробију. Око школе је остао већи број мртвих и рањених на обе стране. По исказу сељака и званичном признању непријатеља на страни непријатеља било је 27 мртвих и преко 30 рањених. Поморавски одред повлачио се заједно са Крагујевачким одредом ка „Равном гају“.

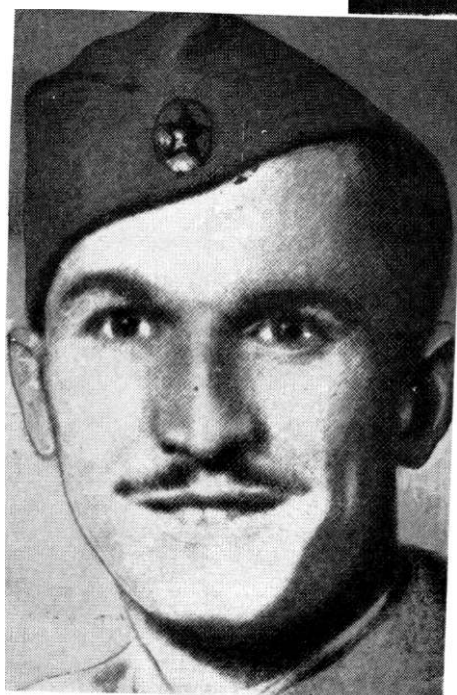
Овде је одлуком Поморавског и Крагујевачког одреда створен један комбиновани одред. Команда над њим поверена је Раји Недељковићу. У оваквом саставу одред је учествовао у нападу на железнички мост на реци Гружи код Губеревца. У борби вођеној с Немцима погинуо је већи број Немаца и заплењена већа количина ратног материјала. Немци су позвали у помоћ и авијацију која је дошла из Краљева и бомбардовала шуму. Одатле је одред дошао и задржао се читав дан на књићком гробљу, а затим пошао према Топоници и Бумбаревом брду. На Бумбаревом брду партизани су водили

Ге обешено^Је

„опти-чана Парафинско-ћупријске
мос.у у -упри.и

Народни херој Момчило
Половић Озрен, борац О-
зренског партизанског од-
реда; погинуо 3. фебруара
1943. године у селу Субо-
тинцу код Алексиниа
(ИАС — Ф—6,93)

Народни херој Миодраг
Новаковић Чуца, борац
параћинско-ћупријске че-
те; 1955. год. извршио са-
моубиство (ИАС — Ф—6/92)

жестоке борбе с немачком пешадијом и коњицом, а одагле се повлачили у правцу Златибора.²¹⁶⁾

15. новембра једна тројка партизана Беличког вода која је враћена на територију беличког среза Павле Петровић, ливац из Јагодине, Раде Рибарац и Жика из Драгоцвета — дошла је у село Главинци и тражила председника општине. Међутим, председник се тада налазио у Јагодини.²¹⁷⁾

БОРБА НА „ШАНТАРОВАЧКОЈ КОСИ“

16. новембра одред недићеваца из Јагодине с четницима из Рековца и београдског четничког одреда, који су у Јагодину дошли као појачање, вршио је претрес терена на подручју Урсуре—Бунар—Међуреч—Драгоцвет—Ковачевац—Шуљковац. Том приликом дошло је до жестоке борбе на Шантаровачкој коси с партизанима Беличког вода којим је командовао Светица Живановић. Борба је почела око 10 часова и трајала пуна два сата. Опкољени партизани су се храбро држали све док нису потрошили муницију. У тој борби су погинула три партизана Светица Живановић, командир вода, који је, да не био пао у руке непријатељу, последњу бомбу ставио под себе и био разнесен, затим Радомир Стефановић Пушкар из Шантаровца и Боривоје Радовановић Шаја. Остали су заробљени. Међу заробљеним били су Милан Савкић и Радивоје Спасић из Шантаровца, код којих је пронађена комунистичка архива и једна писаћа машина, затим Александар Стевановић Санда и сестра му Десанка из Шуљковца и други. Тад је ухапшен и бивши председник шантаровачке општине, Драгомир Лазаревић, јер је у његовом кошу пронађено партизанско жито, а раније је одбио понуду да буде председник општине.

²¹⁶⁾ ИАС — К—1 — 58/1094, стр. 203.
 К—3 — 8/858, стр. 25—28; 18/601, стр. 53—55;
 94/1155, стр. 1—11; 61/1097;
 К—6 — 14/597, стр. 27—30.
 ИАС — К—24 — ФК — 30/702, 703, 704.
 ИАС — Ф. — 27/394.
²¹⁷⁾ ИАС — Ф. — 23/172.

Други вод Беличке чете под командом Радомира Аранђеловића Шиља није ступао у борбу. Он се тог дана налазио у једној колиби више села Белице. Пре почетка борбе у Шантаровцу Шиља је пошао с Радомиром Милојевићем и још једним другом у Шантаровац да успостави везу са Светицом. Веза је успостављена. Те ноћи недићевци и Немци блокирали су прилазе Шантаровцу и Шуљковцу. Из блокаде су успели да се извуку Шиља, Радомир Милојевић и Раде Солунац. У овом извлачењу Радомир је лакше рањен у ногу. Уништење Беличког вода са Светицом деловало је застрашујуће. Видећи безизлазну ситуацију други вод је на конференцији одлучио да се расформира па су се борци разишли на разне стране. Живко Томић, Никола и Тодор Дирака и још два борца кренули су трагом Поморавског одреда. После тродневног лутања стигли су у „Равни гај“ и прикључили се одреду. Тако су у одреду сазнали за судбину два вода Беличке чете који су били враћени на територију беличког среза.²¹⁸⁾

Код убијеног партизана Воје Милојевића из Медвеђе недићевци су запленили „упутства за образовање народнослободилачких одбора, партизанских група“. У вези с тим начелство среза беличког, под пов. бр. 11310 од 12. XII 1941. године, доставља распис свим општинама у коме се саопштава да је наређено одреду Српске оружане силе у заједници са четничким одредима да открију ове одборе на терену. Градско поглаварство у Јагодини, под пов. бр. 34 од 21. XII 1941. године, извештава да у Јагодини није откривен овај одбор.

ОКУПАТОРСКА ШТАМПА

Окупаторска штампа се упињала, не презајући ни од најгнуснијих лажи, да пољуља поверење народа у народнослободилачку борбу.

²¹⁸⁾ Збарник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 601.

ИАС — К—3 — 65/1101, стр. 1, 2; 8/585, стр. 25—28.

К—10 — 56/1076, стр. 74.

ИАС — Ф. — 22/111; 27/414.

Међу многобројним лажним дописима карактеристичан је овај који је донео прољаштички лист „Обнова“ 20. XII 1941. године, у броју 45 на страни 5:

*„Чишћење Србије од црвених терориста
ОСТАТАК КОМУНИСТИЧКИХ БАНДИ ЈЕ
ОБЕЗГЛАВЉЕН*

Хватање двојице црвених вођа код Јагодине

(портрет Бошка Ђуричића)

*Ухваћен „командант“ Беличке комунистичке банде
Бошко Ђуричић. (Фото архив „Обнове“)*

Јагодина, 20. децембра.

Оружани одред из Јагодине имао је један редак плен. Јуче је једној патроли овога одреда пао у руке главни вођа комунистичких бандита у целом беличком крају, Бошко Ђуричић, адв. приправник из Јагодине. Овај већ вишегодишњи добро познати комунистички агитатор, чим је почела акција комуниста по шумама у Србији, ставио се на чело једне комунистичке банде, са којом је неколико месеци терорисао белички срез, прелазећи и у суседне срезове. Једно време радио је заједнички са учитељем Милорадом Жунићем „Баџом“. Касније, Бошко Ђуричић је постао командант Беличког комунистичког одреда. Од изласка владиних оружаних одреда на терен, отпочео је пораз за поразом Ђуричићевих банди и оне су се после сваке борбе топиле све више, тако да је најзад прошлог месеца Белички комунистички одред престао да постоји и прешло се на рад помоћу терористичких тројки. Међутим, и ова је акција у корену пресечена, и Бошко је морао да тражи у бекству спас. Дуже времена се крио по разним селима, а сада је пао у руке владином одреду...”

Овај лажни допис није постигао жељени циљ, јер је свима било добро познато, да је Бошко Ђуричић, политкомесар Поморавског партизанског одреда, био тада с одредом негде у Санџаку. Бошко је погинуо 19. јула 1942. године у селу Урје у Босни као заменик политкомесара и интендант трећег батаљона Друге пролетер-

ске бригаде. Истог дана, на истом месту, погинула је и Рада Миљковић као истакнути борац Друге пролетерске бригаде, док је Живадин Јанковић Кум, комесар Левачке чете, погинуо јула 1942. године код Доњег Вакуфа у Босни.

Командант Поморавског одреда Љубиша Урошевић погинуо је 13. октобра 1943. године у Босни код Тузле као пуковник на дужности начелника Штаба Шеснаесте НО ударне дивизије.

Један део партизана Поморавског одреда прешао је славан пут борбе наших народа кроз све крајеве наше земље, водећи непрекидно битке с окупатором и домаћим издајницима, а по слому Немачке вратио се поново у свој завичај.²¹⁹⁾

РЕСАВСКА ЧЕТА

Организационе припреме за формирање Ресавске чете извршене су половином јула, на састанку који је одржан у Свилајнцу, а коме су присуствовали и чланови ОК КПЈ за Јагодину Радислав Никчевић, Јоца Милосављевић и Ратомир Ристић Сеља. Састанак штаба чете уговорен је да буде ноћу између 19. и 20. јула, али он није одржан пошто Кушиљевци нису стигли на време, због Лазе Стојановића који је при преласку једног потока угануо ногу. Већ сутрадан Лаза се договорио с осталим групама да састанак чете буде 26. јула, о чему је обавестио и Орашку чету од које је тражена помоћ за извођење првих акција. У том циљу Бранко Крсмановић, члан Главног штаба, који се моментано налазио код Орашана, послао је Тасу Младеновића, комесара Другог шумадијског одреда, да Ресавцима помогне при формирању чете и да новоформирану јединицу преузме под команду Другог шумадијског одреда.

²¹⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 134.
ИАС — К—13 — 7/1136, стр. 18.
К—27 — ФК — 8/73.

26. јула ујутру, у шумици „Хум“, између Грабовца и Дубља, окупили су се први борци Ресавске чете. Овом приликом извршене су извесне измене у руководству чете: Најдан Петровић из Дубља, који је био предвиђен за командира чете, није изишао на зборно место, изговарајући се да мора претходно да прода волове, па је за командира постављен Лаза Стојановић, за заменика — Пера Петровић, земљорадник из Кушиљева, а за политичког комесара — Радомир Бранисављевић-Бисић, студент Ликовне академије. Јован Китић, који је раније био предвиђен за заменика командира, остављен је за политички рад у Дубљу, јер је недолазак Најданов у чету био сумњив, а из истог села није изишло онолико бораца колико је предвиђено, па се сматрало да у њему треба појачати политички рад. У чету нису стигли ни чланови Партије из Гложана, изговарајући се на разне начине, мада су у припремама активно учествовали.

Први борци Ресавске чете били су:

1. Лаза Стојановић, рођен 1904. г. у Кушиљеву, обалски радник, заробљен 1942. г. и обешен у Свилајнцу,
2. Радомир Бранисављевић-Бисић, рођен 1921. г. у Свилајнцу, студент, обешен 1942. г. у Свилајнцу,
3. Јован Китић Јока, рођен 1918. г. у Дубљу, зидар,
4. Миодраг Милановић Конзул, рођен 1920. г. у Кушиљеву, студент, погинуо у борби са жандармима у Бошњану 1943. г.,
5. Петар Петровић, рођен 1915. г. у Кушиљеву, земљорадник, обешен 1942. г. у Свилајнцу,
6. Војислав Милошевић, рођен 1923. г. у Свилајнцу, механичар,
7. Витомир Стошић, рођен 1919. г. у Свилајнцу, обућар, стрељан 1941. г. од Немаца,
8. Милан Јосић, рођен 1921. г. у Свилајнцу, бравар, стрељан 1942. г. од Немаца,
9. Драгољуб Петровић, рођен 1920. г. у Свилајнцу, пекар, стрељан 1941. г. од Немаца,
10. Бошко Матић, рођен 1921. г. у Свилајнцу, ђак,
11. Љубиша Николић, рођен 1919. г. у Свилајнцу, типограф, стрељан 1941. г. од Немаца,

12. Бранко Павловић, рођен 1921. г. у Свилајнцу, ђак,
13. Бранко Протић, рођен 1922. г. у Свилајнцу, столар, погинуо 23. октобра 1941. г.,
14. Чедомир Момаковић, рођен 1921. г. у Љубодрагу, Куманово, пекар, погинуо 1941. г.,
15. Драгомир Витковић, рођен 1920. г. у Свилајнцу, бравар,
16. Стојан Дачић, рођен 1919. г. у Дубљу, земљорадник, погинуо 1941. г.,
17. Петар Стевановић, рођен 1910. г. у Дубљу, земљорадник, стрељан 1943. г. од Немаца,
18. Павле Гарашевић, рођен 1904. г. у Бобову, земљорадник, погинуо у борби против Немаца 1941. г. код Дубља,
19. Паун И. Гарашевић, рођен 1900. г. у Бобову, земљорадник, стрељан 1942. г. од Немаца,
20. Милан Голубовић, рођен 1900. г. у Бобову, земљорадник погинуо 1941. г.,
21. Сава Мартиновић, рођен 1918. г. у Витежеву, земљорадник, стрељан 1942. г. од Немаца,
22. Станимир Ракић, рођен 1912. г. у Кушиљеву, земљорадник, погинуо 1943. г.,
23. Милоје Јовановић, рођен 1920. г. у Кушиљеву, радник, потнуо 1943. г.,
24. Доситеј Персић, рођен 1921. г. у Кушиљеву, земљорадник, погинуо 1942. г. у Породину,
25. Богољуб Танасковић Дида, рођен 1921. г. у Кушиљеву, погинуо 1943. г.,
26. Витомир Милојевић, рођен 1921. г. у Свилајнцу, електричар, нестало 1941. г.,
27. Љубомир Пурић, рођен 1920. г. у Свилајнцу, земљорадник, нестало 1942. г.,
28. Божа (?), лицидер из Свилајнца, погинуо 1941. г. у Млави,
29. Милосав Матић, земљорадник из Кушиљева, стрељан 1942. г.,
30. Александар Шолић-Вељковић, ђак из Свилајнца,
31. Милосав Јанковић, ђак из Свилајнца,
32. Милан Благојевић Миланче, апотекарски помоћник, погинуо 1943. г.,

33. Александар Милановић, рођен 1923. г. у Кушиљеву, ученик гимназије, ухваћен и стрељан 1942. г. у Свилајнцу и

34. Живомир Милојевић, рођен 1919. г. у Свилајнцу, електричар, нестао 1941. г.²²⁰⁾

После формирања, чета је подељена на три вода, а водови на десетине. За водника првог вода постављен је Милосав Матић, другог Живојин Јовановић, трећег Петар Стојановић. Одмах су постављене страже и послате патроле да крстаре по околини.

Истога дана, 26. јула, једна од патрола пресрела је код Црквенца три жандарма, разоружала их, запленивши им пушке, одело и обућу.²²¹⁾

Сутрадан, 27. јула, формиране су партијске и скојевске организације. За секретара партијске организације изабран је Миодраг Милановић Конзул, а за секретара СКОЈ-а Александар Милановић Санда. Упоредо са војном наставом отпочело се и са политичким радом. Комунисти су упозорени да строго воде рачуна о своме понашању и да служе за пример осталим борцима.

На састанку скојевске организације говорило се, поред осталог, и о питању исхране, пошто је храна у чети у то време била веома лоша. Нарочито су незадовољни били исхраном омладинци из Свилајнца, већином ђаци, па је Александар Милановић објашњавао узроке слабе исхране.²²²⁾

28. јула један вод чете напао је жандармеријску станицу у Црквенцу и том приликом запленио 5 пушака.

Око 30. јула у логор Ресавске чете на „Хуму“ стигао је Таса Младеновић, комесар Другог шумадијског одреда. С њим је дошао и Ратомир Ристић Сеља. Ускоро је

²²⁰⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 108—11.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 132—135.

²²¹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 111.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 135.

²²²⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 111.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 137.

стигла и Орашка чета. Затим је одржана заједничка конференција бораца и руководилаца обе чете. Поред осталог, донета је одлука да се заклетва бораца Ресавске чете изврши 2. августа.

Сутрадан, 2. августа, у присуству Орашана обављена је заклетва.²²³⁾ Пред постројеним четама Таса Младеновић одржао је краћи говор у коме је изнео циљеве и значај народноослободилачке борбе, подвлачећи при том да борба неће бити лака и да ће захтевати велике моралне и физичке напоре од целог народа, а особито од бораца. На крају Таса Младеновић обратио се борцима Ресавске чете, да ако међу њима има оних који сматрају да не могу до краја да издрже тешкоће које ће се од њих захтевати, нека одмах иступе из строја; из чете се издвојило 5 бораца, углавном ученици свилајначке гимназије, неки од њих и болесни, којима је иначе саветовано да се врате кућама, како касније не би представљали терет за чету.

По доласку Орашке чете на терен Свилајнца и по полагању заклетве бораца Ресавске чете, изведено је неколико заједничких акција: 5. августа, око 19 часова, Орашка и Ресавска чета напале жандармеријску патролу у Гложану, разоружале и заробиле 3 жандарма; сутрадан, 6. августа, напале су жандармеријску станицу у Грабовцу, где им се прикључило 12 рудара из Деспотовачких рудника угља, који су пошли у чету колективно. Заплењено оружје, приликом овог напада, припало је Ресавцима тако да је новоформирана чета већ представљала добро опремљену јединицу, способну и за веће акције.

Поред поменутих акција било је и других подухвата; тако је 7. августа једна група партизана пресрела 2 фананса у Дубљу и уништила им акта истраге.²²⁴⁾

²²³⁾ Вита Цвсгховић: *Извештај пише, ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 111, 112.

ИАС — К—8 — 44/1059, -стр. 137—140.

²²⁴⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 112.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 140.

К—9 — 36/969, стр.

ИАС — Ф. — 16/127, 128; 26/315.

ПРВИ НАПАД НА СВИЛАЈНАЦ

У току ових мањих акција припреман је и напад на Свилајнац, центар Ресаве, у коме су посаду сачињавали жандарми и градски стражари.

Ноћу између 7. и 8. августа извршен је напад на Свилајнац. Целокупне партизанске снаге биле су подељене на три групе, од којих је свака имала оперативни задатак. Прву групу, која је напала жандармеријску станицу, водио је командир Орашке чете Миле Цветковић; другу групу, која је напала среско начелство, водио је командир Ресавске чете Лаза Стојановић; а трећу, која је опколила општину, водио је заменик командира Орашке чете Љупче Мишковић. Последња група, за коју се сматрало да има најлакши задатак наишла је на најјачи отпор и није успела да акцију изведе успешно. Партизани су потценили градску стражу, „патролције“, чиме се и објашњава неуспех ове акције.

С нападом се отпочело тачно у 1 час ноћу. После краће пушчане ватре, код жандармеријске станице и среског начелства, жандарми су се предали без већег отпора, иако их је командир гонио да пуцају. При покушају бекства заробљен је командир станице, капетан Сава Ракић, као и командир станице у Кушиљеву, жандармеријски наредник Раде Врањешевић. После успешно извршеног задатка прва и делови друге групе притекли су у помоћ групи која је код општине наишла на неочекивано јак отпор. Тако је општинска стража била сада нападнута са свих страна. Под заштитом пушкомитраљеске ватре Мирка Јолкића и Димитрија Новошилова, Љупче Мишковић и Таса Младеновић успели су с неколико бораца да продру у зграду, позвали стражаре на предају, упозоравајући их да су опкољени — али уместо одговора са спрата је бачена бомба. Пошто је почело да свиће, а постојала је могућност изненадног наиласка Немаца, наређено је повлачење и Свилајнац је напуштен.

По повлачењу одржана је у логору код села Бобова конференција на којој је анализиран напад на Свилајнац. Сви су били незадовољни што градска стража није

ликвидирана, а као разлог непотпуног' успеха акције може се сматрати и чињеница да су чете наступале први пут заједно, на једном прилично сложеном задатку, који је захтевао веће искуство него што су га имале. При извођењу ове акције пропуштена је могућност да се из твора ослободи Драгош Илић. Нападом на Свилајнац чете су дошле до богатог плена. Код жандарма је нађено доста пушака, револвера, муниције и остале спреме. У среском начелству и пореској управи заплењено је милион динара готовог новца и нешто дувана. Заробљени жандарми пуштени су кућама, а због сарадње с Немцима кажњени су смрћу капетан Сава Ракић и поднаредник Раде Врањашевић. Срески начелник Туфегџић и немачки шпијун и тумач Фрања касарин, вероватно обавештени о нападу, побегли су у Велику Плану, а пропуштена је могућност да се ухвати шпијун Александар Амон, сајџија. *

Поред материјалне користи, акција на Свилајнац имала је и огроман морално политички ефекат. Још у току напада Ресавској чети приступило је 6 бораца. Какав је утисак напад оставио на грађане Свилајнца може се закључити и по томе што је председник општине сутрадан лично донео оружје и муницију градске страже и предао је партизанима.

8. августа, по повлачењу из Свилајнца, Орашка и Ресавска чета напале су жандармеријску станицу у Бобову и разоружале жандарме. Том приликом заплењено је 5 пушака, ћебад, чаршави и остала војна опрема. А већ сутрадан, 9. августа, обе чете извршиле су напад на жандармеријску станицу у Кушиљеву. Ове акције изведене су без губитака и неког већег напора, јер се жандарми нису бранили, па су оба пута без отпора разоружани. После поменутих акција Орашка чета пребацила се на леву обалу Мораве, на свој терен.⁸²⁵⁾

²²³⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 112—114.
ИАС — К—9 — 36/969, стр. 3 и 4; 47/1067, стр. 3 и 4.
ИАС — Ф. — 16/128.

САМОСТАЛНЕ АКЦИЈЕ РЕСАВСКЕ ЧЕТЕ

После одласка Орашке чете партизани Ресавске чете извели су самостално низ акција:

11. августа разоружали су жандарме у Јасенову, а 12. августа напали жандармеријску станицу у Ђуринцу и разоружали жандарме; затим су наставили с акцијама по селима Ресаве, палећи општинске архиве и војне спискове. После сваке акције држани су уобичајени зборови и конференције са сељацима. Чета је примана веома срдечно и по влашким селима. Чак су Власи срдачније примали партизанае и у већем броју ступали у чету него сељаци у српским селима. Растеривање жандарма, неплаћање пореза и укидање кулука утицали су на Влахе да заузму пријатељски став према партизанима. Чета је бројно веома брзо расла, већ је имала око 70 бораца. Пред руководство чете појавио се проблем како наоружати борце који долазе у чету. Разоружавањем жандармеријских станица на територији среза један од извора за снабдевање оружјем био је исцрпљен. Зато је командир чете, Лаза Стојановић, формирао посебну десетину са задатком да проналази оружје и муницију где год је то могуће, укључујући и територије других срезова.

Како приликом напада на Свилајнац није из затвора ослобођен Драгош Илић, одлучено је да се једна група бораца пошаље у Свилајнац и да га ослободи из затвора. У међувремену Драгош је, користећи неопрезност стражара, успео да побегне из затвора и одмах с неколико омладинаца, наоружаних једном пушком и револверима, пошао у правцу Јасенова, где је чуо да се налази Ресавска чета. При изласку из Свилајнца, ова група стигла је браћу Ганиће из Свилајнца и још једног човека, наоружане са 7 пушака, 2 револвера и доста муниције. При сусрету објаснили су Драгошу да су пошли у партизанае и да траже Ресавску чету, па су скупа пошли у Јасеново. Долазак Драгоша и групе омладинаца много је обрадовала Лазу Стојановића и Радета Бранисављевића. Њиховим доласком чета је добила 10 бораца и 8 пушака. Један од придошлих, старији Ганић, обавестио је команду чете да је после капитулације у селу Дубони крај Смедерева

закопао 2 пушкомитраљеза, 3 револвера и нешто муниције. По ово оружје одмах су упућени Ганић и Александар Милановић, који су се после неколико дана вратили с оружјем.

После акција које је извела Ресавска чета уследиле су репресалије Немаца: 18. августа једна група немачких војника дошла је у Гложане с Цанком Илићем, шпекулантом из истог села, и по оптужби овога спалила кућу Аксентија Вујичића, због прикривања и помагања комуниста. Том приликом Аксентијева жена изгорела је у пожару, а Аксентије обешен пред кућом у дворишту.²²⁶⁾

ПРВИ СУКОБ С НЕМЦИМА

После разоружања жандармеријских станица, очекивао се долазак Немаца па је командир чете Лаза Стојановић наредио борцима да посеку бандере и поскидају телеграфске жице на свим путевима који воде према Свилајнцу. Истовремено су на тим прилазима постављене заседи које су држале положај. 23. августа борци су чекали у заседи на друму Свилајнац—Деспотовац. Око 14 часова наишли су Немци: напред аутомобил, а иза њега камион. Застали су пред посеченим бандерама, неколико војника је еишло с камиона да поправи линију. Заседа се притајила и пустила за моменат Немце да не сметано наставе даље. Затим их је изненада обасула митраљеском ватром. Аутомобил је продужио пуном брзином, а камион се зауставио, Немци поскакали, заузели положаје, збуњени изненадним нападом, почели су да се осврћу и довикују одговарајући неодлучно на партизанску ватру. Партизани су се одлучили на јуриш, али их је ватра аутоматског оружја иза леђа поколебала. Било је јасно да су и Немци поставили заседу. У том критичном моменту Љупче Мишковић је потрчао у прав-

²²⁶⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., с/р. 115, 116, 118, 119.
ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 140.
К—10 — 56/1076, стр. 30.
ИАС — Ф. — 16/128, 139; 26/318.

цу Немаца с пушкомитраљезом, пуцајући из стојећег става и храбрећи остале борце. За њим је пошао и Пера Петровић, такође с пушкомитраљезом. Ово је принудило Немце да за тренутак престану с ватром и окуражило партизане да пођу за Љупчетом. Тако су Немци били принуђени на повлачење. У овом сукобу погинуо је Павле Гарашевић, борац Ресавске чете, земљорадник из Бобова. Неколико дана касније, 28. августа, Лаза Стојановић обавештен је да се група Немаца упутила камионима према селу Луковици, у близини Свилајнца. Чувши за ово, Лаза се брзо пребацио с једним одељењем на периферију вароши и тамо поставио заседу. Још док су се борци размештали, један камион се изненада вратио. Прошао је поред збуњених партизана и не приметивши их. Убрзо је наишао и други камион. Загрејани од пића Немци су у овом камиону као и они у првом певали у глас. Кад су партизани отворили ватру Немци су поскакали из камиона и заузели положаје око кућа. Развила се жестока борба; партизани су били у ситуацији да потпуно опколе и ликвидирају ову групу Немаца. У међувремену се вратио први камион, који је пре тога отишао за Свилајнац, и тако је Немцима изненада стигла помоћ. Овај нагљобрт ситуације принудио је партизане на повлачење, којом су приликом Немци заробили једног борца, коме су изрезали петокраку звезду на челу, зверски га мучили и на крају убили.²²⁷⁾

ДОЛАЗАК ФИЛИПА КЉАЈИЋА НА СЛОБODНУ ТЕРИТОРИЈУ У РЕСАВИ

Почетком септембра на слободну територију у Ресави, дошао је Филип Кљајић Фића, члан Главног штаба партизанских одреда у Србији. Фића је одржао четне конференције и упознао борце о акцијама осталих одреда у Србији, тако да су борци схватили да је устанак захватио многе крајеве и да они нису усамљени. На партијском

²²⁷⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 119, 120.

састанку Фића је замерио комунистима што у Партију не примају више бораца и што чете које изводе акције у околини Паланке и Деспотовачких рудника не привуку више радника.

4. септембра, после овог саветовања, извршен је други напад на Свилајнац. Орашка и Ресавска чета ушле су у град без борбе. Сматрајући да би сваки отпор био узалудан жандарми су још у току ноћи напустили град. Чете су биле подељене на одељења и у град су ушле са више страна. Тада су спаљене архиве, спискови и све службене књиге из средског начелства, општине, пореске и финансијске управе. Затим су чете отвориле магацине бивше југословенске војске и заплениле велике количине жита, брашна и осталог материјала. Комисија формирана од грађана и бораца, поделила је сиромашним грађанима, сељацима и избеглицама велике количине намирница као и изванредан број радио-апарата, пронађених у једном магацину. Окупаторски сарадници благовремено су напустили град, тако да је само ухваћен свештеник Павле Лукић, зеленаш и лични пријатељ Димитрија Љотића. Приликом претреса код Лукића је пронађено писмо упућено Милану Недићу, с молбом да овај пошаље војску и ослободи Ресаву од „харања комунистичке немани“. Свештеник Лукић за свој издајнички рад осуђен је на смрт, и стрељан. Пресуда Лукићу примљена је у народу са одобравањем.

После ових акција у граду је организован митинг, коме је присуствовао велики број грађана; на митингу су говорили Филип Кљајић Фића, командир Ресавске чете Лаза Стојановић и политком Раде Бисић. Говорило се о међународној ситуацији, о значају савеза Енглеске и СССР, о помоћи Америке, о акцијама партизанских одреда, њиховом карактеру и задацима.

Сутрадан, 5. септембра, око 10 часова наишли су од Пожаревца према Свилајнцу два камиона Немаца. Двоја путничка кола ишла су испред камиона и прва су наишла на постављену заседу испред моста преко „Бука“. Борци су отворили ватру на аутомобил, а Немци поскакали из камиона и покушали да партизанима зађу иза леђа. Под надмоћном ватром непријатеља, комесар чете Раде Би-

сић наредио је хитно повлачење према брду. За ово време улице Свилајнца биле су пуне народа. Борци су делили намирнице из магацина. Зато је командир обезбеђења Миле Цветковић саветовао грађанима да се склоне у куће. Међутим, мало је ко веровао да ће партизани пуштити Немце у град, па је највећи број грађана и даље остао на улицама.

Миле Цветковић послао је једно одељење Ресавске чете у помоћ заседи код „Бука“, али и њега су Немци разбили. Не знајући за ово, Миле Цветковић је с пушкомитраљесцем Благојем Карићем и куриром Живаном Павловићем пошао да обиђе заседу око града. Прекид ватре код „Бука“ наводио их је на помисао да су Немци одбијени. Супротно њиховом очекивању, место на партизанску наишли су на немачку заседу. После краће борбе сва тројица су храбро погинули. А онда су Немци ушли у Свилајнац пуцајући ради застрашивања. Том приликом су ранили неколико грађана од којих су два дечака одмах умрла. После повлачења из Свилајнца, Филип Кљајић је одржао састанак са борцима Ресавске чете. Испоставило се да су борци у заседи код „Бука“ били без војничког искуства, ниједан од њих није служио војску, захватила их је паника и дали се у бекство. Десетари су први почели да се повлаче, а комесар се није снашао. На предлог Филипа Кљајића десетари су условно осуђени на смрт.

Док је вођена борба са Немцима код „Бука“, у кући једног опанчара у Свилајнцу, одржан је састанак комуниста на коме су били Милан Премасунац, Ратомир Ристић Сеља и још неколико другова.²²⁸⁾

ДОЛАЗАК ПАЛАНАЧКЕ И РАЧАНСКЕ ЧЕТЕ У РЕСАВУ

После напада на Свилајнац Орашка и Ресавска чета повукле су се према Бобову, где су 5. септембра стигли

²²⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 120—123. Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 161—164. ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 142.

остаји Паланачке и Рачанске чете. Обе чете имале су укупно 25 бораца. Са четама су стигли: командант Другог шумадијског одреда Богосав Марковић, заменик командира Андра Ђорђевић и заменик политкома Драгослав Ђорђевић Гоша. Одржан је састанак штаба Другог шумадијског одреда, коме је присуствовао и Фића. На састанку је детаљно расправљано о одреду, његовим акцијама и будућим задацима. Команда штаба одреда поднела је Фићи извештај о борби на Градишту 17. јула, у којој су Паланачка и Рачанска чета разбијене од Немаца. Из поднетог извештаја Филип Кљајић је закључио да су узроци пораза Паланачке и Рачанске чете били у недовољном ослањању на партијске организације приликом формирања одреда; у нејасном односу команде и партијске ћелије; у слабом избору људства у командном кадру штаба одреда и чета; у неозбиљном односу чланова Партије и организације према постављеним задацима и директивама.

После примљеног извештаја Кљајић је распустио стари штаб одреда и одржао партијски састанак са члановима Партије и поставио нови штаб одреда и команде чета. За новог команданта одреда постављен је Андра Ђорђевић Дејан, а Богосав Марковић, дотадашњи командант, кажњен и упућен на позадински рад у лепенички срез. За заменика команданта постављен је Љупче Мишковић. Комесар одреда остао је и даље Таса Младеновић, а заменик — Драгослав Ђорђевић. Овом приликом извршене су измене у командама Рачанске и Паланачке чете. За командира Рачанске чете постављен је Љупче Мишковић, заменик команданта одреда, за комесара — Петар Живић, а за заменика командира — Ђока Марковић. У Паланачкој чети за командира је постављен Тоша Јорданов, а за заменика — Иван Мукер. Политички комесар остао је и даље Драгослав Ђорђевић Гоша. На место погинулог командира Орашке чете Милета Цветковића, постављен је авијатичарски подофицир Марко Миленовић. Одлучено је да се Паланачка и Рачанска чета попуне људством из Ресавске и Орашке чете, које су биле бројно доста јаке. Тако је свака од ове две чете бројала по 30 бораца. Поред измена које су извршене у

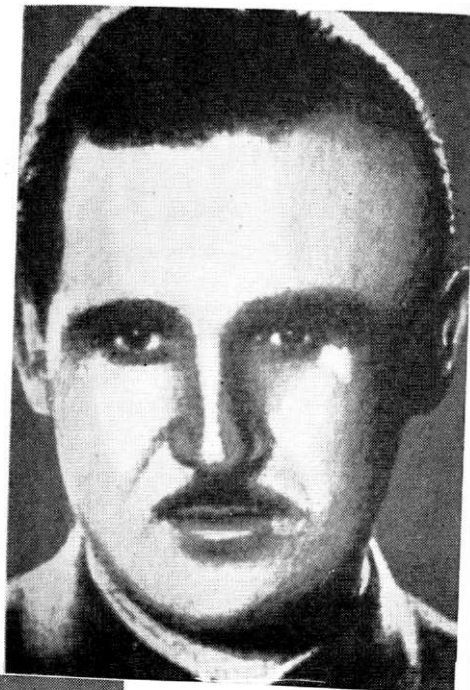

Живадин Јанковић Кум,
полит. комесар Левачке
чете; погинуо јула 1942.
године код Доњег вакуфа
у БООНИ (ИАС—ф—9.14)

Михајло Жунић Баца, у-
читељ из Рековца — ко-
мандир Левачке чете; по-
гинуо у Првој неприза-
тељској офанзиви (ИАС
— Ф—9/17)

Народни херој Милоје Милојевић, рођен у селу Урсуде (Рековац), данас генерал пуковник ЈНА
(ИАС — Ф—6,88)

Петар Велебит, обућар, радник из Лике, секретар ОК КПЈ за Јагодину (од 25. јуна до 17. јула 1941.); ухваћен од Немаца у лепеничком ерезу и стрељан на Бањици 1941. (ИАС — ф—31 103)

руководству одреда, извршена је и подела Ресавске чете. Прва Ресавска чета, са командиром Лазом Стојановићем, отишла је с одредом преко Мораве на територију лепеничког среза, а друга далеко мања остала је на територији Ресаве под командом Петра Петровића, заменика командира и политичког комесара Радета Бранисављевића. На крају је донета одлука да 8. септембра цео одред крене на извршење задатака.²²⁹⁾

Крајем јула или почетком августа у штампарији Жике Костића у Свилајнцу одштампан је јулски проглас ЦК КПЈ у 8.000 примерака. Штампани примерци допремани су у Бобово одакле су под надзором Филипа Кљајића слати осталим одредима у Србији. Пошто је Костић пред сам рат отпечатао неколико бројева листа „Глас радног народа“, рачунало се на коришћење његове штампарије за умножавање разних прогласа, листова и литературе, па је у том циљу Костићу дат новац да купи мотор за штампарију.³⁰⁾

НАПАД НА ЖЕЛЕЗНИЧКУ СТАНИЦУ У БАГРДАНУ

7. септембра увече Орашка, Паланачка и Рачанска чета, појачане већим делом Ресавске, извршиле су покрет према Јагодини. Већ 8. септембра увече код села Војске чете су скелом прешле Мораву и неопажено су пришле железничкој станици Багрдан. На основу извештаја претходнице, командир одреда је направио план напада и одредио задатке четама. Знано се да се у Јагодини и у Милошеву налазе јаче немачке снаге, да у Багрдану нема Немаца и да станицу чува само сеоска стража. Напад је извршен тачно у поноћ између 8. и 9. септембра. Један вод Орашке чете обезбеђивао је прилаз од Јагодине, док је вод Ресавске чете био истурен према Лапову,

²²⁹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 169, 170.

Зборник ДОК. НОР-а од 1952. г.; том I; књ. 2; стр. 120—122.

²³⁰⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 168.

ИАС — К—8 — 10/587, стр. 3.

Паланачка и Рачанска чета запоселе су друм у оба правца према Лапову и Јагодини. Други вод Орашке чете добио је задатак, да под руководством команданта и комесара одреда, нападне станицу и сачека транспортни воз који је требало да наиђе после пола ноћи.

Станица је заузета без борбе, а железничко особље са стражом затворено у једну просторију, док је службу на станици преузео партизан Света Младеновић, који је иначе по занимању железнички службеник. После краћег ишчекивања, наишао је воз из Јагодине који је принудно заустављен, а железничко особље затворено. Воз је био пун робе, углавном намирница — суво грожђе, пиринач, брашно и вино. Док је роба скидана и ношена колима у оближња села, дежурни службеник из Лапова интересовао се шта је са возом из Јагодине. Света Младеновић је одговорио да је у питању мањи квар на локомотиви, који ће бити одмах отклоњен. Захтевао је од дежурног службеника из Лапова да пусти воз према Јагодини. Службеник из Лапова посумњао је у све ово, па је затражио шефа станице. Света му је одговорио, да шеф станице спава, па је незгодно да га за овакву станицу узнемирава. Шеф станице Живан Мирковић, који је све ово слушао, одлучио се да помогне акцију, пришао апарату и рекао службенику да пусти следећу композицију, а узгред је сазнао да се ради о транспорту Немаца и Шиптара. После овога разговора дежурни службеник је пустио немачки транспорт према Јагодини. Са композиције из Јагодине откачена је добро наложена локомотива с два вагона пуна кисеоничким боцама, и с регулатором отвореним до краја пуштена пуном брзином правцу Лапова од куда је долазио транспорт с немачким војницима. Код села Милошева дошло је до страховитог судара и експлозије. Обе локомотиве су уништене, изгинуо је велики број Немаца, али услед јаког обезбеђења није се могао установити број погинулих.

Експлозија у Милошеву алармирала је гарнизоне у Јагодини и Милошеву. Немци су отворили ватру насумице у мрак. Када су у зору стигли у Багрдан, партизани су се већ повукли према Рачи, остављајући једну патро-

лу на оближњем брегу да прати какве ће мере Немци предузети. Патрола се задржала читава два дана, све док није наишао први воз. Пошто је ово био немачки транспорт, патрола је отворила ватру из пушкомитраљеза, запаливши том приликом два вагона с бензином, и повукла се према Рачи.²³¹⁾

Друга група наставила је с акцијама на терену Ресаве, залазећи повремено и на територију околних срезова. Тако је 11. септембра изведен напад на Деспотовац; о овој акцији Друге ресавске чете постоји кратак извештај у непријатељској документацији: „...11. IX одбијен је од стране жандармерије напад банди на Деспотовац“ (19 км. северо-источно од Јагодине).²³²⁾

ДОЛАЗАК НЕДИЋЕВАЦА У СВИЛАЈНАЦ

Користећи одсуство већих партизанских јединица у Ресави у моменту када су ове биле ангажоване у акцијама у Лепеници и Јасеници, појавио се у Марковцу VII одред српске оружане силе — недићеваца, на челу с пуковником Љубом Бабићем. Овај одред имао је око 200 људи, махом официра и граничара. Пуковник Љуба Бабић, у ствари барон Алфред фон Шиндлер, био је аустроугарски официр родом из Пољске.

Партијско руководство нашло се у недоумици како да поступи према овој војсци. Уместо да одмах нападну недићевце, комунисти су им упутили летак „Заведеним Србима“, позивајући их да напусте службу окупатора.

Једино су позадинске десетине потопиле понтонски мост на Морави да би онемогућиле прелазак недићеваца

²³¹⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 171—176.

Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том II; стр. 77.
ИАС — Ф. — 23/161; 25/276; 26/344.

²³²⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 242.

Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 215.
ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 142.

из Марковца. Међутим, недићевци су, уз помоћ Немаца, успели да 12. септембра уђу у Свилајнац.²³³⁾

После формирања ОК КПЈ за Доње Поморавље у селу Вучићу (око 15. септембра), Вита Цветковић и Ратомир Ристић Сеља, пошли су 20. септембра преко Мораве да обиђу села моравског и ресавског среза. Сутрадан су стигли у логор Ресавске чете, у коме се налазио само комесар Радомир Бисић и неколико бораца, док су остали били у акцијама. Друга ресавска чета која је остала у Ресави, док је њена главнина 7. септембра отишла са Другим шумадијским одредом у Лепеницу и Јасеницу, имала је тада већ 60 бораца, и представљала јединицу способну и за веће акције.

21. септембра чета је држала заседу на прилазима Свилајнцу, контролишући путеве према Марковцу, Деспотовцу и Луковици, а Моравска чета држала је прилазе према Пожаревцу. За то време ударне групе имале су задатак да врше упаде у Свилајнац и на тај начин узнемиравају посаду VII одреда недићеваца.

Очекујући да се Ресавска чета врати из акције, Вита и Сеља саставили су летак за Влахе, који је умножен на шапирографу у више стотина примерака и растурен по селима. Вративши се из акције, борци су поднели извештај: једна тројка је успела да упадне у Свилајнац и баци бомбе у женску занатску школу у којој је био смештен VII одред недићеваца. При одступању један борац је заробљен, док су двојица успели да се повуку; друга тројка пресрела је код Ресавчеве воденице, у непосредној близини Свилајнца, недићевског официра и убила га. У међувремену у логор је стигла група сељака из Дубља која је побегла од терора недићеваца. Наиме, један вод недићеваца од 50—60 војника дошао је у село и започео са претресом кућа, захтевајући од сељака да одају партизанске породице и њихове симпатизере. Пошто нису успели да добију тражене податке, недићевци су потерали једну групу сељака као таоце.

²³³⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 215, 216.
ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 143.

Исте вечери Вита и Сеља одржали су састанак коме су присуствовали Раде Бранисављевић-Бисић, комесар, Пера Петровић, заменик командира и Александар Милановић, заменик комесара. На састанку је констатовано да је комесар Бранисављевић кочио извођење нових акција и већу пажњу посвећивао свом личном животу. Драгош Илић и Александар Милановић енергично су захтевали да се отпочне с већим акцијама — да се заузме Свилајнац, а затим пређе и у друге срезове. На састанку је закључено да се организују повремени напади на Свилајнац у циљу узнемиравања недићеваца.

Заузимање Свилајнца од стране недићеваца изменило је даљи ток догађаја у овом крају, Средином септембра старе општинске управе преузимају поново власт; недићевци почињу с претресима и терором. Тако је 23. септембра један вод недићеваца извршио претрес села Бобова, запленено 4 пушке и затворио неколико симпатизера.²³⁴⁾

ТРЕЋИ НАПАД НА СВИЛАЈНАЦ

На састанку команди Друге орашке, Моравске и Друге ресавске чете одлучено је да се изврши напад на Свилајнац. Одлучено је да нападом командује Милош Милошевић, један од најискуснијих бораца. Док су вршене припреме за напад пуковник Бабић слао је емисаре партизанима с понудама за преговоре, ширећи вести да му се одред осипа и војници беже. Неки борци су поверовали овоме и потценили противника. Сам напад на Свилајнац почео је у зору 25. септембра. Приликом напада чете су имале следећи распоред: Моравска чета прилазила је од Кушиљева, обезбеђујући пут према Пожаревцу; Друга ресавска наступала је од Дубља и Луковице, контролишући пут од Деспотовца; Друга орашка прилазила је од Мораве. Користећи кукурузе, чете су неопажено пришле

²³⁴⁾ Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 215—218.
ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 145.
ИАС — Ф. — 27/368.

вароши и нападе истурена одељења недићеваца. Орашани су имали љотићевске униформе што је навело недићевце да помисле да им долазе у помоћ добровољци, па су их пустили да им приђу сасвим близу, чак су напустили и заклоне. Орашани су схватили забуну недићеваца, почели да им машу рукама, и кад су пришли сасвим близу осули су ватру. Том приликом је рањено и убијено неколико недићеваца. Недићевци су се у првом моменту поколебали, али су се одмах средили и прешли у противнапад, али без успеха. Орашани су успели да задрже заузети положај.

Друга ресавска чета успела је на свом сектору да потисне непријатеља и да се састане с Орашком. Једино Моравска чета није имала успеха, јер су недићевци на њеном сектору концентрисали најјаче снаге. Моравци су међутим упорно нападали. Када су недићевци схватили да су надмоћнији, послали су групу од 40 бораца да нападне чету с леђа. Овај маневар недићеваца унео је забуну међу борце Моравске чете, и они су почели да беже, остављајући на положају три мртва и два рањена.

Попгго су одбили напад Моравске чете, недићевци пребацују део снага према Другој орашкој и Другој ресавској чети. У међувремену су им дошли из Лапова упомоћ и Немци, тако да је и Друга орашка чета била нападнута с леђа. Она се одмах пребацила преко Ресаве и заузела нове положаје, спојивши се с Ресавском четом. Борба је трајала до мрака, а онда су се обе стране повукле. После повлачења одржан је састанак команди чета у једној колиби у близини Бобова, на коме је закључено да је главни узрок неуспеха што се борба одужила и што су недићевци имали времена да сачекају немачку помоћ. Одлучено је да се казне кривци из Моравске чете који су оставили рањенике на положају. На крају је одлучено да се нови напад на Свилајнац изведе 30. септембра. У овој борби недићевци су имали 8. мртвих, док је међу партизанима било три мртва и два рањена.²³⁵⁾

²³⁵⁾ вито Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 236, 237.

БОРБА КОД АЗАЊЕ

28. септембра дошло је у Азањи, срез јасенички, до велике борбе између партизана Другог шумадијског одреда и Немаца. Тога дана одред се са својим четама: Првом орашком, Паланачком, Рачанском и Првом ресавском, налазио у Азањи. Пошто је за 12 часова био заказан збор, то се у центру села скупио велики број сељака. У тренутку кад је збоп требало да почне, из правца Паланке наишла је немачка колона с камионима и коњицом. Штаб одреда наредио је четама да заузму положај. Немци и не помишљајући на изненађења, ушли су самоуверено у село. Борци Прве ресавске чете, распоређени с обе стране друма, пустили су их да им се приближе, а онда су на знак ЈГазе Стојановића, командира чете, отворили ватру. Изненадна и јака ватра створила је пометњу у немачкој колони. Немци су се повукли. Онда су их официри прикупили и натерали поново напред. Поново су их партизани прецизном ватром принудили на одступање. Још два пута су Немци покушали с нападом, уводећи у међувремену нове снаге, али без успеха. На крају штаб одреда наредио је Лази да се с четом повуче на косу изнад села, на којој су Паланачка и Орашка чета већ заузеле положај.

На новом положају, у правцу главног удара Немаца, била је Прва ресавска чета, на десном крилу Паланачка, а на левом — Прва орашка. У моменту повлачења Ресавске чете на нови положај Немци су пошли свим снагама напред, а да би открили нове положаје партизана истурили су једно коњичко одељење. Партизани су дозволили да им се ово приближи а онда отворили ватру и за неколико минута га потпуно уништили.

Ово је Немце страховито наљутило; почели су безглаво да јуришају засипајући партизанске положаје јаком аутоматском и пушчаном ватром. Уверени у себе, ишли су усправно, не тражећи заклоне, али их је прецизна партизанска ватра присилила да легну. Тако је одбијен још један јуриш Немаца. Немци су добили по-

јачање и покушали једно одељење да пребаце партизанима иза леђа, но без успеха. Немци су затим убацили у борбу и минобацаче, који су код партизана изазвали само тренутну забуну. Одмах је Ресавска чета извршила успешан противнапад. Немци су почели да беже с положаја. Официри су их оружјем нагонили на послушност и том приликом убили два војника. Овакви призори још више су повећали борбено расположење партизана. Поред тога, партизани су имали веома добро наоружање: 30 пушкомитраљеза и довољно муниције. Немци су се одлучили да јуриш изврше у облику клина и на тај начин раздвоје партизанске снаге. Успели су у томе и једно одељење са „шарцем“ пребацили су иза партизанских положаја. Партизани су успели у противнападу да се поново споје и зауставе јуриш. Митраљез иза леђа представљао је велику опасност за партизана. Дошао је најкритичнији моменат. У том тренутку ступили су у борбу и неки сељаци из Азање, нападајући Немце с леђа. Једно одељење бомбаша извршило је напад; непријатељ је био заустављен, али је немачки „шарац“ ометао маневрисање чета. Ускоро је стари Цокић ућуткао „шарца“ једним метком. Ово је одушевило борце, па су тражили да се пре повлачења изврши још један јуриш. У овом јуришу учествовале су све три чете. У исто време кренули су на јуриш и Немци. Немцима је притекла у помоћ и артиљерија. С вечери чете су се повукле преко Селевачке косе. Истовремено су се повукли и Немци. Приликом ове борбе Немци су били принуђени да ангажују око 250 људи, употребили су минобацаче, артиљерију и коњицу. Имали су око 80 рањених и мртвих, док су партизани имали два погинула и три рањена. Борба код Азање представљала је за партизана и народ овога краја озбиљну победу и велики морални успех.²³⁶⁾

²³⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а од 1949. г.; том I; стр. 249, 250.
Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 205—208.
ИАС — К—9 — 47/1067, стр. 7; 54/1074, стр. 4—6;
53/1073. стр. 2.

БОРБА КОД БОБОВА

После неуспелог напада на Свилајнац од 25. септембра, Друга орашка, Друга ресавска и Моравска чета логоровале су у близини Бобова, у месту званом „Булињак“. Уочи 30. септембра биле су извршене већ све припреме за напад на Свилајнац. Чете су биле подељене на борбене групе; свака група добила је конкретан задатак, а борци упознати са детаљима напада. Услед строге приправности било је наређено да се спава по групама. Те вечери, пошто се очекивао покрет, патроле нису слате, а по наређењу дежурног нешто пре пола ноћи повучене су заседе. Тако је логорска стража представљала једино обезбеђење. Недићевци, обавештени од Владимира Голубовића, кафеџије из Бобова, који је радио за Гестапо, о планираном нападу, као и о месту и бројном стању партизана, још у току ноћи дошли су у Бобово. Око 4 часа ујутро привукли су се логору у намери да изненаде чете и да их опкољавањем униште. Долазак недићеваца приметио је стражар, и опалио метак. Тако су чете примиле борбу пре опкољавања логора. У првим тренуцима напада неке борце захватила је паника. Међутим, после кратког времена партизани се срећују и пружају организациони отпор. Командири су много допринели да се борци приберу и среде. Тако је Милош Милошевић из стојећег става пуцао из пушкомитраљеза у правцу најјаче непријатељске ватре. То су исто урадили Сима Симић — код Мораваца, Раде Марковић и Милутин Цветковић — код Орашана и Александар Милановић — код Ресаваца. И поред тога што су чете успешно одолевале првом нападу недићеваца, њихов положај је још увек био доста критичан, јер су недићевци упорно покушавали да опколе логор. Можда би успели у томе да није ступио у акцију Ђура Војиновић с једним одељењем Моравске чете, које је логоровало нешто даље, па није било обухваћено обручком. У току напада део недићеваца успео је да допре до трла у коме се налазио штаб одреда и муниција. Чланови штаба су успели да се извуку, изузев Драгоша Илића, који је револвером и бомбама давао отпор недићевцима. Два омладинца су покушала да се при-

ближе трлу у коме се налазио Драгош али су била покошена митраљеском ватром. Затим је дошло до новог јуриша недићеваца и борбе прса у прса, у којој су пушке биле готово неупотребљиве. Моравци су нешто на левом крилу попустили, али су Ресавци на десном потисли недићевце. Ситуација се побољшала за партизане, па су кренули на јуриш. Настало је гушање, чули су се јауци с обе стране. Недићевци су бацали бомбе, партизани су их хватали у лету и враћали назад. Такве подвиге први су извели Милош Милошевић, Милан Кршљанин и Раде Марковић. Борба се наставила несмањеном жестином. Положај партизана се побољшао утолико што су чете дејствовале повезано, ма да је Моравска имала прилично губитака. У том је недићевцима стигло појачање, па су поново кренули на јуриш који је одбијен. Појавио се проблем како доћи до муниције, толико потребне, из колибе, чији су прилаз недићевци тукли митраљеском ватром. На позив Милоша Милошевића пријавило се неколико омладинаца. Сима Симић је одабрао тројицу из Моравске чете, и то Владу Бошковића, из Породина, Костадина Тику из Сибнице и Михајла Николића из Великог Дола. Недићевски митраљез је упорно тукао прилаз колиби, тако да је успех ове тројице био доведен у питање. У међувремену Ђуро Војиновић је отворио ватру за леђима недићевцима, тако да је митраљез почео да туче у том правцу, остављајући за тренутак небрањени прилаз колиби. Ово користе омладинци, упадају у колибу и износе муницију и бомбе. Снабдевени муницијом партизани су извршили јуриш и успели недићевце да потисну према потоку. Међутим, недићевцима долазе у помоћ Немци. Донета је одлука о повлачењу према Дубници. При повлачењу према Дубници једна група партизана разоружала је већу групу Пећанчевих четника који су, чувши за борбу с партизанима, пошли у помоћ недићевцима. Овом приликом партизани су запленили 15 пушака, 1 пушкомитраљез, нешто бомби и муниције.

У борби код Бобова партизани су претрпели озбиљне губитке. Милош Милошевић подлегао је ранама после два дана. Михајло Николић и ЈБубица тешко су рањени и заробљени. У току саме борбе погинули су следећи борци:

1. Милан Кршљанин, из Крњева,
2. Бора Кршљанин из Крњева,
3. Мица Глигоријевић, студент из Војске,
4. Љубомир Страиновић, из Дубнице,
5. Радомир Милошевић, из Голобока,
6. Војислав Петровић, из Голобока,

и још три борца чија имена нису утврђена. Живко Витежевац откривен је на лечењу у Петровцу и стрељан. Поред погинулих бораца, партизани су имали и других губитака. У току саме борбе заробљени су следећи борци:

1. Божидар Мартиновић, из Александровца,
2. Светозар Драганић, из Породина,
3. Сава Манојловић, из Лозовика,
4. Војислав Ђорђевић, из Ореовице,
5. Драгутин Милојевић, из Ракинца,
6. Љубиша Љубисављевић, из Ореовице,
7. Властимир Миладиновић, из Ореовице,
8. Милан Бацокић, из Породина,
9. Стеван Радивојевић, из Голобока и
10. Драгиша Јоцић из Голобока.

Ови заробљени борци стрељани су у Ћуприји. Недићевци су успели да заробе читаву комору, архиву, политички материјал, и неисправно оружје. Иако тачан број није могао да буде утврђен, недићевци су у току борбе имали доста губитака. Сутрадан недићевци су тајно превозили мртве и рањене, забрањујући сељацима да се приближе колима. Пораз код Бобова нанео је покрету озбиљну политичку штету.

У току овог напада недићевци су ослободили Поледицу, активног официра, и неког попа које су партизани неколико дана раније заробили на територији среза ресавског, где су дошли да формирају организацију ДМ. Том приликом је и Бисић, комесар чете, отишао у непознатом правцу према Петровцу.²³⁷⁾

*«) Вита Цветковић: *Извештај пише ко преживи*, Београд, 1960. г., стр. 238—244.
ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 131—137.
К—8 — 44/1059, стр. 147—154.

ПОВРАТАК ПРВЕ РЕСАВСКЕ ЧЕТЕ

Ускоро после борбе код Бобова, почетком октобра, Прва ресавска чета, која је почетком септембра напустила терен Ресаве са Шумадијским одредом, поново се вратила у ресавски срез. Она је на територији преко Мораве учествовала у више борби, а нарочито се истакла у борби с Немцима код Азање. Њеним повратком поново се распламсала борба између партизана и недићеваца.

12. октобра једна десетина недићеваца пошла је у Кушиљево. При уласку у село код Бусевинског моста дочекала их је заседа Ресавске чете. Борци су сачекали да аутобус уђе у заседу, а онда отворили ватру. Партизани су приметили да у аутобусу нема много недићеваца па им се то учинило сумњиво. Сумње су биле оправдане, јер је аутобус пратила једна већа група недићеваца која је ишла косом. Када је борба почела, недићевци су напали заседу с леђа. Развила се борба. Недићевци с[^] у прво време напредовали, али су се на крају морали повући. Није познато да ли је ко погинуо од недићеваца. Од партизана је у овом сукобу погинуо Драгољуб Петровић Дроћа, пекар из Свилајнца. Недићевци су Дроћу по причању мештана распорили и оставили код моста како би на тај начин застрашили остале партизана. Тога дана су заробљени Камкић из Кушијева и Доситеј Радвановић из Кушијева, који је дошао у село да узме хлеб за чету. При повратку у логор ухватили су га жандарми и одвели у Свилајнац, а после вишедневног са слушања и мучења стрељали га.

После борбе код Бусевинског моста Прва и Друга ресавска чета су се спојиле и повукле на брдо, десно од горњег друма између Свилајнца и Жабара.²³⁸⁾

БОРБА КОД ВИТЕЖЕВА

23. октобра дошло је до борбе између партизана Ресавске чете и VII недићевског одреда и четника КП

^{23E)} *Зборник народних хероја Југославије*, стр. 743.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 154—157.

ИАС — Ф. — 22/94; 27/734.

код Витежева. Недићевци су предузели напад рано изјутра, користећи маглу која се тога јутра дуже задржала. Испред недићеваца у партизански логор стигла је жена Лете партизана и обавестила да иду недићевци. Пошто су у моменту узбуне недићевци били још доста далеко, Лаза је послао један вод да заузме положаје за одбрану, а са главнином чете пошао преко косе на други положај с кога је могао да штити леви бок вода који је већ заузео положај.

Међутим, неки узбуђени борци почели су да пуцају пре датог знака, па је читав вод отворио ватру пре времена. Тако је отпочела борба само с водом који се већ налазио на положају. Други део бораца с Лазом није стигао на време да заузме положаје, те су недићевци стигавши пре, отворили ватру на незаштићени бок вода који је водио борбу. Због недостатка муниције и саме ситуације Лаза је наредио повлачење под борбом према једном потоку. При преласку преко једне чистине погинула су 4 борца, а у току повлачења још 3, међу којима Бранко Протић, из Свилајнца, Гвозден Марковић, из Кушиљева, (?) Ковачевић, избеглица, и Перица металац, из Свилајнца, а заробљен је Стојан Стојадиновић из Дубнице. Том приликом рањени су Пера Петровић, Богољуб Танасковић Дида, Живота из Витежева и омладинац, ђак богословије — Поп. Дида је био помоћник пушкомитраљесца и кад је Гвозден погинуо, узео је пушкомитраљез иако тешко рањен, довукао се до трња и сакрио. Недићевци су прешли не приметивши га. Сви рањеници су спасени. После завршене борбе Лаза је сазвао четну конференцију на којој је оштро критиковао четно руководство, јер је сматрао да је до њих кривица за овај пораз.²³⁹⁾

После борбе код Витежева Ресавска чета се повлачи према Брзоходу где се састаје с Моравцима. Борбе с недићевцима не престају, али последњи догађаји утицали

²³⁹⁾ ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 157, 158.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 137, 138.

ИАС — Ф. — 16/193; 22/197 и 198; 27/376, 407.

су на појаву дезертерства. Неки борци одлазе својим кућама, а неки у Горњак код четника.

После борбе код Вигежева партизани Моравске чете воде борбу са VII одредом недићеваца код села Четережа. У овој борби недићевци су имали 28 мртвих, док су код партизана 2 погинула, 4 рањена и 10 заробљено, од којих 5 другарица. Међу заробљеним партизанима били су Влада Бошковић из Породина, Милица Радовановић из Жабара, Н. Воркапић, Н. Пера опанчар из Ореовице, Костић из Четережа, Слободан Нацковић из Александровца, Мира Станојевић из Жабара, Зорица Милосављевић из Жабара, Божа и Милан Илић из Ореовице. Сви заробљени партизани изузев Владе Бошковића који се неким случајем спасао, стрељани су у Свилајнцу 9. новембра 1941. године.

30. октобра једна мања група партизана Ресавске чете предвођена Милојком Виринцем дошла је у Грабовицу и спалила општинску архиву. После акције у Грабовици група је пошла у млавски срез, међутим, код села Везичева нападнута је од четника Косте Пећанца. Том приликом погинуо је Милојко Виринац и још 4 партизана, док је на страни четника погинуо Миљко Миловановић.

Крајем октобра отпочела је снажна офанзива Немца, љотићеваца, жандарма и четника против Пожаревачког партизанског одреда. Та акција је била саставни део I непријатељске офанзиве у Србији. У том периоду Ресавска и Моравска чета сарађују с Пожаревачким одредом на територији Пожаревца и Хомоља.

5. новембра партизани Хомољске, Моравске, Ресавске и Млавске чете воде борбу за Петровац на Млави.

Да би спречиле Немцима улазак у Петровац, Ресавска и Моравска чета дошле су у село Панково. Немачке јединице продрле су са танкетама у село и отпочеле борбу. Партизани су пружили снажан отпор, али су због надмоћности непријатеља у наоружању принуђени на повлачење. У току борбе немачка граната је погодила зграду у којој се налазио партизански експлозив па је дошло до страховите експлозије. Мислећи да је пут миниран Немци су се вратили назад, а партизани поново

дошли у село. Сутрадан Немци су послали као своје истурено одељење недићевце; у борби су се партизани повукли, а недићевци продрли у Петровац.

После ове борбе дошло је до заједничког напада Ресавске, Млавске и Моравске чете на Петровац. Борба је успешно окончана и партизани заузимају Петровац на Млави. Добрим делом заслуга за освајање Петровца припада командиру Ресавске чете Лази Стојановићу, који је командовао Ресавском и Моравском четом. Да би истерао љотићевце, који су се били јако утврдили у згради среског начелства, Лаза је подметнуо авионску бомбу у темеље зграде. Експлозија бомбе натерала је љотићевце да уз велике губитке напусте зграду.²⁴⁰⁾

Испред јаким непријатељских снага Ресавци и Моравци се повлаче и одлазе у село Крвије и задржавају се неколико дана према Буровцу, Дубници и Везичеву. За време боравка у Крвју, у Ресавску чету се враћа Раде Бисић, који се скривао негде у Млави читаво време после борбе код Бобова. Бисић је тада критикован и смењен с дужности комесара. Ту дужност је преузео дотадашњи заменик политкомесара Александар Милановић Санда. Тих дана код партизана долази капетан четника ДМ Марковић и води разговор са штабом чете да партизани пређу у Горњак уколико осете да се не могу више одржати на тој територији. Ипак су партизани одлучили да пређу на терен деспотовачког среза. Приликом доласка у Везичево партизани су позвани од четника у школу, где им се налазио штаб, на преговоре. На преговоре је отишао Лаза с Миланом Благојевићем и Живојином Јовановићем, док је с четом остао Ратомир Ристић Сеља и Санда. Одмах после одласка Лазе и другова у штаб четника, код партизана је дошао четнички капетан Пејчић с пратиоцем (на коњу). У разговору је подвлачио да партизани треба да приђу четницима, који ће им обезбедити храну, одело, а официрима и плату. Међутим, пар-

²⁴⁰⁾ *Зборник народних хероја Југославије*, стр. 743.

ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 154—158.

К—10 — 56/1076, стр. 137 и 138.

ИАС — Ф. — 16/193; 22/94, 197, 198; 27/374, 376, 407.

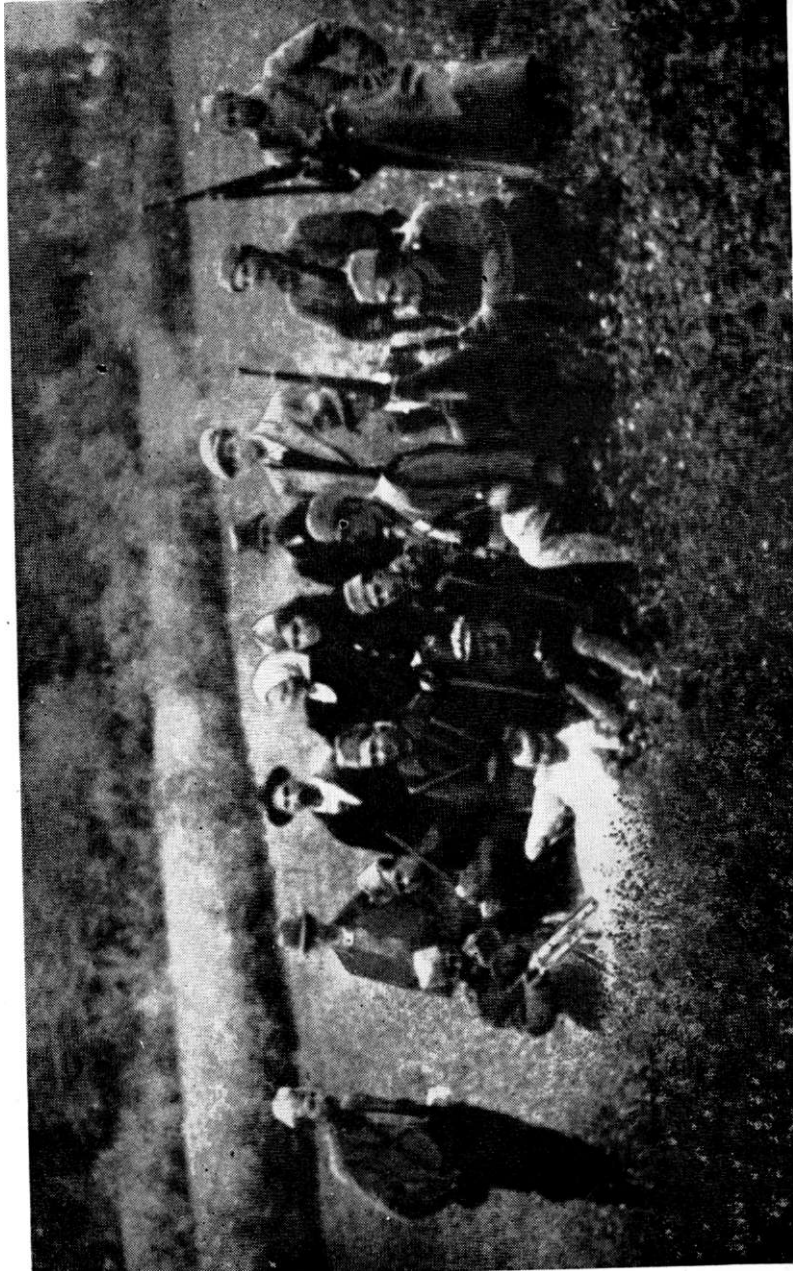
тизани су га одбили, па се вратио у штаб четника, где је нашао Лазу с друговима. Исти разговор је водио и с Лазом. Лаза није хтео ни да чује за то. Дошло је до оштре препирке и врло критичне ситуације, али не и до борбе. За то време партизани су били у приправности и с нестрпљењем очекивали свога командира. Чим се Лаза вратио обавестио је партизана о разговору који је водио с четницима и одмах наредио покрет према Грабовици у деспотовачком срезу.²⁴¹⁾

ПРЕВАРА У ЛИПОВИЦИ

Ноћу између 27. и 28. новембра у Липовици, деспотовачки срез, партизани Ресавске чете с једном десетинском партизана Ћупријске чете водили су борбу с четницима Блашка Михајловића и жандармима из Деспотовца. У тој борби партизани су били изненађени, па су четници успели да заробе 20 бораца, међу којима и једну другарицу.

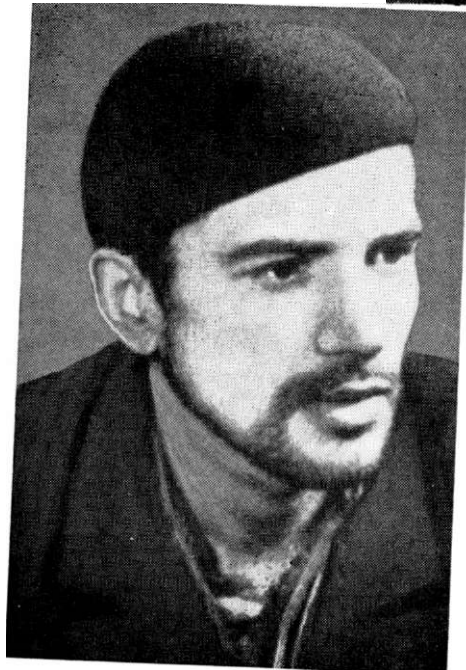
Крајем новембра у Ресавску чету, која се тада налазила у млавском срезу, пошао је Ратомир Ристић Сеља, инструктор ОК КПЈ, с још једним другом. Одмах по преласку на територију млавског среза Ристић је стигао групу бораца Параћинско-Ћупријске чете која је, пошто није успела да се пребаци на терен Озренског партизанског одреда, тражила везу с партизанима у намери да им се прикључи. Ристић је наставио пут с овом групом партизана. У селу Манастирици, срез млавски, нашли су Ресавску чету. На састанцима у Манастирици и Дубници одлучено је да се борци Параћинско-Ћупријске чете прикључе Ресавској, и да остану у њеном саставу док им се не укаже прилика да се врате на свој терен. Поред тога, одлучено је да се чета пребаци у село Језеро у деспотовачком срезу. Тако је Ресавска чета с групом бораца Параћинско-Ћупријске, у укупном броју од 80 људи, пошла преко Везичева и Грабовице према Деспотовцу. Због четничког утицаја по селима, пријем парти-

²⁴¹⁾ ИАС — К—10 — 35/968, стр. 1—8.

Прва група партизана Ресавске четве Јула 1941. године
(ИАС — Ф—О/ијд)

Народни херој Лазар Сто-
јановић, командир Ресав-
ске чете; убијен 9. феб-
руара 1942. године у Сви-
лајнцу (ИАС — ф—6'94)

Драгош Илић, борац Ре-
савске чете; погинуо у
оорби са Немцима у селу
Орешковици 5. новембра
1942. године; до не би пао
У руке Немцима убио се
последњим метком (ИАС
— Ф—8/145)

зана код сељака није био добар; поред тога партизани су често узнемиравани од четника. Предвече, 27. новембра, чета је стигла у Липовицу где је и заноћила. Људство је подељено на групе и распоређено по приватним кућама. По доласку партизана у Липовицу, председник ломничке општине обавестио је среског начелника у Деспотовцу, а овај Пећанчевог војводу Блашка Михајловића, који се тада налазио у Манасији, и затражио помоћ у људству за борбу противу партизана у Липовици. Тако су четници војводе Блашка и жандарми, подељени у две групе, блокирали Липовицу из правца Ломнице и Пањевца. Долазак жандарма и четника изненадио је партизана. Пре него што је отворена ватра, дошао је у штаб чете један четник и позвао партизанске старешине да преговарају с њиховим официрима. По доласку четника и жандарма одмах је наређена приправност, а Лаза Стојановић и Драгош Илић изашли су да извиде шта се одиграва у околини. У моменту њиховог изласка четници су отворили ватру; Драгош и Лаза су одговорили ватром. После тога чета се повукла према брду изнад села. У међувремену је ватра престала. Када је чета изашла на брдо изнад села, утврђено је да се нису повукле једна десетина Ресавске и десетина Параћинско-ћупријске чете. Зато је одлучено да се ови другови сачекају. После једног сата чекања чета се повукла у правцу Грабовице, где је заказано место састанка у случају напада. Следећи дан чета је провела у Грабовици у очекивању осталих бораца, али њих није било пошто су већ били заробљени.

Када је извршен напад, Франц Розин, који се налазио с једном групом Параћинско-ћупријске чете, послао је једну патролу у правцу школе да види шта се тамо догађа. Патрола је дошла до школе и тамо видела Радета Бисића с неколико бораца Ресавске и Параћинско-ћупријске чете под оружјем заједно с четницима. Видевши ово и остали борци Параћинско-ћупријске чете дошли су у школу и поздравили се с четницима. Четници су их послужили чајем, а затим их упознали, да постоји споразум и да у складу с истим треба да одржавају добре односе. Али пошто се партизани налазе на четничкој те-

риторији треба да предају оружје које ће им при поласку бити враћено. После овог четничког захтева сви борци су предали оружје, изузев Радета Бисића који је и даље задржао пиштољ. Овом приликом били су разоружани следећи борци Ресавске и Параћинско-ћупријске чете:

1. Миодраг Нешић, ученик из Ћуприје,
2. Мирко Нешић, земљорадник из Ћуприје,
3. Живадин Дамњановић, ученик из Ћуприје.
4. Сретен Здравковић, сарач из Ћуприје,
5. Милан Милановић, земљорадник из Дубнице,
6. Станко Милојковић, ковач из Ћуринца,
7. Михајло Ђорђевић, из Ћуринца,
8. Душан Стојићевић, земљорадник из Петровца на Млави,
9. Франц Розин, стаклар из Параћина,
10. Стеван Иличић, бравар из Параћина,
11. Мирко Голубовић, земљорадник из Бобова,
12. Илија Таталовић, трговачки помоћник из Дрежнице, Македонија,
13. Драгољуб Петровић, пекар из Свилајнца,
14. Виктор Стошић, келнер из Свилајнца,
15. Радослав Живковић, земљорадник из Кушиљева,
16. Атанасије Ташковић, из Цариброда,
17. Радомир Бранисављевић, студент,
18. Светомир Илић, земљорадник из Орљева,
19. Милица Ценић, ученица из Ћуприје и
20. Јанићије Јовић, поштар из Параћина.

Сутрадан су заробљени партизани под јаком стражом пребачени у Деспотовац. Приликом спровођења партизана за Деспотовац искористио је прилику и побегао Јанићије Јовић, поштар из Параћина *Л* дошао у Ресавску чету.

Остали партизани доведени су у Деспотовац где су саслушавани и потом спроведени у Ћуприју.

Ова група је остала у затвору у Ћуприји скоро месец дана, одакле је отерана с осталим затвореницима и стрељана у Лапову 25. XII 1941. године.

Немци су мислили да ове заробљене партизане пог-аљу на рад у Немачку. Чак су и породице заробљених

биле о томе обавештене. Међутим, на захтев ђупријске буржоазије одлука је измењена, па су партизани осуђени на смрт стрељањем. Једино је Раде Бисић, комесар Ресавске чете, осуђен на депортовање у Немачку, наводно, због тога што је урадио портрет љубавнице Карла Ферлогера.

Из ђупријског затвора Бисића је преузео Блашко Михајловић и одвео у Деспотовац. Није познато како је Бисић после краћег времена доспео у Горњак, где је остао све до априла 1942. године, када су га четници предали недићевцима, а ови га обесили у Свилајнцу.

После краћег чекања на брду изнад Липовице, Ресавска и Моравска чета дошле су у Грабовицу, одакле су преко Бусура стигле на косу изнад Ђуринца. На овој коси одржан је партијски састанак, но исти је због појаве четника прекинут, а чета се преместила на косу према Проштинцу. Овде су партизани поново обавештени о надирању четника. Због недостатка муниције од бораца је покупљена најпре муниција за пушкомитраљезе док је сваки борац задржао по 5—6 метака. Одавде су се партизани повукли преко села Проштинца и дошли у Дубницу. Због дрвене ноге Драгош није могао да иде па је остао у Проштинцу код једног сељака. Са њим су остали Реља Чоловић и Драгољуб Најчевић Гица, ђак из Свилајнца.

Чета је остала неколико дана на терену Дубница—Витежево—Орешковица—Породин. На овом терену одржан је састанак с борцима на коме су позвани сви они који не могу да издрже даљу борбу да оставе оружје и оду кућама. Јавио се само један, док су остали изјавили да иду до краја.

Сутрадан чета је нападнута од врло јаких недићевских снага између села Дубнице и Буровца. У борби је погинуо партизан зв. „Курјак“, из села Војске. Уз борбу чета се повлачила према Добрњу и прешла Млаву.

На терену ресавског среза остао је Ратомир Ристић Сеља, коме су код Витежевских колиба пришли Драгош Илић, Реља Чоловић и Гица. Сеља је одржавао везу с

овом групом преко Максима, графичког радника из Орешковице.²⁴²⁾

Из спискава среског начелства у Свилајнцу, упућених министарству унутрашњих послова 7. XII 1941. г., види се да је из ресавског среза отишло у Ресавску чету 77 људи. Од тога броја погинуло је 12, док се 61 лице вратило из чете.

Ноћу између 9. и 10. децембра дошло је до сукоба између четника и групе партизана Ресавске чете код села Бобова, где је погинуо Данило Илић, из Бобова, а 15. децембра дошло је до поновног сукоба групе партизана с четницима код Бобова.

У децембру ухапшено је у Свилајнцу од стране недићеваца 18 лица — партизана повратника. Уз гаранцију грађана ухапшени су пуштени кућама, пошто су претходно саслушани.

24. децембра министарство унутрашњих послова наређује начелнику ресавског среза да ухапси и спроведе у Смедеревску Паланку 14 лица из Кушиљева која су била у Ресавској чети.²⁴³⁾

²⁴²⁾ ИАС — К—10 35/968, счр. 1—8; 56/1076, стр. 96.
К—5 — 12/595, счр. 61.

ИАС — Ф. — 17/10, 11, 12, 13.
²⁴³⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 158.
К—9 — 36/969, стр. 9.
ИАС — Ф. — 17/16, 22.

ТРЕЋИ ДЕО

ГОДИНА 1942.

ОСЕКА ПАРТИЗАНСКЕ БОРБЕ

Крај 1941. и почетак 1942. године су прекретница у борбама и акцијама партизана у Поморављу.

Повлачењем Поморавског партизанског одреда новембарских дана 1941. у правцу Дулена и Ацијиних Ливада пред удруженим непријатељским снагама — Немаца, недићеваца, љотићеваца, четника Косте Пећанца и Гордића — на овом терену остају само мање групе и појединци.¹⁾ На територији среза параћинског остали су чланови КПЈ: Драгиша Цанковић, судија, и Стојанка Радошевић, професор. На територији среза левачког остали су чланови Партије: Милорад Марковић, опанчарски радник из Секурича, Миодраг Маринковић и Радомир Милојевић, а од чланова СКОЈ-а остао је Драгослав Јевтић, абацијски радник из Секурича. На територији среза беличког остају чланови Партије: Радоје Стевановић Ћопа, земљорадник из Шантаровца, Животије У. Петровић Жила из Бунара, први командир Беличке партизанске чете.

У ресавском срезу остало је око седам чланова Партије: у Кушиљеву је остао Мика Стојановић, земљорадник, у Свилајнцу — Жика Милошевић, обућарски радник и Нада Јовановић, ученица, у Дубљу — Јован Китић, зидар, Божидар Цветковић, земљорадник — деловођа, Петар Гроздановић, земљорадник и Стојан, земљорадник. Од позадинских партијских радника остали су Драгош Илић, Ратомир Ристић Сеља и Реља Чоловић.

¹⁾ ИАС — Ф. — 16/1.

На овом терену биле су јаке непријатељске снаге и вршиле свакодневне потере и претресе терена, хапшења симпатизера НОП-а, депортирања.

Сурова и оштра зима још више је отежала положај партизанских бораца и партијских радника. Зато је 8. јануара 1942. друг Тито са Романије упутио наређење Главном штабу Србије, дајући му истовремено и упутство о начину груписања партизанских одреда. У том наређењу друг Тито поставља ове задатке: организовати партизанске одреде, војнички их добро учврстити и очистити од колебљивих елемената; са јединицама се не упуштати у фронталне и тешке борбе, већ вршити сталне нападе и препаде по комуникацијама и тежити да се дође до што више оружја и муниције; четничке јединице чистити и уништавати гдегод се појаве.³⁾

Ресавска и Моравска партизанска чета водиле су љуте и тешке борбе повлачећи се преко Млаве у пожаревачки округ. После битке на Црном врху у млавском срезу 15. јануара 1942. опстанак чета као целине био је немогућ. Одржано је саветовање с руководством Пожаревачког одреда „Вељко Дугошевић“, с којим су чете сарађивале на територији Пожаревца и Хомоља. Руководство чета донело је одлуку да се оне расформирају и у мањим групама свака врати на свој терен где ће се припремати, вршити мање акције, а чим опролећа да продуже с организованим и већим акцијама у Ресави и Поморављу.

У борби на Црном врху погинуо је Чеда Васовић, политички комесар Пожаревачког одреда, а борац Ресавске чете Миодраг Милановић Конзул био је рањен у главу и уво.

Борци Ресавске и Моравске чете вратили су се на свој терен којим су већ овладали окупатор и недићевци. Требало је почети све испочетка: пронаћи нове људе, склоништа, стварати нову обавештајну службу, прикупљати санитарски материјал, оружје, одећу и друго. Позадински партијски радници имали су сада пуне руке

³⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том II; књ. 2; — Београд, 1954; док. 93; стр. 178—191.

посла како да обезбеде нове везе и привремена уточишта партизана. После битке на Црном врху међу првима у Кушиљево се вратио Миодраг Милановић Конзул који се код своје куће лечио и остао све до лета 1942, кад се пребацио на салаш крај Мораве где су га чувале породица и родбина. На салашу је остао до средине децембра 1942, а онда ступио у Моравску чету, јер се Ресавска партизанска чета није обнављала. По доласку Милановићевом у Кушиљево је стигао и Лаза Стојановић с Миланом Благојевићем, Александром Јовановићем, Животом Јовановићем, Александром Милановићем Сандом, Милојем Јовановићем, Радославом Јовановићем, Лазаром Благојевићем, Бором Николићем Циганчетом и још једним партизанским борцем. Ова десетина партизана ноћу 1. фебруара стигла је кући Стојимира Стојановића, Лазиног оца, али се овде није задржала пошто су недивљаци били овладели селом и околином па је било опасно свако кретање и задржавање. Зато су морали још у току ноћи да се негде склоне, јер је кућа Лазиног оца била под присмотром. Поделили су се у неколико групаца и договорили да се склоне како ко зна до пролећа, када ће поново почети с акцијама. Лаза Стојановић је с Радославом Јовановићем и Бором Николићем Циганчетом најпре свратио код Лазиног стрица Радослава Стојановића и замолио да их неко време прикрије у својој колиби. Међутим, овај је то одбио под изговором да ће га Немци спалити ако то сазнају. Још исте ноћи они су стигли на потес „Кућиште“, недалеко од села и сместили се у колиби Станимира Богдановића. Он их је ту 2. фебруара затекао јако исцрпљене и премрзле. У разговору скренуо им је пажњу да је колиба под присмотром и да се плаши, ако се сазна да су они ту, да ће га Немци убити и запалити му кућу. По повратку кући Богдановић је испричао својој жени да се у колиби налази Лаза с двојицом бораца — партизана, а ова је то рекла Перки Милановић, а Перка поднареднику српске државне страже — Пешићу с којим је живела. Пешић је одмах обавестио станицу СДПС у Кушиљеву. Председник Чеда Донић и кмет Стеван Стевановић позвани су у станицу ради хватања Лазе. У међувремену, пред подне, крај

колибе је прошао један жандарм из Витежева. Прови-ривши у колибу, и правећи се да ништа није видео, оти-шао је даље. Лаза је посумњао да је то извидница неке потере и из опрезности напустио колибу и пребацио се са друговима на потес „Шљивоваче“ у правцу Мораве. Ушли су у колибу Милана Миладиновића у којој су затекли 10-годишњег Животу Миладиновића и објасни-ли му да су свратили да се мало огреју. Лаза је замолио малог Животу да позове свог стрица Милутина, који се налазио у колиби неколико стотина метара далеко од ове. Када су се Живота и Милутин враћали, придружио им се и Драгомир Јанковски, али он није свраћао у ко-либу већ је наставио према селу. Партизански борац Радослав Јовановић видео је кроз прозор Драгомира и хтео да провери ко је; зато је и изишао из колибе. Мали Живота, који је пошао за њим и сишао чак у двориште, чуо је да га неко зове иза једног дрвета и када се окре-нуо видео је жандарма Пешића. Пешић га је упитао кога има у колиби, а мали Живота, мислећи да су они који су разговарали са његовим стрицем исто жандарми, од-говорио му је: „То су ваши“. Жандарми су одмах отво-рили ватру на колибу. Било их је око 15. Лаза је с дру-говима прихватио борбу. Милутин Миладиновић при по-кушају да изиђе из колибе на самом прагу је погођен метком у грло. Због недостатка муниције Лаза се одлу-чио да пробије обруч жандарма. Први је излетео из колибе и убио Јанковића наредника, а партизан Јовановић, који је покушао да побегне путем према Морави, после неко-лико десетина метара пао је у снег смртно погођен. Лаза је бацио једну, па онда и другу бомбу. То је поколебало жандарме и он је ово искористио и са Бором Николићем побегао из обруча. Међутим, жандарми су осули плотун на њих и Лаза је погођен у кук са обема сломљеним ногама пао и последњом бомбом покушао да се убије, али она није експлодирала. Жандарми су га ухватили са одшрафљеном бомбом под грудима. С њим је заробљен и Бора Циганче.

Била је већ дубока ноћ када су се санке зауставиле пред општинском зградом у Кушиљеву. Рањеног Лазу унели су у зграду и оставили да лежи у хладном ход-

нику. Цело пре подне, 3. фебруара, Лаза је остављен у Кушиљеву да би га што већи број сељака видео и уверио се да је најзад и вођа комуниста ухваћен. Тек по подне пребацили су га у болницу, а Бору Циганчета у затвор у Свилајнцу. После два-три дана пребацили су и Лазу у затвор. Ту су почели да га муче и малтретирају да би издао борце Ресавске чете, да би одао где се налази скривено оружје и муниција. Лазу мучења нису застрашила, већ је и даље говорио о оправданости партизанске борбе а увече је стално певао своју песму: „Напред на барикаде, напред...” Када је пред вешање дошао свештеник Миливоје Тирјанић, Лаза му је, између осталог, рекао: „Ја ћу умрети, али моја идеја мора победити. Ја у то верујем и тврдим ...” У зору 9. фебруара пренели су га из затвора и обесили о клин једне бандере на најпрометнијем месту у Свилајнцу и оставили ту два-три дана да га свет гледа. Тако је завршио јуначки свој живот чувени командир Ресавске партизанске чете — народни херој Лаза Стојановић.³⁾ Бора Циганче стрељан је 21. фебруара.

Партијски позадински радник Ратомир Ристић Сеља који је са Драгошем Илићем и Милановићем Конзулом покушао да створи нека упоришта у Седлару, растао се у виноградима изнад Кушиљева с Милановићем Конзулом а са Драгошем Илићем вратио се у Млаву, у Орешковицу. У Орешковици је постојао илегални народно-ослободилачки одбор од три члана још из 1941. и било је доста симпатизера. У ово време млавски срез био је нешто сигурнији за прикривање, јер су непријатељске снаге биле ангажоване у борби и гоњењу Млавске партизанске чете. Такође је нешто боља ситуација била и у селима Вошановцу, Породину, Витежеву, која су била мање изложена жандармеријским и четничким потерама. Због тога је Сеља одлучио да стуци у везу са Лазом и осталим борцима који су се прикривали у Кушиљеву и

³⁾ ИАС — Ф. — 27/422.

ИАС — К—10 — 56/1076.

ИАС — К—8 — 44/1059.

Зборник народних хероја Југославије, Београд, 1957. г., стр. 742.

да их пребаци на овај терен. Зато је послао курирку Ружу (Радмила Милић) у Кушиљево која се састала с Александром Милановићем Сандом и овај јој је рекао да са Лазом и осталим друговима нема везу. У међувремену Ружа је сазнала шта се десило са Лазом и о томе известила Сељу.

Остали партизански борци из Ресавске чете — Милан Благојевић Миланче и његов брат Лаза Благојевић склонили су се краће време у кући Александра Милановића Санде, а онда, плашећи се да не падну у руке учесталим жандармеријским потерама, одлучили да се растану. Пошто су ухватили везу са Сељом, кретали су се у млавском и моравском срезу, мењајући стално место. Санда Милановић се после тога неколико дана скривао код Милосава Васића и код Станковића Деветке, па се опет вратио својој кући и у штали испод јасала ископао бункер и замаскирао шашом. У фебруару били су у ресавском срезу Александар Милановић Санда, Миодраг Милановић Конзул, Милан Благојевић Миланче, Драгош Илић, Реља Чоловић, Јован Гарка, Ратомир Ристић Сеља. У млавски срез код четника у Горњаку (још нису били заоштрени односи) склонили су се Радомир Бранисављевић-Бисић, бивши политички комесар Ресавске чете, Миодраг Мија Бранисављевић-Бисић, из Свилајнца, Петар Петровић, заменик командира Ресавске чете, који је био рањен и једно време се лечио у болници у Петровцу. Остали борци Ресавске партизанске чете, који су после битке на Црном врху наставили борбу у саставу Млавске чете, остали су у њој до маја 1942, када се и она расформирала. После тога у Ресаву су се вратили Милоје Јовановић Ресавац, Александар Петровић Шумски, Дида Танасковић, Вујица Ремењак, Живота Јовановић, Славко Поповић, учитељ из Брзоходе, Доситеј Персић Доса, Миле из Шетоње (борац Млавске чете), Никодије, рудар из Јасенова. Сима Симић Суви и Јовић из Моравске чете су до маја месеца живели у склоништу у Жабарима кад су прешли у Пожаревачки одред.

До фебруара 1942. погинули су Лаза Стојановић, Александар Јовановић, Бора Николић Циганче и Драги Радовановић, из Ракинца. Сви преживели борци били су

у сталном контакту и вршили припреме. Тако је почела поново да се рађа Ресавска партизанска чета од старих бораца из 1941. и нових бораца.

ДОЛАЗАК БУГАРСКОГ ОКУПАЦИОНОГ КОРПУСА У ПОМОРАВЉЕ

Бугарске трупе смениле су Немце у Параћину и Ћуприји и обезбеђивале железничку пругу све до Лапова. Ове трупе имале су један батаљон у Јагодини који је обезбеђивао пругу од Гиља до Ланишта, а Ланиште је обезбеђивало пругу до Багрдана, Багрдан — према Милошеву и Лапову. Тако се у Поморављу стационирала читава бугарска окупациона дивизија. Њено седиште било је највећим делом у Ћуприји, а штаб дивизије налазио се у згради фабрике шећера. Ради обезбеђења производње угља мањи делови налазили су се у Сењским рудницама. Две чете биле су смештене у Извору и Доњој Мутници, а ради обезбеђивања пруге Параћин—Зајечар.

У таквој ситуацији Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је 5. јануара 1942. инструкције партијском поверенству за нишку област о ставу према окупационим трупама. Ту се, између осталог, каже:

*„Пре свега треба да пружимо помоћ друговима комунистима из редова бугарске војске. Треба подвлачити братство оба народа .. . Треба позивати бугарску војску да помаже партизане и да им се прикључује. То је једна страна нашег рада политичког, а друга страна да је бугарска војска окупаторска, да она спречава ослобођење нашег народа а тиме и бугарског. Зато се према њој треба односити као према окупатору, тј. чистити терен од бугарских окупационих трупа, наставити са ометањем саобраћаја и изводити све акције које доприносе ослобођењу нашег народа“.*⁴⁾

Комунистичка партија Југославије доследно је спроводила свој интернационалистички став. Знало се да оку-

⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 3; Београд, 1953., стр. 34—36.

пациона бугарска војска није политички јединствена, а у Поморављу су се код бугарских војника осећала разна струјања — и славенофила, и англофила, и германофила (најмање), па и комуниста. Занимљив је случај који се догодио у Параћину: бугарски војници створили су једну русофилску организацију, а један од вођа био је Гоце Гоцев, студент медицине. Њихов рад је био откривен крајем априла 1942. и настало је хапшење војника. Гоцев је после провале извршио самоубиство 1. маја у подруму бугарске команде. Самоубиство је извршио бомбом. Остали чланови организације су похапшени и отерани за Бугарску.⁵⁾

По запоседању додељеног окупационог подручја у Поморављу, бугарски војници нису чинили још злочине. Било је прогона и стрељања, хапшења, али су све ово још увек чинили припадници СДС или су то извршавали немачки полицајци из Јагодине. Месец дана по запоседању територије Бугари су се издржавали сопственим средствима, али после тога окружно начелство је било дужно да им даје 7.000 кгр. меса недељно. Поред тога, давали су им и друге намирнице, као и сточну храну.⁶⁾ И ове бугарске окупационе јединице брзо су угазиле у злочине, ангажујући своје снаге у борби против НОП-а, а истовремено одале су се крађама, пљачкама, насиљима, црноберзијанчењу и злочинима.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА МАРИОНЕТСКОГ АПАРАТА

Почетком 1942. председници општина узели су власт у своје руке, а то исто чинили су и командири жандармеријских чета и Пећанчеви четници. Чиновништво је било корумпирано и радило је по протекцији. На читавој територији округа квислиншки апарат био је у нареду и овладао је „нерад, хаос и неиздржљиво стање”.⁷⁾ Најтеже је за марионете било да од народа скупе реквизицију. Народ није давао тражене количине хране и сто-

⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 51—52.

⁶⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25, 16/119.

⁷⁾ ИАС — Ф. — 24/187, 27/431, 16/150, 16/157—158, 17/147.

ке. Остале су још неизмирене реквизиције из 1941. у висини од 283 говеда и 962 свиње, јер партизани нису дозвољавали народу да даје окупатору реквизицију.

После угушења устанка спроведена је реформа „српске управе“. Уклоњене су бановине, осим Београда, и основано је 14 округа. Почетком 1942. оснива се окружно начелство у Јагодини и врши обједињавање управног и војног апарата ради ефикасније борбе против комуниста и јачег притиска на народ да изврши окупаторске захтеве. Новоформираном начелству у Јагодини припадали су срезови: белички, раванички, ресавски, параћински, деспотовачки, левачки и темнићки. Окружни начелник добија функцију непосредног старешине управних и оружаних органа и под његовом непосредном командом су сви одреди у округу: жандармеријски, добровољачки четнички, као и жандармеријске јединице — чете, водови и станице. Тада је створена СДС спајањем српске оружане силе са Недићевим добровољачким одредима. У Јагодини се формира окружна команда за округ моравски, а у срезовима чете српске државне страже које су преко среских начелника биле подређене окружном начелнику. Паралелно са тим формирају се по селима и станице српске државне пољске страже. Њихов задатак остао је исти: „одржавање реда, прикупљање реквизиције за Немце, хапшење симпатизера НОП-а, обавештавање Немаца о кретању партизана и друго“. Крајем јануара 1942. г. на захтев крајскоманде у Јагодини извршена је мобилизација скоро у свим селима у Поморављу. Из сваког среза мобилисано је око 50 лица и сва су била на двомесечној обуци у Јагодини. Циљ ове мобилизације био је да се станице СДПС ојачају, како би биле способне да се боре против присталица НОП-а и држе народ у покорности.⁶⁾ Ове станице остале су на територији све до јула 1943. Те године све станице биле су повезане са организацијом Драже Михаиловића и радиле су по њеној директиви, те су по договору између четника ДМ и команде СДС — четници напали станице

⁸⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25.
ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 64.

СДПС, отворили паљбу и разоружали војнике ових станица који су прешли на страну четника. У овој „борби“ нико није погинуо, јер је такав био договор.

У начелству су формирано сви реферати, а референти су подносили извештаје немачкој команди јер су и они имали исте реферате и тако су обједињавали рад. Сви референти били су проверени људи и одани Немцима. Посебно се истицао први начелник новоформираног начелства Радомир Бошковић, који је био у сталном дослуху са немачким командантом и полицијом и до краја им био одан. У пролеће 1942. одржан је састанак код крајскоманданта у присуству његовог саветника Бема, на коме су присуствовали сви срески начелници, командант и командири СДПС на челу са окружним начелником. Ту су се договорили како ће се заједнички борити против партизана и присталица НОП-а. Бошковић је одржао говор и нагласио: „Не, не, господе, ми ћемо се борити против комуниста, а ви стојте по страни и посматрајте, па кад сви Срби изгину онда се можете ви борити . . .”⁹⁾ Ова сервилност створила му је још веће поверење код окупатора.

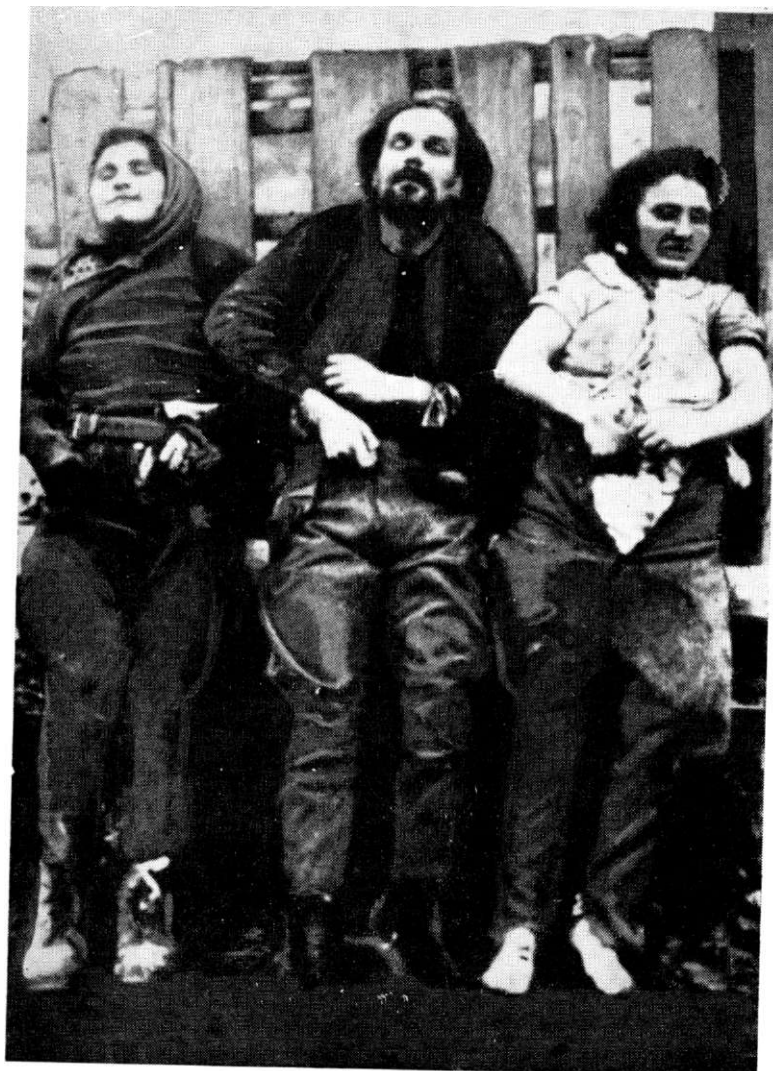
У току фебруара и марта окружни начелник, ода ни немачки слуга, прегао је свим снагама да управни и војни апарат среди и обезбеди Немцима пљачку и убијање српског народа. Али то није ишло лако. Стечени углед и рад Партије и њене политике према окупатору за време док су партизанске чете држале овај крај био је још увек снажан. У Поморављу је овладало узнемиравајуће стање за квислинге. Немци су тражили реквизицију, а она је била велика јер је требало испоручити 83 вагона пшенице и 10,5 вагона кукуруза, поред реквизиције у стоци која је разрезана од јануара до марта. Народ не само да није хтео да даје реквизицију, него и његове производне снаге за време окупације су опале, па се и површина за сејање смањила, јер 24 км.² поред пруге нису се смеле засејавати, а оно што је било засејано, то је све било 50 метара лево и десно од пруге посечено. Карактеристична је изјава окружног начелника на кон-

⁹⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 56.

Пушкомитраљез из Ресавске чете (ИАС — Ф—5|31)

код Кучева 18. новембра 1941. године- с лева- м«и

ференцији у Београду од 7. фебруара, пуна страха и панике када даје ситуацију и народно расположење у овом округу: „Све ври ... Ако се реквизиција форсира, сва наша безбедност, пушке и митраљеви отпаће... Ни сила не помаже. Редовном реквизицијом не даје нико ништа". Свестан гнева народа против слугерањске политике окупатору, ако се реквизиција буде скупљала силом, констатује да ништа од народа неће добити и да ће настати „гужва напролеће а онда смо избрисани из спискова живих".¹⁰⁾

За борбу против народног отпора почетком 1942. организован је концентрациони логор у Параћину.¹¹⁾

Новостворена СДС састављена од жандарма, четника и добровољаца, била је несложна и недисциплинована. Четници Косте Пећанца који су сада дошли под команду окружног начелника показивали су отворено своје неслагање. Пећанац је мимо окружног начелника издавао наредбе и у марту четници Темнићког одреда напустили су Поморавље и отишли у Топлицу.¹²⁾ И Белички четнички одред је расформиран. Нарочито се показивао „самосталан" војвода Блашко Михаиловић који је заједно са Немцима разрађивао планове о разбијању НОП-а и зато од њих добијао помоћ. Он је сарађивао и са Гестапоом и сви који су имали његове легитимације слободно су се кретали по равничком срезу. Левачки четнички одред КП, заједно са станицама СДПС, одржавао је сву власт у овоме срезу, јер у 1942. Немци овде нису имали своје јединице већ су повремено долазили из Јагодине, вршили смотру људи и оружја. Зато се и он осећао „самосталан" према окружном начелнику.¹³⁾

Сви четници Косте Пећанца били су постављени и примали и плату од Недићеве владе. Исто стање било је и у осталим срезovima. Четници су били под надзором Немаца. Они су вршили безобзирну реквизицију. Поједине „војводе" спроводиле су самовољу, вршили претре-

¹⁰⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25.

¹¹⁾ ИАС — Ф. — 24/188, 16/150.

¹²⁾ ИАС — Ф. — 24/188.

¹³⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 268.

се приватних станова и односили све што је од вредности (Левачки четнички одред, 8. српски добровољачки одред), осим тога водили су неморалан живот, пијанчили, вршили крађе и др.¹⁴⁾ До свога расформирања, које је дошло као последица борбе око власти између Недићеве СДС и Пећанчевих војвода, четници су хапсили, тукли и убили велики број људи у овом округу.

ХАПШЕЊА ПАРТИЗАНА И ПРИСТАЛИЦА НОП-а

27. марта група преживелих бораца Ресавске партизанске чете која се прикривала у селима Дубнице, Бурсура, Буровца и Табановца, била је похватана од четника и предата СДПС у Свилајнцу. У овој групи били су Радомир Бранисављевић-Бисић, Миодраг Мија Бранисављевић-Бисић, из Свилајнца, Петар Петровић, заменик командира Ресавске чете, из Кушиљева, Аврам Трифунновић, из Александровца, Љубиша Јовановић, из Шутеца, Милан Максимовић, из Београда, Бранко Матић, из Бистрице и Добривоје Јанковић, из Добриња. До овог хапшења је дошло кад је отац Александра Милановића Санде са свештеником Вуком Белојевићем ишао у Горњак да успостави везу с овом групом партизанских бораца. Том приликом Петар Петровић дао је Сандином оцу писмо у коме је извештавао Санду да 1. априла треба да се окупе и да почну са већим акцијама. Сандин отац ово писмо није предао Санди. Недићева СДПС из Свилајнца нешто касније похватала је партизане који су се крили у Горњаку. После хватања Петар Петровић и Радомир Бранисављевић-Бисић били су обешени пред зградом општинског одбора 1. априла. Миодраг Бранисављевић-Бисић пупген је кући и данас живи у Свилајнцу.¹⁵⁾

После овог хапшења партизана у Свилајнцу Љубомир Петровић из Кушиљева о свему је обавестио Алек-

¹⁴⁾ ИАС — Ф. — 16/160, 17/47, 24/188.

¹⁵⁾ ИАС — Ф. — 27/389, 16/157.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 147.

сандра Милановића Санду који се прикривао код њега и овај се преселио код свога рођака Миланчета Милановића. Међутим, како се ни ту није осећао сигурним, вратио се својој кући и крио у бункеру који је већ ископао у штали испод јасала. Сандин кум Животије Ценковић, из Свилајнца, обавестио је станицу СДПС о овоме. Ухваћен је 3. априла и, после мучења у коме се добро држао и није одао своје другове — стрељан 21. априла.¹⁶⁾ Истог дана ухваћен је од четника и Александар Чапел, бивши борац Параћинско-ћупријске чете који је живео у Извору код Параћина.¹⁷⁾

У пролеће Немци, обавештени од фолксдојчера, недићеваца и љотићеваца, почињу појединачна и групна хапшења у Поморављу. У овоме им помажу и јединице СДС. Тако је у марту извршено групно хапшење у Свилајнцу од око 100 људи. Од њих је стрељано око 25 а у логоре отерано 40 лица. Априла месеца ухапшена је једна група напредних омладинаца из Свилајнца. Ових шест омладинаца тучени су да би признали постојање скојевске организације у Свилајнцу, затим да одају све комунисте, и оне који сарађују са НОП-ом у Свилајнцу. Том приликом нарочито су тукли Миодрага Мију Бранисављевића-Бисића, који је био у редовима партизана, а Жиодрагу Стојановићу у тучи су сломили два ребра. После извесног времена они су пуштени.¹⁸⁾

Поред ових масовних и групних хапшења, Немци су вршили хапшења талаца ради одмазде за убијање немачких војника. Често су немачке експедиције упадале у поједина села ради скупљања реквизиције, јер народ није хтео да је даје. Тако су крајем априла извршили бруталан претрес Кушиљева којом приликом су затворили један део људи као таоце. Исте такве претресе Немци су уз помоћ недићеваца вршили и у величком срезу. Обично су хапсили лица која су имала некога у редовима партизана из ближе и даље породице, држали

¹⁶⁾ ИАС — Ф. — 16/157, 27/389.

ИАС — К—10 — 56/176, стр. 147.

¹⁷⁾ ИАС — Ф. — 16/157.

¹⁸⁾ ИАС — К—10 — 56/76, стр. 36.

их неколико месеци и после пуштали ако нису ништа одали.¹⁴⁾

Почетком маја око 12—15 преживелих бораца Ресавске чете започињу акције. На терену Ресаве и моравског среза били су Милан Благојевић, Драгош Илић, Реља Чоловић, Јован Гарка, Доситеј Персић, Дида Танасковић, Славко Поповић (из Паланачке чете), учитељ из Брзохода, Вујица Ремењак, Милоје Јовановић Ресавац, Миле из Шетоње, Александар Петровић Шумски. Ту су били и преживели борци Миодраг Милановић Конзул и Живота Јовановић. На овом терену стално је радио и позадински партијски радник Ратомир Ристић Сеља.

У борби са СДПС из Свилајнца похватана је маја месеца једна група партизана међу којима Лазар Благојевић и још неколико партизана чија се имена не знају. У торби код Благојевића нађене су одштампане пресуде за издајничког председника Чеду Донића и кмета Стевана Стевановића, из Кушиљева.

У току маја ухапшена је Славка Ђурђевић-Ђуричић, из Јагодине, која је као позадински партијски радник радила на терену моравског среза. После хапшења одведена је у Пожаревац, а затим пребачена у Јагодину. На саслушању, с пуно достојанства, она је говорила својим мучитељима: „Ја јесам члан Комунистичке партије. Тачно је и то да знам много од тога што ме питате. Али схватите једном да никада, па ма каква средства мучења употребили, нећете од мене дознати ништа више. . . После саслушања и мучења у Јагодини, пребацили су је у Београд, у логор на Бањици. Носила је број 6499. Време је пролазило у саслушањима, малтретирањима и сваковрсним мучењима. У логору Славка је чекала свој ред. „И тако све до оног мајског јутра 1943. када је рески митраљески рафал прекинуо последњу мисао упућену можда детету, можда мајци, можда идеалима, можда другу, Славка је пала са песмом на уснама: „Устајте презрени на свету. . .““)

1420) ИАС _ к _ 10 _ 56/1076, стр. 148.

) *Практична жена*, бр. 92, јануар 1952, стр. 1.

До маја Сима Симић Суви и Јовић, борац Моравске чете, крили су се у Жабару и нису имали везе у то доба са борцима из Ресаве. Маја они су прешли у пожаревачки крај и ухватили везу с Пожаревачким одредом.

У току лета у Параћин је дошла Лепа Лалош-Вујошевић, партијски радник из Београда. Преко Драгише Цанковића, судије, повезала се с Драгим Аранђеловићем, опанчарским радником, који је тада живео у Доњој Мутници. Лепа и Аранђеловић договорили су се да иду у Бусиловац, где их је одвео Велимир Ђаковац, опанчарски радник, и тамо одрже састанак с неколицином сељака и радника. На овом састанку било је присутно око 10 симпатизера НОП-а међу којима Драги Аранђеловић, Драгутин Петровић, Велимир Ђаковац — опанчарски радници из Параћина, Бранко Рајић, Милан Петровић, Адам Петровић — земљорадници из Бусиловца и Петроније Саздановић, земљорадник, у чијој је кући и одржан састанак. Лепа је дошла са задатком да успостави везу с остацима разбијене Параћинско-ћупријске чете чији су се делови у то доба налазили на планини Буковику (27 км. од Параћина). Иако су на овом састанку симпатизери показали извесну спремност за помагање партизана, нису били кадри да поднесу и теже жртве. После састанка у Бусиловцу Лепа Лалош се вратила у Београд, а ова група није успела да успостави везе с партизанима на Буковику, те се овај покушај тако и завршио. Нешто доцније, исте године, покушала је у Параћину, по директиви добијеној од ПК за Србију — да организује опанчарске раднике и друге симпатизере НОП-а професор Стојанка Радошевић. И она је радила на успостављању везе с остацима чете на Буковику. Резултати у овом раду нису се показали, јер је Стојанка била ухапшена. После овог до краја рата није било озбиљнијег покушаја да се систематски организује партијски рад у овом срезу.²²⁾

Групе партизана у Ресави водиле су у току лета борбу против принудног откупа, доследно извршавајући директиву Главног штаба народноослободилачке добровољачке војске за Србију од 12. јула 1942. У циљу спре-

²²⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 16.

чавања пљачке летине Главни штаб поставио је задатке: „Да широким радом у народу у циљу разобличавања у народу подмуклих његових планова дејствују путем збора, конференција, летака и сл., позивајући народ у активни отпор без обзира на жртве које су потребне у овој борби јер су оне увек мање од оних жртва које прете нашем целом народу од глади ако окупатор однесе жетву и осталу летину из наше земље. ..")

Поред ових група на територију Поморавља упадале су и групе партизана са територије зајечарског и крушевачког округа у циљу спречавања одношења жетве из Поморавља.

28. августа у 20 часова група од 19 партизана Озренског одреда упала је у Бусиловац. Међу партизанским борцима било је 7 Бугара у бугарским војничким униформама који су говорили чистим бугарским језиком. Том приликом партизани су запалили општинску архиву и разделили око 4.000 кгр. пшенице прикупљене за реквизицију и узели 80.000 динара. На зидовима општинске зграде написали су: „Смрт окупатору“, „Живео моћни савез Русије, Енглеске и Америке!“, „Живео радни народ — Смрт фашизму!“ итд. Нацртали су петокраку звезду а у њој срп и чекић. Одржали су збор у селу и певали, а сељаци су им донели хлеб и сир. Нису дирали писаћу машину која је била у општини. Село су напустили 29. августа у 2 сата ноћу и удаљили се у правцу ражањског среза. Милиција која се налазила у селу приликом доласка партизана била је скупљена пред општином и нико од сељака није се нашао да о доласку комуниста обавести станице СДПС иако једна страна села није била блокирана. Потере које су биле предузете сукобиле су се код села Петке са овом групом партизана, којом приликом је погинуо један четник, а партизани се повукли у правцу Буковика. Овај сукоб између партизана и квислиншких одреда СДПС и Ражањског четничког одреда био је 1. септембра у 23 часа.²⁴⁾

²³⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 15—17, док. бр. 4.

²⁴⁾ ИАС — Ф. — 18/1, 22/119, 25/249.

У току августа група преживелих бораца Ресавске чете успоставила је везу преко Симе Симића Сувог с групом бораца Моравске чете а преко ње после дужег времена и са Пожаревачким одредом.

11. септембра увече једна група од 25—30 партизана долазећи из Шанца упала је у Бошњане, спалила архиву и разоружала два четника који су били код својих кућа. У овој групи примећени су: Богиња (Михаиловић), учитељица (из Ломнице), Митре Закић, бивши радник у Обилићеву и Николић, зв. Горски (Драгослав Петровић Горски).")

У ово време дошао је из пожаревачког краја Сима Симић Суви с Јовићем, поштаром из Параћина, Драгославом Марковићем Рођом, студентом, Миленком Карлицом Пилотом, Белим из Стига, Вардарцем из Великог Села и с преживелим борцима Ресавске чете створили нову чету — Моравску. Командир чете био је Милан Благојевић Миланче, а политички командир Сима Симић Суви. Од прве половине септембра 1942. до половине маја 1943. године ова чета дејствовала је у групама и вршила акције на терену Ресаве у саставу Пожаревачког одреда „Вељко Дугошевић“.

12. септембра, одлуком Окружног комитета КПЈ за Пожаревац и штаба Пожаревачког одреда²⁶⁾, Моравска чета прихватила је директиву да даље јачање чете врши новим снагама и да само повуче у чету оне партијце који су се у позадини крили. Штаб чете поставио је себи као основни задатак да развије најширу политичку активност у разобличавању помагача окупатора. Чета и надаље примењује герилски начин ратовања, стварајући заседе и вршећи изненадне нападе на транспорте и комуникације непријатеља.

У овом периоду бугарски војници врше терор и насиља над голоруким народом Поморавља и учествују у потерама против партизана. Од њих страдају Остриковац и Дубока — где пљачкају, злостављају и туку људе и

²⁵⁾ ИАС — Ф. — 18/1.

²⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 90, док. бр. 30.

уништавају усеве. 17. септембра, на пр., у срезу беличком заједно с немачком жандармеријом излазе на терен ради насилног убирања реквизиције.²⁷⁾

Група од 50—60 партизана Расинског одреда деловала је претежно у рејону железничке пруге Корман—Параћин—Крушевац, под вођством Драгослава Николића Горског. 21. септембра око 4,30 часова ова група отворила је ватру на бугарског стражара који је штитио железнички мост код села Главице (6 км. источно од Параћина).²⁸⁾

23. септембра у 22 часа група партизана Моравске чете у јачини од 15 бораца напала је општину у Породину (10 км. северно од Свилајнца), спалила архиву, убила кмета Стојана Јовановића и једног четника, а Радомира Петровића, земљорадника, ранила. У овом нападу погинуо је партизан Драгослав Доситеј Персић Доса.²⁹⁾

27. септембра око 20 часова партизани Озренског и Зајечарско-тимочког одреда минирали су пругу између железничке станице Јаворац и Обрадове Столице (25 км. источно од Параћина). Услед експлозије пруга се проширила, и испали локомотива и један вагон.³⁰⁾ Због сталних пораза које трпе на фронтима у Европи и Африци, а да би ослободили своје снаге, Немци су довлачили све већи број бугарских војника, тако да их је у Јагодини било 1.800, а у Ћуприји и Параћину око 250 моторних возила.³¹⁾

Мере које је окупатор предузимао у заједници са квислинзима да спречи саботаже партизана у разним крајевима моравског округа показале су се недовољне. Народ је са симпатијама гледао на партизанске акције и трудио се да им помогне колико је у тим приликама могао. А акције партизана до краја 1942. не престају у многим крајевима.

«) ИАС — Ф. — 20/228, 17/76, 18/1.

²⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; кш. 4; Београд, 1954, стр. 298, док. бр. 90.

²⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; кш. 4; Београд, 1954, стр. 369, док. бр. 121.

³⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; кш. 4; Београд, 1954, стр. 298.

³¹⁾ ИАС — Ф. — 16/119, 21/418.

Ноћу 1. октобра извршио је напад део Зајечарско-тимочког одреда, у јачини од 20 партизана, на рудник Троглан-баре. Том приликом демолирана је телефонска централа, покидани каишеви на стругари и разоружана два бугарска војника. По извршеној акцији партизани су се удаљили у правцу Великог Извора.³²⁾

Ноћу 6. и 7. октобра једна група партизана бивше Ресавске чете напала је четничку посаду у Кушиљеву. После битке од једног часа група се повукла без жртава.³³⁾

12. октобра група од 50 партизана Расинског одреда дошла је у Секурич, спалила општинску архиву и 5.000 кгр. жита, које је било прикуцљено реквизицијом, разделила сељацима и повукла се у правцу среза темнићког.³⁴⁾ У току октобра Расински одред вршио је успешне акције углавном у темнићком срезу. Акције су изведене у Залоговцу, Бољевцу, Парцанима, Крчину и Секуричу. Разоружани су четници и заплењено преко 20 пушака, а окупатор је спречен да извезе прикупљену летину.³⁵⁾

У току октобра Немци из Ћуприје блокирали су Драгошевац у срезу беличком. Пред скупљеним сељацима издвојили Мату Миловановића, ковача, и обесили га о један дуд. Мата је имао сина Милу у Беличкој партизанској чети (погинуо 1944. у Босни), и за све време док су партизани били на Јухору активно их је помагао. Код вешања Мата се држао храбро.³⁶⁾

У октобру Моравска чета била је већ створила партијску организацију у Породину. Од тада па све до маја 1943, кад је Моравска чета уништена, организовани су илегални народноослободилачки одбори у Породину, Витежеву, Миријеву, Брзоходе, Вошановцу, Кушиљеву, Бобову, Дубници, Дубљу и другим селима. Од чланова Пар-

³²⁾ ИАС — Ф. — 18/86, 24/25.

Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 376, док. бр. 74.

³³⁾ ИАС — Ф. — 17/98, 24/238.

³⁴⁾ ИАС — Ф. — 18/86, 17/39.

Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 385.

³⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 195.

³⁶⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 25.

тије у Моравској чети у октобру били су: Сима Симић, Милан Благојевић, Славко Поповић, Александар Петровић Шумски, Реља Чоловић, Живота Јовановић, Мика Милановић, Дида Танасковић. На терену су радили Радомила Трифуновић Хитра, инструктор ОК Пожаревац, Вујица Ремењак, Драгош Илић и Ратомир Ристић Сеља.³⁷⁾

Ноћу између 30. и 31. октобра сељаци из Миријева возили су 5.000 кгр. жита за ДИРИС (Дирекција за исхрану). Група партизана Моравске чете организовала је одузимање жита и одузела је 1.120 кгр. а остало жито пред зору просула. Жито је просуто јер сељаци нису смели да га врате кућама. Просуто жито сељаци из околних села су покупили. Сутрадан Немци су блокирали села Миријево и Кочетину.³⁸⁾

1. новембра група партизана напала је Витежево и Бусур и одузела жито које је било прикупљено за четнике и ДИРИС. Пошто су кола за превоз задоцнила, партизани су га склонили у једну усамљену колибу. Неколико дана доцније ово жито је Сеља превезао и склонио код симпатизера НОП-а.³⁹⁾

У ово време крећу се разбијене четничке групе из Горњака по селима Орешковици, Породину, Дубници, Витежеву, Буровцу, Бусуру и др.

И Бугари се активирају у борби против присталица НОП-а и партизана. 5. новембра бугарски одред из Ћуприје у јачини од 200 људи, претресајући терен на планини Бељаници, спалио је 45 трла за становање, 42 кошаре за стоку, пошто је претходно опљачкао ствари, намирнице и стоку. У току друге половине 1942. бугарски војници у напиту стању у срезу парафинском узнемиравају становништво, малтретирају на разне начине људе, жене и стражаре (грађанска лица без оружја) на железничкој прузи. То исто чине и у Јагодини.⁴⁰⁾

³⁷⁾ ИАС — К—10 — 35/968

³⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 155—156.

³⁹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 195.

⁴⁰⁾ ИАС — Ф. — 17/35, 17/76, 17/98, 18/1, 18/89, 20/228, 20/236.

„КАД БИ СЕ ВИ ТАКО ХЕРОЈСКИ БОРИЛИ...“

„Дана 5. новембра 1942. године убијен је од органа СДС Илић Драгољуб, зв. Драгош, бив. абацијеки радник из Свилајнца. Погинуо је у Орешковици, среза млавског“.⁴¹⁾ Тако је гласио кратак квислиншки извештај.

Драгош је погинуо после 14-часовне борбе извршивши самоубиство у кући Светозара Пајкића, из Орешковице, а леш му је пренет у Петровац.

Драгош Илић, борац Ресавске партизанске чете, прикривао се у Орешковици код једног сељака који је имао сина у СДС и који је одржавао везе с партизанима... Код њега се Драгош крио неколико пута. Једном приликом предложио му је да се склони из куће у једну зграду у дворишту која је била некако по страни и имала гвоздене решетке на прозору и тешка окована храстова врата. Драгош се превари и то уради. Међутим, он одмах пошаље сина да обавести недићевце. Дође цео камион, а затим још један из Свилајнца. Драгош је јуначки водио с њима жестоку борбу и уз то громко певао партизанске песме. Ови су пуцали и позивали Драгоша на предају, а он им је одговарао: „Срам вас било, издајници, не предаје се Драгош. . Пошто му је једна нога била дрвена, то није могао ни помишљати на бекство, већ је, кад му је нестало пушчане муниције, размонтирао револвер да се непријатељ њиме не би могао служити и убио се. Немци који су дошли у помоћ недићевцима фотографисали су Драгоша, а народ је испрео легенду да су му „нашли три срца“.

После Драгошеве погибије недићевци нису смели да уђу у кућу из које је Драгош давао јуначки отпор, а кад су Немци тешким оружјем разбили врата, тада је један издајник ушавши ритнуо леш, на шта му је Немац рекао: „Кад би се ви тако херојски борили као овај партизан, — онда партизана не би било, а ми овде не бисмо морали да седимо“.⁴²⁾

⁴¹⁾ ИАС — Ф. — 17/98, 24/238.

⁴²⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 194. ИАС — К—8 — 90/1125, стр. 3—4.

28. новембра здружени одреди СДС и четника ДМ водили су борбу против партизана код Црног врха, на граници срезова крагујевачког, левачког и беличког")

Новембра, неутврђеног датума, једна група Немаца из Београда стигла је у Велику Сугубину, седам дана после хапшења учитеља Петра Грујића, и ухапсила 13 сељака пошто је код њих пронашла оружје. Сељаци су спроведени за Београд, у логор на Бањици, и после 12 дана сви су стрељани заједно са Грујићем.⁴⁴⁾

25. новембра расформирана је Пећанчева чета у Рековцу. Том приликом Немци и Бугари су ухапсили 25 четника, отерали их у логор у Нишу, одакле су их 25. јануара 1943. пустили с тим да се јаве на рад у Борски рудник или ступе у СДС. После овога један већи део четника ступио је у СДС. У време док су четници Косте Пећанца били у Рековцу убијен је неки Младен снајдер, кога су као присталицу НОП-а довели четници из Трстеника. Он је убијен на Крчинској коси. Такође су убијена и два партизана (чија се имена не знају) на белушићком гробљу.

Током 1942. у заједничкој акцији против комуниста у Поморављу учествују Недићева СДС, четници Косте Пећанца и Љотићеви добровољачки одреди уз подршку „замаскираних“ четника ДМ. А кад су их немачке власти расформирале, Пећанчеви четници највећим делом прилазе тада четницима ДМ који су се одметнули у шуму и у групама „безглаво лутају, врше разне пљачке, уцењивања, шаљу претећа писма са потписом „Горски штаб“. Ове групе четника и шићарџија немају никаквих нарочитих веза, али се одржавају захваљујући томе што су наоружане.⁴⁵⁾ Њима су пришли робијаши и разни типови који под националним плаштом врше отимачину стоке, чине разне злочине и др. „Од 8. децембра до 2. јануара 1943. године попаљене су архиве у 23 општине среза ресавског и то од наоружаних групица четника

) ИАС — Ф. — 23/128, 24/214.

) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 27—28.

) ИАС — Ф. — 23/138, 17/100.

ДМ".⁴⁶⁾ Ово је чињено с планом да би народ видео да они нису пљачкаши," већ „ослободиоци" и да би млађи људи, које су они насилно терали од својих кућа, имали поверење у њих. „Ове групе представљале су се као војска ДМ". Од 11. децембра почињу пљачке у срезу беличком од стране мањих четничких група ДМ. Пљачка се стока, новац, радио апарати и др.⁴⁷⁾ Истовремено четници ДМ прогањају, малтретирају и убијају присталице народноослободилачког покрета.⁴⁸⁾

У току децембра у срезу ресавском, деспотовачком, беличком и параћинском врше се све бројније акције партизана против Немаца и њихових слугу. „Безбедност је угрожена од стране комуниста и партизана, који пале архиве, забрањују рад општинским одборима и забрањују прикупљање реквизиције".⁴⁹⁾ Партизани се крећу у групицама од 3—5 „са комунистичким изјавама и плакатама".

17. децембра Главни штаб Србије шаље писмо ПК КПЈ за Србију за успостављање веза између партизанских одреда, „пошто су непријатељске снаге у Србији разређене и постоје услови за даљи развој народноослободилачке борбе".⁵⁰⁾ Међутим, због појачане бројности немачких трабаната у овом округу ове се околности нису могле довољно користити.

Ноћу 20. и 21. децембра у Витежеву појавила се једна група од шест партизана и на општинској згради залепила један примерак плакате — наредбе председницима општина да у року од 10 дана поднесу оставке и обуставе сваки даљи рад у општини. Ово наређење потписао је штаб Пожаревачког одреда „Вељко Дугошевић". Ова група те ноћи прешла је из жабарског у ресавски срез и до 26. јануара обишла готово све општине у срезу и свуда оставила по један или два примерка ове плакате. „У многим општинама није примећена од милиције, па

«) ИАС — Ф. — 23/147.

«) ИАС — Ф. — 17/100.

-ТР-

⁴⁸⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 177.

«) ИАС - Ф. - 23/128.

⁴⁹⁾ 54^Р СТР:

⁵⁰⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 195"

28. новембра здружени одреди СДС и четника ДМ водили су борбу против партизана код Црног врха, на граници срезова крагујевачког, левачког и беличког.⁴⁸⁾

Новембра, неутврђеног датума, једна група Немаца из Београда стигла је у Велику Сугубину, седам дана после хапшења учитеља Петра Грујића, и ухапсила 13 сељака пошто је код њих пронашла оружје. Сељаци су спроведени за Београд, у логор на Бањици, и после 12 дана сви су стрељани заједно са Грујићем.⁴⁴⁾

25. новембра расформирана је Пећанчева чета у Рековцу. Том приликом Немци и Бугари су ухапсили 25 четника, отерали их у логор у Нишу, одакле су их 25. јануара 1943. пустили с тим да се јаве на рад у Борски рудник или ступе у СДС. После овога један већи део четника ступио је у СДС. У време док су четници Косте Пећанца били у Рековцу убијен је неки Младен снајдер, кога су као присталицу НОП-а довели четници из Трстеника. Он је убијен на Крчинској коси. Такође су убијена и два партизана (чија се имена не знају) на белушићком гробљу.

Током 1942. у заједничкој акцији против комуниста у Поморављу учествују Недићева СДС, четници Косте Пећанца и Љотићеви добровољачки одреди уз подршку „замаскираних“ четника ДМ. А кад су их немачке власти расформирале, Пећанчеви четници највећим делом прилазе тада четницима ДМ који су се одметнули у шуму и у групама „безглаво лутају, врше разне пљачке, уцењивања, шаљу претећа писма са потписом „Горски пглаб“. Ове групе четника и шићарџија немају никаквих нарочитих веза, али се одржавају захваљујући томе што су наоружане“.⁴⁵⁾ Њима су пришли робијаша и разни типови који под националним плаштом врше отимачину стоке, чине разне злочине и др. „Од 8. децембра до 2. јануара 1943. године попаљене су архиве у 23 општине среза ресавског и то од наоружаних групица четника

«) ИАС — Ф. — 23/128, 24/214.

) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 27—28.

«) ИАС — Ф. — 23/138, 17/100.

ДМ".¹⁶⁾ Ово је чињено с планом да би народ видео да они нису пљачкаши, већ „ослободиоци" и да би млађи људи, које су они насилно терали од својих кућа, имали поверење у њих. „Ове групе представљале су се као војска ДМ". Од 11. децембра почињу пљачке у срезу беличком од стране мањих четничких група ДМ. Пљачка се стока, новац, радио апарати и др.⁴⁷⁾ Истовремено четници ДМ прогањају, малтретирају и убијају присталице народноослободилачког покрета.⁴⁸⁾

У току децембра у срезу ресавском, деспотовачком, беличком и параћинском врше се све бројније акције партизана против Немаца и њихових слугу. „Безбедност је угрожена од стране комуниста и партизана, који пале архиве, забрањују рад општинским одборима и забрањују прикупљање реквизиције".⁴⁹⁾ Партизани се крећу у групицама од 3—5 „са комунистичким изјавама и плакатама".

17. децембра Главни штаб Србије шаље писмо ПК КПЈ за Србију за успостављање веза између партизанских одреда, „пошто су непријатељске снаге у Србији разређене и постоје услови за даљи развој народноослободилачке борбе".⁵⁰⁾ Међутим, због појачане бројности немачких трабаната у овом округу ове се околности нису могле довољно користити.

Ноћу 20. и 21. децембра у Витежеву појавила се једна група од шест партизана и на општинској згради залепила један примерак плакате — наредбе председницима општина да у року од 10 дана поднесу оставке и обуставе сваки даљи рад у општини. Ово наређење потписао је штаб Пожаревачког одреда „Вељко Дугошевић". Ова група те ноћи прешла је из жабарског у ресавски срез и до 26. јануара обишла готово све општине у срезу и свуда оставила по један или два примерка ове плакате. „У многим општинама није примећена од милиције, па

«) ИАС — Ф. — 23/147.

») ИАС — Ф. — 17/100.

48) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 177.

49) ИАС — Ф. — 23/128.

50) Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 231..

је неког од сељака, и то махом сиромашнијег будила и наређивала му да то наређење преда председнику општине".

Ова се група поделила у две тројке и 30. децембра једна од њих дошла је око 16 часова у село Луковицу. Како председника општине нису нашли код куће, оставили су му плакату.⁵¹⁾ Председник извештен о овоме отишао је у Свилајнац и обавестио начелство и СДС. У овој групи био је Милоје Јовановић, из Кушиљева, — борац бивше Ресавске чете. Како се Милојева жена склонила код свога оца, он је свратио с групом до њега. Потерно одељење СДС које се примицало кући Милојевог таста партизани су приметили и у борби ранили жандармеријског поднаредника, и повукли се у непознатом правцу. Недићевци су овом приликом ухапсили супругу Милоја Јовановића и њеног оца.⁵²⁾

⁵¹⁾ ИАС — Ф. — 23/135, 23/147:

НАРЕЂЕЊЕ

Нашем народу прети страшна глад. Издајничка „влада“ Милана Недића као највернији пас окупатора опљачкала је шпеницу и предала у руке окупатора који су је извезли из наше земље.

Окружне, среске и општинске власти које извршавају наређење „влдаде“ Милана Недића, припремају пљачку кукуруза нашег народа. Као што је гненица отишла у руке фашистичких окупатора, тако би и кукуруз отишао у њихове руке, а народ би остао да умре од глади.

Све општинске власти треба да буду свесне опасности која прети нашој земљи од пљачке кукуруза, треба да буду свесни издајничке и најамничке улоге коју би одиграле ако би извршиле наређење окупаторских слугу Милана Недића и његове владе издајника.

Свесни опасности која прети нашем народу од глади:

НАРЕЂУЈЕМО

Да све општинске утарае у року од десет дака поднесу оставку.

У противном случају ко не поднесе оставку биће сматрао као народни издајник и по заслуги кажњен.

Народноослободилачки одбор

за округ Пожаревац
20. децембра 1942. године

Штаб

народноослоб. парт. одр.
„Вељко Дугошевић“
за округ Пожаревац

⁵²⁾ ИАС — Ф. — 17/111, 17/112.

23. децембра шест партизана Моравске чете спалили су општинску архиву у Купиновцу.⁵³⁾

На годишњицу стрељања заробљених партизана Параћинско-ћупријске чете у Лапову (заробљених у Липовици) — 24. децембра 1942. извршила је акцију на железничкој станици у Младеновцу Живка Дамњановић и том приликом убила два немачка официра и једног четничког војводу, а затим, опкољена и рањена у ногу, извршила самоубиство да не би пала жива у руке непријатељу.⁵⁴⁾

Ноћу између 26. и 27. децембра група партизана Моравске чете спалила је акта у Орешковици.⁵⁵⁾

28. децембра, по упутствима штаба Пожаревачког одреда, партизани Моравске чете воде акцију да председници напусте службу окупатору. Истовремено преко својих симпатизера скупљају податке о злочинима окупатора према народу.⁵⁶⁾

Истог дана одржан је састанак партијске јединице Моравске чете коме су присуствовали Милан Благојевић „^4. 12. 42. у 14,30 час. у Младеновцу потпоручник Кениг, ађутант II батаљ. 724. грн. пука и сан. потпоручник Др. Енгелхарт, батаљонски лекар II батаљ. 724. грн. пука, ватреним оружјем нападнути од једне двадесетогодишње жене, вероватно комунисткиња, и тешко рањени (зрно кроз плућа и трбух); одмах пренети у војну болницу у Београд. Неки ранији четнички вођа, који је покушао да ухапси ту жену, убијен је од исте, тјотом је и она сама извршила самоубиство.

724. гренад. пук наређује, да се Младеновац опколи и претресе. Ухапшено је 72 мушкарца, 55 жена. Део становништва одбегао је одмах после извршеног препада на офицере. Месна полиција и СС-овци учествовали су без инцидента у извршавању мера од стране трупа. Пронађена су три пиштоља. Дивизија чини предлог да се за одмазду стреља 50 талача односно заробљеника који су држани као таоци“.

⁵³⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 424, док. бр. 156.

⁵⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 419, док. бр. 154.

Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 284—285, док. бр. 87:

⁵⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 426.

⁵⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 242—243.

— Миланче, из Кушиљева, Павле Андрејевић Коста, земљорадник из Великог Села, Реља Чоловић и Сима Симић Суви. На састанку извршена је анализа целокупног рада свих партизанских патрола, акција и одјека истих у народу. Том приликом групе су подељене на тројке. Једна тројка добила је терен пожаревачког среза на левој обали Млаве, две тројке су добиле моравски срез, а друге две су одређене за ресавски срез. Успех ових група и патрола био је изванредан. Непријатељ је био збуњен, а народ, изненађен толиким бројем партизана, почео је да прича фантастичне приче о њиховој снази. После акције од 20. децембра сељаци не дају кукуруз за реквизицију, па су због тога из моравског среза затворени 250 сељака. Такође је наређено председницима општина у 17 села да не смеју вршити своју дужност.

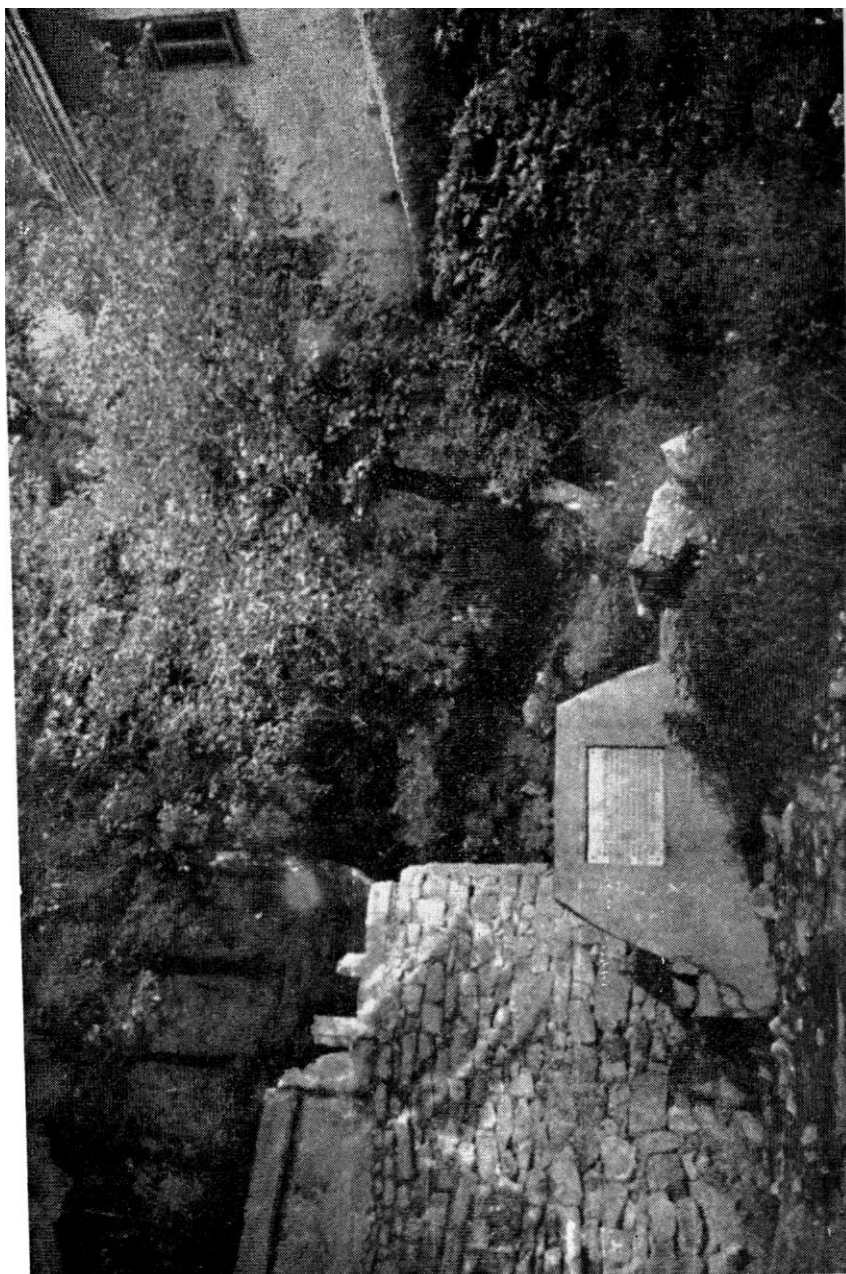
Вођама патрола, члановима Партије и скојевцима, постављени су задаци да раде на стварању народних одбора и одбора антифашистичке омладине. У току акција партизанских патрола и група успостављене су везе с многим дезертерима; партизанима су пришли тројица с оружјем — Миодраг Милановић Конзул и Живота Јовановић, из Кушиљева, чланови КПЈ; трећи партизан није био члан КПЈ. Милановић и Јовановић крили су се за све време по терену и плаћали људима да их прикривају. Они нису предузели ништа да се повежу са четом. У току лета и јесени, иако су били неколико пута позивани да ступе у чету, они су то избегавали.⁵⁷⁾

ГОДИНА 1943.

Четници ДМ у овом округу појавили су се у 1942, али своје војне и друге организације стварају тек почетком 1943. Од тада њихов број у Поморављу се повећава.⁵⁸⁾

⁵⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 4; Београд, 1954, стр. 244—246, док. бр. 72.

⁵⁸⁾ ИАС — Ф. — 13/1 — 2.

Место V Ликовици, срез деепотовачки, где су ноћу између 27 и 28 новембра 1941. године заробљени партизани Параћинско-ћупчани и Ресавске чете од четника Блашка Михаиловића и жандарма (ИАС — Ф—10.34)

Народни херој Лазар Стојановић, командир Ресавеке чеге- заробљен као рањеник и обешен 9. фебруара 1842. г. у Свилајнцу (ИАС — Ф—8/147)

У почетку четници су се делили на „легалне“ — с Костом Пећанцем и Недићем, затим само Недићем, и „илегалне“ на чијем је челу био Дража Михаиловић. Али обмане кој есу „илегални“ крајем 1942. и почетком 1943. вршили тобожњим нападима на Недићеве органе (у ресавском и деспотовачком срезу), палећи архиве под националним плаштом „краљевске војске у отаџбини“ нису се могле дуго одржати. Сарадња четника ДМ с Немцима такође је у овом округу нарочито изразита, и поред свих покушаја маскирања. Тако су се они брзо својим делима открили као народни изроди. Четовање ДМ под видом „националне револуције“ било је праћено најобичнијим пљачкама, насиљима, терором, убиствима и неморалним животом који је био одуран традицији српског народа, те га он није могао ни хтео да прихвати. Захваљујући томе што су били наоружани, они су се најгрубљим терором одржавали над голоруким народом. Списак четничких злочина је неисцрпан и није могуће установити ко је више људи побио: — они или Немци. У томе су били доследни такмаци.

Окупатори и дражиновци били су јединствени у борби против НОП-а. Свесни да револуционарна схватања најснажније пријањају за раднике и сиромашне сељаке предузимали су у непрекидним таласима клања с планом, као и Немци, да „физички истребе“ српски народ и комунисте. Народ их је мрзео, гнушао их се.⁵⁹⁾

Знајући да нису популарни у народу, а у тежњи да остваре пуну власт и контролу, нарочито у селима и мањим варошима, имали су своје „позадинце“ и постављали команданте срезова, вароши и села. У свим местима у округу постојали су и општински одбори у којима су се налазили људи већином четнички оријентисани, али су ипак сву власт имали поменути команданти. Ниједна важнија одлука није се смела донети без њиховог знања. Тројке су биле основна ударна група и обично су биле познате под именом „црне тројке“, а у ствари тројке које су вршиле клања. Њихове оружане трупе у „слободним српским планинама“, у ствари биле су легализоване и до-

⁵⁹⁾ ИАС — Ф. — 13/62—63, 13/66, 13/67.

бро снабдевене, а у позадини су били равногорски одбори — идејнополитичке организације покрета ДМ — затим преки судови, две радионице кама и бомби, штампарија итд.⁶⁰⁾

У тежњи да увуку што шири број људи у своју организацију, дражиновци углавном прикупљају уза се буржоазију и имућне сељаке, који их материјално помажу. Остали део њихових јединица био је састављен од шићарџија и пљачкаша, робијаша и друштвеног олоша који је у тешким моралним кризама нашег народа исштивавао на површину, наносећи тешке жртве и срамоту. Свирепи злочини које су ови чинили, уверили су неопредељене масе на чијој је страни правда и истина и приближавали их НОП-у.⁶¹⁾ Најважнији задатак позадинских органа дражиноваца било је прикупљање података о симпатизерима НОП-а, и њихова ликвидација.

14. јануара дражиновци су ликвидирали Сретена Миленковића, Драгослава Миленковића и Милана Пантића, из села Црнча, првог као сарадника НОП-а, а другу двојицу као активне борце Беличке партизанске чете.⁶²⁾

14, 15. и 16. јануара пронађено је шест мушких лешева међу којима леш Животија У. Петровића Жиле из Бунара, борца Беличке чете, Крстивоја Пантића, из Међуреча, Ивана Зарића-Миљковића, из Деонице, Милутина Николића Куше и др. које су побиле „црне тројке“ дражиноваца.⁶³⁾

Моравска партизанска чета почетком 1943. била је подељена на неколико група, које су изводиле акције у ресавском и моравском срезу. Чета је дејствовала по групама све до почетка немачке офанзиве на Пожаревачки одред — 15. фебруара.⁶⁴⁾

19. јануара партизани Моравске чете — Милоје Јовановић, Реља Чоловић и Александар Петровић Шумски — Лшквидирали су у Кушиљеву новопостављеног пред-

«9) ИАС — Ф. — 13/1—25.

») ИАС — Ф. — 13/138, 17/100, 13/57—58.

«2) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 218.

«3) ИАС — Ф. — 13/57—58, 17/113, 17/128.

•4) Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 15—19, док. бр. 3.

седника Павла Радивојевића због његовог издајничког рада и сарадње с окупатором, а затим се повукли испред потере Недићевих жандарма. Због овог убиства Немци наређују, а СДС врши хапшење 13 лица и три мушкарца из породице Милоја Јовановића: Димитрија, Милосава, Максима, и одводе их у Свилајнац. Деветорицу стрељају у Јагодини 17. фебруара а четворицу су пустили на слободу. Немци су због појачаних партизанских акција били предвидели одмазду и за убиства својих сарадника/⁵⁾

Ноћу 20. и 21. јануара три партизана дошла су у Витежево и на огради дворишта председника општине окачили цедуљу у којој му скрећу пажњу да не ради за окупатора с потписом „Штаб ослободилачког одреда за округ пожаревачки“.⁶⁾

26. јануара око 22 часа десет четника ДМ одвели су Душана Петровића, земљорадника из Лоћике, и на путу између Лоћике и Медојевца ударили га ножем под грло и ту га оставили, мислећи да је заклан. Душан је тешко повређен пренет у ћупријску болницу на лечење. Повређени Душан био је борац Левачке чете у време партизанских акција 1941. у Поморављу. Душан је и данас жив.⁶⁷⁾

27. јануара четници ДМ упали су у кућу Јоксима Јевремовића, абације, и његовог братанца Душана, из Драгошевца, и обојицу изболи камама. Душан, иако тешко рањен, пренет је у ћупријску болницу и залечен, али после изласка из болнице четници су га уз помоћ СДС опет ухватили у Јагодини и овога пута заклали између Главинаца и Колара.⁸⁾

«) Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 282: Извод из извештаја немачке 704. пешадијске дивизије од 31. децембра 1942. — командујућем генералу и заповеднику Србије:

„21. XI 1942. Див. плакатира на својој територији објаву ком. ген. и запов. у Орбији, по кгајој се срп. чинов. у служби стављају под нем. заштиту, с тим, да се за сваког рањеног стреља 5 а за сваког убијеног 10 талаца и да се чинов. јавне службе стављају под преки суд ако без више силе напусте своју дужност“.

ИАС — Ф. — 17/114.

«») ИАС — Ф. — 17/114.

«») ИАС — Ф. — 17/114, 18/116.

«») ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 219.

Исте ноћи једна четничка тројка упала је у кућу Пајка Цветковића, из Драгоцвета, богатог и угледног, али и напредног земљорадника. То"м приликом убили су му сина Саву, учитеља, у наручју мајке и наочиглед читаве породице. Његовог оца Пајка, већ старог човека, повели су са собом и накрај села, крај гробља, заклали.⁶⁹⁾

Још драстичнији пример одиграо се 27. јануара на „Летовишту" код Равне Реке. Четнички курири дошли су по Милоша Обрадовића, сиромашног хармоникаша из Туприје, иначе симпатизера НОП-а, хромог и грбавог. и присилили га да пође с њима и да им свира за Светог Саву. У Равној Реци исте ноћи су га заклали и бацили у „Михајлову рупу".⁷⁰⁾

" Терор окупатбра све је жешћи — у Ресави врше претрес чак и Бугари. Али ни Немцима ни петоколонишима није успело да мобилишу младиће за пољску стражу. У ресавском срезу успешна борба водила се против општинских управа; скоро све општинске управе сасвим су се поколебале и нису извршавале немачка наређења (овај срез давао је дневно 2.000 л. млека Немцима). Немци су постављали чак и нове председнике. Председници општина Дубља, Луковице и Смољинца ноћивали су у граду а по дану долазили у села и вршили дужности.⁷¹⁾

У току фебруара у читавом округу, а нарочито у периферним срезовима, због честих упада партизанских група дражиновци убијају, а СДС хапси бројне сељаке и предаје их Немцима.⁷²⁾

7. фебруара Врховни командант, друг Тито, упутио је заповест свим партизанским одредима и бригадама у целој земљи да одмах предузму појачане нападе против ослабљених гарнизона непријатеља, да уништавају железничке пруге, саобраћајне путеве и везе, војна складишта и војне објекте.

После ове заповести штаб Пожаревачког одреда „Вељко Дугошевић" одржао је састанак у Божевцу и

⁶⁹⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 219—220.

⁷⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 192.

⁷¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 39.

⁷²⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 146, 163.

одлучио да се ова наредба спроведе. Мада је била оштра и сурова зима, и потере и претреси терена од јаких непријатељских снага и њихових сарадника, акције Морарске чете се настављају. Политички комесар Сима Симић Суви и командир чете Милан Благојевић са 10 бораца извели су 15. фебруара ванредно смелу акцију на путу Пожаревац—Петровац. У заседи између Топонице и Крављег Дола сачекали су немачки луксузни аутомобил с командантом немачке војске пожаревачког округа. Том приликом убили су пуковника Хензела, једног потпоручника, једног подофицира и једног војника, а аутомобил запалили. Запленили су и једну пушку, машингевер, три револвера, три пара чизама и акт-ташну с мапама и неким наређењима. Нарочито је била значајна заплењена мапа, јер је на њој био обележен распоред свих непријатељских напада партизанских бораца у Ресави планиран за 16. фебруар. Неколико часова после ове акције Немци су с великим снагама упали у Крављи До, Топоницу, Велико Село, Врбницу, Тићевац, Томиславац, Пољну — палили куће, убијали и хватали људе. Партизани су до мрака успели да се маневрисањем извучу из обруча непријатељских снага. Овом акцијом Моравска чета ликвидирала је немачког пуковника који је био одређен да руководи офанзивом против Пожаревачког одреда. Офанзива је била одређена за 16. фебруар, али је због ове акције започела још 15. фебруара, неколико часова по убиству немачког пуковника. У борби против партизана учествовала су два немачка гренадирска пука, Љотићеви добровољачки пукови и друге плаћеничке јединице. Спроведен је страшан терор, масовна стрељања, хапшења, спаљивање села и кућа. Још исте вечери комесар Сима Симић Суви написао је извештај и упутио га штабу одреда. О овом догађају постоји и дневни извештај од 16. фебруара — 704. ловачке немачке дивизије. Борац Милоје Јовановић, из Кушиљева, истакао се у овој одважној акцији и као признање добио је пиштољ „валтер”.⁷³⁾

⁷³⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 73—74, 80.

16. фебруара за убиство команданта 734. гренадирског пука Хензела и три Немца из пратње извршено је претраживање околних села и приведено је 239 заробљених. Двојица су убијена у бекству а куће у близини места спаљене. У циљу репресалија издато је наређење за стрељање 400 комунистичких талаца.⁷⁴⁾

Ноћу између 2. и 3. марта партизани су убили председнике општина — сараднике окупатора у Топоници и Ракинцу. За одмазду Немци су стрељали 13. марта у Јагодини 20 комуниста из Дубнице, Цикота, Дубља, Бунара, Међуреча, Деонице, Витежева, Бобова, Медојевца, Јагодине, Ћуприје и др.⁷⁵⁾

Истога дана четници ДМ су напали Јасеново, Роанду, Врлане, Радошин и друга села и на зборовима грдили комунисте а затим од сељака одузимали храну. То исто чинили су и у Горњој Мутници и Забрежу. У међувремену, истог дана, немачка војна казнена експедиција у Шљивици и Горњем Дубичу, у левачком срезу, хапсила је родољубе, палила куће с целим покућством, одузимала намирнице и пиће. Ухапсила је 42 сељака и депортирала за Београд зато што се на њих сумњало да су помагали акцију партизана у суседном, трстеничком срезу.⁷⁶⁾

17. марта група од шест партизана под руководством Симе Симића, политичког комесара Моравске чете, напала је рудник „Мораву“ код Плажана. Отворен је магацин с намирницама и обућом и све подељено рударима, затим је минипан и потопљен рудник. Партизани СУ се затим склонили у Бусуру, али кад су четници и жандарми дошли — неко је издао партизана. У борби су погинула три партизана и Сима Симић Суви, политички комесар чете.⁷⁷⁾

⁷⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 346, док. бр. 159.

⁷⁵⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 447, док. бр. 166.

⁷⁶⁾ ИАС — Ф. — 19/165, 19/168, 19/171, 19/192.

⁷⁷⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 98.

Од 17. марта до 15. априла партизани су извели неке ситније акције. Борци Моравске чете посекали су телеграфске жице између Кушиљева, Петровца и Жабара.⁷⁸⁾

20. марта око 200 партизана Озренског одреда напали су Радомира Вучковића, из Горње Мутнице, и убили га заједно са сином. Том приликом Радомир је убио једног партизана. Ова одмазда извршена је због тога што је Радомир био главни организатор разбијања Параћинско-ћупријске чете 1941.⁷⁹⁾

22. марта жандарми у Свилајнцу ухапсили су Станишу Станисављевића, Блажу Јоксимовића, Јездимира Пановића и Витомира Савића као симпатизере НОП-а и депортирали их у Београд. После два месеца пуштени су кућама, сем Пановића који је послат у логор у Норвешку.⁸⁰⁾

22. марта група партизана Моравске чете, која се налазила на терену села Врбнице, приметила је у једној колиби већу групу четника ДМ. Партизани су припуцали и они су се разбежали. Љотићевци, који су се налазили у Врбници, чули су ову пуцњаву, пошли на терен и налетели на ову групу четника. Група партизана се повукла, али су три борца остала: један се предао, други је ухваћен, а трећи отишао у Пожаревац и предао се. Дезертери су одали људе код којих су партизани долазили, па су их недићевци ухапсили и запленили огромне количине масти, жита, ћебад и одела из партизанских склоништа. Ухваћена су такође и два партизана: један који је био на лечењу, а други који је изгубио везу. Из друге групе дезертирао је један. Овом приликом партизани су изгубили око пет пушака и око 250 метака и друге ситне ствари. Дезертирањем и провалама народ је био знатно заплашен.⁸¹⁾

22. марта партизани Моравске чете стрељали су четничког шпијуна Григорија Иковића. 29. марта у Орешковици заплемењено је 100 кгр. кромпира и јаја намењених окупатору.⁸²⁾

⁷⁸⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 148.

⁷⁹⁾ ИАС — Ф. — 19/192, 19/171.

⁸⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 146.

⁸¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 149.

⁸²⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 148.

У Поморављу је дошло до прећутне сарадње између СДС и четника ДМ у моменту кад су се партизани борили свим силама против Немаца, а четници ДМ нису вршили никакве „препаде на СДС“, у ствари отвореног експонента немачког окупатора.⁸³⁾ Четници су доносили пресуде на пречац и извршавали их на најсвирепији начин. „Услед свега овога народ је преплашен и живи у великом страху“ и упорно избегава четнике.⁸⁴⁾

Сарадња између четника ДМ и Немаца нарочито је била уочљива и присна у Сењско-ресавском басену. Немци су у Равној Реци оставили 50 војника, а сва остала насеља држали су четници. Немачка команда у овом басену од самог почетка окупације борила се за повећање производње угља, па је поред застрашивања вршила мучења и стрељања недужних људи. Једно време, да би натерали рударе да раде, спуштали су у окна у свакој смени по неколико својих војника и држали прву смену у јама и по 12 часова само да би извукли што више угља. И поред свих ових мера угља је било све мање. Кад су четници ДМ почетком 1943. преузели власт — терор је био појачан. Дражиновци су применили опробани метод да би се додворили Немцима; убијали су све редом, а у овом послу помагали су им њихови „равногорски одбори“, дошаптавајући им „сумњиве“ раднике. Све жртве бацали су изнад Сењског Рудника и Равне Реке у једну дубоку кречњачку вртачу која се налазила изнад Бигра, и коју је народ називао „Михајлова рупа“. „Михајлова рупа“ је постала еимБол злочипа: колико је бачено у њу мртвих и нашло смрт живих — нико не може да каже. Сматра се да је ту нашло смрт преко 1.000 људи, како из рударског басена, тако и из Јагодине, Параћина, Ћуприје и других места.⁸⁵⁾

У априлу било је у животу 13 бораца Моравске чете, који су се кретали у две групе. У првој групи били су: Милан Благојевић Миланче, заменик команданта Пожаревачког одреда, Живота Јовановић, железничар, Димитрије Танасковић Дида, Радмила Трифуновић Хитра,

⁸³⁾ ИАС — Ф. — 21/5—7.

⁸⁴⁾ ИАС — Ф. — 13/62—63, 13/66, 13/67.

⁸⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 178—181.

„Мала“, ученица из Пожаревца и Пешић, ђак из Дубља; у другој: Александар Петровић Шумски, који је после погибије Симе Симића постао политички комесар Моравске чете, Милоје Јовановић, Мика Милановић Конзул, Реља Чоловић, Ратомир Ристић Сеља и још двојица бораца који нису били из села ресавског и моравског среза. Групе су се кретале на територији моравског и ресавског среза вршећи разне акције.

2. априла 5 партизана Моравске чете извело је акцију на немачке камионе између Салаковца и Пожаревца; акција је изведена на 6 км. источно од Пожаревца. Том приликом запаљена су три камиона, један Немац убијен и заплешен један револвер с футролом, један опасач, три ћебета и једна капа. Камииони су возили националне обвезнике који су радили у организацији ТОТ (немачка радна служба — организација за јавне радове), које су партизани пустили својим кућама. Акцију су извели: Милан Благојевић Миланче, Александар Петровић Шумски, Станимир Трајковић Пинтер, Милоје Јовановић Ресавац и Дуле. За одмазду Немци су стрељали 75 комуниста. После ове акције група се поделила на два дела како би захватила већи терен и лакше исхрањивала. Тих дана недићевци су предузели око Свилајнца детаљан претрес. Похапшен је велики број људи у Кушиљеву, Породину, Жабару, Четережу, Сибници, Миријеву, Полатни, нарочито породице партизана и симпатизери НОП-а. Неки од њих су пуштени а неки отерани на принудан рад или у лагер. Претрес терена недићевци су извели са стрељачким стројем у ширини од неколико километара, а напред су ишли сељаци с мотикама, вилама и секирама. Између сељака на сваких 100 метара био је по један војник. Стрељачки строј недићеваца ишао је на одстојању од једног километра.⁸⁶⁾

Дражиновци су наставили с убијањем, а немачке казнене експедиције с хапшењем сељака у Кушиљеву, Купиновцу и Тропоњи, док су у Роћевцу упалили кућу

⁸⁶⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 148 и 450, док. бр. 170.

Живка Маринковића, земљорадника, а њега и његову мајку бацили у ватру. За то време партизанске групе наставиле су да врше саботаже и храбре народ да издржи.

3. априла уништена је општина и архива у Брзоходу, том приликом заплењено је нешто писаћег материјала и јаја, скупљена за окупатора. Стрељан је недићевац Милутин Стокић и одузет му је пар одела и ранац. Оружје није имао. У Врбници, Породину, Кушиљеву, Витежеву, Орешковици, Вошановцу, Топоници и Добрњу лепљене су комунистичке паролe.⁸⁷⁾

13. и 14. априла група од 30 партизана извршила је други напад на рудник „Мораву“ и том приликом оштетила парну машину и други технички алат, просула нафту и зејтин и повукла се.⁸⁸⁾

Ноћу између 19. и 20. априла група од шест партизана предвођена Радмилом Трифуновић Хитром спалила је архиву у Доњој Ливадици, излепила пропагандне плакате у селу и отишла у непознатом правцу. Потерни органи СДС сукобили су се с овом групом у атару општине Породина и Брзохода и у борби погинуо је Вујица Ремењак, из Породина, а заробљен је Војислав Николић, из Дубља. Остали су се повукли преко села Четережа.⁸⁹⁾

У Поморављу у то време слово „З“, тј. заклати, постало је основни појам четничке „идеологије“, њен метод којим су мрцварили народ. „Убиства се врше на невојнички начин: убија се син у загрљају мајке, муж у загрљају жене . . . камом се коље и мрцвари и поред тога неки остају живи, неки се од њих поново по оздрављењу убијају . . ., убијени се остављају голи и боси. . .“ Овакви и слични поступци који се свакодневно догађају довели су до тога да кроз цели срез (белички) усред дана промаршира једна партизанска група од 35 људи која је вечерала у селу Деоници „на један сат од штаба четничке команде ДМ и што је најглавније ниједан сељак није обавестио никога“.⁹⁰⁾

⁸⁷⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 148.

⁸⁸⁾ ИАС — Ф. — 18/137.

⁸⁹⁾ ИАС — Ф. — 21/3—4.

⁹⁰⁾ ИАС — Ф. — 13/62—63, 13/67.

4. маја дражиновци у Орешковици, Вошановцу и Дубинцу прикупљају храну тајно ноћу; они оперишу својим „црним тројкама“, а главни њихов рад, поред убијања, је прикупљање хране.⁹¹⁾

Нов талас убијања присталица НОП-а и родољуба Сењског басена беснео је у мају и јуну. Помахнитали кољаша у овом кратком периоду побили су велики број радника из рудника Равне Реке, Ресаве, Сењског Рудника и Сисевца. У мају на најсвирепији начин побијена је породица Крсте Живковића, из Равне Реке. Четници ДМ су најпре овој породици наредили да се за неколико часова исели из Равне Реке и сачекали су је на Пасуљанским Ливадама. Крста са синовима Јованом и Николом почео је да бежи према Сењском Руднику, али острвљени кољаша стигли су их код болнице и Крсту заклали, Јована убили па га исекли на комаде, а Николу ухватили, одвели у Сење, а потом заклали у Бигреници. Иванка Живковић са својом ћерком и сином Драгутином вратила се у Равну Реку и четници су је ухватили и угушили на очиглед Драгутина који је једини успео да се спасе од шест чланова породице. Ова породица је истребљена зато што је имала једног рођака у НОП-у.

Исте ноћи убијена је и Стана Ристић са својом 12-годишњом ћерчицом. После овог злочина главе Крсте Живковића и Стане Ристић набијене су на коље и стављене испред зграде дирекције у Сењском Руднику. Овај покољ је остављао ужасан приказ: „На путу су лежали разбацани делови људских тела. Одсечене главе: једне девојчице, једне жене и једног човека пси су развлачили: трупове жртава зликовци су пресекли уздужно надвоје а утробу су пси већ одавно развукли и појели.“⁹²⁾

У току маја и јуна извршен је такође и покољ над једном групом муслимана и Хрвата у Равној Реци.

⁹¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд. 1954, стр 146—150.

⁹²⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 89—91, 191.

ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 23—24.

100 година Сењског Рудника, 1853—1953, Београд, 1953, „Рад“, стр. 251.

У мају месецу било је договорено да се обе групе Моравске чете састану у Вошановцу, одрже састанак, изврше анализу изведених акција и поставе нове задатке. Прва група, коју су чинили Радмила Трифуновић Хитра, инструктор ОК КПЈ за Пожаревац, Милан Благојевић Миланче, Живота Јовановић, Димитрије Танасковић Дида, „Мала“, ученица из Пожаревца и Пешић, ђак из Дубља, кренула је за Вошановац. Међутим, код Миријева она је нападнута од жандарма и у борби сви њени чланови изгину. У овој борби Радмила, тешко рањена, последњим метком одузела је себи живот.⁸³⁾

Друга група, коју су чинили Александар Петровић Шумски, политички комесар чете, Милоје Јовановић Ресавец, Мика Милановић Конзул, Реља Чоловић, Ратомир Ристић Сеља и још два борца чија се имена не знају, вршила је акције у Ресави на терену села Породин, Бобово, Витежево, Луковица, Дубље, Грабовац, Тропоње, Роћевац, Проштинац и Ђуринац. Ова група у ствари имала је задатак да испита како је и ко је извршио издајство због кога је убијен Сима Симић Суви. Када је друга група пошла на састанак у Вошановац, сазнала је шта се десило с првом групом код Мириловца. Група се склонила у селу Бошњану код једног одборника илегалног народноослободилачког одбора у овом селу. Међутим, овај одборник је известио жандарме и они буду опкољени. У борби против 70 жандарма погинула су четири партизана, а Реља Чоловић буде лакше рањен и том приликом га жандарми ухвате, одведу у Жабаре и стрељају. Сви побијени борци Моравске чете били су изложени у Жабарима. Од тог тренутка Моравска партизанска чета је преживела још два пређашња борца, Милоје Јовановић Ресавец, из Кушиљева, и Ратомир Ристић Сеља, после ове борбе губе међусобни контакт. Сеља се упркос јаким потера и слабог познавања људи и терена без везе с одредом и Партијом креће у ресавском и млавском срезу, а онда прелази у звишки срез — у село Рановац. Тек

⁸³⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. '5; Београд, 1954, стр. 15—19, док. бр. 3.
Зборник народних хероја Југославије, Београд, 1957, стр. 815.

крајем јула унео је да успостави везу с одредом и Партијом преко Жике Поповића и Шербановића. Том приликом успоставио је везу и са Милојем Јовановићем Ресавцем. Милоје Јовановић, Сеља и курирка Ружа враћају се у Ресаву. У Ресави је било тешко радити, јер су четници и недићевци потпуно овладали територијом, а осим тога августа месеца Милоје и Ружа одлазе у Пожаревачки одред, тако да он остаје сам. Милоје Јовановић Ресавац погинуо је 1943. код Раброва.⁹⁴⁾ Због провале у Петровцу на Млави, преко које је Сеља имао везу с Партијом и одредом, почетком 1944. ова веза је прекинута, па је тек маја поново успостављена и одржавана до ослобођења.

У првој половини 1943, упркос хапшења (Михајло Стојановић, Вера Ценић, Вука Михајловић), у Ћуприји расте број симпатизера НОП-а, претежно омладине. Група симпатизера омладинаца ради око железничке станице и ложионице. У јуну успостављена је и посредна веза са Јастребачким одредом. Омладинци су скупљали прилоге у новцу, санитарском материјалу и др. На самој железничкој станици преко телеграфисте успостављена је веза са телеграфистом у Ћунису, који је увек обавештаван о проласку теретних возова из Ћуприје. Пре него што би воз кренуо омладинци, који су радили као пописивачи кола на станици у Ћуприји, уговореним шифрама обележавали су вагоне у којима се налазило оружје, веш и санитарски материјал и др. Телеграфиста у Ћунису о томе је обавештавао Јастребачки одред који је код диверзије ишао на обележене вагоне. У току ове године у Ћуприји су постојале четири групе омладинаца — симпатизера НОП-а. Једну од ових група водио је Љубомир Гојковић, ученик гимназије. Група Гојковића одржавала је састанке, скупљала прилоге, санитарски материјал и др. и слала у Озренски одред — преко Гојковића, који је био родом из Суботинаца код Алексинца.⁹⁵⁾

⁹⁴⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 148, док. бр. 48.

ИАС — К—9 — 40/973.

⁹⁵⁾ ИАС — К—4 — 46/1061; К—4 — 75/1110, стр. 46—49.

Скоро у исто време рудари из Сењског басена успостављају самостално везу с партизанима. У почетку је повремено скупљан само новац. За овај рад постојале су групе рудара од 2—3 члана. У Равној Реци прилози су слати преко Јована Раутовића, електричара, Михаила Павићевића и Јована Релића. У Сењском Руднику истицали су се у овом раду Јелена и Мирко Лаловић и др.⁹⁶⁾

У лето, за време жетве, дражиновци отворено помажу окупатора. Док бугарски трабанти пљачкају, туку и убијају народ, нарочито у срезу параћинском,⁹⁷⁾ наоружани дражиновци обилазе вршалице и наређују да се испоручи храна за окупатора како би се могао да води рат против НОП-а и савезничке војске у Европи. Један од докумената о помагању непријатеља је онај од 20. јула издат команданту параћинске четничке бригаде. У овом документу четници недвосмислено пружају доказ о издајничкој улози организације ДМ. Између осталог, ту се каже: „Разрезану количину на име реквизиције за окупатора предати откупним станицама одмах ...” Нису случајно четници ДМ забранили умножавање овог наређења у жељи да га сакрију од својих војника и од народа.⁹⁸⁾ За време целог лета дражиновци држе зборове по селима, нападају комунисте, убеђују и силе народ да слуша окупаторску власт и да даје све што се тражи.⁹⁹⁾

У току августа и септембра не престаје клање симпатизера НОП-а, Хрвата, чак и руских емиграната који нису били за њих, Цигана и једне групе Италијана која је тражила везу са НОП-ом. Ова група поклана је код села Тропоња, на месту зв. „Клокочар”. Ни труднице нису биле поштеђене. 4. септембра четници су изболи ножевима и дотукли револверским мецима Наду Бошковић, из Ћуприје, која их је молила да је оставе бар док се не породи. Она је заклана зато што јој је муж

⁹⁶⁾ *100 година Сењског Рудника — 1853—1953*, Београд 1953., „Рад”, стр. 252.

⁹⁷⁾ ИАС — Ф. — 20/207.

⁹⁸⁾ *Документи о издајству Драже Михаиловића*, Београд., 1945., стр. 664—667.

ИАС — Ф. — 21/53.

⁹⁹⁾ ИАС — Ф. — 21/53.

рудар ступио у партизане по избијању устанка у Словенији.¹⁰⁰⁾

13. октобра Пожаревачки одред кренуо је преко Петровца, Млаве и Породина за Кушиљево. При пролазу поред породинских салаша партизани су наишли на једну четничку заседу која је контролисала пролаз за Моравску долину. Они су заробили два четника, запленили њихову војничку опрему и уништили мотоцикл. Пошто је овај напад извршен брзо, неки четници су успели да побегну. Партизани су извршили претрес терена, али их нису нашли, па' су у свануће стигли у Кушиљево и ту логоровали. Улазак партизана у Кушиљево био је примећен од неког непријатељског обавештајца, који је известио недићевце, а ови су у заједници с Немцима и четницима ДМ увече напали партизане. Међутим, кад је непријатељска војска дошла у Кушиљево, партизани су благовремено преко извесних симпатизера били обавештени. Очекујући напад, партизани су направили заседе око кућа и кад су ови наишли отворили су концентрисану митраљеску ватру. Како нису знали колика је снага непријатеља, донесена је одлука да се повуку. Са собом су повели и заробљене четнике које су уз пут ликвидирали. После овог напада на Кушиљево, партизани су кренули према Великом Селу (у Стигу), а затим за Лесковац, Велики Бубањ итд.¹⁰¹⁾

У току октобра водиле су се борбе на Јастрепцу и Буковику између четника ДМ и партизанских јединица које су продирале из Топлице. Четници упућују своје „летеће бригаде“ од мобилисаног људства у помоћ тамошњим четницима, недићевцима, љотићевцима и Немцима.

Октобра месеца четници ДМ иселили су сељаке из Жупе александровачке и доселили их у Шантаровац и Шуљковац под изговором да беже од партизана и да неће тамо да живе. Депортирани сељаци смештени су по школама Шантаровца и Шуљковца и било их је око 400. Ово „добровољно“ исељавање имало је за циљ да спречи ове сељаке да оду у партизане, а истовремено

¹⁰⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, сгр. 89, 185, 290, 330, 313.

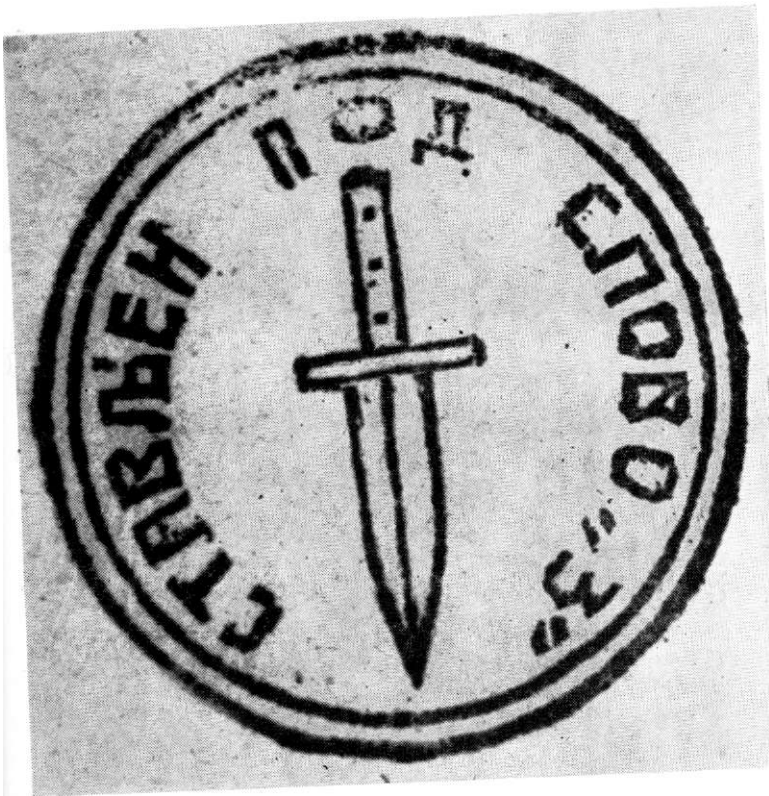
¹⁰¹⁾ Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 346.

требало је четницима да послужи као пропагандни маневар и прикаже како људи неће да остану тамо где има партизана. Међутим, ови на силу доведени сељаци били су најбоља пропаганда против четничке лажи јер су отворено говорили да су их четници насилно депортирали. Неки међу њима су и даље одржавали везе с тамошњим партизанима и грдили четнике. Како је храна којом су се хранили „депортирци“ била недовољна, они су помагали мештанима у пољским радовима да би се прехранили и тиме продубљивали своја пријатељства с њима. Кроз међусобно приближавање расло је и узајамно поверење. Депортирци су их обавештавали о НОП-у, о народноослободилачким одборима, о циљевима борбе партизана — о чему су сељаци у овом крају после одласка Беличке партизанске чете — били слабо обавештавани. Изванредна личност међу дотераним сељацима био је Петар Ђукић, учитељ из Дренче, који је и даље одржавао везе с партизанима у Жупи, и који је причао учитељима о културном и забавном животу партизана, организацијама и власти на територији коју су држали партизани. Ови насилно насељени сељаци су свакодневно бежали из Шантаровца и Шуљковца, а четници то нису могли да спрече; једног дана нестао је и учитељ Ђукић који је пребегао партизанима.¹⁰²⁾

Четници, заплашени честим продорима партизана у Поморавље и страховитим поразима јединица у Босни, ступају преко четника и гестаповца Блашка Михаиловића у директан контакт с Немцима од којих траже помоћ у борби против српског народа. У својеручном писму упућеном четничком команданту Иванковачког корпуса, од 18. новембра, између осталог, пише:

„Господине Боро, немачки кап. Биргер, овлашћени пуномоћник заповедника Србије, за који дан долази код вас са г. Голубовићем, шефом станице у Туприји ради разговора и преговора . . . Искористите овај момент и учините све што ће користити нашем народу, а на првом месту спасите га од сигурне пропасти и уни-

¹⁰²⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 81—82.

печат четника Драже Михаиловића (ИАС - Ф-9/105)

Четници ДМ из раааничког среза 1943. године (ИАС — Ф—9-3)

штења који ће немциовно наступити и од наше земље направити другу Босну".¹⁰³⁾

Већ 7. децембра четници у Поморављу били су извештени да је Дража Михаиловић склопио споразум са окупатором. Немци су почели да гомилају своје трупе у Ћуприји, Јагодини и Крагујевцу и да врше припреме за акцију.¹⁰⁴⁾

Прва јужноморавска партизанска бригада (формирана у селу Образди 10. октобра 1943) кренула је 22. новембра ка Шумадији.¹⁰⁵⁾

Већ 15. и 16. новембра почело је груписање партизана из Топлице. Партизанске јединице биле су „наоружане врло добро, с доста аутоматског оружја, бацача и два пешадијска топа 37 м/м. . ." Истог дана око 12 часова 300 партизана кренули су из правца Рековца и сукобили се код села Парцана у срезу темнићком. Пошто су потукли ове здружене издајничке одреде продужили су према селу Дулену.¹⁰⁶⁾

25. и 26. новембра делови ове партизанске бригаде сукобили су се код села Пољне с одредима четника ДМ из I трстеничке бригаде и омладинцима — четницима села-Каленићког Прњавора. У овој борби четници су претрпели пораз.¹⁰⁷⁾

О овим борбама Прве јужноморавске бригаде постоји извештај од 30. новембра¹⁰⁸⁾ у коме се каже да је бригада водила борбе од села Мале Дренове па све до Грузе. У борбама од Мале Дренове и Милутовца па до Шљивице (срез левачки) дражиновци су имали 36 мртвих и 26 рањених, а партизани 2 мртва и 2 рањена. У борбама код Грузе дражиновци су озбиљно потучени а за партизанске губитке се не зна. У Грузи, говорило се, дражиновци

¹⁰³⁾ *Документи о издајству Драже Михаиловића*, књ. I, Београд, 1945, стр. 666—9, док. бр. 732.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 233.

¹⁰⁴⁾ Војно-историјски институт, Београд, ф. коп. С-Д-514.

¹⁰⁵⁾ *Ослоб. рат. нар. Југославије, 1941—1945*, Београд, 1957, стр. 619—620.

¹⁰⁶⁾ ИАС — Ф. — 22/76, 23/214.

¹⁰⁷⁾ ИАС — Ф. — 13/96.

ИАС — Ф. — 29/502.

¹⁰⁸⁾ *Зборник ДОК. НОР-а, том I; књ. 5; Београд, 1954, стр. 395.*

су укупно имали до 100 мртвих. По причању четника требало је да две четничке бригаде из Шумадије, Јагодине и Левча пресеку пут партизанима, а Кесеровић и Гордић да им ударе с леђа. Међутим, Гордић је отишао за њима, а Кесеровић се вратио у Горњу Жупу.

Четници ДМ се нису обрачунавали само са зрелим људима — и деца су за њих била „сумњива“. Тако су на свиреп начин убили непознатог 12-годишњег дечка у зиму 1943. код Сладаје, у срезу деспотовачком. Дечко је доведен у старом поцепаном оделу и босоног теран по снегу. На месту зв. „Јавор“ група четника га је убила. У атару села Сладаје код места зв. „Поникве“, постојала је провалија коју је народ звао „Џодина рупа“. Нико не зна да каже колико је убијених људи бачено у њу; између осталих у њу је бачен и симпатизер НОП-а“ Стаја Драгутиновић, из Деспотовца. Карактеристично је да је у овом крају поред убијања био нарочито примењиван метод батинања и скоро нема села у коме најмање десетак људи није тучено из различитих разлога.“¹⁰⁹⁾

У Поморављу је увелико, а нарочито код сиромашних и средњих сељака, растао отпор и мржња према четницима. Реквизиције су из страха сељаци подносили, јер ако би се супротстављали, онда су били батињани, убијани, „што саботирају националну борбу“.¹¹⁰⁾

Несташција хране нарочито се осећала код сеоске и градске сиротиње која се формално мучила око обезбеђивања најосновније исхране. То је погоршало здравствено стање народа, а број туберкулозних обољења се повећао.¹¹¹⁾ Сиромашним и средњим сељацима било је нарочито тешко давање „данка у крви“, јер су богати сељаци избегавали да се одазову честим четничким мобилизацијама. Богати сељаци су — поред изговора да се наводно због болести не могу да одазову — налазили сиромашне људе којима су плаћали да иду уместо њих у борбу против партизана. Ово је све више вршило пола-

¹⁰⁹⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 357—359.

¹¹⁰⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 78.

ИАС — Ф. — 13/29—35, 21/17, 19/171, 19/163, 21/14.

ИАС — Ф. — коп. 24/347.

¹¹¹⁾ ИАС — Ф. — 19/176.

ризацију између богатих и сиромашних сељака на штету "дражиноваца, јер је народ и у овом потчињавању сагледавао њихове тежње да га физички истребе. На зборовима, кад су позивали народ у борбу против партизана, они су се љутили на своје помагаче и пребацивали: „Хоћете да ваше хектаре бране они сиромашни . . . ?!“¹¹²⁾ Већ крајем 1943. четници су изгубили свако упориште код народа и одржавали су се само терором.

Читава привреда, а нарочито трговина и индустрија у ово време биле су у озбиљном опадању. У целини, производне снаге у округу биле су у озбиљном опадању упркос притиска окупатора и његових трабаната.¹¹³⁾

Из овог краја од 1943. Немци су скупљали радну снагу за Борски рудник. У овоме су им пружали свесрдну помоћ четници ДМ и домаћи изроди. Белички срез имао је тада 50.000 становника а на принудан рад за Бор давао је око 1.000 радника, док је срез левачки са 30.000 становника морао да даје 4.000—5.000 људи.

Крајем 1943. дошло је у Ћуприју, Параћин и Сењски Рудник неколико водова руског добровољачког корпуса да смени Немце који су морали да врше дислокацију својих трупа у борби против НОВ. Већи број руских емиграната по капитулацији Југославије ступио је у овај белогардејски корпус (који је народ називао „черкези“). Најопаснији су били они који су ступили у немачку шпијунску службу и достављали ревносно Немцима податке о раду појединих сумњивих лица у Јагодина, Параћину, Ћуприји.

Јачање НОВ и све чешћи упади партизана, а нарочито у левачки крај, приморали су Немце да појачају своју радио-службу, зато су још крајем 1943. изградили на брду „Купрес“, северозападно од Рековца, јаке бетонске објекте, склоништа, пушкарије и др. и ту сместили једну од најјачих радио-станица на Балкану. Ова станица имала је за циљ да даје правац кретања немачким

¹¹²⁾ ИАС — Ф. — 14/54, 29/498.

ИАС — К—3 — 33/965, стр. 82.

¹¹³⁾ ИАС — Ф. — 19/176.

авионима који су нападали разне објекте и партизанске концентрације. Оваква иста постројења постављена су на Јастрепцу и Сврљишким Планинама.¹¹⁴⁾

ГОДИНА 1944.

Деловање Драже Михаиловића под видом независности требало је да буде немачко-четничка камуфлажа с циљем да се преваре народне масе које су Дражину помоћ окупаторима сматрале највећим злочином и срамном издајом. Када је 9. јануара 1944. један део ових белогардејаца, који је био стациониран у Параћину, био упућен за рудник Бор, четници су сматрали да је ово згодна прилика да дођу до оружја. Међутим, по наредби четничког команданта у Параћину забрањено је разоружавање ових плаћеника и у наредби нижим старешинама истакнута чињеница „да белогардејски плаћеници не дирају четнике“, па према томе ни четници не треба да дирају њих.¹¹⁵⁾

18. јануара у селу Сењу на састанку сарадника четника а ради организовања борбе против комуниста прецизирано је који ће људи бити убијени и одређене су кољашке „црне тројке“. Истовремено је одржан и састанак у Бресју, код Јагодине, с истим циљем.¹¹⁶⁾

ФЕБРУАРСКИ ПОКОЉ

У безнадежној ситуацији четници ДМ покушавају да методама застрашивања и крвопролића недужних људи зауставе своје распадање у Поморављу. Зато стварају план масовних покоља напредних и родољубивих људи у Јагодини, Ћуприји, Параћину и Свилајнцу.

Покољ у Јагодини, Ћуприји и Параћину извршен је у исто време 1. фебруара и организован је са знањем

¹¹⁴⁾ ИАС — Ф. — коп. 9/146; К—10 — 56/1076, стр. 29.

¹¹⁵⁾ *Документи о издајству Драже Михаиловића*, књ. I, Београд, 1945, стр. 272—273, док. бр. 734 и 735.

¹¹⁶⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 196.

немачких власти. Међутим, масовни покољ у Свилајнцу одложен је за април.

У Јагодини је те ноћи заклано 18 људц и жена у кућама, а 9 је одведено у село Бресје, близу Јагодине, и сви убијени — поклани. Највећи број својих жртава четници су масакрирали наочиглед њихових најближих.¹¹⁷⁾

Увече, 1. фебруара између 19,30 и 20 часова, када је због „полицијског часа“ највећи број грађана био код својих кућа, размилеле су се кољашке тројке по граду и започеле крвави посао. Кад су закуцали на врата куће професора Јована Аћимовића Жана, он је покушао да бежи, али рањеног стигли су га на улици и убили,¹¹⁸⁾ док су професора Ђуру Лопичића заклали у спаваћој соби¹¹⁹⁾, а младог учитеља члана СКОЈ-а Бранка Радисављевића и његовог оца обућара заклали су пред мајком и сестром. Бранкова мајка је покушала да спречи клање сина и рукама је ухватила сечиво каме, а затим окрвављена сручила се на већ мртво синовљево тело.¹²⁰⁾ Даницу Алтман — Станојевић, члана СКОЈ-а од пре рата, затекли су како доји дете, и тек што га је пустила из наручја, била је избодена камама на кућном прагу.¹²¹⁾ Софији Младеновић, радници, још од пре рата члану КПЈ у Македонији, скоро су одрезали главу. Софија је тада имала 57 година и била је мајка четворо деце. Кад су код ње упали у кућу, тражили су најпре списак станара, а затим су јој наредили да пође с њима „на саслушање“. Софија је пошла смело и прибрано из куће, опраштајући се са децом: „Збогом, децо ... будите добри ...!“ Деца су покушала да пођу за мајком, али их је један од четника одгурнуо и чврсто држао врата. Нешто доцније деца су

¹¹⁷⁾ ИАС — Ф. — 17/26, 13/19.

¹¹⁸⁾ *Просветни преглед*, Београд, 1960, бр 3—4 стр. 3.

¹¹⁹⁾ *Просветни преглед*, Београд, 1961, бр. 1—2, стр. 9.

¹²⁰⁾ *Просветни преглед*, Београд, 1960, бр. 10, стр. 4.

¹²¹⁾ *Просветни преглед*, Београд, 1961, бр. 1—2, стр. 9.

затекла мајку мртву у дворишту и уносећи је у кућу њена најмлађа кћи Иванка држала је за главу, која је скоро била одвојена од трупа. Тек у кући деца су видела слику језе јер им је мајка на грудима имала 35 убода и потпуно распаран трбух.¹²²⁾

У овој ноћи ужаса заклани су још: Зора Бошковић, радница, члан СКОЈ-а, Душан Миљковић, ученик V године учитељске школе, члан СКОЈ-а, судија Пантић, бивши комунистички посланик за округ лесковачки, Динка Ненковић, симпатизер НОП-а, судија Радовић, симпатизер НОП-а, и др. Те ноћи четници су певали улицама и лумповали по кафанама, прослављајући свој „херојски подвиг“.

У Ћуприји, исте ноћи, четници ДМ ухватили су 30 лица, од којих је у „Летовишту“ заклано и бачено у „Михајлову рупу“ 12, међу њима највише радника и домаћица.¹²³⁾

У Параћин је те вечери дошло око 50 четника подељених у тројке. У фабрици штофа су имали свога обавештајца који је искључио осветљење и тиме им олакшао посао, пошто је фабрика давала граду осветљење. Овај покољ организован је у сарадњи са немачким властима и СДС. Из града је изведено 8 симпатизера НОП-а и заклано у Голубовачкој шуми, док је у својим кућама заклано четворо. Само врло мали број списком обухваћених успео је да избегне клање, али су неки убрзо ухваћени и заклани 3. фебруара: Живорад Гортан и Милорад Јовановић „Земунац“.¹²⁴⁾

У фебруару, одмах после покоља, прочетнички оријентисани омладинци у Ћуприји потказали су групу напредних гимназиста Мирослава Спиру Јоцића, Милана Панића и Сврзића. Кад су сазнали да их траже четници, пошли су у партизане. Четничке „црне тројке“ стигле су их код Главице близу Параћина. Јоцића су заклали, а

¹²²⁾ ИАС — К—3 — 117/1287.

¹²³⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 195.

¹²⁴⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 316—317.
ИАС — Ф. — 17/26.

Панић је побегао и отишао у партизане. Сврзић је остао код четника, јер је у њиховим редовима имао рођаке.¹²⁵⁾

Али страх од четничких злочина мешао се с радошћу све више уколико је успех партизана био све очигледнији и веровање у скоро ослобођење деловало је охрабрујуће. Неколико дана после покоља у Јагодини и другим местима дражиновци су сазивали зборове по селима да би сељацима „објаснили“ зашто кољу а и да би испитали расположење маса. Тако је сазван збор у селу Шантаровцу на коме је говорио четнички мајор Здравко Милошевић. Милан Матејић, земљорадник, из Шантаровца, сећа се тог збора и прича: „Неколико дана после покоља у Јагодини сазван је опет збор у селу на који је морао свако да дође. Пролазећи кроз окупљену масу, четнички мајор Здравко, висок, мале главе, шмрчући као кад њуши кроз ваздух, викне: „Овде ми мирише на комунисте“, и тако идући погне се на степенице старе општине, а Живадин Лазаревић, познат у селу као лакомислен, сервилно му је одобравао: „Има, господине, има, господине. . .“ Милан Матејић, познат раније као радикал, стари и богат домаћин, стојећи у маси узвикне: „Нема овде, господине мајоре, комуниста, имало их је нешто, али су та деца отишла. Али и они су били деца од поштених очева и они су били добра деца“. На то је Здравко почео да прети да ће их обесити све о брест пред општином ако помажу комунисте“.¹²⁶⁾

Крајем фебруара сва три четничка корпуса из Поморавља послала су знатан део својих снага у борбу против партизана. У овим борбама командни четнички кадар показивао је крајњи кукавичлук. Какав је био морал и борбена спремност овог немачког слуге најбоље показује борба код села Гревца, крајем фебруара, против партизана. Када су четници стигли на Јастребац, командир стрељачке чете Ресавског корпуса распоредио је војнике по заседама, а он се с већом личном пратњом настанио у селу и с официрима правио ручкове и вечере, „док су

¹²⁵⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 56.

¹²⁶⁾ ИАС — К—3 — 33/965, стр. 86.

му војници јели киселе паприке са сувим качамаком. Капетан Коста није знао да се од војника не може сакрити прасећина". Група од 150 партизана свакако добро обавештена од својих људи сачекала је ноћ и напала четнике. „Капетан Коста и сам у паничном страху викне: „Бежи.. ." А војници кад су видели како им старешина бежи, као без главе, заједно са официрима.. . поучени рђавим примером нагну и сами у бекство.. ." У овој борби партизани су ранили и побили већи број четника.¹²⁷⁾

У борбама на Јастрепцу мобилисано људство никако није било расположено да се бори уз четнике који су се декларисали као сарадници окупатора. У народу су се чула мишљења да су четници у овом крају гори од Немаца. Народ се потпуно одвојио од четника, па и њихови сарадници почели су да их се клоне.¹²⁸⁾

Они издају наредбу да их народ у пролазу и при сусрету мора да поздравља, „а командант ће одлучити да ли ће кога отпоздравити". У наредби се нарочито истиче да жење имају обичај „да ћуте када пролазе покрај четника".¹²⁹⁾ У низу четничких махнитања и злочина, а нарочито после фебруарског покоља, четници су издали наредбу свештеницима да морају редовно одржавати службу у цркви, и њих величају, а народу под претњом батинања наредили да без изговора морају долазити „у раним јутарњим часовима у цркву".¹³⁰⁾ Тако је, „у име краља и под знаком крста" био благословљен злочин и настављено клање.

Почетком априла отишао је у партизане гимназист ЈБубомир Гојковић, из Ћуприје, пошто је већ био компромитован. С њим је отишла и ученица Јелена Лела Лаловић. Пре но што је пошао, Гојковић је дао везу и упутства за рад Николи Легцу и Панти Милутиновићу, у које је имао највеће поверење. Од тада ће њих двојица пребацивати омладинце из Ћуприје у Озренски одред. У току лета пребачено је из Ћуприје око 20 омладинаца у

¹²⁷⁾ ИАС — Ф. — 13/19—21.

¹²⁸⁾ ИАС — Ф. — 13/81—84

¹²⁹⁾ ИАС — Ф. — 13/93.

¹³⁰⁾ ИАС — Ф. — 13/94.

/

партизане. Пребацивања су вршена преко везе — у Браљини — Боре Браљинца.¹³¹⁾

РЕСАВА ПОД СЛОВОМ „З“

Масовну ликвидацију симпатизера НОП-а у Свилајнцу четници ДМ извршили су 29. шприла, којом приликом су заклали 8 лица код места зв. „Дивотин“, између Гложана и Црквенца. О овом покољу~један од очевидаца четника — прича:

„Једне ноћи док смо биваковали код села Црквенца, Вукашин је дошао у нашу собу и питао: „Ко хоће да иде са мном, имамо вечерас да кољемо?!“ Сви смо дигли руке увис, јер, како сам чуо, ко не дигне руку та^ рђаво пролази. Вукашин је одвојио пет тројки и отишао. . . . Било је то око 9 часова. У 12 часова су се вратили и довели шест везаних људи, међу којима сам познао Мику Јовановића „Браду“, учитеља, и Илију Бучина, свештеника. Учитељ Мика Брада био је у гаћама и кошуљи, и бос, дигнут из кревета; и други су били боси. Ухапшени су одвезани и сваки посебно поново везан с рукама назад. Издвојили су их по двојицу и на сваког је била по једна тројка. Претходно су сеоски стражари отишли са ашовима, а одмах за њима отишле су и тројке са ухапшеницима. После пола сата вратили су се с крвавим рукама, а један с пребијеном пушком. Сви који су се вратили, рекли су нам: „Ала смо их клали!“ Један је причао како му се пушка пребила кад је једног ударио по глави, јер они прво ударе човека у потиљак, па кад падне, онда га један прекоље. . . . Сви су се смејали. Док сам био оних неколико дана с војницима Вукашина, само сам слушао о покољима и клању и ко све треба да се коље, и како се сви отимају ко ће да изврши смртне казне. Грзео сам се ових ствари. . . .“¹³²⁾

Расположење народа после овог покоља у Свилајнцу, најбоље илуструју ове изјаве:

— К—4 — 46/1061, стр. 57, 58.

— Ф. — 13/54.

— К—10 — 56/1076, стр. 290—291.

„Цео Свилајнац, ја вам гарантујем, спреман је да да изјаву да је овај зулум додијао целом народу Ресаве. . . Народ се налази под таквим зулумом да је то неописиво. . . Нико не жели да види четнике, само их из страха трпи...“¹³³⁾

Један сељак дао је ову изјаву:

„ . . . Разрезају на село по 600.000 — 1,000.000 динара. Ми немамо толике паре. Ако не дамо, остављају нам рокове и прете. Бију нас као стоку, уз то малтретирају. . . Четнике нико не воли. Они се држе само терором. Крв је преплавила Ресаву, која грца у сузама и стење под четничким јармом“.¹³⁴⁾

Извесни грађани су изјављивали да је довољно да дође само једна партизанска чета па ће цела Ресава поћи за њом; да су четници гори од окупатора и питају се када ће престати са покољем најугледнијих грађана и интелектуалаца. „Шта ће нама Југославија и Србија без Срба, овако више не може да се издржи. . . Овде се убија како ко хоће. . . Ми се гнушамо на покољ ових шест највиђе-нијих грађана Свилајнца који су били исправни грађани“.¹³⁵⁾

Још с пролећа 1944. Врховни штаб НОВ донео је одлуку да тежиште својих операција пребаци у Србију која је због свог географско-стратешког положаја представљала најосетљивију тачку у систему немачке одбране на Балкану. Немачка врховна команда била је свесна значаја овог подручја и желела је да спречи продирање јаке групе народноослободилачке војске која се у том циљу припремала на подручју Источне Босне, Црне Горе и Санџака.

У периоду од маја до јула настаје све живља активност већих партизанских група у Поморављу:

1. маја група од 40 партизана дошла је у стругару у Троглан-баре, поскидала све каишеве, а потом се удаљила у непознатом правцу.¹³⁶⁾

31. маја у 18 часова једна група од 30 партизана на путу Сењски Рудник—Равна Река напала је немачког

¹³³⁾ ИАС — Ф. — 13/54.

¹³⁴⁾ ИАС — Ф. — 13/55.

¹³⁵⁾ ИАС — Ф. — 13/55.

¹³⁶⁾ ИАС — Ф. — 12/21.

наредника Шрајбера и тумача Новицу Поповића, пуцала на њих, али су ови успели бекством да се спасу.¹³⁷⁾

4. и 5. јуна прешла је једна група од 250 партизана из среза бањског преко села Јошанице у срез ражањски и улогорила се код Обрадових Столица (15 км. с-и од Ражања — секција Параћин).¹³⁸⁾

У току ноћи 8. и 9. јуна појавила се у селу Бајчетини, на граници среза левачког и грузанског, једна група од 30—40 партизана. Истовремено појавила се и једна велика група на територији среза ражањског и граничним деловима срезова параћинског и темнићког.¹³⁹⁾

Већ од маја месеца преко Поморавља прелећу савезнички авиони.¹⁴⁰⁾ Половином маја приликом једног од тих прелетања био је оборен један амерички бомбардер код села Исакова. Осам Американаца дражиновци су спровели у Равну Реку — у штаб Раваничке бригаде. Ово су доцније искористили и ширили лажне вести да су то представници америчке војне мисије који су дошли код њих. На територији округа било је срушено у току лета још неколико америчких авиона. Дражиновци су све ове авионе опљачкали.¹⁴¹⁾ Појаву савезничких авиона народ је са радошћу коментарисао. Дражиновци, пак, наставили су да обмањују народ како ће им савезнички авиони бацити оружје за борбу против непријатеља, иако им је већ било јасно да такву помоћ неће добити и да је њихова сарадња са Немцима, и поред маскирања, била одавно јасна.¹⁴²⁾

Дражиновци су често инсценирали нападе на Немце, да би се показали као борци за ослобођење. Обично би „заробљене” Немце водили кроз села да их народ види, или су јавно размењивали своје „заробљене” четнике са „заробљеним” Немцима. Тако су 12. јула напали воз с немачким војницима који су се повлачили из Сењског басена, срушивши пругу Равна Река—Ћуприја. Неколико

ИАС — Ф. — 24/227.

¹³⁸⁾ ИАС — Ф. — коп. 10/476, Ф. — 10/201.

¹³⁹⁾ ИАС — Ф. — 10/201.

¹⁴⁰⁾ ИАС — Ф. — коп. 10/177.

¹⁴¹⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 51.

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 348.

¹⁴²⁾ ИАС — Ф. — 24/204, 14/9, 13/39, 13/40, 15/47.

ухваћених Немаца су водали кроз села, да би обманули масе, а после их пустили.¹⁴³⁾

Четницима су и Јевреји сметали, па су јуна убили две Јеврејке које су се криле у селу Сибници — Ружу Клајн и њену мајку. Мајка је била болесна и шлогирана и убили су је у кревету, а ћерка је одведена и после два—три дана, пошто је неколико четника силовало, убијена је у Коморану. Кад је већ настало расуло у четничким редовима и кад су се већ повлачили, октобра, повели су са собом и једног Јеврејина, који је као избеглица живео у Риљцу и на путу између Каленића и Превешта заклали га.¹⁴⁴⁾

У јулу деснокрилна група НОВ (2, 5. и 17. дивизија) потукла је Немце и четничко-недићевске измећаре као и шиптарске издајнике, и продрла на Копаоник.

Централна група (Први и Други корпус односно 1, 6, 16 и 36 дивизија) у борбама са немачко-бугарским јединицама и четницима надирала је преко Лима у правцу Ужице—Ваљево. Форсирајући Дрину код Зворника, продрла је под борбом у Србију и левокрилна група (11 и 28 дивизија).¹⁴⁵⁾

Партизанске акције се настављају. Ноћу 30. јула око 24 сата једна група партизана наоружана пушкама и пушккомитраљезима врши саботажу, порушивши железнички мост код села Главице (2 км. источно од Параћина).

31. јула са овом групом сукобиле су се четничке јединице зајечарског округа на граници параћинског и зајечарског округа. Губици на обе стране су непознати. Истовремено вођене су борбе између четника и партизана код Црног врха и Јаворка (18 км. источно од Параћина).¹⁴⁶⁾ У овим борбама не дезртирају само дражиновци, него и Немци, па четничке команде у Поморављу наређују да се сви немачки војници који беже из својих јединица „прихвате“ и да им се укаже свака подршка.¹⁴⁷⁾

¹⁴³⁾ ИАС — К—4 -т- 46/1061, стр. 51.

¹⁴⁴⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 275—276.

¹⁴⁵⁾ Чубелић и Милостић — *Преглед историје НОБ* — Загреб, 1959, Матица хрватска, стр. 215.

¹⁴⁶⁾ ИАС — Ф. — 12/23.

¹⁴⁷⁾ ИАС — Ф. — 12/14.

Крајем јула савезнички авиони митраљирају железничку станицу у Ћуприји, два воза у железничкој станици Параћин и један код железничке станице Дреновац.¹⁴⁸⁾

У току августа месеца савезнички авиони митраљирају возове на линији Јагодина—Параћин. 15. августа савезнички авиони нападају фабрику штофа Владе Теокаревића у Параћину и из митраљеза и топчића оштећују нека постројења и машине у фабрици. Том приликом пале су три топовске гранате код кафане „Солун“ у Параћину, али нису експлодирале. 31. августа око 10 часова бомбардован је железнички мост на Великој Морави и био теже оштећен. Немци су успели да га оправе за две недеље, јер им је био потребан за повлачење својих трупа из Грчке и са југа уопште.¹⁴⁹⁾

На Буковику у то време водиле су се оштре борбе између јединица НОВ и здружених одреда четника и СДС. У овим борбама четници и СДС имали су велике губитке и лечени су у ћупријској болници.¹⁵⁰⁾ Велики број људства, који су четници мобилисали у борби против партизана, дезертирао је и бежао својим кућама или својим рођацима, а четници су наредили да исте „треба мајсторски саслушати, пронаћи коловође, па према кривици“ предати преком суду.¹⁵¹⁾

После капитулације Бугарске, 9. септембра један број бугарских војника био је од стране четника разоружан. У вези с тим, Дража — доследан сарадник окупатора — исправља грешку свог нижег команданта у Параћину и захтева да се поврати оружје јер ће то бити „од веће користи“, пошто се надао да ће се ови бугарски фашисти са истим оружјем борити против сопственог народа.¹⁵²⁾

¹⁴⁸⁾ ИАС — Ф. — 24/221—224, 26/308.

¹⁴⁹⁾ ИАС — Ф. — 24/224.

¹⁵⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 103.

¹⁵¹⁾ ИАС — Ф. — 14/21.

¹⁵²⁾ *Документи о издајству Драже Михаиловића*, књ. I, Београд, 1945, стр. 696.

Велики успех јединица НОВ у читавој Србији морао је четнике да у Поморављу изврше општу мобилизацију 4. септембра.¹⁵³⁾

7. септембра четници су наредили мењање тактике према народу, захтевајући да се према њему лепо понашају и да „поступцима треба доказати да је сада наша војска једина права залога за његов лепши и бољи живот у будућности. . .”¹⁵⁴⁾ На домаку слободе Дражини терористи покушавају беспримерном лицемерношћу да придобију народ који је скоро три године трпео њихова недела и био очевидац њиховог издајства.

И одмах, 9. септембра, четничка команда наређује својим командантима да ни према Немцима нити према Бугарима било шта предузимају.¹⁵⁵⁾ До краја Дража остаје највернији сарадник у мржњи и истребљењу свог народа заједно с фашистима. У тренутку када свакодневно стижу извештаји да војници беже са положаја, проносећи „алармантне гласове” о победи партизана, Дража Михаиловић проналази метод стварања „петорке смрти” које треба да гоне дезертере и да их убијају.¹⁵⁶⁾ Али опадање морала у редовима дражиноваца није се могло да заустави, иако су дезертере хватали и склањали из њихових родних места.

Под налетом народноослободилачке војске побегло је 19. септембра у срез левачки све људство (6.000) из Крушевачке, Жупске и Копаоничке четничке бригаде које је уз пут побацало своје оружје.¹⁵⁷⁾ Народ у срезу левачком за који су четнички извештаји од 1942. до половине 1944. тврдили да је то „најмирнији крај”, сада и он отказује послушност четницима јер људство које је побегло из борбе против партизана смеггено у селу Опарићу и Белушићу није добијало храну од сељака. Сељаци из села Опарића, Белушића, Драгова, Лепојевића и Сибнице, који су били „обавезни” да издржавају четнике,

¹⁵³⁾ ИАС — Ф. — 13/36, 13/37, 13/38, 13/47, 2.

¹⁵⁴⁾ ИСА — Ф. — 13/48.

¹⁵⁵⁾ ИАС — Ф. — 13/39, 13/40.

¹⁵⁶⁾ ИАС — Ф. — 15/1, 15/6, 15/11, 15/7, 15/17, 15/10, 15/21, 15/28.

¹⁵⁷⁾ ИАС — Ф. — 15/32.

из Крушевачке бригаде, није хтели да дају храну. Четничке власти биле су немоћне јер народ више није хтео да извршава њихова наређења и поред претњи и немилосрдног терора. Власт четника се распала као мехур и „нико никога не слуша“.¹⁵⁸⁾

Заплашени сталним бекством не само насилно мобилисаних војника него и командног кадра, као и неизвршавањем наређења од стране четничких позадинских власти, четници једним наређењем захтевају од народа да преда све оружје и прете стрељањем.¹⁵⁹⁾ Јер, требало је заштити се с леђа а и лакше је чак при повлачењу вршити насиља над ненаоружаним народом, што је ова наредба у суштини и била. Расуло у четничким редовима од врха до дна, и страх, који им је у кости утерала народноослободилачка војска у свом незадрживом надирању према Поморављу, нагони четнике да наставе своје кољашке злочине. Они и даље врше покоље и пљачке. Једна група Чеха и Пољака, који су били принудно дотерани на рад код ТОТ-а, видећи блиски слом Немачке, одлучили се на бекство. Камионом су кренули према Ћуприји, али због бомбардовања моста нису могли да пређу преко њега, па су кренули према Крушару да би прешли преко моста код Глоговца. Камион је возио Милан Пох, четнички сарадник. Овај је обавестио четнике и они су код Крушара скинули све бегунце — 11 лица — међу којима и две жене иједнодете. Исте ноћи одвезли су их на Мораву и све их на зверски начин побили: натерали су их да се свуку и легну потрбушке а затим су их секли секирама и бацили у Мораву. Све њихове ствари су опљачкали.

Дражина политика обмана, лажи и дволичњаштва према народу и слугерањски однос према фашистичком окупатору не престају у овом округу до последњег момента. Да би заварали народ како се боре против Немаца, четници су септембра 1944. извршили „напад“ на једну колону Немаца која је пролазила кроз Свилајнац. Том

¹⁵⁸⁾ ИАС — Ф. — 15/26.

¹⁵⁹⁾ ИАС — Ф. — 15/29, 15/20, 15/23—24, 15/31.

приликом „заробили су“ око 50 Немаца, терали их од села до села (да заварају сељаке како се боре против Немаца), а затим их пустили да се вратр у Јагодину. Ин-сценације напада на Немце вршили су неколико пута. Кемци, пак, са своје стране, да би закамуфлирали ову сарадњу, вршили су одмазде, па су и овом приликом једним авионом бомбардовали Свилајнац. У овом бомбардовању погинуло је неколико грађана.¹⁶⁰⁾

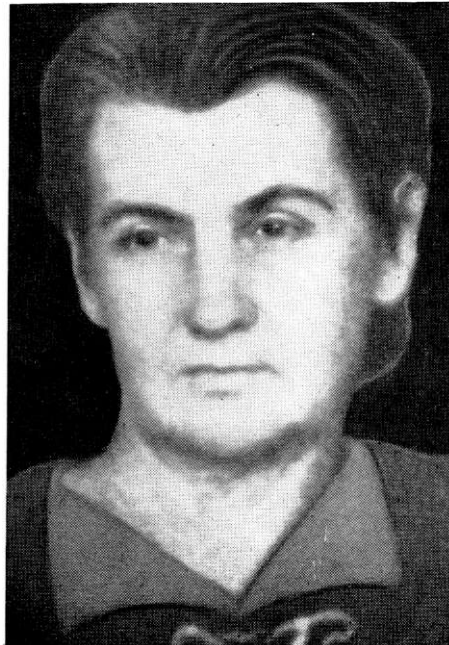
¹⁶⁰⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 291.

Четници Драже Михаиловића на делу (ИАС — Ф—30/69)

Душан Петровић, борац
Левачке партизанске чете
из Лоћике, кога су четни-
ци ДМ клали 27. јануара
1943. године, али је исти
остао у животу (ИАС —
Ф—31/29)

Софија Младеновић, до-
маћица; заклана од четни-
ка ДМ 1. фебруара 1944.
године у Јагодини (ИАС
— Ф—31/43)

ЧЕТВРТИ ДЕО

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОМОРАВЉА

Крајем септембра народноослободилачка војска под командом Пека Дапчевића — као Прва армијска група — продирала је преко Шумадије у Западну Србију и према Београду, ослобађајући градове, села и насеља на тој територији. И Друга армијска група, формирана под командом Коче Поповића, која је осигуравала јужни бок фронта, кретала се на север према Поморављу.

Вести да се народноослободилачка партизанска војска приближава Поморављу изазвала је код извесних људи радост, али и смањену опрезност. Иако је један део четника бријао браде, скраћивао косу и тајно напуштао место својих злочина, ипак су и у тим данима обезглављености били опасни за народ. У руднику Сисевцу ширили су се гласови, крајем септембра, како су партизански одреди близу и једна група напредних људи састала се да би извршила припреме за њихов дочек. Међу њима био је најактивнији Фердо Шћепанек, сарадник НОП-а. За ове припреме сазнао је четнички командант у Деспотовцу и одмах дошао у Сисевац, али није затекао Шћепанека, јер је овај са групом симпатизера већ био отишао у партизане. Четнички командант је тада одржао збор у Сисевцу и претио најстрашнијом осудом. И заиста, почетком октобра у групи заробљених партизана у борби код села Мириловца био је и Фердо Шћепанек, кога су четнички зликовци живог одрали и бацили у кречану код Бошњана, и поручили Сисевчанима да га виде.¹⁾

У Туприји је после капитулације Италије организован заробљенички логор за италијанске војнике у коме

ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 199.

је било смештено око 1.000 заробљеника. Крајем септембра почели су заробљени Италијани да беже појединачно и у групама из овог логора. Лутали су по шумама, нарочито на територији среза раваничког, тражећи Тита и партизане у намери да им се прикључе. Неки су опет бежали само од Немаца. Четници су их хватали и одмах, без саслушања, масовно ликвидирали. Колики је број убијених Италијана није могуће установити, али свакако прелази неколико стотина. Четници су тако чинили и даље злочине на домаку ослобођења Поморавља.

Јединце 24. бригаде 45. српске дивизије НОВ, која је била претежно састављена од младића од 18 и 19 година, највише добровољаца, сукобиле су се са четницима из Зајечарског и Иванковачког корпуса код Мириловца. У борби која је трајала од 3—4. октобра преко 50 ових младића бораца било је заробљено и на најсвирепији начин од стране четника побијено.²⁾ Народ партизанског среза, дирнут овим покољем, после ослобођења подигао им је споменик у Мириловцу и Бошњану. О масакру ових младих одушевљених бораца НОВ, очевидац Радослав Јанићијевић, земљорадник из села Бошњана, сећа се: „За време борбе између партизана и четника у Мириловцу био сам код своје куће у Бошњану. Борба је била у току целе ноћи и трајала је и сутрадан до 10 часова. Ове ноћи за време борбе падала је киша и била велика помрчина. Сви у селу добро смо чули пуцњаву која је долазила из правца Мириловца. Чим је борба завршена кроз наше село пронела се вест да долазе партизани, те зато треба село да се припреми за дочек. Мада је пронета ова вест, нико није никакав дочек припремао, јер се народ плашио четничких подвала и подлости. Место партизана, око 4 часа по подне — долазе четници у Бошњане. Ја као и сви остали из села, изашли смо да видимо четнике, видели смо да терају и заробљене партизане. Било је сигурно преко 50 партизана, од којих је већи део био повезан. Сећам се да су из села Давидовца том приликом дотерали повезане Видојка Живановића, Драгољуба Рајића, Андру Радовановића, Марка

²⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 323, 364—367.

Филиповића и Дену коме не знам име. Сви они дотерани су и затворени у подрум Миленка Павловића, из Бошњана. Ови партизани су два или три дана били затворени у подруму, а затим побијени код шанца на месту зв. „Велико дрво“, у околини Бошњана према селу Батинцу. После неколико дана чуо сам да су две жене, које су дошле да откопавају своје међу собом говориле: „Не би нам било много жао да су их лепо побили, али нам је жао што да их одеру. Све су им табане и ноге одрали, јадни они . . .“)

Око десетак заробљених партизана одмах по заробљавању у Мириловцу, убијени су на најсвирепији начин. Тако је један заробљени припадник НОВ био батинан, затим везан за дирек испод једног коша и на очиглед целог села заклан.

Истога дана по подне, после битке код Мириловца, дошла су два немачка официра лимузинама, а нешто касније стигао је и један камион с оружјем, муницијом, намирницама и све је то дато четницима у Мириловцу.

У међувремену, 4. октобра из правца ЈГиповице дошла је једна чета 14. народноослободилачке бригаде у Деспотовцу. Четници и жандарми, њих око 60, налазили су се у Деспотовцу и нису смели да прихвате борбу већ су побегли у правцу Витанца и Трућевца. Партизани су се задржали у Деспотовцу до 21 часа. Из просторија жандармеријске станице однели су нешто намирница, а по зидовима зграда у Деспотовцу исписали су више парола. Код места зв. „Анска ћуприја“ организована је игранка с музиком у којој је учествовао већи број грађана. После овога партизани су се повукли према Пањевцу и Липовици.⁴⁾

Надирањем јединица Црвене армије са придруженим партизанским одредима Источне Србије према Моравској долини започело је и повлачење немачке „Е“ дивизије из Грчке у правцу Западне Србије.

Првих дана октобра немачка дивизија „Принц Еуген“, састављена искључиво од фолксдојчера у циљу зашти-

³⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 322—323.

⇒ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 10.

тнице главнине — која се повлачила са Балкана, за— посела је доминирајуће положаје на левој страни Велике Мораве на линији Лапово—Сталаћ.

Јединце НОВ и Црвене армије које су надирале из правца Кучајских планина и Зајечара према Поморављу 6. октобра преко Троглан-баре ушле су у Сењско-ресавски басен. Већ 8. октобра оне су ослободиле цео Сењско-ресавски угљени басен и командант совјетских јединица пуковник Царев сместио је свој штаб у Равној Реци. Народ је совјетске војнике дочекао са безграничном радошћу и весељем. Међутим, четнички командант Ђаћић, који се са својим штабом налазио изнад Равне Реке, одлучио се на обману и кренуо с неколико наоружаних четника пуковнику Цареву на преговарање. У разговору он је убедио пуковника Царева да се са својим четницима борио против Немаца у овом крају. Царев му је поверовао и дао му овлашћење да са својим четницима одржава ред у насељу. Кад је народ сазнао за ово овлашћење дато четничком команданту настало је велико узбуђење, паника и огорчење. Сви који су се истакли у дочеку и пријему трупа Црвене армије почели су да беже у Ћуприју и Деспотовац. У Ћуприји се велика група рудара сместила у кафану „Параћин“. За то време четнички командант се слободно шетао по рудницима и припремао спискове за нове покоље присталица НОП-а. Док су јединице Црвене армије ослобађале Деспотовац, четник Ђаћић је одржао збор у Сењском Руднику на коме је, поред осталог, претио: „Варају се они који мисле да су четничке каме зарђале . . .“ Обзиром на овакву ситуацију једна група присталица НОП-а из Сењског Рудника, међу којима инж. Љуба Павасовић, Стеван Решетар и др., отишла је у Ћуприју и интервенисала код пуковника Царева, упорно захтевајући да се Ђаћић са четницима похпси и ликвидира као издајник. Овој групи придружили су се већ избегли рудари и Ћупричани, који су сатима стрпљиво седели пред руским штабом (зграда општине) и најзад, пошто их је примио, пристао је да пошаље једну јединицу која је после краће борбе у Сењском Руднику похватала четнике — 15. октобра, разоружала их, спровела у Ћуприју.

затим у Параћин и најзад у Јагодину, где су добили заслужене казне.⁵⁾ Интересантно је да совјетски командни кадар није био информисан да су четници ДМ сарађивали са Немцима и ометали ослободилачку борбу српског народа. Зато се дешавало да је већ код првог пријатељског и савезничког додира, половином септембра, између Црвене армије и јединица НОВ код Кладова до Прахова у совјетским штабовима било четничких команданата који су се представили као борци против фашиста. Па и кад им је штаб 14. корпуса НОВ открио ову четничку подлост, ипак је један део совјетских старешина био недовољно обавештен, што говори и случај четничког команданта у Сењском басену.

15. октобра, по ослобођењу Равне Реке, једна група припадника НОП-а, која је самоиницијативно организовала народну милицију за заштиту рудника и одржавање реда, а углавном водила борбе против заосталих четничких остатака, упутила је акт да им командант 20. бригаде 45. дивизије НОВ у Ћуприји пошаље што хитније оружје и муницију. Истовремено јављено је да су совјетске јединице разоружале четничког команданта Ђаћића, али да се у околини налази већи број одбеглих четника који сваког часа могу да изврше покољ.⁶⁾

У међувремену, 7. октобра дошло је до краће борбе између партизана који су дошли из правца Пањевца и четника ДМ који су ишли из Медвеђе према Деспотовцу. Борба је вођена на самом уласку у Деспотовац. Одмах по доласку у Деспотовац, партизани су запленили сву општинску архиву и запалили је на улици. Пред мрак партизани су се повукли и отишли у Пањевац, а четници ДМ ушли су у Деспотовац и задржали се још два дана.⁷⁾

Део среза од Деспотовца према руднику Ресава—Баре, сада Ресавица, заједно са Деспотовцем, ослобођен је од јединица Црвене армије 9. октобра, које су гонећи

⁵⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 202—204.

ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 26—27.

⁶⁾ ИАС — док. бр. 5/116—117.

⁷⁾ ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 367.

немачког окупатора и четнике заузели Сењско-ресавски басен. Други део територије бившег деспотовачког среза, сада општине Деспотовац, ослобођен је 10. октобра, тј. територија која се простире од Деспотовца према Свилајнцу. Четници, а нарочито мобилисана лица као и један део активних четника разбежали су се упркос покушаја њихових старешина да их обманама задрже уза се бар као четничке добровољце. Том приликом су их убеђивали како је Црна Гора потпуно чиста од партизана, како је Тито убијен, како је рат између Енглеске и Русије неизбежан, како су се савезници искрцали на Сушаку и већ надиру ка Загребу, како су савезници прешли грчку границу и стигли до Скопља, итд. итд. Измишљеним и лажним вестима заваравали су појединце да се боре против свога народа и проливају непотребно крв. Мали део њих — истакнути кољашаи — повлачио се према Босни, али је тамо један део изгинуо, док се други део опет вратио и одметнуо у шуму и све до 1947. подривао народну власт.

Четири дана касније, пошто су јединице Црвене армије прошле кроз Деспотовац, — прошле су и 14, 19. и 20. српска партизанска бригада, које су се кретале према Београду да са совјетским трупама учествују у његовом ослобођењу.

Совјетске трупе које су долазиле из правца Жабаре — Кушиљево ослободиле су Свилајнац у недељу 8. октобра. Немачке трупе нису за време окупације биле стално стациониране у Свилајнцу, већ су повремено долазиле поједине јединице и ту остајале краће или дуже време, а већ у августу, септембру и почетком октобра Немаца уопште није било, већ су сву власт имали Недићеви СДПС и четници, који су се слободно кретали и били „легализовали". Наиласком совјетских трупа није било никаквог отпора, јер се један део ових окупаторских слугу повукао нешто раније, а други део сачекао је совјетске трупе, па како их ове нису дирале и оне су се нечујно извукле.

Дан — два после ослобођења Немци су са 5—6 авиона бомбардовали периферију Свилајнца, јер је совјетска противавионска артиљерија спречила надлетање ва-

рошице, тако да је било порушено нешто кућа, а људских жртава није било.

10. октобра јединице НОВ дошле су у Свилајнац — једна чета од 40 бораца под командом Сикимића — „Максима" и Ратомира Ристића Сеље. Сикимић је био позадински партијски радник на територији Пожаревца, а Ристић позадински партијски радник са територије Ресаве.

9. октобра јединице Црвене армије долазећи преко Хомоља ослободиле су и Кушиљево. По доласку совјетских јединица у село, један део становништва затражио је од њих оружје ради формирања сеоске милиције за одржавање реда и ови су им дали 100 пушака. Нешто доцније, истог дана, у Кушиљево је стигао један камион са партизанским борцима под командом Вучковића, који је, пошто је сазнао да су сељаци добили оружје, забранио да се ово дели, истичући да ће кроз неколико дана бити оснивање народноослободилачког одбора, па ће им се онда дати оружје.

По ослобођењу ресавског среза совјетске јединице основале су свој штаб најпре у Кушиљеву, у коме је једно време боравио совјетски маршал Толбухин, у кући ЈБубомира Стојановића, који се тада налазио у немачком заробљеништву. После неколико дана овај се штаб преселио у Свилајнац а по ослобођењу Јагодине Толбухинов штаб се преселио тамо.

Јединице Црвене армије пролазећи кроз села Ресаве скупљале су добровољце које су наоружавале да заједно са њима гоне непријатеља. Због овога су код Младеновца Коча Поповић и Пеко Дапчевић имали један озбиљнији разговор са официрима Толбухиновог штаба и замислили им што су мобилисали ове војнике, јер су сматрали да се наши људи имају борити у редовима наших бораца, а не црвеноармејаца.

Сутрадан, 9. октобра, по ослобођењу Свилајнца главнина совјетских трупа кренула је према Лапову, гонећи Немце и њихове трабанте.⁸⁾

») ИАС — К—8 — 44/1059, стр. 194.

9. октобра кроз Параћин и Доњу Мутницу прошле су јаче формације немачких и италијанских војника у правцу Обрадових Столица. На пролазу кроз Параћин из ове непријатељске формације издвојено је 30 — 40 Немаца, који су остали у Параћину и утврђивали се око и у фабрици штофа, док су се у Доњој Мутници поред Немаца издвојили и Италијани у јачини од преко 100 војника, а главнина је продужила према Обрадовим Столицама. Немци и Италијани, који су остали у Доњој Мутници и околним селима, пљачкали су сеоска домаћинства. Јединице Црвене армије које су продирале почетком октобра кроз Честобродичку клисуру — 12. октобра сукобиле су се и водиле 10-часовну борбу са Немцима и четницима код Обрадових Столица — 25 км. источно од Параћина. У међувремену група Немаца која се утврђивала у фабрици штофа у Параћину истога дана између 12 и 14 часова повукла се преко Мораве код села Шавца, остављајући у фабрици већу количину санитарског материјала и телефонске везе. Пошто су Немци били поражени код Обрадових Столица, повлачили су се са четницима у правцу Параћина и кроз град прошли између 18 и 19 часова увече. Мањи делови немачких јединица преноћили су и задржали се до 5 часова изјутра 13. октобра, док је главнина одмах продужила према Ћуприји.

Око 2 часа ноћу, 13. октобра, совјетска извидница од три војника дошла је у Доњу Мутницу а ујутру око 7 часова стигла је и њихова главнина која је прошла кроз село на тенковима према Параћину, док је совјетски штаб остао у селу и сместио се у кући Вујице Радића, земљорадника.

Јединице Црвене армије ушле су 13. октобра пре подне без отпора у Параћин. Становници Параћина већ су сазнали за наступање Црвене армије и огромна маса народа окупила се да их дочека на улазу код пута који води према Зајечару. Четнички официри који су остали у Параћину, а и остали четници који су се ту склонили, покушали су да се укључе у њихове јединице и неки су се попели на тенкове, представљајући се као борци против окупатора. Пре тога су побацали своје ко-

карде и одело, а обукли се у цивилна и војничка одела бивше југословенске војске. Недићев командант места у Параћину изишао је свечано обучен у униформу официра старе југословенске војске са шапком и ешарпом и на збору који је одржан одмах по уласку црвеноармејаца, са зграде „Шумадије“ (код тадашњег споменика), покушао је да говори пред масом после говора партизанског официра др Гуелмина.⁹⁾ Покушај Недићевог команданта да говори народ је осујетио звиждањем и бројним повицима: „Доле издајници . . .“ итд.

Истог дана једна група грађана, коју су сачињавали Драги Аранђеловић, опанчарски радник, Слободан Богдановић, гостионичарски радник, Аца Милошевић, Драги Стојановић и др., почела је самоиницијативно да одузима оружје од појединих четника у граду. До увече ова група присталица НОП-а нарасла је на 30 — 40 људи наоружаних пушкама. Увече ова група присталица НОП-а састала се у општини и истерала окупаторског председника и узела власт у своје руке. Ради обезбеђења града распоређене су по улицама патроле од по два војника. Група од 10 наоружаних присталица чувала је те ноћи доктора Гуелмина, пошто се пронела вест да ће га четници заклати. У току целе ноћи кроз град су пролазиле и пристизале нове јединице Црвене армије која је надирала према Ћуприји. Стражари, распоређени по улицама, будили су грађане и тражили храну за совјетске војнике. У општини су такође сакупили велику количину хране.

14. октобра ујутру око 8 часова у општину је дошао Богић Мијовић, текстилни техничар фабрике штофа, са једним совјетским поручником из НКВД који је овој наоружаној групи Параћинаца рекао да хапси четнике. У току дана похапшени су и затворени сви четнички официри и четници.

⁹⁾ Др Гуелмино у борби између партизана и четника ДМ код Бољевца јуна 1944. био је рањен и преко все пребачен у ћупријску болницу, а по оздрављењу живео је код свога рођака учитеља Стеве Тасића, у селу Шавцу. На дан ослобођења др Гуелмино дочекао је и поздравио јединице Црвене армије.

У међувремену, после разоружања окупаторског председника у Параћину, друга група од 30 грађана, користећи интеррегнум, самостално приступа на састанку у кафани Аце „Куче“ и формира „Антифашистички одбор народног ослобођења града Параћина“ — као нову политичку организацију која је наводно требало да политички руководи у граду. Они су изабрали и свој извршни одбор и направили списак чланова. Док се све ово дешавало у граду, 16. октобра у Параћин је дошла једна чета партизанских бораца на челу са Симоновићем, партизанским официром, која је одмах разоружала прву групу симпатизера у општини и преузела власт. Када је, пак, друга група која је формирала поменути „Антифашистички одбор“ доставила свој списак чланова „извршног одбора“, официр Симоновић одбацио је ово јер је видео потпуну неупућеност у формирању органа власти, па им је чак запретио и хапшењем. Истога дана од ове партизанске јединице формирана је команда места и из прве разоружане групе симпатизера узета су десеторица за обавештајни одсек.

По формирању команде места одржан је збор испред хотела „Гранда“ (сада биоскоп „Јадран“). На овом збору изабран је први народноослободилачки одбор у Параћину са председником Милосавом Радојковићем, часовничарем, који је остао на председничком месту све до 1. априла 1945. године.

18. и 19. октобра у Параћину су се задржале неколико дана јединице 23. бригаде 45. српске дивизије НОВ, које су се кретале према Београду.¹⁰⁾

Јединице Црвене армије надирале су према Ћуприји из правца Сењског угљеног басена: Баре, Равна Река, Сењски Рудник, Сисевац и др. и потисле Немце у правцу Ћуприје. У среду 11. октобра почело је пушкарање између немачких заштитница и претходница Црвене армије. Црвеноармејци су тада били већ на прилазима Ћуприје: код парног млина, изнад гробља и код фабрике шећера и брикетнице. Они су наступали из правца исток, са једним мањим луком с југа. Немци су највише

¹⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115.

бранили мостове преко којих су се још извлачиле њихове последње трупе у правцу Јагодине. У четвртак 12. октобра почела је да туче и артиљерија углавном „каћуше“ и топови мањег калибра. Борба је трајала и читаву ноћ. Пред зору се нешто смирило. Међутим, у неким крајевима града, нарочито око фабрике шећера и Мрчевца, већ је било црвеноармејаца. У петак 13. октобра, у 5 сати ујутру, одјекнула је снажна експлозија: Немци су напустили Ћуприју и дигли у ваздух пешачки мост на Морави. Међутим, железнички мост је остао читав. Неки непознати грађанин пресекао је у последњем тренутку кабл за паљење мина. Немачке заштитнице су држале другу страну Мораве и бацачима и митраљезима тукле Ћуприју. Тако је Ћуприја ослобођена 13. октобра.¹¹⁾

Совјетске јединице и партизански одреди Источне Србије надирали су фронтално и Немци су им пружили најјачи отпор на сектору Поморавља где су борбе трајале од 10. до 17. октобра. И поред великих жртава ове јединице успеле су да овладају десном обалом Мораве и помере напад у правцу главног немачког упоришта — Јагодине. Немци су се утврдили у граду и изградили јака упоришта у највишим зградама: црквеном звонику, силосу, фабрици саламе, згради основне школе, суда, пивари и др. У почетку, совјетске јединице нису тукле град из артиљеријских оружја јер су штеделе становништво. Када су 10. октобра у 16 часова незадрживом офанзивом совјетске трупе под заштитом аутоматских бацача граната — „каћуша“ прешле Мораву и кренуле фронтално према немачким положајима дуж железничке пруге — гранате су експлодирале над градом причинивши приличне материјалне и људске жртве. Становништво, које се до овог момента није добро чувало, сада се повукло у подруме. „Каћуше“ су изазвале панику и неред код немачких војника који су бежећи остављали топове, митраљезе, па и пушке, јер се дејством ових бацача створио утисак да се совјетске тмше налазе у самом

») ИАС — К—4 — 46/1061, стр. 65—66.

граду. Нешто доцније, поклебани Немци су заузели напуштене положаје и држали се још три дана.

Одлучне борбе за ослобођење Јагодине биле су између 15. и 17. октобра када је линија фронта постао насип железничке пруге на коме су вођени љути окршаји и дошло до борбе прса у прса. Немци су се повукли из града око поноћи између 16. и 17. октобра, пошто су претходно минирали све мостове преко реке Белице. Од експлозије настрадале су околне зграде, а нарочито у околини каменог моста. Совјетска артиљерија тукла је немачке јединице које су се повлачиле путем према Крагујевцу. Совјетске јединице ушле су у пуну и мраком обавијену Јагодину у раним јутарњим часовима 17. октобра. Пошто су немачки фашисти били истерани из града, грађани су почели да излазе на улице обасипајући војнике радосним поклицима, цвећем и поклонима.")

Истовремено, 17. октобра, јединице НОВ и Црвене армије ослободиле су Рековац од Немаца.¹³⁾

Цела територија Поморавља ослобођена је од окупатора коначно 17. октобра 1944. године.

ИЗБОРНА КОМИСИЈА КПЈ

По ослобођењу Поморавља Покрајински комитет КПЈ за Србију оформио је Изборну комисију КПЈ за округ моравски. Основни задатак ове комисије био је да оспособи позадину за даље помагање јединица НОВ у борби против окупатора и домаћих издајника који су се повлачили кроз упорну борбу из наше земље. Економски и у људству требало је помагати јединице НОВ с једне, вршити економско оспособљавање територије, политички и организовано учвршћивати нову власт а истовремено вршити; и чишћење позадине од остатака домаћих издајника, с друге стране. Зато се од октобра 1944. до половине 1945. обнављањем разрушене привреде иста

¹²⁾ *Нови пут*, 19. октобар 1957, Светозарево, стр 2.

ИАС — К—1 — 58/1094.

¹³⁾ ИАС — К—е — 14/597; 82/1117, стр. 74.

оријентише у правцу пружања војне помоћи за ослобођење земље. То је време у коме Изборна комисија КПЈ за округ моравски формира војне команде, а паралелно ради и на формирању народне власти и друштвено-политичких организација са задатком учвршћивања и даљег развијања тековина народне револуције. У овом раду прворазредну улогу одиграли су партијски и војни руководиоци НОВ, који су не само први организатори, већ и први инструктори који су уносили огромно искуство где су већ органи народне власти успостављени јер је народ у Поморављу врло мало знао о устројству и задацима ових органа.

Окупатор је повлачећи се из Поморавља заједно са својим трабантима, домаћим издајницима, оставио разрушену привреду, а реквизиције у намирницама и стоци у току четири године оставиле су тешке последице. Код градског становништва, па и код сиромашних сељака, била је на помолу озбиљна глад. Наступајућа зима још више је поштрила невољу становништва јер су градови били слабо снабдевени огревом, а нарочито је ово било тешко већ у организованим болницама, где је и онако у оскудним приликама смештај био тежак. Па ипак, народ у Поморављу, који је био за време окупације изложен најгрубљем терору и пљачки од стране окупатора и домаћих измећара, нашао је пуно снаге да се у овим данима с невиђеним одушевљењем окупи и пружи помоћ војсци и Партији за коначно ослобођење земље. По полету и одушевљењу у разним акцијама нарочито је предњачила омладина. Народ се латио посла да што пре уклони сећања на неподношљиву четничку страховладу. Зато је пружио огромну добровољну помоћ војним и политичким органима за учвршћивање тековина НОР.

ВОЈНА КОМАНДА

Неколико дана после ослобођења дошле су прве јединице НОВ, и ради обезбеђења одржавања реда, снабдевања становништва и фронта формирана је команда Поморавског војног подручја за бивши округ моравски,

и смештена у данашњем хотелу „Палас“. За команданта подручја постављен је Живорад Костић, који је остао све до њеног расформирања, а први комесар био је Таса Младеновић, затим Милорад Поњавић и најзад Караклајић.

Команди подручја биле су подређене команде места у среским местима бивших срезова: Јагодина — срез белички, Параћин — срез параћински, Ћуприја — срез раванички, Деспотовац — срез деспотовачки, Свилајнац — срез ресавски и Рековац — срез левачки. Једно краће време у саставу овог подручја био је Варварин — срез темнишки. Све ове команде расформирани су 1. маја 1945, кад и команда подручја, а место њих постављени су мобилизацијски делегати за срезове.

Истовремено кад је формирана команда подручја, формирана је и команда места у Јагодини, и за првог команданта постављен је Бора Николић, из Шантаровца, а после неколико дана по напуштању болнице команду је преузео Милосав Милош Живановић, зв. „Јагодинац“. Ова је команда организовала радионице за помоћ војсци на фронту: кројачку у „Шареној кафани“, затим коларску, обућарску, механичарску и друге. Поред тога, и приватне занатлије почеле су да раде за војску.

У Параћину је у октобру формирана команда места а службу реда и обезбеђења вршиле су јединице КНОЈ при тој команди. Команда места била је смештена у згради данашње Комуналне банке, а интендантура у згради данашњег суда. Команда је имала своју пекару, где су јединице у пролазу добијале хлеб и суву храну. Организоване су и радионице за израду одеће и обуће тако да су јединице НОВ које су пролазиле кроз Параћин биле снабдевене храном и одећом. Војни магацини били су добрим делом уништени приликом повлачења Немаца, али је један део муниције остао и доцније употребљаван за коначно ослобођење земље. Одмах по ослобођењу организован је рад у фабрици штофа и израђивана су ћебад и штофови за војску.¹⁴⁾

¹⁴⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 53.

Мика Јовановић „Брада”,
учитељ из Кушиљева; за-
клан од четника ДМ 29.
априла 1944. године између
Гложана и Дрквенца (ИАС
— Ф—8/144)

Бранислав Радисављевић
ученик учитељске школе;
заклан од четника ДМ
1. фебруара 1944. године
у Јагодини (ИАС — Ф—5 16)

„Мијајлова јама“ — у равничком срезу у коју су четници ДМ бацали велики број својих жртава (ИАС — Ф—10/42)

Детаљ са дна „Мијајлове јаме“ (ИАС — Ф—31/80)

После ослобођења Деспотовца са околним селима, пошто су јединице Црвене армије, а два дана доцније и јединице НОВ, прошле кроз Деспотовац, настављено је гоњење непријатеља и ослобођење територије у правцу Њуприје, Јагодине и Крагујевца. На овој територији није било још никакве власти, па ни друштвено-политичких организација. Четири — пет дана касније у Деспотовац долази на краћи одмор 45. српска дивизија. 20. октобра формирана је команда места и за команданта постављен Драгче Јаковљевић, а за комесара позадински радник Стојан Радивојевић. Ова команда представљала је сву власт на територији бившег деспотовачког среза и преузела је одмах на себе задатак организације позадинске службе и чишћење терена од остатака четничких банди. Први задатак им је био разоружавање гоупе од 60 жандарма у самом Деспотовцу. Затим је формирано пет водова који су имали да очисте терен од остатака непријатеља. Ови водови распоређени су у местима: Деспотовцу, Великом Поповићу, Пањевцу, Језеру и руднику Варе. Водови су бројали по 15 — 20 бораца и на челу сваког вода налазили су се командир и делегат вода. Поред овога, команда места приступила је мобилизацији људства за оперативне јединице НОВ, те је са овог терена упућено на фронт око 800 бораца. Истовремено, уз помоћ команде места, формиран су органи народне власти — месни народноослободилачки одбори; у врло кратком периоду од 20. октобра до 5. новембра формирано је 19 месних народноослободилачких одбора. Уз помоћ нових органа власти вршена је мобилизација и организовано прикупљање хране, одеће, обуће, оружја и др. за фронт.¹⁵⁾

11. октобра стигле су неке јединице КНОЈ-а, од којих је формирана команда места у Свилајнцу. Командант места био је учитељ Среја Ђурић, а комесар Милутин Жижих, позадински партијски радник из околине Пусте Реке, који је остао у Свилајнцу и после расформирања команде места као организациони секретар Среског комитета до маја 1947.

¹⁵⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 35—36.

4. новембра формирана је команда места у Рековцу. Поред мобилизације људства за фронт команда се бринула и за што бољи смештај и исхрану јединца НОВ које су долазиле из правца Крушевца идући за фронт. У Рековцу су створени и магацини за прикупљање хране, обуће, одеће и др.¹⁶⁾

У новембру 1944. формирана је од радника народна милиција у Равној Реци која је обезбеђивала руднике и грађанство, а с времена на време, у сарадњи са одредима из других места ишла је у чишћење терена од остатака домаћих издајника који су се крили по шумама или скровитим местима или код јатака по селима.¹⁷⁾

До оснивања народноослободилачких одбора, као и у свим крајевима Поморавља, команде места имале су сву војну и цивилну власт.

БОЛНИЦЕ

У Параћину 14. октобра отпочело се са припремањем и формирањем болница. Прва болница била је смештена у згради гимназије (данас основна школа „Радоје Домановић“), а друга у згради бивше учитељске домаћичке школе у којој се данас налази општинска болница. Болница смештена у гимназији звала се „Абрамов“.

Најосновније припреме за рад ових болница извршили су грађани а болничке уређаје донели су Руси. У болници „Абрамов“ професорска зборница претворена је у операциону салу где су вршене хируршке интервенције над рањеницима доношеним из борбе код Краљева. Рањеника је било много тако да су смештани по ходницима па и у подруму. Непријатељ је употребљавао дум-дум метке и било је пуно тешких и страшно унакажених рањеника. Из ове болнице рањеници су транспортовани за СССР. У болници су радили руски лекари, хирурзи и стручне болничарке, док су хигијенску службу и дужности сестара нудиле обављале жене и омладинке из

¹⁶⁾ ИАС — К—6 — 14/597, 82/1117.

¹⁷⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28.

Параћина. Грађани су свакодневно обилазили рањенике, доносили им храну, али је нарочито била корисна помоћ омладинки јер стручних болничарки било је мало за оволики број тешких рањеника. Омладинке су скоро цео дан проводиле у болници. Оркестар који је био по ослобођењу основан од стране омладинаца, посећивао је рањенике у болници и давао концерте. Ова руска болница остала је у Параћину све до друге половине децембра 1944. када је отишла за фронтом даље.¹⁸⁾

У Свилајнцу до ослобођења Београда била је смештена Централна совјетска болница за овај део фронта — и све веће зграде биле су заузете. У њима су били смештени тешки рањеници. Лакше рањенике сместили су у школама околних села — Црквенцу, Кушиљеву и др. До оснивања народноослободилачких одбора грађани су се сами бринули за храну, постељину, сламу, јер кревета није било, те су рањеници стављани на под прекривен сламом. Особље болнице, лекари и стручни болничари *Били су из редова совјетских војника*, а помоћно особље чиниле су наше омладинке и жене.

Сви изгинули војници или преминули тешки рањеници у борбама против окупатора у Ресави, сахрањени су на свилајначком гробљу, док су изгинули официри сахрањени у центру града.

Болница у Јагодини организована је у школским зградама — гимназији, учитељској школи и основној школи.

Месец дана после одласка руске болнице, почетком фебруара 1945, почела је припрема за формирање партизанске болнице за прихватање лакших рањеника са фронта. На позив Јединственог народноослободилачког фронта (ЈНОФ) грађани Параћина су се масовно одазвали дајући делове постељине за болнице. Кревета уопште није било. Место кревета поређане су даске мало одигнуте од подова преко којих је била разасрта слама. Фабрика штофа је снабдевала болницу ћебадима која су служила уместо чаршава а и за покривање, тако да је на тим заједничким лежајима било око 50 рањеника у

¹⁸⁾ ИАС — К—5 — 78/1113.

једној просторији. У овој болници било је нешто тежих болесника, па и оболелих од тифуса. Серума није било, а епидемија тифуса спречена је пажљивом изолацијом оболелих. И стручног особља било је врло мало. Рањенике су лечили лекари опште праксе који су се затекли у Параћину, а дужности болничарки вршиле су добровољно и искључиво омладинке. Сав рад на одржавању хигијене, превијање, давање лекова, вршиле су ове омладинке по упутству лекара.

Несташица лекова и болничког материјала увелико се осећала, те су се завоји, прављени од чаршава, прали и пеглали по неколико пута. Тежи рањеници били су упућивани у боље опремљене болнице — Ниш и Београд. Болничка кухиња била је у самој згради и у њој се припремала храна као и за здраве, сем за теже болеснике и рањенике била је нешто бољег квалитета. Снабдевање болнице вршио је месни НОО, али грађани су доношењем хране олакшавали иначе врло тешко снабдевање болнице.

За ноћна дежурства градска организација АФЖ давала је своје чланове, јер су омладинке радиле дању а међу њима било је девојчица од 14 и 15 година. Својим залагањем нарочито су се истакле чланице АФЖ: Милада Радовић, Олга Јовановић, Агелина Радман, Драгиња Јовановић, Радмила Миловановић и др. Од омладинки које су носиле главни терет рада болнице истакле су се: Евгенија Михајловић, Иванка Петровић (умрла), Бранка Петровић, Мира Јовановић и Вера Илић, која је једина била примила серум против тифуса те је неговала рањенике оболеле од тифуса. Од параћинских лекара у овој болници радили су Јован Јовановић, Иван Стефановић и Влада Стевановић (сви умрли). Управу болнице сачињавали су комесар Ђазин, командир Борко и интендант Обрад Чемерикић — из редова самих рањеника.

За разоноду и културно-просветни рад у болници је формирана група од рањеника и особља којом је руководила свршена матуранткиња Невена Косановић, политички делегат, такође рањеник родом из Лике. Ова група имала је хор, рецитаторски и драмски одељак и своје приредбе давала је чак и у болницама Ћуприје и Јагодине.

Болнице у Параћину и другим местима расформиране су по завршетку рата 1945.¹⁹⁾

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

У градовима и селима формиран су нови органи народне власти — углавном у времену од октобра до краја 1944, са изузетком у срезу левачком где се формирају до краја 1945. Чланови народноослободилачких одбора бирани су на зборовима грађана. Велику помоћ у организовању нових органа власти пружиле су оперативне јединице НОВ својим искуством са других подручја где су органи народне власти већ били формиран.

Народноослободилачка војска стигла је у Јагодину трећег дана по ослобођењу. 21. октобра у просторијама „Шарене кафане“ одржан је велики збор грађана на коме је требало да се изаберу повереници — делегати који ће предложити кандидате за прве одборнике НОО у Јагодини. Сами грађани једногласно су изабрали 9 повереника, који су предложили листу кандидата за одборнике првог месног НОО. Три дана касније, односно 24. октобра, листа је усвојена и за првог председника изабран је Ђурђе Ђурђевић, и 15 одборника међу којима и две омладинке Гордана Младеновић и Радмила Михаиловић²⁰⁾

У октобру месецу одбор је углавном решавао питања исхране трупа Црвене армије, које су биле стационарне у Јагодини, скупљања хране, одеће и обуће за наше борце на фронту, скушвања сточне хране, мобилисања колских запрега, набавку стакла — јер је један велики део зграда био услед борбе оштећен — набавку дрва, пуштање млинова у погон и др.

30. октобра у сагласности с командом места образована је градска стража од извесног броја војника при команди.

Живот у Јагодини почео је полако да се нормализује, па су извесни одсеци — за привреду, за обнову,

¹⁹⁾ ИАС — К—5 — 78/1113.

²⁰⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

за саобраћај, за социјално старање, за санитет и просвету — у заједници и уз помоћ војне команде почели да спроводе извесне мере привредно-економског карактера. Тако су у октобру заведене пијачне таксе, а од лозног расадника добијене су извесне намирнице које су употребљаване за исхрану сиромашне деце и становништва. Затечене количине зејтина, масти и шећера подељене су првенствено сиромашном становништву и болници. Како се службеници у то време нису плаћали, одлучено је да им се обезбеди исхрана и примање намирница. Извесне приватне занатлије употребљавали су раднике за оправку својих радионица, али их нису плаћали. Због тога је одбор, пошто је извршио процену извршених радова, предузео мере и приморао ове занатлије да радницима исплате заслужене наднице.

Несташица намирница, па и других потреба код становништва била је велика док се на црној берзи та роба могла да нађе у довољној количини. Донете су одлуке да се свима који поседују велике количине намирница и др. заплени и један део да болници а други да се искористи за помоћ породица изгинулих бораца или сиромашних породица чији се чланови налазе на фронту. Ове су породице биле помагане и у новцу од социјалног одсека. Зима је била на прагу, а становништво остало без огрева и 11. новембра одбор је одлучио да се снабдевање изврши сечом дрва на Липару. Превоз дрва је извршен обавезним кулуком, с тим што се за двопрежну запрегу плаћало 2.000 а за једнопрежну 1.500 динара. За сечење ове шуме ангажована је једна омладинска радна чета која је радила до почетка децембра, а после замењена сељацима из околних села. Део ових дрва био је подељен бесплатно сиромашном становништву. Поред ових мера, „у циљу сузбијања црне берзе, а и да би се повећала хигијенска контрола, забрањено је приватно клање месарима и решено да се то врши само на кланици. За ово су одређене и таксе у корист касе одбора. Тако је донесена и одлука да се чиновништву исплаћују плате у ранијој висини, а повременим чиновницима да се даје пашална награда за њихов рад месечно по 3.000 динара. Одлучено је да се члановима одбора власти више не даје пшени-

ца и огрев. Поред ових мера предузете су и мере за уређење гробља, одржавање чистоће на улицама, па је на једној седници одлучено да се скрене пажња команди 47. српске дивизије да војници обрате већу пажњу на чување клупа у парку.²¹⁾

Народноослободилачки одбор у Јагодини упутио је апел грађанству путем плаката за помоћ борцима на сремском и другим фронтима. Ево тог плаката сачуваног у оригиналу:

ГРАЂАНИМА И ГРАЂАНКАМА ЈАГОДИНЕ

Борба за ослобођење наше земље још траје. Љута се борба води са остацима фашистичког окупатора. Љута, али неравна. Неравна, јер су наши борци готово голи и боси. Зима је на прагу. Борцима на фронту мора се помоћи у малом дарку: доњем вешу, пуловеру, рукавицама, шалу, сукну и вуни.

Сви крајеви наше ослобођене домовине примили су на себе дужност, да што пре помогну борцима на фронту. Такмиче се: „Ко ће више и на који начин допринети зимској помоћи народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Србије“.

Грађани и грађанке, другови и другарице и омладино града Јагодине! Народноослободилачки одбор у сарадњи са АФЖ и Омладинским домом зна врло добро да сте увек били дарезљиви и да ћете сада према голом и босом борцу, вашем сину, брату, рођаку и Србину на фронту испунити вашу дужност. То захтева здравље и живот оних који на положају даноноћно чувају нашу слободу.

То је довољно речено. Буди спреман!

Одређена лица са пуномоћјем Народноослободилачког одбора јавиће ти се од 1. до 5. јануара 1945. године ради скупљања помоћи у означеним предметима.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Из Народноослободилачког одбора, 20. децембра 1944. године, Јагодина.²²⁾

²¹⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

²²⁾ ИАС — док. бр. 29/882.

У Ћуприји је први градски НОО изабран на великом народном збору 20. октобра. У први одбор ушло је 24 члана, али је 10. новембра извршена мања реконструкција.²³⁾

У Параћину је први одбор народне власти изабран на јавном збору испред биоскопа „Јадран“ и предложена листа одборника усвојена је акламацијом. Овај одбор радио је са мањим изменама све до средине маја 1945. Као и остали НОО и он се ангажовао на мобилизацији људства и прикупљању хране, указивању помоћи угроженим породицама, организовању производње и др. По формирању одбора у Параћину је основана група од пет лица у коју су ушли одборници и неки симпатизери НОП-а са задатком да по селима среза параћинског оснивају месне НОО и одборе народноослободилачког фронта.²⁴⁾ С обзиром да је партијски рад за време окупације у овом крају био отежан, у тренутку ослобођења града био је врло мали број чланова Партије. То се нарочито одразило баш код формирања првих органа власти у Параћину. У НОО ушли су већином занатлије и земљорадници и мали број интелектуалаца и радника који су радили у фабрикама. Карактеристично је да је у Параћину само једна жена била представник и то омладине у новим органима власти.

Први одбор нове демократске власти у Свилајнцу изабран је на народном збору — „под ведрим небом“ — испред тадашње зграде општине. 14. октобра за председника изабран је столар Блажа Јоксимовић. После избора НОО настало је народно весеље. Овај одбор је као први орган сталне народне власти остао у даљем свом раду све чвршћа спона између фронта и народа, јер је његов главни задатак био да организује и спроведе акцију за помагање јединица НОВ и Црвене армије у храни, одећу, у прихватању, збрињавању и лечењу рањеника и другим пословима. До краја године образовани су органи народне власти на читавој територији Ресаве са истим задацима.²⁵⁾

²³⁾ Оригинални записници седница НО Ћуприја из 1944. и 1945.

²⁴⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 46 и 51.

²⁵⁾ ИАС — К—8 — 90/1125, стр. 35.

Крајем октобра 1944. основан је НОО у Рековцу а до краја 1945. и у селима левачког среза.

Територији бившег деспотовачког среза припојено је село Јасеново и Златово из ресавско^а среза.

Колико је окупаторска и издајничка власт била у овом крају дозлогрдила народу, најбоље се види из тежње да се што пре оформе органи нове власти — народно-ослободилачки одбори — споне између народа и њ^агове оружане силе НОВ. По ослобођењу Деспотовца, на иницијативу појединаца, па и група грађана, отпочело се са формирањем првих органа власти у селу Деспотовцу, Грабовици и Златову. Ови одбори су називани „Комитети народног ослобођења“. Тако је први месни НОО зв. „Комитет народног ослобођења“ изабран у селу Деспотовцу на иницијативу Радомира Маленовића, коларског радника, и неколико другова. Овај одбор је формиран на збору грађана 10. октоб^а 1941. и на том збору је Маленовић, иако веома оскудног знања о функцији нових органа власти, присутнима објаснио да одмах треба смени дотадању општинску власт која је служила окупаторима и издајницима. На овом збору изабрано је 6 другова и једна другарица у нови орган власти „Комитет народног ослобођења“. Преко Деспотовца у то доба пролазиле су српске партизанске бригаде — 14, 19. и 20, — које су се краће задржале овде а најдуже се задржала 7. војвођанска бригада која је обезбеђивала ред и мир у позадини на овој територији и помагала оснивање нове власти. Међутим, новоизабрани одбор у Деспотовцу није био дугога века и већ 18. октобра долази до неких измена у овом одбору јер је Душан Миладиновић зв. Борбаш испословао неко овлашћење од једне од поменутих партизанских бригада и затражио је од тадањег одбора да се сазове нови збор на коме ће он прочитати тобож своје овлашћење и затражити да се изврши реорганизација изабраног одбора, у жељи да и он буде изабран у одбор. Пошто се на челу одбора као председник налазио Радомир Маленовић, а секретар био Милутин Радосављевић, обојица омладинци и неискусни, овај трик Миладиновића је успео и он је изабран за председника, али

је остао само четири дана и већ 24. октобра био је смењен, пошто је био познат као четнички сарадник. Остаци четничких сарадника и јатака покушавали су да се инфилтрирају у нове органе власти а ради ометања учвршћивања нове влас^и и нормализовања живота у овом крају. То је народ осујетио, па је на трећем збору, који је одржан 23. октобра, изабрао нови одбор из кога је искључен Душан Миладиновић. На овом збору комесар команде места Стојан Радивојевић објаснио је грађанима какви треба да изгледају нови органи власти и који су њихови задаци, улога и функција. На читавој територији деспотовачког среза у свим селима до половине 1945. изабрани су нови НОО. Међу изабраним одборницима било је највише сиромашних сељака, знатно мањи број средњих, а веома ретко бирани су и богати сељаци који у току окупације нису имали присније везе са окупатором и његовим слугама.

Интересантно је за овај крај да је врло мали број жена узео учешћа у раду. Омладина је имала највеће учешће у избору и раду првих органа власти, па се дешавало да је скоро једна трећина чланова била из редова омладине. Сви месни народноослободилачки одбори бирани су на зборовима и предлоге су давали присутни грађани, тако да је била минимална могућност да се у њих увуку некадањи сарадници окупатора. Међутим, дешавало се, као што смо поменули, и у Деспотовцу да су се извесни јатаци четника ДМ увлачили у одборе, али су они били брзо разоткривани, смењивани и на њихова места бирани поштени људи.²⁰⁾ Доласком јединица НОВ и формирањем команде места започиње у овом крају и живљи политички рад. Одржавају се зборови и митинзи. На овим зборовима народ није видно изражавао ни симпатије ни мржњу, свакако из страха јер су се у околини још увек налазиле наоружане четничке групе. Али рударски радници на зборовима и митинзима крајем октобра и у новембру показивали су и изражавали живо и јавно симпатије према КПЈ и НОВ. Крупна буржоа-

²⁰⁾ ИАС — К—7 77/1112, 88/1123, стр. 22—24.

зија (Благоје Јоцић, власник рудника, Анђелић, власник рудника „Морава“, Николић, трговац, Микетић, школски надзорник и др.) да би прикрила свој издајнички рад организовала је банкет у знак добродошлице ослободилаца НОВ. На банкет су били позвани представници команде места, и они су то прихватили, али под условом да се на банкет позову рудари, сиромашни сељаци — представници народа. Иако су организатори банкета пристали на овај услов, они то нису учинили али ни представници команде места нису присуствовали овом банкету. Овим маневром буржоазија у Деспотовцу покушала је да се представи као пријатељ нове власти. У новембру почиње хапшење сарадника окупатора на овој терену; ухапшен је том приликом и озлоглашени сарадник Благоје Јоцић, власник рудника Баре. Он је успео да сву кривицу пребаци на свог управника рудника, па је пуштен, а управник ухапшен. Кад су за ово сазнали рудари, њихова делегација дошла је код команданта места и захтевала да се управник пусти а ухапси главни кривац Јоцић. Тако је народ од самог почетка учвршћивања нове власти помагао да прави кривци буду суђени а не невини људи.

Како се у овом крају после пораза Немаца један део четника ДМ повукао око Липовице, Пањевца и других села, то су они са својим јатацима ометали извршавање задатака новооснованих народних органа власти, па је у овој срезу један део људства дезертирао застрашен од остатака четника. Било је случајева да су и поједини чланови неких одбора, уместо да пруже помоћ, прикривали ове дезертере и то претежно у планинским селима, где се крио четнички командант неки Божин Ђорђевић. Упркос претњама четника срез деспотовачки је извршавао успешно задатке у борби против глади, организовања рада и реда у позадини фронта. Народноослободилачки одбори у овом срезу учвршћују се као једини и истински органи власти. Чланови одбора су водили сталну бригу о збрињавању и пружању помоћи у храни и огреву сиромашним грађанима и избеглицама. За исхрану јединица НОВ на фронту само у месецу децембру грађани

овог среза предали су велике количине разне хране.") Поред овога, прикупљене су још и приличне количине намирница и расподељене сиромашним члановима породица чији су се храниоци налазили на фронту. Извесни месни НОО пружили су помоћ и у превозењу намирница и оружја за јединице НОВ које су се налазиле на фронту. Комора је возена од Јагодине до Ваљева и Зворника. Поједина села учествовала су с више запрежних возила.²⁸⁾ Ова возила су се задржавала на путу око 45 дана. Одмах по ослобођењу овог краја око 80 запрежних возила помогло је јединицама Црвене армије у превозењу муниције, топова и другог материјала до Јагодине, а неки су возили и до Тополе. Око 150 возила учествовало је недељу дана на превозењу јамског дрвета за руду Јже. Из рудника је превезено око 140 тона угља до Ћуприје, а за железницу и болницу, итд. итд.²⁹⁾

Због изванредне ситуације која је настала после ослобођења сењског рударског басена и обмане четника који су користили непознавање ситуације од стране совјетског пуковника Царева органи народне власти у овом крају су се нешто доцније формирали и учврстили. Тек после протеста грађана и ликвидације четничког команданта — у Равној Реци су неколицина људи самоиницијативно основали први одбор власти и назвали га „Комитет народног ослобођења". У овај комитет, по међусобном договору, ушли су: Видан Марјановић, Пера Драгићевић, Душан Богосављевић, Ђура Грга, Сара Селић и др.³⁰⁾ Оружје узето од четника подељено је радницима, који су образовали рудничку милицију ради обезбеђења рудника, одржавања реда и гоњења и ликвидације четничких остатака. На исти начин оформљен је и „Комитет народног ослобођења" у Сењском Руднику.

²⁷⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 7—88/1123, стр. 29:

„Пшенице 33.000, кукуруза 25.000, кромпира 28.550, меса 12.400, пасуља 6.300 кгр."

²⁸⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 29—30.

„Витанце са 35, Медвеђа са 30, Деспотовац, Богава, Миљива, Плажане са 10, Велики Поповић, Грабовица са 8 итд."

²⁹⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28—32.

³⁰⁾ *100 година Сењског Рудника — 1853—1953*, Београд, 1953, „Рад", стр. 253.

Око 20. новембра 1944. у Равну Реку и остала рударска насеља — Сењски Рудник, Сисевац и Баре — дошао је први одред народноослободилачке војске. Била је то 20. српска бригада под командом Бошка Бањца. Уз помоћ ових оперативних јединица НОВ формиран су у овим местима до краја 1944. нови органи власти, чији је главни задатак био мобилизација људства за фронт, прикурљање хране, одеће и обуће за борце, а поред и обезбеђење несметаног рада у рудницима.

На народном збору, 20. новембра, изабран је први народноослободилачки одбор у Равној Реци. После збора у току целе ноћи трајало је заједничко весеље народа са борцима 20. бригаде и нико није помишљао на умор и спавање. Као да се кроз то хтело да истисне читаво оно мучно и страшно време окупације и беспримерног четничког терора. Преспавати то — значило је пропустити оно што се дуго година чекало, преспавати један велики историјски моменат.³¹⁾ И у осталим насељима рударског басена поновила се скоро иста слика — зборови народа који су после избора органа власти претварани у народна весеља. Истовремено, при сваком одбору формирана је од самих радника — рудара и народна милиција, која је пружила огромну помоћ учвршћивању нове власти, учешћем у чишћењу терена од остатака наоружаних четничких група. Њиховом помоћи ликвидирани су сви издајнички остаци, који су у првим данима ослобођења покушали да разбију јединство народа и омету рад и учвршћивање народне власти.

До новембра била је ослобођена скоро читава територија Србије, па је било потребно организовати народну власт способну да што пре уклони пустош коју је рат оставио за собом. Зато је Главни народноослободилачки одбор Србије, основан новембра 1941, морао да претрпи промене и да се оформи такво једно тело, сходно одлукама II заседања АВНОЈ-а од 1943, које ће у новонасталим приликама моћи да „буде највише законодавно и извршно народно представничко тело и врховни орган

³¹⁾ ИАС — К—7 — 76/1111, стр. 28.

државне власти демократске Србије као федералне државе у саставу демократске федеративне Југославије".

На заседању Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије (АСНОС), одржане од 9. до 12. новембра 1944. у Београду, на основу права српског народа да одлучује о својој будућности и права да слободно организује своју власт, престао је са радом Главни народноослободилачки одбор Србије, а изабрано је ново тело — Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије. На овој скупштини оцењен је трогодишњи рад Главног народноослободилачког одбора Србије као правилан и успешан.

АСНОС је донео одлуку о формирању суда за суђење злочина и престапа против српске националне чести, јер „у време када је Србија била под фашистичком окупацијом, када је српски народ пролазио најтеже године своје историје", нашли су се у њему изроди и кукавице који су из себичних побуда сарађивали са окупатором и издали свој народ чиме су „укаљали своје национално име и част. Обнављајући своју ослобођену земљу српски народ не може оставити без казне ове злочине и преступе којима су њихови починитељи нанели штету и срамоту српском народу".³²⁾

На заседању је учествовало и 70 делегата из Поморавља.³³⁾ При народноослободилачким одборима основане су комисије за утврђивање ратних злочина и комисије за утврђивање ратне добити. Ове комисије формиране су у току новембра 1944.

Први срески одбор народне власти у Ћуприји за срез раванички изабран је почетком новембра 1944. године уз активно учешће рудара из Сењско-ресавског басена. Нешто касније, овај срески НОО био је смањен и бројао је 11 чланова. Поред председника, потпредседника и секретара, имао је поверенике за све друштвене делатности. Он је водио главну бригу за учвршћивање народноослободилачких одбора по селима и оснивање нових где још

³²⁾ Др. Леон Гершковић, *Историја народне власти*, Лррдавања и материјали, Београд, 1954. Научна књига, стр. 282—236.

³³⁾ *Стенографске белешке Народне скупштине Србије*, књ. I.

нису били оформљени. У току свога рада, до половине 1945. године овај одбор на својим седницама, поред осталог, одлучивао је о преузимању у службу службеника, при чему је критеријум био прилично оштар, али и објективан, вршио избор народног суда и судија, старао се за обезбеђење рада, законитости и јачања милиције, као и за обезбеђење економске базе путем реквизиција, разреза и сл. за борце на фронту.³⁴⁾

У децембру је одржан велики срески збор у Ћуприји на иницијативу КПЈ и среског НОО ради разобличавања ратних богаташа и реакционара. На збору је учествовало и 400 рудара из Сењског басена са транспарентима, показујући своју солидарност са мерама народне власти.

Рудари Сењског басена учествовали су у великом броју и на народном збору у Јагодини, који је организован у децембру 1944. и недвосмислено манифестовали своју оданост народној власти, КПЈ, другу Титу, учвршћивању савеза оадника и сел.-ака, братству и јединству наших народа, и осудили издајничку политику избегличке владе у ЈТондону и став краља Петра.³⁵⁾

Избор првог среског народноослободилачког одбора у Деспотовцу извршен је на скупштини 24. новембра. На овој скупштини узело је учешћа око 159 делегата, јер је свако село (а било их је 28), упутило по 3—7 делегата, што је зависило од броја становника појединих села. Делегате је одређивао месни НОО за своје подручје. Поред тога скупштини је присуствовао већи број гостију — из сваког села по један. На скупштини је изабран пленум среског НОО од 56 одборника, и из њега формиран извршни срески НОО од 13 чланова. Сваки члан извршног одбора руководио је један сектор. Одређени су: референти за сарадњу са војском, привреду, обнову, саобраћај, просвету, социјално старање, здравље, трговину и правни одсек. У извршни одбор била је изабрана омладинка Вида Ђукић, студент. У току рада, до половине 1945, овај одбор пружио је огромну помоћ команди места у Де-

³⁴⁾ Оригинални записници седница СНО Ћуприја из 1944. и 1945. г.

³⁵⁾ *100 година Сењског Рудника — 1853—1953*, Београд, 1953, „Рад“, стр. 255—256.

спотовцу у мобилизацији бораца за НОВ и прикупљању хране за фронт. Преко месних НОО прикупљена је већа количина хране са читаве територије среза.³⁶⁾

Поред тога указана је и велика помоћ ратним заробљеницима и организована исхрана бораца позадинских јединица. Одбор је водио упорну борбу против црноберзијанаца и шпекуланата који су користили недостатак артикала широке потрошње и продавали их по високим ценама у циљу богаћења. Он је пружио огромну помоћ омладини у организовању културно-забавног живота и тесно сарађивао на многим задацима са осталим друштвено-политичким организацијама.

4. децембра изабран је срески народноослободилачки одбор у Параћину који је у пленуму имао 60 чланова.

На првој среској скупштини среза беличког — 9. децембра, у Јагодини су изабрани органи народне власти за срез белички. Скупштина је отпочела рад певањем химне: „Хеј, Словени...“ Рад среске скупштине поздравили су у име АСНОС-а Животије Цветковић, у име ИОВ и ПОЈ комесар Поморавског војног подручја Караклајић, а у име Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије (УСАОС) ЈБубинка Милосављевић. На скупштини је члан Изборне комисије за округ моравски — Момчило Чупић — одржао реферат о постанку и развоју народне власти кроз НОБ. После поздравних говора, реферата и дискусија — скупштина је изабрала срески народни одбор од 15 чланова, у који је ушла и једна жена — Олга Аранђеловић, домаћица. На скупштини је изабрано и 16 делегата за окружну скупштину.

Окружна народна скупштина одржана у Јагодини 20. децембра 1944. изабрала је највиши орган власти народа у Поморављу — окружни народноослободилачки одбор. Присутни су једним минутом ћутања одали пошту палим жртвама у НОБ. На овој скупштини поздравни говор одржао је члан Главног штаба за Србију Васа Смајевић,

³⁶⁾ Оригинални записници СНОО Деспотовац за 1944/45. г.: „Пшенице 260.000, кукуруза 140.000, кромпира 128.000, меса 93.300, пасуља 50.000, масти 19.000 кгр. а затим је прикупљено сточне хране за стоку која се налазила на фронту, и то: сена 105.000, сламе 51.000, зоби 24.000 кгр. и др.“

Јединице Црвене армије и НОВ улазе у Параћин 13. октобра 1944. године (ИАС - Ф-31/47)

Дефиле инжењеријске бригаде ЈНА 9. маја 1945. године у Параћину (ИАС — Ф—31/53)

који је нагласио да данас владају људи који до сада нису владали и који до сада нису научили да владају. „Сада има официра, изашлих из редова нешколованих војника који не заостају за најславнијим официрима Црвене армије. То треба да нам да снаге и куражи у даљем раду. . .” У име Извршног одбора ЈНОФ-а говорио је Душан Петровић Шане и истакао да без жандарма и без среских начелника скупштина бира слободно први пут своју окружну власт. „Јбуди из округа моравског одговорили су својим задацима, јер се у њиховим недрина родио и живео Светозар Марковић. . .” У име омладине ГОТСОПИЈО је Антонше Луле Исаковић, секретар окружног УСАОС за Тагодину који је истакао велику улогу омладине која свошм самопрегстрним радом доприноси да се што пре уклоне невоље које је рат за собом оставио. „Наша омладина даје свуда доказе ударничког рада, тако *тла* Рековац ударне групе а омладина Јагодине ради на Липару. . .” Скупштини је присуствовао и плота Смиљанић, из Ужипа, члан Председништва АСНОС-а. Са скупштине је 88 делегата упутило телеграме АВНОЈ-у, АСНОС-у и СКОЈ-у. Љубинка Милосављевић, члан — секретар Окружног комитета КПЈ, одржала је реферат о улози и значају органа народне власти и подвукла значај ретгтења националног питања — „да без слободе Хрвата, Македонаца, Ноногораца и других народа нема ни слободне Србите. . . Треба данас да дамо чврсте одлуке и учврстимо нашу власт, да јој добавимо ауторитет до оног степена до кога она заслужује. . .” У дискусији Сава Алексић, електпомеханичар из Равне Реке, између осталог каже: „. . . Дали смо вагон дрва за војне болнице у Београду, а пионери изграђују пут да њихови очеви могу да копча^ птзаво и не спотичу се када иду у оудник...” Милован Миловановић, земљорадник из села Дубља, изнео је: „Не желим да сељак заузме хегемонистички став, него да добије плату према своме труду и раду. Надам се да ћемо доћи сада до највише правде. . .” Његов говор био је поздрављен бурним усклицима. Милета Радошевић, земљорадник из Милошева, сретан је што је остао жив. „Милион и више Срба побијено је, а сада треба да дамо све што имамо да бранимо нашу слободу”. Алекса

Ристић, члан НОО из Параћина, истиче да су издајце продужиле помоћу немачког оружја да чине злочине и апелује на скупштину да, поред синова које шаље у војску, треба сви да одговоре и осталим материјалним обавезама. Ређају се говорници и један радник из Јагодине, износећи своје мишљење, каже: „Када сам видео прве борце, био сам постићен, јер је и мени било тамо место. Али није још касно да то исправим“. Предлаже скупштини да у Окружни одбор изабере највише бораца из 1941, „јер они ће умети да чувају тековине своје борбе“.

Кандидациона комисија предложила је скупштини 17 другова који се сматрају најпоштованијим и најспособнијим да уђу у окружни НОО. На овој скупштини изабрана је и Окружна скупштина од 75 посланика који ће контролисати рад Окружног одбора. Окружна скупштина имала је право да смени одбор или неког члана.

Овом приликом скупштина је усвојила предлог да се оснује одбор за прикупљање прилога за нашу браћу у Босни, Херцеговини, Лици и Далмацији. Предложена листа одбора прихваћена је акламацијом. У свим средњим местима основани су одбори за прикупљање помоћи и прилога за Босну, Херцеговину, Лику и Далмацију.³⁷⁾

НАРОДНИ СУДОВИ

У току месеца децембра 1944. у свим селима среза деспотовачког образовани су општинске народни судови који су бројали од 3 до 5 чланова — поротника, а председник им је био редовно један од чланова Месног НОО. Поротници за месне судове при народноослободилачким одборима бирани су на зборовима, а гласало се или за појединачне предлоге или за целу листу — акламацијом. У току децембра основани су месни судови у Деспотовцу, Златову, Миливи, Пањевцу, Великом Поповићу, Грабовцу, Трућевцу, Медвећи и другим местима.

Тек марта на ванредној скупштини Среског народноослободилачког одбора изабран је Срески народни суд у

») ИАС — К—1 — 58/1094.

Деспотовцу у који су ушли тројица судија као судије и 56 другова за пресудитеље — поротнике овога суда.

На збору одржаном 1. фебруара 1945. у сали хотела „Палас“ у Јагодини изабран је месни суд при НОО. Међутим, предложена листу од стране кандидационе комисије збор није прихватио. У дискусији, која је настала око кандидовања Чедомира Ђорђевића, нису изнесени разлози али он није био прихваћен за судију-поротника. Такође није прихваћена ни кандидација Боже Анђелковића, кога је демаскирао Стоичевић, члан Окружног НОО, који је на збору тврдио да је судија Анђелковић био „члан равногорског суда“ и да му је он, као и целој породици Стоичевића, судио. Ови су кандидати замењени новим члановима које је збор предложио.³⁸⁾

После овога основани су народни судови и у селима среза беличког.

У пролеће 1945. основан је и месни народни суд у Параћину који је, као и сви судови основани у Поморављу, решавао предмете црне берзе, шпекулације, крађе, преваре и друге прекршаје.³⁹⁾

СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ МИЛИЦИЈЕ

Фебруара 1945. у Јагодини је формирана команда милиције у коју је из Параћинског, Ћупријског и Јагодинског батаљона КНОЈ-а одабрано по 60 бораца и од њих у овим местима формиране јединице народне милиције.⁴⁰⁾ У истом месецу из људства и руководства војно-позадинских јединица на терену среза деспотовачког формиран су органи народне милиције. Органи милиције требало је да учвршћују ауторитет народне власти, да обезбеђују ред и мир, да штите тековине народне револуције.

Органи милиције и ОЗНЕ неколико година после ослобођења имали су још увек посла око чишћења терена од остатака разних непријатеља народа. У срез-

³⁸⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

³⁹⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 51.

⁴⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 52.

вима Поморавља у току 1944. и половином 1945. било је јачих група одметника, огорчених противника НОП-а, који су ометали учвршћивање народне власти и извршавање задатака осталих друштвено-политичких организација. У току окупације ови су крајеви били познати као јача упоришта четника, јер су на томе терену деловале војне формације и позадинска четничка власт, која је створила приличну мрежу јатака. Поред одметника из Поморавља често су се пребацивале одметничке групе из других срезова, као група „тромораца“ из Груже, затим из срезова жичког, крушевачког, групе одметника из околине Чачка, Варварина и других места. Ове одметничке групе вршиле су разне злочине — убијале најбоље активисте, пљачкале задруге, грађане и сл., и давале подршку остацима реакције. У срезу левачком није било села у коме ови одметници нису имали своје јатаке. Јатаци су им обично били имућни људи, сарадници четнички за време окупације. Рачуна се да их је било око 350 четничких јатака. Поред тога, било је и таквих јатака који су давали предлоге одметницима за убијање активиста НОП-а. Четнички јатак из Богалинаца известио је групу одметника, а ови су убили двојицу активиста из Богалинаца. По налогу јатака из Драгова, четници су убили двојицу активиста.⁴¹⁾ Повлачењем окупатора из среза беличког, четници ДМ одржали су 20. октобра 1944. код манастира у Иванковачком Прњавору састанак и договорили се да се повуку у Босну, јер су сматрали да су јединице НОВ и Црвене армије само на пролазу. После овога само најокорелији кољаша повукли су се у Босну, а неки су се вратили тако да их је крајем 1944. било негде око 300. До 1947. сви су били ликвидирани.

На терену раваничког среза кретало се неколико одметника и уз помоћ својих јатака одожали су се све до 1947. када су их органи милиције и УДБ-е ликвидирали.

На територији деспотовачког среза после повлачења окупаторске војске остало је доста четника ДМ који су водили борбу против нове власти. Овим одметничким групама су се повремено придруживали и поједини де-

) ИАС — К—10 — 56/1076, стр. 279—180.

зертери из НОВ, који су се кретали махом у планинским селима — Липовици, Пањевцу, Сладаји, Стрмостену, јер су били погодни за кретање и прикривање од потера милиције и ОЗНЕ. И овде је било доста јатака који су углавном били родитељи или други рођаци одметника, као и богати сељаци. Ови одметници су и овде вршили напад на новоформиране органе власти, активисте разних друштвено-политичких организација, убијали их и на тај начин застрашивали народ да не помаже нову власт. ~)

Снаге војне позадине, народна милиција и ОЗНА, у априлу 1945. сукобиле су се са остацима четника и дезерттерима близу села Сладаје и том приликом су погинула два дезертера.⁴³⁾

ОБНОВА У ПОМОРАВЉУ

После ослобођења Поморавља предузете су мере за рашчишћавање порушених градова, успостављање саобраћаја, подизање порушених мостова, оспособљавање рудника, фабрика и предузећа за рад, јер је за време окупације све било страховито оштећено и исцрпљено. Народ се латио посла да што пре разрушену привреду доведе у нормално стање. Уз помоћ Партије, народне власти и других друштвено-политичких организација, са беспримерним еланом је започело обнављање у овом округу.

Пошто су јединице НОВ и Црвене армије пресекле Немцима одступницу код Лапова (пре Лапово ослобођено — прим. МПЈ), железнички возни парк остао је у Јагодини. Немци су минирали локомотиве и већи број вагона. На станици у Јагодини остало је око 20 локомотива и много вагона. После 17. октобра око 20 железничара са машиновођом Миланом Аранђеловићем почели су да раскрчују главни колосек на железничкој станици, јер су шине биле оштећене, а само на споредним колосецима где-где биле су у квару. Железнички мост на Белици био је порушен и једна локомотива је била у реци. У

⁴²⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 36.

⁴³⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123, стр. 36.

року од 25 дана железничари су све мање оштећене локомотиве и вагоне отпремили у разне радионице ради оправке и прикупили већу количину изоловане жице, остатака бакра и др. и послали ложионици у Ћуприју.⁴⁴⁾ На прузи Јагодина—Багрдан била су порушена два железничка моста и они су за кратко време подигнути и успостављен је саобраћај.⁴⁵⁾

За време окупације најтеже су настрадали рудници Сењско-ресавског басена. Одржавање јама и извозни путеви и чести јамски пожари упропастили су и онако недовољну механизацију и довели руднике у такво стање да су се после ослобођења морали да улажу огромни напори радних колектива за њихово оспособљавање. Потражња за угљем била је огромна. За зиму је требало снабдети болнице у којима је био велики број рањеника, установе, школе и грађанство — превести тоне разног материјала и животних намирница из једног краја у други. Од рудара се очекивало много, и све су очи биле упрте у њих, а они, свесни положаја у коме се налази не само Поморавље него и читава земља, прегли су свом снагом да створе животну снагу главним артеријама наше привреде. У овој борби рудари Сењског басена добровољно су остајали често и по 16 часова, борећи се с подмуклим јамским ватрама у руднику. Заједно са комунистима они су у херојској борби, улажући огромне напоре, победили. Потреба за угљем била је велика, па чести састанци чланица Партије, синдикалних организација и одсека за индустрију при окружном НОО били су испуњени одлукама о производњи и расподели угља.

Априла месеца 1945. на конференцији Окружног НОО у Јагодини донета је резолуција о планском превозу угља (за грађанство, социјалне установе, предузећа и др.) из 9 рудника на територији Поморавља, у којима је у то доба било 3.187 рудара и намештеника.⁴⁶⁾

Истовремено преко Партије, народне власти и синдиката, као и осталих друштвено-политичких организа-

⁴⁴⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

⁴⁵⁾ ИАС — К—3 — 122/1292.

⁴⁶⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

ција, развила се широка акција у народу да се обнове и други индустријски објекти, да се обнови занатство, трговина.

На територији овога округа 32 индустријска предузећа требало је потпуно или делимично обновити и оспособити за рад, јер је непријатељ и њих оставио у опустошеном стању. Правилно схватање радника што брже обнове довела је дотле да се већ априла 1945. могло констатовати да је већи део индустријских предузећа имао задовољавајућу производњу. Међутим, осећао се велики недостатак сировина и неке фабрике су радиле смањеним капацитетом (фабрика квасца, фабрика сухомеснатих производа и др.). Међутим, неке нису уопште радиле (фабрика шпиритуса) али на тражење радника омогућено је да и ова фабрика почне с радом. До априла извесне фабрике радиле су највише за војне потребе а од тада производиле су и за грађанство и своје производе продавале на тржишту по слободним ценама. Фабрика штофа у Параћину радила је скоро од самог ослобођења. Већ у априлу, пошто је подмирила све потребе војске, имала је извесне резерве робе и за грађанство. Фабрика шећера у Туприји, која је у то доба радила с највећим бројем радника, око 900, радила је од почетка ослобођења без сметњи. Залихе шећера које је она остварила расподеле су за пасивне крајеве, болнице, одојчад, болеснике и социјалне установе. У овом месецу оспособљена је за рад фабрика воћа и поврћа која је располагала с довољном воћном пулпом, али је није могла прерађивати, јер није имала довољно шећера.

Предузећа мањег значаја до половине 1945. нису била започела рад, јер су нека чекала на сезону, као што су црепане, а друга су се тек припремала. На овој територији поред споменутих фабрика биле су још фабрика стакла, зејтина (Параћин), балона (Багрдан), шешира (Јагодина), бонбона (Параћин), цемента (Поповац), пива, слада и квасца (Јагодина), две електричне централе, две ливнице гвожђа, два предузећа за прераду хартије, једна брикетница, седам млинова и шест црепана.⁴⁷⁾

⁴⁷⁾ ИАС — К—1 — 58/1094.

Занатство је у току окупације било упропашћено. Занатлије су тавориле и радиле онолико колико је било материјала до кога су иначе тешко долазиле.⁴⁸⁾ По ослобођењу у свим среским местима отворене су ковачке и поткивачке радње, а настојало се да се исте отворе и у сваком селу да би се могли оправљати пољопривредни алати и да се стока уредно поткива. У Јагодини је отворена радионица за израду клинаца која је већ подмиривала локалне потребе, а од половине 1945. своје залихе уступала и другим окрузима. После ослобођења организована је и столарска радионица. Почетком 1945. у свим занатским удружењима изабране су нове управе и комисије за полагање помоћничких и мајсторских испита. Органи народне власти код неког трговца који није био пријавио робу у предвиђеном року нашли су у скровишту одела и веша у тој количини да се могло обући комплет неколико стотина људи. Он се, као и многи други којима је пронађена сакривена роба, правдао и жалио да је то његова приватна својина, а власти су му исту конфисковале без икакве накнаде.⁴⁸⁾

У округу је било и народних непријатеља којима се по пресуди војног суда требало да конфискује целокупна имовина. Конфисковање имовине осуђених лица од стране војног суда у почетку су вршиле војне власти, и до маја 1945. тим имањима управљале, када је донесена одлука да се управа пренесе на окружни одбор, односно на тела за управу народних добара при народноослободилачким одборима.

По ослобођењу у овом крају се осетила несташница пољопривредних алата, па се окружни одбор ангажовао и у набавци мотика и ашова, српова и коса, гвоздених грабуља, вила и лопата, плугова и дрљача, шина за оков кола, итд.

До априла 1945. извршена су два разреза хране и намирница у Поморављу, а за потребе фронта и исхрану непроизвођачког становништва и радника по фабрикама и предузећима. Народ се одазивао потпуно и измирио

⁴⁸⁾ ИАС — Ф. — 16/1—25.

«) ИАС — К—1 — 58/1094.

све предвиђене количине. Међутим отпор су давали богати сељаци и поседници пољопривредних имања који су живели у варошима. Међу њима било је и таквих који су располагали са 100 и више хектара и жалили се на разрез, па су се чак позивали и на „правичан“ разрез за време окупације. Тако се један трговац, поседник великог имања, у својој жалби Окружном НОО жалио на велики разрез, а он је „дао казан руској војсци, па није право да даје сада и толике реквизиције. . .“⁶⁰) Жалбе ових богаташа биле су одбациване и они су морали да измире тражене количине хране и др.

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Паралелно са стварањем органа власти почело се и са стварањем партијских организација.

Октобра 1944. образована је Изборна комисија КПЈ за округ моравски чији је задатак био да створи нове партијске организације на овом терену. Она је сарађивала са командом поморавског војног подручја — да се што пре позадина оспособи за успешније савлађивање задатака и спровођење акција у повезивању фронта и народа, политичком васпитању маса, заузимању става према затеченим реакционарним и непријатељским остацима, указујући новооснованим органима народне власти и осталим друштвено-политичким организацијама — најбољи пут за решавање свих проблема. Ово је било највише политичко партијско тело КПЈ које постаје главни покретач у организовању целокупног економско-друштвено-политичког рада и живота народних маса. Све акције у Поморављу предузимане од стране народноослободилачких одбора, друштвених организација — народног ослободилачког фронта, антифашистичког фронта жена и васпитних организација, КПЈ, СКОЈ-а и УСАОС-а — директивно је хармонизирала ова комисија одређујући целисходну тактику. Изборну комисију сачињавали су ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Драгослав

Ђорђевић Гоша, организациони секретар и чланови — Момчило Чупић, Антоније Исаковић, Милорад Константиновић и Витомир Цветковић. После извесног времена формиран је Окружни комитет КПЈ за Јагодину у саставу: ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Момчило Ћупић, организациони секретар, Милорад Константиновић, Антоније Исаковић, Јуре Сарић, Милорад Поњавић, командант команде поморавског подручја и Витомир Цветковић који су сачињавали Биро Окружног комитета.

Фебруара 1945. на Изборној окружној конференцији, одржаној у сали Окружног суда у Јагодини, присуствовао је и Петар Стамболић. На овој конференцији изабран је Гленум Окружног комитета за Јагодину у који су ушли поред поменутих чланова бироа ОК и секретари среских комитета: Добривоје Бошковић (Деспотовац), Милосав Живановић (Јагодина), Ратомир Ристић (Свилајнац), Животије Цветковић, из Драгоцета. На истој конференцији изабрани су и делегати за Оснивачки конгрес КПЈ Србије. За делегате су изабрани сви чланови бироа ОК, као и секретари среских комитета КПЈ и др.

Марта формиран је нови Окружни комитет КПЈ за Јагодину. На годишњој конференцији извештај о протеклом раду поднео је Момчило Чупић, а затим је изабран Окружни комитет: ЈБубинка Милосављевић, политички секретар, Момчило Чупић, организациони секретар, Антоније Исаковић, Добривоје Бошковић, Милосав Живановић, Ратомир Ристић, Јуре Сарић, Чеда Ђурђевић, Моша Јекић, потпуковник, Животије Цветковић, из Драгоцета, и Зорипа Милосављевић, из Багрдана — који су сачињавали биро ОК КПЈ за округ моравски и радили у овом саставу до марта 1947. године.⁵¹⁾

У току октобра и новембра 1944. формирају се прве партијске организације уз помоћ ОК КПЈ за округ моравски и политичких радника НОВ који су се у то време налазили на овом терену. По формирању партијских организација образовани су и срески комитети који су се најпре звали среска поверенства КПЈ, а од краја фебру-

⁵¹⁾ ИАС — К—3 — 118/1288.

ара 1945. већ се зову — срески комитети КПЈ. У овим поверенствима односно комитетима сваки члан имао је свој одређен сектор рада, спроводио одлуке и мере и подносио извештаје на састанцима комитета.

Крајем октобра и почетком новембра формирано је Среско поверенство у Ћуприји и сачињавали су га Радивоје Сибиновић, железнички чиновник, који је водио политички сектор и ЈНОФ, Михајло Благојевић, комесар команде места, који је водио сектор привреде, Зорица Дамњановић, студент, која је водила агитацију и пропаганду, Михајло Живковић, професор, који је радио на формирању и учвршћивању народне власти и Иван Путрић, радник, који је био задужен радом у синдикату.⁶²⁾ На територији вароши Ћуприје формиране су најпре две партијске ћелије у ложионици и две градске.

4. и 5. новембра формирано је Среско поверенство за срез левачки у Рековцу у саставу: Никола Станковић, комесар команде места, Јован Стефановић, Димитрије Станојевић.

У току новембра основано је Среско поверенство у Свилајнцу и њега су сачињавали — Ратомир Ристић Сеља, студент медицине, Милутин Жижић, Ната Радловић, домаћица и Мирко Тоскић, радник. У Свилајнцу је постојала и партијска организација од 13 чланова.⁵⁸⁾

У току децембра формирано је Поверенство у Параћину. За секретара изабран је Бранко Делић Дева,⁵⁴⁾ политички секретар, Добривоје Бошковић, организациони секретар, Марија Јагодић и Драгиша Урдаревић, који се тада налазио на дужности војног делегата фабрике штофа. У овом саставу Поверенство је радило све до краја јануара 1945. Крајем јануара отишао је Добривоје Бошковић за секретара Среског поверенства у Деспотовцу. На овој дужности се налазио до 7. марта 1945, када је одлуком ОК КПЈ враћен у Срески комитет у Параћину

⁵⁸⁾ ИАС — К—4 — 46/1061, 75/1110, стр. 3-4.

⁵⁹⁾ ИАС — К—8 — 90/1125.

⁶⁰⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, стр. 18.

Дева је погинуо као командант батаљона код Бакова, априла 1945. у борби за коначно ослобођење наше земље.

за политичког секретара. У априлу Марија Јагодић отишла је за члана ПК СКОЈ-а, а на њено место кооптирана је за члана комитета Стојанка Радошевић, професор. Маја Срески комитет КПЈ у Параћину проширује се и у овом саставу ради до ослобођења земље. Добривоје Бошковић, политички секретар, Бранко Цветковић, Миле Станковић, Драгослав Симоновић, Миле Чалић, комесар команде места, Стојанка Радошевић, професор и Бора Милић. Чланови Среског комитета пружали су помоћ у раду партијским ћелијама у граду и селима.⁵⁵⁾

Среско поверенство КПЈ за белички срез формирано је почетком 1945. За политичког секретара изабран је Јуре Сарић, а чланови су били Милосав Живановић, командант места, Вида Милосављевић Кева, која је имала сектор рада са женама, Животије Цветковић — сектор власти и Витомир Петковић, сектор рада са омладином.

У Деспотовцу Среско поверенство формирано је крајем јануара 1945. и чинили су га Добривоје Бошковић Бошко, политички секретар, Стојан Радивојевић, комесар команде места, Вида Ђукић, студент, имала је сектор омладине, Светомир Ракић, Бранко Новаковић, земљорадник, и нешто доцније Славко Ристић, који је имао сектор власти. Због јаког утицаја четника ДМ у овом крају критеријум за пријем у чланство КПЈ није био најстрожији, али су вршене строге провере кандидата за пријем. Карактеристично је како су примљени први чланови у овом месту. Чланови Среског поверенства у току фебруара договоре се да једном демонстрацијом „напада четника ДМ“ провере и оцене спремност за борбу против четника неких људи, кандидата за чланство КПЈ. Дан раније лансирају вест како се, тобож, четници на оближњем брду код Деспотовца скупљају и припремају напад. Један број чланова поверенства оде кришом на брдо а други део с кандидатима пође с оружјем и бомбама на „четнике“. Разуме се да у овом „нападу“ сви кандидати нису показали срчаност и оданост, али они најхрабрији после ове демонстрације примљени су

у КПЈ. Тако је прва организација КПЈ у Деспотовцу бројала 5 — 6 чланова.⁵⁶⁾

Градски комитети КПЈ у варошима формирани су тек у лето 1945.

Партијске ћелије по селима у округу највећим делом формиране су крајем 1944. и у току 1945. године.

МАСОВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ — ЈНОФ, АФЖ И СИНДИКАТИ

Организације Јединственог народноослободилачког фронта основане су у току новембра и децембра 1944. најпре у градовима а затим и у селима. Период до коначног ослобођења земље испуњен је живим политичким радом. На бројним и честим конференцијама, зборовима и митинзима објашњавана је политичка ситуација код нас и у свету. Нарочито је било потребно борити се против назадно расположених грађана, који су сарађивали са окупатором и страховали од „освете партизана“ и измишљали разне лажи. Овде се нису могле применити само административне мере већ најпре политичке — разобличавање политичких противника нове Југославије. Трибина народног фронта постала је место са кога се указивало на све што је добро и осуђивало штетно. Место на коме се колективно договарало о свим питањима живота и рада. Народни фронт постао је организатор свих акција против сарадника окупатора: одузимања бирачког права и др. Народни фронт је указивао огромну подршку народним властима и развио широку акцију на скупљању хране, одеће, обуће за фронт, у организовању и снабдевању болница, обнови градова и привреде, у борби против шпекуланата и високих цена и др. Без тако широке масовне основице није се могло ни замислити тако брзо уклањање пустоши, нормализовање живота и оспособљавање привреде.

Организација антифашистичког фронта жена на територији бившег моравског округа није постојала за време рата. Међутим, активност жена на овој територији

⁵⁶⁾ ИАС — К—3 — 118/1288.

осетила се тек при крају 1944, тако да су раније него што су приступиле формирању својих организација активно учествовале на скупљању вуне, изради џемпера, рукавица, чарапа за борце НОР-а, и у тој својој активности нису престајале све до ослобођења земље. На пример, жене Медвеђе, Великог Поповића и других села у деспотовачком срезу још док нису имале своје организације самоиницијативно и у групама спремале су и носиле поклоне рањеним борцима који су се налазили на лечењу у болници у Свилајнцу.

Организације жена су се после ослобођења неравномерно формирале, најпре у градовима па у селима, а у неким крајевима чак и после ослобођења што је било условљено друштвено-културним и политичким факторима. Вековна неравноправност и културна заосталост жена, њихова политичка обесправљеност, навика и обичаји да се жена има само старати о неговању деце — да припада породици, кући — дошла је и овом приликом до изражаја. О културној непросвећености жена сведочи и чињеница да је био велики број неписмених, тако да је на територији деспотовачког среза било у појединим селима чак око 80—90% неписмених.⁵⁷⁾

Прве организације жена формиране су у градовима — Јагодини, Параћину и Ћуприји, одмах по ослобођењу и успеле да својим радом окупе један велики број за своје акције у помагању фронта и позадине.

Крајем 1944. и почетком 1945. основани су месни, срески, и окружни одбор АФЖ. Активност организација АФЖ огледа се на сакупљању намирница за фронт, неговању болесника у болницама., активном раду на оснивању својих организација по селима, оснивању читалачких група и аналфабетских течајева, организовању разних радионица и др.

Новембра 1944. омладинке и чланице АФЖ у Параћину на добровољној основи организовале су плетару — плетарска бригада — у којој су се за војнике плели џемпери, рукавице, шалови, чарапе и др. На послу је било ангажовано око 200 радница. Све предиво добијано

⁵⁷⁾ ИАС — К—7 — 77/1112, 88/1123.

је из фабрике штофа. Плетара је била у саставу команде места. Дешавало се да војници на пролазу кроз Параћин добију за 2—3 сата оплетен џемпер и друге ствари, јер би том приликом свака радила по један део. Радило се 8 сати и бесплатно. Плетара је расформирана крајем априла 1945.⁵⁸⁾ Десетак жена из Ћуприје, претежно кројачица, отишло је са 45. дивизијом НОВ и за све време рата помагале су у шивењу војничких одећа, рубља и др. Многе жене из Деспотовца, Ћуприје, Параћина, Јагодине и других места отишле су и као борци.

До половине маја 1945. средња организација АФЖ у Јагодини обухватила је у свом раду 1.528 жена. У Јагодини је било 568 неписмених жена од 11 до 45 година. Организовано је 11 аналфabetских течајева на којима су се ове жене описмењавале. У вароши у читалачким групама обухваћено је 713 жена у 42 групе. Читалачке групе обрађивале су чланке из „Борбе“, „Жене данас“, експозе маршала Тита и „Жена у НОБ“ и др. У Јагодини јануара 1945. основано је градско саветовалиште за младе мајке које имају децу од 1 до 10 година. У вези са одгојем деце и хигијене жене одржавана су предавања. Од 15. марта у Јагодини ради млекарска задруга у којој су чланице АФЖ дежурале, помагале око издавања млека, прања судова и просторија млекаре. И у осталим местима жене су се истицале у овим пословима као и у прикупљању новчаних прилога, прању рубља борцима који су се налазили у позадини, скупљању опанака, копгуља, поњава и другог за борце на фронту. Бринуле су се о незбринutoј деци, припремале пакете за рањене борце и др. При својим организацијама имале су одборе који су се бринули о забави и разноди.⁵⁹⁾

Од јануара 1945. осниване су синдикалне подружнице у округу, које су после прекида рада од 1940. године постале поново велика снага у животу и раду радника. У ово време синдикати постају врело новог кадра за Партију и СКОЈ. Они су показали активност

⁵⁸⁾ ИАС — К—3 — 119/1289.

⁵⁹⁾ Оригинални извештаји АФЖ-а из Јагодине, од 1945. г.

у борби против шпекулације и набијања цена. Сарађују са управама у погледу одређивања плата радника, у решавању односа у предузећима и установама.

Под руководством Партије и синдиката предузимају се мере за одржавање курсева за идеолошко образовање радника. Синдикалне организације, за идеолошко образовање, формирале су народне универзитете, читалачке групе, предавања, курсеве и др. У раду синдиката у Јагодини до маја 1945. организовано је 362 жене: 130 индустријских радница, 65 занатских радница и 167 интелектуалки.⁶⁰⁾

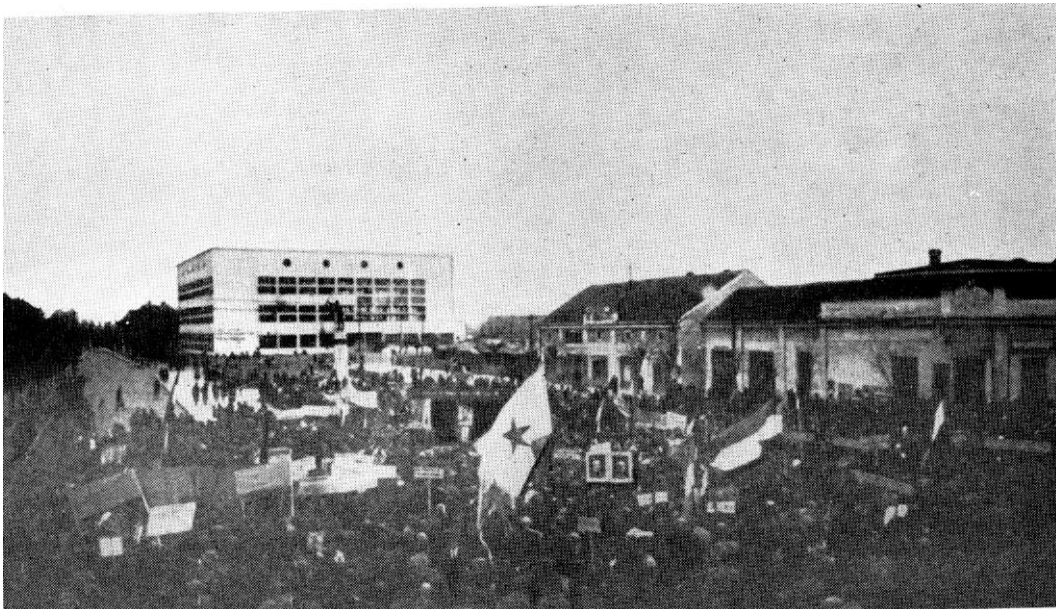
У првим данима било је доста лутања у тражењу праве садржине рада синдикалних организација, јер су биле оптерећене разним пословима који нису били у њиховој надлежности. Међутим, оне су брзо исправиле ове грешке и бациле су се свом снагом на идеолошко-политичко уздизање радника и на подизање њихове стручне спреме, како би могли што више да допринесу изградњи своје социјалистичке домовине.

ФОРМИРАЊЕ СКОЈ-а И УСАОС-а

Омладинске организације формиране су у току новембра и децембра 1944. године.

Окружни комитет СКОЈ-а формиран је у Јагодини 23. новембра у саставу: Антоније Исаковић, секретар, Зорица Милосављевић, организациони секретар, чланови: ЈБубиша Ракић, Ена Милановић и Миодраг Павловић, а почетком 1945. кооптиран је за члана Тихомир Стојановић. Одмах по оснивању организовани су скојевски активи на читавој територији округа. Из редова натбољих скојеваца формирана су среска и месна тгководства СКОЈ-а у Свилајнцу, Рековцу, Јагодини, Параћину и Ћуприји. Такође су основани пунктови за поенотече штампе у Марковцу за Свилајнац, у Јагодини за Рековац, у Ћуприји за Деспотовац и Сењско-ресавски басен, јер су ова места била ван железничких комуникација.

⁶⁰⁾ Оригинални извештаји АФЖ-а из Јагодине, од 1945. г.

Манифестације 27. марта 1945. године у Јагодини (ИАС - Ф-31/21)

Радна акција омладине Моравске бригаде на Црном врху 1945.
године (ИАС — Ф—31/7)

Крајем новембра 1944. године дошао је на састанак ОК Драги Стаменковић, секретар ПК СКОЈ-а и том приликом изнесено је бројно стање чланова на територији Поморавља. Половином децембра на другом састанку ОК СКОЈ-а изнесено је бројно стање у округу: у беличком срезу било је 4 члана среског руководства, 5 месног руководства, 7 актива са 27 чланова — од тога 14 чланова на селу. У левачком срезу среско руководство имало је 7 чланова и групу СКОЈ-а од 37 чланова. УСАОС је тада имао 22 одбора који су изабрани на зборовима у селима. На овим зборовима био је велики интерес омладине, и у Драгову је било присутно 400 омладинаца. У ресавском срезу било је 5 актива са 31 скојевцем, а у селима 5 актива са 24 члана и 8 одбора УСАОС-а. У деспотовачком срезу 4 члана СКОЈ-а, 15 одбора УСАОС-а, и у селу 1 актив СКОЈ-а. У Сењском Руднику постајао је актив од 5 чланова, у Равној Реци од 6, у фабрици шећера 3 члана, а у самој Ћуприји 4 актива са 33 члана. У Параћину постајао је актив од 3 члана СКОЈ-а. У фабрици штофа и стакла један актив од 3 скојевца и у три села један актив. У фабрици стакла и штофа радили су одбори УСАОС-а. У срезу левачком било је 33 одбора УСАОС-а. У овом срезу одзив сељака за мобилизацију био је одличан.⁶¹⁾

Најосновнији облик рада организације СКОЈ-а били су партијски састанци. Они су држани једанпут недељно, а некад и више пута у недељи. Почетком 1945. држани су ређе. Рад у скојевским активима био је углавном на практичним задацима, а разрада теоретских питања била је ређа. Скојевци су све задатке спроводили са омладином окупљеном у УСАОС-у. Најважнији задатак скојевских актива и омладинске организације УСАОС-а био је да развију такмичарски дух код омладине у производњи, да раде на стварању солидарности омладине, организовању помоћи војсци, рањеницима у болници, организовању пионирских организација у градовима и селима, стварању фискултурних друштава и др. У Параћину одбор УСАОС-а формирао је пионирски

⁶¹⁾ ИАС — К—3 — 120/1290.

одред „Бранко Крсмановић”, који је обухватио преко 200 деце. Пионирски одреди формиран су и у Јагодини, Ћуприји, Деспотовцу и другим местима. Деца су помагала омладинцима у многим акцијама. Одреди пионира учествовали су и на слету у Београду 23. маја 1945. године. Културно-просветни одбори УСАОС-а припремали су приредбе и одржавали их у селима. Често су приредбе давале пре конференције на којима су бирани одбори УСАОС-а. Одбори УСАОС-а организовали су у марту прославу светске омладинске недеље и на припремама су обухватили велики број омладине.⁶²⁾

Скојевске организације и одбори УСАОС-а радили су нарочито активно на помагању фронта: скупљању хране, одеће, обуће, новца, обнови, радним акцијама и др. Све ове акције биле су синхронизоване са акцијама ЈНОФ-а и АФЖ-а. Читав рад омладине развијао се кроз такмичење њихових организација. Они су спровели такмичење за уређење домова, организовање пионира, слање дописа са радних места и акција, издавање зидних новина, развили борбу за побољшање хигијенских услова у раду и организовање аналфабетских течајева и др.

2. јануара 1945. на састанку ОК СКОЈ-а одлучено је по директиви ПК СКОЈ-а да се организује један батаљон састављен од скојеваца и омладинаца УСАОС-а који ће ићи на сечу дрва на Црноме врху (Бор—Кучево). За ову акцију јавило се преко 100 омладинаца, иако је било речено да ће бити упућено само 70.

13. јануара I моравски радни омладински батаљон кренуо је на акцију са 88 омладинаца — 29 скојеваца и 59 чланова УСАОС-а. Батаљон је кренуо под руководством Косте Костића, команданта, и Миодрага Павловића, комесара. Батаљон је имао шест десетина. Благовремено је од стране ОК СКОЈ-а обезбеђена храна, а одећу и обућу обезбедили су сами омладинци. У батаљону је постојала организација СКОЈ-а која је руководила акцијом, а свака десетина имала је свој актив. I моравски омладински радни батаљон у заједници са 20 скојеваца из космајског среза изградили су бараке за смештај ба-

⁶²⁾ ИАС — К—5 — 80/1115, К—7 — 77/1112 и 88/1123.

^ таљона на Дрном врху за омладинце из читаве Србије. За време радне акције на Црном врху нарочито је обрађена пажња на политичко изграђивање омладине. Одржавани су састанци на којима су тумачени организациони принципи и задаци скојевске организације. Учвршћивање дисциплине вршило се путем критике и самокритике. Свака десетина, па и батаљон, издавали су своје зидне новине, слати су дописи за штампу, а батаљон је имао и свој хор. Омладинци су одлучили да један дан у недељи не примају храну да би се иста послала на фронт нашим борцима. Пакете које су добијали колективно су делили.

Крајем фебруара за командира батаљона долази Љуба Петровић, а за комесара Витомир Петковић, јер је у то време стигао и Други моравски батаљон на акцију. Омладинци из моравског батаљона нарочито су се истакли на изградњи пруге Црни врх—Бор, којом су дрва требало да се извезу. Радни елан био је изванредан. Норме су високо пребациване. Дух такмичења толико је обухватио омладинце да су се извесни батаљони искрадали ноћу по снегу и одлазили на радна места да би што пре и више допремили дрва. Дрва су се гомилала и све се није могло да допреми до железничке станице. У једној вртачи било је 96 кубика дрва и постајала је опасност да ту и пропадну. На позив штаба сече јавио се I моравски батаљон и на рукама у ланцу из вртаче изнео сва дрва. Овим изванредним примером пожртвовања и самопрегора стекли су углед код осталих батаљона. Исхрана, због великих сметова, често је била отежана и камиони нису могли да долазе до радилишта и доносе храну због чега су омладинци морали да иду по снегу по 5 км. да би је у ћебадима и казанима пренели. Одећа и обућа за време ове радне акције потпуно је дотрајала код многих, али су омладинци ово подносили храбро, јер су знали да се њихови другови на фронту боре са много већим тешкоћама.

4. априла батаљони су се вратили. Прекаљени омладинци у овој акцији постају окосница омладинских руководства у моравском округу, а доцније и у партијском раду. Велики део омладинаца I и II батаљона за

време акције на Црном врху постали су чланови СКОЈ-а а међу њима 5 и чланови КПЈ.⁶³⁾

1. маја на великој прослави међународног дана рада и солидарности I и II батаљон узели су видно учешће. То је уједно и прва прослава 1. маја у слободном Поморављу.

*
*   *
*

У најбурнијим и најсудбоноснијим данима историје наших народа Поморавље је поднело велике људске и материјалне жртве у борби против фашизма и домаћих издајника.

Поморавски партизански одред имао је 1941. г. 500 бораца. У току I непријатељске офанзиве скоро половина одреда је изгинула. Формирањем II пролетерске бригаде — 1942. г. велики део бораца овог одреда ушао је у њен састав. Револуцију је преживело преко 30 бораца.

Из I и II ресавске партизанске чете која је до краја 1941. дејствовала у саставу Другог шумадијског партизанског одреда а од тада у саставу Пожаревачког одреда — од око 150 бораца остали су у животу само Вита Цветковић и Ратомир Ристић Сеља.

На осталим фронтovima у борби за коначно ослобођење земље погинуло је око 2.000 бораца.

За своје херојске подвиге у револуцији са територије Поморавља проглашено је 10 народних хероја, од којих је 8 погинуло и то: професор Милан Мијалковић Чича,⁶⁵⁾ Бранко Крсмановић, студент,⁶⁶⁾ Јазар Лаза Стојановић, службеник,⁶⁷⁾ Рада Миљковић, учитељица,⁶⁸⁾ Јоца Милосављевић, студент медицине,⁶⁹⁾ Момчило Поповић Озрен, инжењер шумарства,⁷⁰⁾ Радисав Никчевић, правник,⁷¹⁾ и Миодраг Новаковић Цуца, графички радник,⁷²⁾ а остали у животу Милоје Милојевић⁷³⁾ и Перица Грачанин.

⇒) ИАС — К—3 — 121/1291.

в5 73) *Зборник народних хероја Југославије*, Београд, 1957., стр. 497, 393, 742, 518, 510, 635, 562, 564, 501.

Својим радом пре рата и организовањем припрема устанка против непријатеља Комунистичка партија Југославије придобила је огромно поверење и најискреније симпатије народа Поморавља. У херојској, величанственој борби народа Југославије, Поморавље је дало свој удео искрено, смело, поштено и са пуно љубави. Данас Поморавље учествује новом снагом у изградњи социјалистичке домовине.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I део

- ИАС — К—1 — 58/1094: Грађа за хронику Светозарева.
- ИАС — К—3 — 18/601: Историја НОВ-а среза белничког (стенограф. белешке).
33/965: Необјављена хроника Шантаровца од Миодрага П. Јовавовића, професора
61/1097: Необјављена хроника Драгоцвета од Драгољуба Милошевића.
62/1098: Изјава Атанасша Тошића из Светозарева.
69/1105: Говор Славке Ђурђевић.
114/1275: Изјава Свете Милосављевића, учитеља из Светозарева.
116/1277: Изјава Станимира Раковца, лекара из Светозарева.
- ИАС — К—4 — 15/598: Историја Партије Ђуприје (стен. белешке).
16/599: Историја НОБ-а среза раваничког (стеногр. белешке).
46/1061: Необјављена хроника Ђуприје, III део, од Д. Ђулића и М. Милачића.
- ИАС — К—5 — 12/595: Стен. белешке са састанка у Параћину.
27/959: Изјава Будимира Глишића, служб. из Параћина.
29/961: О раду Радничког културног певачког друштва „Цанкар“ у Параћину.
80/1115: Монографија о развоју НОБ-а у параћинском срезу.
81/1116: Грађа НОП-а из Поповца.
115/1276: Изјава Гојка Боројевића.
- ИАС — К—6 — 82/1117: Монографија о развоју НОБ-а у левачком срезу (стен. белешке).
- ИАС — К—7 — 11/594: Економско и политичко стање уочи рата у Деспотовцу (стен. белешке).
87/1122: Партијска организација 1941. г. у Равној Реци.
- ИАС — К—8 — 19/951: Скица за историју КПЈ у Свилајнцу и Ресави.
44/1059: Необјављена хроника Кушијева од Јове Милорадовића, проф.
- ИАС — К—9 — 3.1/963: Необјављена хроника Вишевца од Д. Живановића Чунета.
32/964: Необјављена хроника Марковца од Драгослава Живковића, наставника.

- 49/1069: Необјављена хроника Смедеревске Паланке од Јована Поповића, наставника.
- 52/1072: Историја Смедеревске Паланке (стеногр. белешке).
- 91/1126: Изјава Властимира Рајковића Лале, референта НО у Жабарима.
- ИАС — К—10 — 34/967: О неким питањима партијског рада у Ћуприји, Јагодини и Параћину (сећања Петра Стамболића).
- 35/968: Судбина дела бораца Параћинско-ћупријске чете и заробљавање у Липовици (по сећању друга Ратомира Ристића Сеље).
- 56/1076: Материјали СУП-а, Светозарево.
- 45/1060: Материјали Вите Цветковића.
- ИАС — К—13 — 7/1136: Поверљиви деловодни протокол Градског поглаварства за Јагодину из 1941. г. (П св.).
- Зборник народних хероја Југославије**, Београд, 1957.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1952. г., том I, књ. 2.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1949. г., том I.
- Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1949. г., том II.
- Извештај пише ко преживи, Београд — 1960. г.
- Дневник, друго издање, Београд — 1951. г.
- Записи из ослободилачког рата, том I, Београд — 1956. г.
- Нисам био сам, Београд, 1951. г.
- Вита Цветковић:
Владимир Дедијер:
Родољуб Чолаковић:
Драган Симић:
- III и IV део*
- ИАС — К—1 — 58/1094: Грађа за хронику Светозарева.
- ИАС — К—3 — 33/965: Необјављена хроника Шантаровца од Миодрага П. Јовановића, проф.
- 117/1287: Изјава Гордане Младеновић-Живановић из Светозарева.
- 118/1288: Изјава Добривоја Бошковића, политичког секретара СК СКС.
- 119/1289: Изјава Мире Јовановић-Бошковић из Светозарева.
- 120/1290: Забелешке Миодрага Павловића из Светозарева.
- 121/1291: Изјава Витомира Петковића и Миодрага Павловића из Светозарева.
- 122/1292: Хронологија догађаја 1941—1945. г. — НОП.
- ИАС — К—4 — 46/1061: Необјављена хроника Ћуприје од Д. Ђулића и М. Милачића.
- 75/1110: Формирање партијских ћелија-организација у селима бившег среза равничког у Ћуприји током 1944—1945. године.
- ИАС — К—5 — 78/1113: Изјава Вере Живановић, наставника из Светозарева.
- 80/1115: Монографија о развоју народноослободилачке борбе у бившем срезу параћинском.
- ИАС — К—6 — 14/597: Из историје НОБ-а за срез левачки.
- 82/1117: Монографија о развоју народноослободилачке борбе у срезу левачком.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- ИАС — К—7 — 76/1111: Монографија о развоју НО борбе на терито—
рији општине Ресавице.
77/1112: Списак лица изабраних у први НОО 1944. г.
на територији општине Ресавице.
88/1123: Монографија о развоју НОБ-а у деспотовач-
ком срезу.
- ИАС — К—8 — 44/1059: Необјављена хроника Кушиљева од Јована*
Милорадовића, професора.
90/1125: Материјали из НОП-а ОК СКС Свилајнца.
- ИАС — К—9 — 40/973: Борба партизанских група на челу са Рељомг
Чоловићем са Недићевом пољском стра-
жом у атару села Лопушник 5. маја 1943.
године.
- ИАС — К—10 — 35/968: Судбина дела Раваничког одреда и заробл>а-
вање у Липовици (по сећању друга Рато-
мира Ристића Сеље).
56Д076: Материјали СУП-а, Светозарево.

Зборник народних хероја Југославије, Београд, 1957.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1953, том I, књ. 3.

Зборник ДОК.-НОР-а, Београд, 1954, том I, књ. 4.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1954, том I, књ. 5.

Зборник ДОК. НОР-а, Београд, 1954, том II, кш. 2.

Практична жена, Београд, 1952, бр. 92.

Просветни преглед, Београд, 1960, бр. 3—4 и 10.

Просветни преглед, Београд, 1961, бр. 1—2.

Нови нут, Светозарево, 1957, 19. октобар.

Стен. белешке Народне скупштине Србије, Београд, 1945, кш. 1.

100 година Сењског Рудника, 1853—1953, Београд, 1953.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, Београд, 1957.

- Чубелић** и Милостић: Преглед историје НОБ, Загреб, 1959.
Др Лео Гершкович: Историја народне власти, Београд, 1954.

ОБЈАШЊЕЊЕ

- ИАС — К — шифра = Историјски архив Светозарево — кутија и број —
назив документа.
ИАС — Ф. — шифра = Историјски архив Светозарево — филм — број,
филма и број снимка.
ИАС — ФК — шифра = Историјски архив Светозарево — фотокопија —
назив документа.

По заједничкој замисли израдили текст и извршили избор илу—
страција, и посебно написали: БОШКО ЖИВАНОВИЋ, председник
Идеолошке комисије СК СКС — I део; ДАМЊАН ПОПОВИЋ,
уцравник Историског архива среза Светозарево — II део; МИО—
ДРАГ П. ЈОВАНОВИЋ, професор у Светозареву — III и IV део—

С А Д Р Ж А Ј

І ДЕО

страница

АКТИВНОСТ КПЈ И РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ДО ПО- ЧЕТКА РАТА	— — — — —	9'
Економске и друштвене прилике	— — — — —	15
На линији успона	— — — — —	26
Сукоби се заостравају	— — — — —	35
Партија у борби за масе	— — — — —	49
На прагу ратне опасности	— — — — —	69
27 март	— — — — —	73
НАПАД НЕМАЧКЕ НА ЈУГОСЛАВИЈУ	— — — — —	79
Априлски рат	— — — — —	79
Окупација	— — — — —	92

ІІ ДЕО

УСТАНАК У ПОМОРАВЉУ 1941 ГОДИНЕ	— — — — —	99'
ОРГАНИЗАЦИЈЕ КПЈ и СКОЈ-а У ТОКУ 1941 ГОДИНЕ	—	102:
Белички срез	— — — — —	102
Раванички срез	— — — — —	106
Параћински срез	— — — — —	110
Темнишки срез	— — — — —	112
Левачки срез	— — — — —	113
Деспотовачки срез	— — — — — ; —	114
Ресавски срез	— — — — —	115
Моравски срез	— — — — —	117
Јасенички срез	— — — — —	119
Великоорашки срез	— — — — —	121
Лепенички срез	— — — — —	122"
ПРИПРЕМАЊЕ УСТАНКА		125
Паљење хангара на аеродрому у Јагодини	— — — — —	146^
Бекство из Јагодинског затвора	— — — — —	148;
ПОМОРАВСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД	— — — — —	153;

БЕЛИЧКА ЧЕТА — — — — —	154
Капад на железничку станицу Багрдан и Ланиште — —	159
Три члана ОК КПЈ гину истог дана — — — — —	160
Ликвидација немачког шпијуна Олге Лађаревић — — —	163
Главни штаб НОП-а за Србију на Ђурђевој брду више Јагодине — — — — —	164
На Јухору — — — — —	165
Напад на барутану-магацин оружја код Винораче — —	173
Борба са Немцима код „Левачког моста“ у Јагодини — —	175
Партизани пале немачки транспорт — убијају три, а зароб- љавају седам Немаца — — — — —	178
Борба с Немцима на Липару код „Криве ђуприје“ — —	180
Разоружавање жандарма у Варварину — — — — —	182
Саветовање војних команданата у Дулену — — — — —	184
Рушење пруге код Гиља — — — — —	185
Саветовање у Доњој Сабанти — — — — —	187
Белица и Левач — слободна територија — — — — —	188
Трећи напад на барутану код Винораче — — — — —	191
Борба са четницима код манастира Јошанице — — — —	199
ПАРАЋИНСКО-ЋУПРИЈСКА ЧЕТА — — — — —	203
Филип Кљајић и Петар Стамболић у Параћинско-Ћуприј- ској чети — — — — —	212
Делимична мобилизација у параћинском срезу — — —	218
"Бомбардовање Шалудовца — — — — —	221
"Разбијање чете — — — — —	221
ЛЕВАЧКА ЧЕТА — — — — —	227
Напад на Рековац — — — — —	229
Терор Немаца и жандарма у Левчу — — — — —	232
Формирање народноослободилачких одбора — — — — —	233
Напад на Трстеник — — — — —	234
Борбе с четницима за Белушић — — — — —	237
Борба код Превешта — — — — —	238
Борба на Риљцу — — — — —	239
Делимична мобилизација у Левчу — — — — —	240
Борба на Урслачкој коси — — — — —	242
ТЕМНИЋКА ЧЕТА — — — — —	244
Повлачење поморавског одреда са слободне територије —	247
Враћање два вода Беличке чете на напуштenu територију	251
Борбе Поморавског одреда код Дулена и Ациних Ливада	252
Борба на Шантаровачкој коси — — — — —	257
Окупаторска штампа — — — — —	258
РЕСАВСКА ЧЕТА — — — — —	260
Први напад на Свилајнац — — — — —	265
"Самосталне акције Ресавске чете — — — — —	267
1-Први сукоб с Немцима — — — — —	268

Долазак Филипа Кљајића на слободну територију у Ресави	269
Долазак Паланачке и Рачанске чете у Ресаву	271
Напад на железничку станицу у Багрдану	273
Долазак недићеваца у Свилајнац	275
Трећи напад на Свилајнац	277
Борба код Азање	279
Борба код Бобова	281
Повратак Прве ресавске чете	284
Борба код Витежева	287
Превара у Липовици	288

Ш Д Е О

ТОДИНА 1942	295
ОСЕКА ПАРТИЗАНСКЕ БОРБЕ	295
Долазак бугарског окупационог корпуса у Поморавље	301
Реорганизација марио-нетског апарата	302
Хапшење партизана и присталица НОП-а	306
„Кад би се ви тако херојски борили...“	315
ТОДИНА 1943	320
ГОДИНА 1944	340
Фебруарски покољ	340
Ресава под словом „3“	345

IV Д Е О

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОМОРАВЉА	355
Изборна комисија КПЈ	366
Војна команда	367
Болнице	370
Народноослободилачки одбори	373
Народни судови	386
Стварање Народне милиције	387
Обнова у Поморављу	389
Формирање партијских организација	393
Масовне организације ЈНОФ, АФЖ и синдикати	397
Формирање СКОЈ-а и УСАОЈ-а	400